

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YENİ BİR DİNDARLIK FORMU OLARAK HAYALHANEM ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Habip MEÇİN

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet BİREKUL

Konya-2025

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YENİ BİR DİNDARLIK FORMU OLARAK HAYALHANEM ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Habip MEÇİN

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet BİREKUL

Konya-2025

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
BİLİMSEL ETİK BEYANI.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
TABLolar DİZİNİ	v
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ÖZET ix	
ABSTRACT	ix
GİRİŞ 1	
Araştırmanın Konusu	3
Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
Literatür Taraması	4
BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELİ	10
1.1. SOSYAL MEDYA VE DİN	10
1.1.1. Modern İletişim Araçları.....	10
1.1.2. İnternet ve Sosyal Medya.....	11
1.1.3. Dinin Sanal Durumları	13
1.1.4. Yeni Bir Dindarlık Formu Olarak “M Nesli” Örneği	18
1.2. MODERNLEŞME ve YENİ DİNİ HAREKETLER.....	23
1.2.1. Modern Çağda Dinin Konumu	23
1.3. Sekülerleşme Tartışmaları	28
1.3.1. Eski Paradigma: Klasik Sekülerleşme.....	29
1.3.2. Yeni Paradigma: Post Sekülerleşme	30
1.3.3 Üçüncü Bir Yol: Eklektik Paradigma.....	34
1.4. Modern Çağda Anlam Krizi.....	37
1.5. Anlam Arayışında Dinin Rolü: Yeni Dini Hareketler.....	44
İKİNCİ BÖLÜM: YÖNTEM	48
2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	48
2.1.1. Netnografi Tekniği.....	51
2.1.2. Derinlemesine Mülakat Tekniği.....	57
2.1.3. Katılımcı Gözlem Tekniği.....	59
2.2. ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİ	61
2.2.1. Sosyo-Demografik Özellikler.....	62
2.3. ARAŞTIRMA SORULARI, KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAHA ARAŞTIRMASI:	68
YENİ BİR DİNDARLIK FORMU OLARAK HAYALHANEM	68
3.1. MODERN ÇAĞDA DİN, MEDYA VE TOPLUM İLİŞKİSİ	68
3.2. MODERN ÇAĞDA YENİ DİNDARLIK FORMLARI VE HAYALHANEM	76
3.3. BULGULARIN ANALİZİ VE YORUMLANMASI.....	86
• Söylem/Anlatım ve Dil Boyutu	86

• Kadim Malzeme Yeni Söylem/form: Gelenekselliği Modern Dile Aktarma	91
• Felsefi ve Bilimsel Bir Anlatım: “Dini Modern Bilgiyle Harmanlayarak Sunma”	95
• Gençlerin Dilinden Konuşmak: Espritüel Anlatım.....	101
• Aktörler ve Mekan Boyutu	110
• Karizmatik Liderlik: Mehmet Yıldız	112
• Kadın Anlatıcının Olmaması: “Büyük Bir Eksiklik”	120
• Gençleri Cezbeden Mekan: Hayalhanem Kafe	126
• Anlam Boyutu	132
• Anlam Arayışı: Dinlenme, İlgi Görme, Kendini Değerli Hissetme.....	133
• Dini Bilgilerin Pekışmesi: “Hayalhanem Bir Katkı Aracı”	137
• Hakikatin Dolayımlanması: Hipergerçeklik.....	142
• Yeni Bir Dindarlık Formu Boyutu.....	148
• Cep Dindarlığı: Âlim Cebimizde	148
• Ait Olmadan İnanma: Aidiyetsiz Dindarlık	154
• Teknolojik İslam: Hayalhanem.....	163
• Bir sanal medya cemaati: Sanal dindarlık.....	167
Sanal Dindarlıkta Netnografik Veri: Popüler 10 Videonun Kısaca Tanıtılması ve Yorumlanması:	172
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	180
KAYNAKÇA	190
EKLER.....	198
Ek-1. Görüşme Soru Formu	198
Ek-2. Katılımcıların Sosyo-Demografisi.....	202
Ek-3 Etik İzin	204

BİLİMSEL ETİK BEYANI

Necmettin Erbakan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinde belirtilen kurallar çerçevesinde hazırladığım bu doktora tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak kullandığımı,
- Kullanılan verilerde, herhangi bir tahrifat yapmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü Necmettin Erbakan Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı,
- Tezin tüm telif haklarını Necmettin Erbakan Üniversitesi'ne devrettiğimi beyan ederim.

ETHICAL DECLARATION

In this doctoral thesis study that I prepared within the framework of the rules specified in the Necmettin Erbakan University Graduate Education Regulations;

- I have obtained all the information and documents in the thesis within the framework of academic rules,

- I present all visual, audio and written information and results in accordance with scientific ethical rules,

- In case of benefiting from the works of others, I cite the relevant works in accordance with scientific norms,

- I have used all the works I have cited as sources,

- I have not made any distortions in the data used,

- I have not submitted any part of this thesis as another thesis at Necmettin Erbakan University or any other university,

- I declare that I have transferred all copyrights of the thesis to Necmettin Erbakan University.

KISALTMALAR

Akt.: Aktaran

Bk.: Bakınız

B.: Basım/Baskı

Çev.: Çeviren

Dk.: Dakika

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed.: Editör

Edler: Editörler

Risale: Risale-i Nur

SBS: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sn.: Saniye

S.: Sayfa

SS.: Sayfa Sayısı

TDK: Türk Dil Kurumu

K: Katılımcı/Görüşmeci

İKD: İlim ve Kültür Derneği

TABLÖLÄR DİZİNİ

Tablo 1: Mersin Hayalhanem'in En Çok İzlenen/tıklanan Videoları (Erişim Tarihi: 03.04.2024)	56
Tablo 2: Araştırmanın Örneklemi ve Kapsam Dışı Bırakılan Benzeri Dinî Grupları YouTube Abone Sayıları. (Erişim Tarihi: 15.01.2025)	66
Tablo 3: Türkiye'de Dindarlık Algısı, Hatem Ete & Abdullah Yargı, Kasım 2023.	157

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Hayalhanem İç Görünümü Araştırmacı Tarafından Çekilmiştir. 128

Fotoğraf 2: Dinlenme Rekorları Kıran İslamî Rap Parça 175

ÖNSÖZ

Yeni Bir Dindarlık Formu Olarak Hayalhanem Örneği adlı bu tez, modern çağda gelişim gösteren yeni medya teknolojileri sayesinde oluşan dindarlık formlarını bir örneklem üzerinden okuyan sosyolojik bir betimlemedir. Bu yönüyle tez, teknoloji-din ilişkisini incelemekte ve araştırmacılara bu ilişkiyi sekülerleşme tartışmaları üzerinden okuma fırsatını vermektedir. Modernleşmenin bir ürünü ve aynı zamanda motivasyon kaynağı olan sekülerleşme bağlamında dinin modern çağda nasıl bir sunu şeklini aldığını betimlemek bu tezin hedefidir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgi, analiz ve değerlendirmeler, akademik camiaya, sosyal bilimler ve sosyoloji alanlarına mütevazı bir katkı sunabileceği umut edilmektedir.

Yapılan alan okumaları ışığında, modernleşmeyle beraber seküler yapının dine bir set çekeceği ve dini, hayatın dışına iterek zayıflatacağı beklenmişti. Aynı şekilde dinin, bu seti aşamayacağı veya bu setin içine nüfuz edemeyeceği zannedilmişti. Ancak modern çağda dinî aktörler de kendisine göre yeni stratejiler geliştirerek, bireyin ve toplumun ara damarlarından içeri sızıp seküler setin duvarında biriken tortuların kısmen rengini de aldığı görülmüştür. Dolayısıyla aslında din de bir değişim geçirerek başkalaşmıştır. Bu tez çalışması, seküler yapının kutsal olana çektiği söz konusu sete rağmen modern çağda varlık gösteren din dilinin, sekülerleşmeyi deneyimledikten sonra oluşan din formunun genel karakteristik özelliklerini betimlemeyi hedeflemektedir.

Her tezde olduğu gibi bu tezde de birçok kişinin katkısı mevcuttur. Çünkü uzun soluklu doktora sürecinin tamamlanmasında sadece araştırmacının özverisinin yetmeyeceği görülmüş olup bu önsözde kendilerine teşekkür etmeyi bir sorumluluk olarak gördüklerim bulunmaktadır. Öncelikle ders döneminde engin ilminden istifade ettiğim, bu tez çalışması boyunca desteklerini esirgemeyen, motive edici tavırlarıyla ve mütebessim çehresiyle beni cesaretlendiren, öğrencisi olmakla her daim gurur duyduğum hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mehmet Birekul'a minnet ve şükran borçluyum. Öğrencilerine kapılarını sürekli açık tutan, çalışmanın teorik, içerik ve kaynak temini konusundaki katkılarıyla yolumu aydınlatan Doç. Dr. İbrahim Nacak ve Doç. Dr. Faruk Karaarslan hocalarıma şükranlarımı sunuyorum. Üzerinde çalıştığım örneklem bakımından benzerlikler arz etmesi dolayısıyla çalışmasından istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sarı'ya teşekkür ederim. Hem lisans ve yüksek lisans hem de doktora eğitimim boyunca derslerini aldığım, akademik hayatıma büyük katkılar sağlayan

Mersin Üniversitesi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi sosyoloji bölümlerinde çokça istifade ettiğim hocalarıma içten teşekkürlerimi sunarım. Akademik camiaya adım atmamda bana her zaman destek olup beni motive eden ağabeylerim Doç. Dr. M. Mekin Meçin ve Doç. Dr. Mahmut Meçin'e ve çalışmanın son aşamasının şekillenmesinde büyük desteği olan Doç. Dr. Nusret Taş hocama şükranlarımı sunuyorum. Araştırma boyunca görüşlerine başvurduğum ve sorularımı içtenlikle cevaplandıran tüm katılımcılara da çok teşekkür ederim.

Tüm bu desteklerin yanı sıra ilk öğretmenim, yakın zamanda Refik-i Âlâ'ya göçen rahmetli çilekeş annem Memduha'yı ve Albat Dağı kadar mağrur babam Hacı Zübeyir'i de zikretmem ve her ikisine de sonsuz teşekkürlerimi sunmam gerekir. Ayrıca beni ve çalışma sürecimi büyük fedakarlıklarla destekleyen eşime, çalışma sürecinde en çok da kendilerinden kısıtığım vakitler için müteessir olduğum oğlum Furkan ve kızım Sümeyye'ye sevgilerimi sunuyorum. Bu çalışmanın bilim hayatına katkı sağlaması ve alan araştırmacılarına yol gösterici olmasını temenni ederim.

Habip MEÇİN
Konya-2025

ÖZET

Toplumsal hayat ile yeni medya araçları gün geçtikçe karmaşıklaşan bir ilişki halini almaktadır. Modern çağda din-medya ilişkisinin ele alındığı bu alan araştırmasında yeni bir dindarlık formu olarak *Hayalhanem* adlı grup, örneklem olarak incelenmiştir. Bu tez çalışması, modern çağda ortaya çıkan yeni dindarlık formlarını Hayalhanem adlı dinî topluluk üzerinden ele almaktadır. Bu çalışmanın önemi, geleneksel dinî tebliğden farklı olan bir dindarlık formunun bireylerin dinî pratiklerinin şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığı ve dinî hayat ile seküler hayatın birlikte yaşandığı eklektik paradigmayı ortaya koymasında saklıdır. Söz konusu çalışma, Hayalhanem adlı dini topluluğun çevrim içi dindarlık formunu sosyolojik olarak betimlemeyi amaçlamaktadır. Modern teknoloji ve din ilişkisini ele alan akademik çalışmaların yanı sıra, Hayalhanem grubunun resmi Youtube kanalı üzerinden yayımlanan videoları, nitel görüşme sorularının verileri ve sahada alınan katılımcı gözlem notları genel olarak çalışmanın kaynaklarını oluşturmaktadır. Türkiye’de sanal cemaat şeklinde beliren yapılar evrensel kümemizi oluşturan bir kapsamda olsa da Hayalhanem grubu ve onun Youtube’daki videoları, çalışmanın sınırlarını ortaya koymaktadır. Hayalhanem’e giden veya Hayalhanem’i takip eden kişilerle derinlemesine görüşmenin gerçekleştirildiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi takip edilmiştir. Bu çalışmada ayrıca Hayalhanem’in en popüler videoları netnografik yöntemle analiz edilmiştir. Nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine mülakat, netnografi tekniği ve katılımcı gözlem tekniklerinin birlikte kullanıldığı bu çalışmada, sanalda oluşturulan yeni dindarlık formlarının sosyolojik okuması yapılmıştır. Çalışmada genel olarak cep dindarlığı ve teknolojik İslam kavramlarıyla şekillenen Hayalhanem örnekleminin modern çağda anlam arayışındaki gençler için bir liman olarak gördüğü anlaşılmıştır. Bununla birlikte sanala yansıyan din gerçeğinin aktarımda geleneksel ciddiyetinin nasıl yitirildiği yine bu örneklem üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca kadın aktörünün Hayalhanem grubunda etkin konumda yer almaması tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Çağ, Sekülerleşme, Anlam Arayışı, Yeni Dindarlık, Hayalhanem

ABSTRACT

Social life and new media tools are becoming increasingly complex. In this field research, which examines the religion-media relationship in the modern age, a group called Hayalhanem was examined as a sample as a new form of religiosity. This thesis study examines the new forms of religiosity that have emerged in the modern age through the religious community called Hayalhanem. The importance of this study lies in how a form of religiosity that is different from traditional religious preaching plays a role in shaping individuals' religious practices and in revealing the eclectic paradigm in which religious life and secular life are lived together. The study in question aims to sociologically describe the online religiosity form of the religious community called Hayalhanem. In addition to academic studies that address the relationship between modern technology and religion, the videos published on the official YouTube channel of the Hayalhanem group, the data from the qualitative interview questions and the participant observation notes taken in the field generally constitute the sources of the study. Although the structures that emerged in the form of virtual communities in Turkey are within the scope of our universal cluster, the Hayalhanem group and its videos on YouTube reveal the limits of the study. In this study, in which in-depth interviews were conducted with people who went to Hayalhanem or followed Hayalhanem, the qualitative research method was followed. In this study, the most popular videos of Hayalhanem were also analyzed with the netnographic method. In this study, where in-depth interview, netnography technique and participant observation techniques were used together, a sociological reading of new forms of religiosity created in the virtual world was made. In the study, it was understood that the Hayalhanem sample, which was generally shaped by the concepts of pocket religiosity and technological Islam, was seen as a haven for young people searching for meaning in the modern age. In addition, how the traditional seriousness of the religious reality reflected in the virtual world was lost in the transmission was evaluated again through this sample. In addition, it was determined that the female actor was not in an active position in the Hayalhanem group.

Keywords: Modern Age, Secularization, Search for Meaning, New Religiosity, My Dreamhouse

GİRİŞ

Toplumsal yapı ve toplumsal etkileşim konusunu merkezine alan sosyoloji, modern çağda toplumsal etkileşim ve örgütlenmede kutsalın nasıl bir konuma sahip olduğunu da tespit etmeye çalışmaktadır. Başta felsefe olmak üzere sosyal bilimlerin neredeyse tüm alanları insanın kutsalla olan ilişkisine değinmektedir. Örneğin teoloji kutsalın temel kodları üzerine yoğunlaşırken, antropoloji kültür ve ritüellerdeki yansımalarını incelemektedir. Sosyoloji ise kutsalın, bir başka deyişle kutsala verilen cevap olan dinin, anlam kodları üzerinde durmaktan ziyade toplumsal yapı içinde nasıl bir konuma sahip olduğunu betimlemeye çalışmaktadır.

Modern çağla birlikte birey-din ve toplum-din ilişkisi en yoğun şekliyle sekülerleşme tartışmaları ekseninde ele alınmaktadır. Sekülerleşme tartışmaları esas itibariyle her ne kadar Avrupa tandanslı bir tartışma olsa da Avrupa dışındaki toplumların da ilgi alanına girmiştir. Bu bakımdan söz konusu tartışmalar, Hıristiyan dünyanın dışına da sıçrayarak yeni boyutlar kazanmıştır. Birden fazla boyutta ele alınıp tartışılan sekülerleşme sürecinin anlaşılması için birçok kavram eşliğinde bu sürecin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kavramlardan bazıları modernleşme, rasyonelleşme, sivil toplum, din ve medyadır. Bu kavramların her biri sekülerizm kavramına yeni boyutlar açmayı zorunlu kılmaktadır.

Modern çağda yeni dindarlık formlarının, sekülerleşme tartışmaları çerçevesinde değerlendirildiğinde, özellikle yeni medya araçları üzerinden şekillendiği ve bu bağlamda da sekülerleşme sürecinde yeni bir dönemin post sekülerleşme kavramıyla ifade edilebileceği görülmektedir. Yeni medya araçları sayesinde dinin yeni bir boyut kazanarak toplumsal hayatta konum kazandığını görmek mümkündür. Modern dünyanın post seküler olarak tanımlanmasını zorunlu kılan süreçlerden biri de dinî grupların kitle iletişim araçlarını kullanarak görünürlüğünü artırması ve etkinlik alanını genişletmesidir (Çamdereli /Doğan / Şener, 2015, s. 29). Modern çağdaki yeni dindarlık formlarının, yeni medya araçları ve dijital ortamlarla uyumlu bir şekilde varlık sürdürmesi sosyal bilimcilerin ilgisini çekmektedir. Türkiye’de sosyal medyada etkin olarak faaliyet yürüten bazı dinî grupların dijitalleşme ya da medyatikleşme sürecindeki temayülleri, modern çağın post seküler olarak tanımlanmasını haklı çıkaracak bir nitelik taşımaktadır. Bu durum, aynı zamanda dinî olan ile seküler olanın girift sarmalını da ortaya koymaktadır.

Dijital ortamlar ve yeni medya araçları gün geçtikçe bireysel ve toplumsal hayatta önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Gündelik hayatın hemen her alanında ekranlara maruz kalınmakta veya bir zaruret haliyle ekranlarla muhatap olunmaktadır. Dijital medya, toplumların kültürünün şekillenmesinde olduğu gibi bireylerin dinî yaşayışlarının belirlenmesinde de önemli roller oynamaktadır. Sosyal medyada birçok konu kullanıcılar tarafından *içeriğe* dönüştürülürken dinin de bu mecrada bir *içerik* olarak yer aldığı görülmektedir. Dinin ve dinî grupların dijital ortamlarla karşılaşması ve dinin bu ortamlar vasıtasıyla kullanıcılar üzerinden bir içeriğe dönüştürülmesiyle ortaya çıkan durumu modern çağın yeni dindarlık formları olarak okumak mümkündür.

Türkiye toplumu tarihsel ve jeostratejik konumu gereği dinî tartışmaların odağında bir toplum olmuştur. Tarihi süreçte hilafet sistemiyle yönetilen Türkiye toplumu, sancılı bir şekilde cumhuriyet sistemine geçerken bile daha oluşum aşamasında dine dair tartışmaları yoğun bir biçimde yaşamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinden bugüne din odaklı yaklaşımlar hem yönetimde hem hukuk sisteminde hem de gündelik yaşamda derin bir şekilde tartışılmıştır. Durum böyle olunca Türkiye toplumu için *din yorgunu toplum* tabirini kullanmanın daha doğru olduğu düşünülmektedir. Nitekim tarihsel süreçte Batıda yaşanan din ve mezhepsel savaşları, zaten iğne ipliğine bağlı olan Batı'da nasıl ki Hıristiyan dünyasını kurumsal dinden uzaklaştırarak seküler alana çektiyse Doğu/İslam toplumlarında da benzer çatışma ve şiddet sarmalına kimi bilinçli/bilinçsiz gayretler sebebiyle çekildiği görülmektedir. Bu durum özellikle genç jenerasyonunu din konusunda yorgun hale getirdiği görülmektedir. Nitekim yaşları 30 ve altında olan gençlerin söz konusu durumdan dolayı kurumsal dine mesafeli oldukları ya da başka (deizm, ateizm, agnostisizm gibi) mecralarda yol arayışlarına girdikleri görülmektedir. Yakın tarihimizde meydana gelen İŞİD ve benzeri yapılanmaların değişime kapalı dinî anlayışları yeni neslin dine mesafeli kalmasına sebep olmuştur. Ancak bu nesil, dinden tamamen kopmak da istememektedir. Çünkü dinden tamamen kopmak, geleneksel dine dâhil olmaktan daha zor gelmektedir. Weber'in (2010, s. 76) *asketik* gerilim dediği bir durumu yaşayan yeni nesil, daha soft bir dine yönelmeyi tercih etmektedir. Bu nesil, modern çağın sunduğu önemli bir enstrüman olarak sosyal medya organlarıyla hayat bulan daha yumuşak ve esnek bir din anlayışına yönelmiştir. Sosyal medya dindarlığının bu anlamıyla özgürlük ve bağlılık şeklinde tezahür eden melez bir din anlayışını ve söylemini geliştirdiği de görülmektedir. Hayalhanem isimli dinî sosyal medya topluluğu, bu melezleşen dinî sunumun Türkiye'deki önemli bir örneği olarak görülmektedir.

Sosyal medya, dijital ortamların toplum tarafından en çok kullanılan medya araçlarının başında yer alır. Söz konusu alanların kullanıcı odaklı yapısı dinî içeriklerin geleneksel medyaya oranla daha serbest bir biçimde oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Bu zeminden hareketle dini anlatan birey veya gruplar, sosyal medyayı önemli bir avantaj olarak görmektedir. Bu bağlamda sosyal medya, dinî konuların aktarılması ve bireylerin din konusunda belli bir yöne kanalize edilmesi bakımından işlevsel bir araç haline dönüşmektedir.

Bu tez çalışmasında ele alınan ve tanımı ortaya konulan yeni dindarlık formu, dinin anlam kodlarını değiştiren bir dindarlık değil, dindarlığın temsiliyeti konusunda üretilen yeni bir din dilinin betimlenmesidir. Bir başka deyişle bu çalışma geleneksel dindarlık veya modern dindarlık şeklindeki bir yaklaşım yerine, dinin bireye ve topluma aktarılmasında kullanılan araçların üzerinden geliştirilen bir dindarlık formuna odaklanmaktadır.

Bu tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın kuramsal temeli; sosyal medya ve din, modern iletişim araçları, dinin sanal durumları ve yeni bir dindarlık formu olarak M Nesli örneği ele alınmıştır. Birinci bölümde ayrıca sekülerleşme tartışmaları ve modern çağda anlam arayışında dinin rolü başlıklarına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın yöntemi ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca nitel yöntemin kullanıldığı; netnografi, derinlemesine mülakat ve katılımcı gözlem tekniklerinin araştırma boyunca takip edildiği ifade edilmiştir. Saha çalışmasının yer aldığı üçüncü bölümde ise söz konusu üç tekniğin kullanılarak elde edilen bulguların analiz edilmesi ve yorumlanmasından söz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca ortaya çıkan bulgular 4 tema ve 14 alt tema başlığı altında tartışılmıştır.

Araştırmanın Konusu

Modern çağda geliştirilen yeni teknoloji araçlarıyla birlikte bireyler çok daha hızlı bilgiye ulaşmakta ve yekdiğeriyle iletişim kurmaktadır. Bu yeni teknolojinin sağladığı önemli mecralardan biri de sosyal medyadır. Sosyal medyanın hızlı ve kolay bir biçimde bilgiye ulaşması, kullanıcılarına sağlamış olduğu imkânlar sayesinde gün geçtikçe popüler hale gelerek daha farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmasına vesile olmaktadır. Sosyal medya ağlarında kullanıcılar, bireysel hesaplar açabilmekte, kurdukları fan grupları sayesinde belirli amaçlar doğrultusunda örgütlenebilmektedirler. Söz konusu bu ağlar bilgi ve haber iletmek için kullanıldığı gibi reklam ve tanıtım faaliyetlerine de imkân vermektedir. Bunun yanında sosyal medya, belirlenen ortak amaçlar doğrultusunda bireylerin grup kurmasına ve hatta propaganda

aracı olarak kullanılmasına da olanak sağlamaktadır. Günlük yaşamda cereyan eden hemen her konu, sosyal medyada yerini aldığı gibi din içerikli paylaşımlar da sosyal medya alanlarında yoğunluklu olarak görünür hale gelmektedir.

Bu tez çalışmasının konusu, modern çağda yeni dindarlık formlarının bir örneklem üzerinde incelenmesidir. Bu örneklem Mersin merkezli kurulan ancak daha çok sosyal medyada kendisine yer bulan Hayalhanem adlı dinî gruptur. Bu grubun sosyal medya aracılığıyla paylaştığı din içerikli paylaşımların ve bu paylaşımlara yönelik yapılan yorum ve değerlendirmelerin içerik ve netnografik analizi yapılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, modern çağda dinin geleneksel formlarının dışında modern teknolojiyle yeniden nasıl işlevsellik kazandığının betimlenmesidir. Bu betimleme ise Mersin merkezli kurulan Hayalhanem isimli dinî topluluk üzerinden ele alınmıştır. Bu topluluğun din tebliği amacıyla bir araya geldiği ve sosyal medyada dinî içerikler ürettiği görülmüştür. Bu çalışma, söz konusu topluluğun nasıl bir din anlattığından ziyade tebliğ ettiği dinin sunumunu nasıl gerçekleştirdiğini ele almıştır. Bu araştırma, söz konusu grubun sosyal medya-din ilişkisinde nasıl bir yerde durduğunu anlamayı amaçlamıştır. Bir başka deyişle bu çalışmanın yoğunlaştığı konu, Hayalhanem örneğinde sunulan yeni teknolojik din dilinin yaygınlaşmasına neden olan temel faktörlerin, dinamiklerin tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Böylece bu yeni dindarlık formunun sekülerleşme tartışmalarında nasıl bir yerde konumlandığını, nitel görüşme verileri, saha notları ve netnografi verilerinin analiz edilmesi sonucunda ortaya koymayı amaçlamıştır.

Geleneksel dindarlık formunda, dinî içeriklerin sosyal medya aracılığıyla yoğunluklu olarak kullanılması muteber sayılmamaktadır. Oysa Hayalhanem gibi modern formlarda üretilen dindarlık tipolojilerine göre, modern enstrümanları birer imkâna dönüştürüp tebliğde kullanmak gerekli ve önemlidir. Geleneksel dindarlık ile modern dindarlık arasında cereyan eden bu tartışma din-medya ilişkisinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu konu birçok disiplinin dikkatini çektiği gibi özellikle din sosyolojisi, iletişim ve ilahiyat gibi alanlarda akademik çalışmalara konu olmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmanın sosyal bilimlere ve özellikle sosyoloji literatürüne mütevazı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Literatür taraması, kimi zaman belirli bir konuda kimi zaman da belirli bir zamanda çeşitli yayınları (kitap, makale, rapor, web siteleri vb.) araştıran ve derleyen bir akademik çalışma ayağıdır. Bu tarama, oluşturmaya çalışılan tezin konusuyla ilgili önceki araştırmada yer alan ve doğruluğu kanıtlanmış kaynakların araştırılıp analiz edilmesidir. Ortaya çıkan bu analiz tez çalışmasına yardımcı olmanın yanında bu çalışmanın özgün değerini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla literatür taramasının akademik çalışmadaki asıl amacı, araştırılan konuyla ilgili varılan noktayı tespit etmek, literatürdeki boşlukları ortaya koymak ve yapılmakta olan çalışmanın önceki literatür içerisinde hangi noktada olduğunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda literatür taraması sadece yerli ve yabancı kaynakların özetlerini listelemek değil, bunun yanında tüm yayınlarda görülen ve araştırma konusunu destekleyen noktalara dikkat çekmektir.

Çalışma bağlamında şu ana kadar yapılan incelemelerde dindarlık formlarını akademik olarak ele alan sosyal bilimlerdeki alanların, ilahiyat ve iletişim alanları olduğu tespit edilmiştir. Özellikle yeni medya araçları ve din çalışmalarının iki binli yıllarda başladığı ancak gelinen noktada bu konuda yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı anlaşılmıştır. Literatür taraması yapılırken bazı çalışmaların modern çağda yeni dindarlık formlarının geleneksel medya ve din ilişkisi bağlamında incelendiği görülmüştür. (Bk. Çelikkaya, 2010; Şimşek, 2009; Ülker, 2011; Yazıcı, 2015) Bu çalışmalarda insanın dinle kurduğu ilişki yeni medya araçları sayesinde farklı formlara evirildiği anlaşılmıştır.

Almalı'nın (2019) *Sanal Dinsel Gruplarda Dinin Temsili* isimli yüksek lisans tez çalışması, Türkiye'de medya üzerinde şekillenen yeni dindarlık formlarını ele almıştır. Bu çalışmada Almalı, sanal âlem üzerinde oluşan yeni dinsel forma dikkat çekerek yeni bir toplumsallaşma süreci olarak da gördüğü bu sanal yöntemle dinî aktarımın çok sayıda bireye ulaşarak onların gerçek hayatındaki dinî pratiklerini şekillendirdiğine dikkat çemiştir. Polat'ın (2019) *Türkiye'de Değişen Dindarlık Göstergeleri ve Sosyal Medya* isimli doktora tez çalışması da bu konuyu psikolojik bir perspektifle ele almıştır. Polat bu çalışmada dindarlık formlarının sosyal medya aracılığıyla nasıl bir dönüşüm yaşadığını psikolojik tahlillerle ortaya koymuştur. Bu bağlamda Polat, dinsel hayat ile tüketim kültürünün, duruş ve tarzları bakımından bir arada bulunmasını post modern durum olarak değerlendirmiştir. Polat çalışmasında, dindarlığın farklı tarz ve yönelimlerinin bu denli fazla ve bir arada olmasını ise pos modernitenin bir *hediyesi* olarak okumuştur. Bu çalışma ayrıca, medya aracılığıyla farklı dinî kimliklerin nasıl inşa edildiğine değinmiştir. İnşa edilen bu kimliklerin sosyal medya aracılığıyla bir benlik sunumuna nasıl dönüştüğünü, Goffman'a atıf yaparak, kişilerin bu şekilde sosyal medya

mecralarını bir *sahne* olarak kurguladıklarına dikkat çekmiştir. Bu sayede kişiler dinî kimliklerini sosyal medya yoluyla kurgulayıp paketleyerek yeni bir forma dönüştürmüş ve herkesin erişimine sunarak servis etmiştir. Polat'ın bu çalışmasının konuyu psikolojik açıdan ele alması bakımından kayda değer bir çalışma olduğu görülmüştür. Ancak dindarlığın yeni formlarını sosyolojik bağlam içerisinde yapılacak olan bütünsel ve betimleyici çalışmalarla ilgili bir boşluğun mevcudiyeti tespit edilmiştir.

Düzcan'nın (2020) *Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneği* isimli yüksek lisans tez çalışmasının ise konuyu halkla ilişkiler bağlamında ele aldığı görülmüştür. Literatür taraması yapılırken Düzcan'ın bu çalışmasının, popüler kültür açısından sosyal medya ve din ilişkisini konu edindiği fark edilmiştir. Düzcan, *Sözler Köşkü* isimli dinî grubun sosyal medya üzerinden ürettiği dindarlık formunu Frankfurt Okulu'nun *kültür endüstrisi* yaklaşımı çerçevesinde ele almıştır. Düzcan bu çalışmada, söz konusu okulun tam anlamıyla kültür endüstrisi yaklaşımıyla uygunluk göstermediği sonucuna vardığını ifade etmiştir. Dereli'nin (2022) *Sanala Veda* isimli kitap çalışması da konumuz bağlamında literatüre katkı sağlayan bir diğer önemli çalışma olarak görülmüştür. Dereli bu çalışmada günümüzde dindarlığın sosyal medya üzerinden nasıl şekillendiğini soruşturmuştur. Sanal'a Veda'dan kastının, internet ortamına veda etmek olmadığını dile getiren yazar, buradaki asıl gayenin çevrim içi ve çevrim dışı kavramsallaştırmalarının kategorik bir şekilde ayrıştırılmasına veda olduğunu ifade etmiştir. Modern dijital ağların ve sosyal medyanın sadece kimlikleri ve gündelik yaşam pratiklerini değil aynı zamanda dinî hayatın şekillenmesinde de etkili olduğuna dikkat çeken Dereli, sosyal medya ortamlarına özgü bir dindarlık formundan ziyade sosyal medyanın adeta bir ayna gibi fiziki dünyada deneyimlenen dindarlığın bir yansıması olarak görülmesinin daha isabetli bir yaklaşım olacağını vurgulamıştır. Literatür taraması sırasında ulaşılan bir diğer çalışma Ökten'in (2021) *Cemaat Modernliği* isimli kitap çalışmasıdır. Modernliğin çok yüzlü bir yapıda olduğuna değinen bu çalışma modernleşme olgusunun Türkiye'deki Nurculuk doktrini üzerindeki etkilerini ele almıştır. Yazar bu çalışmada, dinî cemaatlerin moderniteyle birlikte nasıl bir dönüşüm geçirdiğini başka bir ifadeyle dinî cemaat mensuplarının modernliği uyum ve direnç göstergeleri bağlamında nasıl deneyimlediklerini böylece cemaatlerin değişen karakterini Nur Cemaati üzerinden analiz etmiştir. Medya ve din üzerine yoğunlaşan bir diğer akademik çalışma Haberli'nin (2014) "*Sanal Din*" isimli kitap çalışmasıdır. Dinî web sitelerinin içeriklerini analiz eden bu çalışma sanal ortamdaki dinî ritüellere odaklanmıştır. Bu ritüellerin sanal ortamda nasıl ve hangi

şekillerde icra edildiklerini örnekler üzerinden açıklayan bu çalışma, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'i temsil eden dinî grup ve organizasyonlara ait web sitelerini incelemiştir. Eken'nin (2021) *Çevrim İçi Dindarlık* isimli kitap çalışması konu bağlamında önemli görülen bir diğer çalışmadır. Bu çalışma, M Nesli olarak ifade edilen ve dünyadaki Müslüman nüfusun görece genç kuşaklarını temsil eden grubun, kendilerini dini anlamda tanımlama biçimlerine ve çevrim içi inanç pratiklerine dair yaklaşımlarına odaklanmıştır. Görsel kültür, sekülerleşme ve medya üzerinden M neslinin çevrim içi inanç pratiklerini ele alan bu çalışmada grubun modernlikle kurduğu ilişki biçimi dikkat çekici olmuştur. Bu çalışmada, M neslinin modernliği reddetmediği, dini pratikleri bağlamında onu şekillendirdiği, interneti bir araç olarak kullandığı ifade edilmiştir. Eken'in çalışmasında geçen örneklem grubu M nesli ile bu çalışmanın örneklem grubu olan Hayalhanem'in kesişen yönlerinin olduğu görülmüştür.

Bu çalışma boyunca modern çağda din ve medya konusunun akademik çalışmaların ilgi odağı olduğu görülmüştür. Akademik çalışmalar üzerinden literatür tarandığında çok sayıda makalenin üretildiği fark edilmiştir. Söz konusu makalelerde din ve medya ilişkisinin, medya vaizliği, medyatikleşme, mahremiyet ve popüler kültür çerçevesinde tartışıldığı tespit edilmiştir (Akkaya, 2018; Arslan, 2008; Bilgin, 2003; Geçer, 2018; Gündüz, 2010; Haberli, 2018). Literatür taraması yapıldığında bu çalışmanın konusuyla ilgili yerli kaynakların sayıca az olduğu anlaşılmıştır. Modern sosyal enstrümanlar çerçevesinde konuyu ele alan ve alana katkı sağlayan çalışmalardan ikisi Çamdereli, Doğan ve Şener editörlüğünde yayınlanan *Medya ve Din* (Çamdereli /Doğan / Şener, 2014) ile *Dijitalleşen Din* (Çamdereli /Doğan / Şener, 2015) isimli kitap çalışmalarıdır. Bu iki eserde farklı alanlardan akademisyenlerin makale çalışmaları yer almaktadır. İlk eserde televizyon, sinema ve reklam gibi çeşitli medya alanlarının dinle olan ilişkilerine yer verilmiştir. İkinci eserde ise daha çok dinin sosyal medya araçlarıyla gündem bulma süreci incelenmiştir.

Bu doktora çalışmasıyla ilgili yapılan literatür taramasında, Hayalhanem örneklem grubunun daha önce Sarı'nın (2023), *Yeni Bir Nurcu Oluşum Olarak Hayalhanem* adlı doktora tez çalışmasıyla da incelendiği tespit edilmiştir. Felsefe ve Din Bilimleri alanında din-medya ilişkisine değinen bu çalışma daha çok Türkiye'deki Nurculuk fikriyatı üzerine yoğunlaşmıştır. Sarı bu çalışmasında, Nurculuğun dijital medyayla yenilenerek Türkiye toplumunda yeni bir Nurcu kolektivite oluşturduğunu ve bunun bir örneğinin de Mersin merkezli Hayalhanem Derneği olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışma Türkiye'de ortaya çıkan Nurculuk fikriyatının 2000'li yıllarda geleneksel Nurculuktan farklılaşan yönü üzerine odaklanmıştır. Geleneksel

Nurculuktan yöntem olarak farklılaştığını söyleyen yazar, Hayalhanem grubunun dijital medya ile olan ilişkisinin bir kolektivite ruhunu meydana getirdiğini dile getirerek yeni bir Nurcu oluşum olarak ön plana çıktığına dikkat çekmiştir. Yazarın kendi ifadesine göre çalışmanın özel amacının, dinî dijitalizmin Nurculuk özelindeki yapısal etkilerini ortaya koymak olduğu ifade edilmiştir. Çalışma din-bilimsel bakış açısıyla ele alındığından Türkiye’deki cemaat ve tarikat yapılanmalarının tarihsel arka planlarına genişçe yer vermiştir. Çalışmanın yazarı, Nurculuk doktrinini ve Hayalhanem grubunu ele alırken kimi teolojik tartışmaları da konu edinmiştir. Nitekim Nurcu doktrininin beslendiği ana kaynak olan Risale-i Nur’da geçen bazı ifadelerin İslami anlayışta kimi tartışmalara neden olduğu ifade edilmiştir. Nurculuğun kurucusu olan Said Nursi’nin kişiliğine atfedilen kimi özelliklerin İslam dininin temel dinamikleri ile çeliştiğini dile getirmiştir. Yine Hayalhanem’in ekrandaki yüzü ve kurucuları arasında sayılan Mehmet Yıldız’a atfedilen kimi özelliklerin de İslam dininin temel düşünceleriyle uyuşmadığına dikkat çekmiştir. Çalışmada ayrıca Hayalhanem grubunun gelir kaynaklarına yer veren yazar, grubun ekonomik anlamda lüks ve şatafata önem verdiğini bunun ise dine, teolojik anlamda İslam’ın kimi değer yargılarıyla çeliştiğine dikkat çekmiştir. Kısacası Sarı’nın bu çalışması, nurculuk cemaatinin tarihsel sürecine ve doktrinlerine genişçe yer vermiş, bu bağlamda bu cemaatin bir ürünü/devam olarak gördüğü Hayalhanem’in dijital medya ile olan ilişkisine ve Nurculuğun evrilerek/bölünerek geçirdiği değişimin sonucunda üslup ve yöntem olarak geldiği son aşamaya değinmiştir.

Aynı örnekleme ele alan Sarı’nın söz konusu çalışmasından bu çalışmayı farklı kılan nokta, Hayalhanem’e post seküler veya de-seküler bir dindarlık formu olarak yaklaşılmasıdır. Nitekim bu çalışmada bir tarikat veya cemaat incelemesi yapmak yerine Hayalhanem örnekleminin post sekülerizm kavramsallığı çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır.

Sosyal medya platformları, Hayalhanem örneklem grubun tanınması ve yaygınlık kazanmasının başta gelen araçlarıdır. Çalışmada netnografi tekniğinin bir yöntem olarak kullanılmasının önemli sebeplerinden biri de budur. Zira çalışmanın odak noktasında yer alan din-medya ilişkisinde söz konusu grubun asıl faaliyet alanı sosyal medyadır. Önce Türkiye’nin Mersin ve İstanbul ardından Almanya’nın Duisburg ve en son yine Türkiye’nin Ankara şehirlerinde mekanlar açan Hayalhanem’in fiziki mekânlarında düzenli programları ve haftalık sohbetleri yapıyor olsa da sosyal medyayı etkin bir biçimde kullanan bu grubun nüfuzunun, bu dört mekânın sınırlarını aşarak çok daha geniş bir alanı kapsadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada grubun sosyal medyadaki etkisini gözlemleyebilmek için netnografi tekniğine

başvurulmuştur. Bununla birlikte çalışmada hem nitel görüşmeler hem katılımcı gözlem ve hem de netnografi kullanılarak üçlü bir teknik takip edilmiştir. Bu da araştırma verilerini zenginleştirdiği gibi verilerin farklı perspektiflerden analizinde de kolaylık sağlamıştır.

Sonuç itibariyle sahadan çıkan verilere bağlı olarak Hayalhanem için net bir tarifin/tanımın ortaya konulması veya bu yolda kimi verilere ulaşılması hedeflenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Hayalhanem'in, bilindik/tanıdık bir sosyal medya formu mu yoksa bilinen formların dışında başka bir form mu olduğunu tartışmaktır. Çünkü Hayalhanem'in modern çağda dindarlığın yeni bir formu olarak tez çalışmasına konu olarak seçilmesinin sebebi sadece bir betimleme yapmak değil aynı zamanda dini bir aktarım aracı olarak bu örneklemin, özgünlüğünü ortaya koymaktır. Bu tez çalışması literatüre yeni kavramlar kazandırmaktan ziyade, literatüre yeni bir dindarlık formunu kazandırma veya yeni bir dindarlığın yol açtığı sonuçları ortaya koyma çabasını taşımaktadır. Ancak bu çalışma ileride kavramsallaştırmaya yardım edebilecek bir çalışma olabileceğinin umudunu taşımaktadır. Bu çalışmada, izlenme verileri dikkate alınarak, “insanlar neden bu gruba teveccüh ediyor olabilir?” “Modern toplumun ruhuyla Hayalhanem'in ruhunu bağdaştıran/kesiştiren noktalar nelerdir?” gibi soruların cevapları aranmıştır. Temel araştırma soruları, “Hayalhanem örnekleminin modern bir dinî form kavramı olarak nerede duruyor?”, “Hayalhanem seküler mi, post seküler mi yoksa bu kavramsallaştırmalarla ele alınamayacak, bambaşka bir olgu/form mudur”, “Sekülerlik kavramsallaştırmaları içerisinde Hayalhanem nasıl bir örneklik teşkil ediyor?”, “Yeni dijital ortamlar dini ve toplumsal alanda ne tür sınırlıklar, imkânlar ve sorunlar üretiyor?” şeklinde ortaya konmuş ve çalışma boyunca bu sorulara cevaplar aranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELİ

1.1. SOSYAL MEDYA VE DİN

1.1.1. Modern İletişim Araçları

Modern iletişimin en genel tanımı, bireylerin veya grupların kendi aralarında sözlü veya kitle iletişim araçları sayesinde yaptıkları bir tür enformasyon aktarımıdır. 20. yüzyılın son çeyreğinde, diğer alanlarda olduğu gibi iletişim alanında da küresel anlamda devrimsel dönüşümler yaşandığı görülmektedir (Giddens, 2008, s. 631). Bu dönüşümlerle birlikte daha esnek ve daha güçlü özelliklere sahip olan bilişim teknolojileri oluşturulmakta ve kullanılmaktadır. Giddens'in ifade ettiği, modern teknolojilerle işleyen enformasyon aktarımı toplumsal faaliyet alanlarını etkileyerek insanların gündelik yaşamlarına ait birçok etkinlikte önemli bir yer işgal etmeye başlamaktadır. Modern medya araçlarının en önemli üç özelliği ise enformasyonel ve küresel olmasının yanı sıra ağ örgütlenmesine dayalı olmasıdır (Akt. Uğur, 2018, s. 8). Dolayısıyla birbirine bağlı olan bu ağların ana merkezini oluşturan internete ve bu internet ağlarıyla ortaya çıkan sosyal medya kavramına değinmek gerekmektedir.

İnternet ve yeni medya araçları bir başka deyişle sosyal medyanın artık hayatımızın önemli bir parçası haline geldiği görülmektedir. Said Ercan'ın Dijitalizm adlı kitap çalışmasında bir dakikada en çok izlenen sosyal medya platformlarını sıralarken şaşırtıcı verilere rastlanmaktadır. YouTube'da bir dakikada yaklaşık 4,5 milyon video izlenirken Facebook'ta 1 milyon oturum açılmakta, Google'da 3,8 milyon arama yapılmakta ve eski adı Twitter yeni adıyla X platformuna ise 87,500 adet tweet atılmaktadır. Türkiye'nin dünyada aktif olarak söz konusu bu platformların kullanımında ilk 5 ülke arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim genç nüfusu fazla olan Türkiye'nin Ortadoğu'da en fazla sosyal medya kullanımında birinci, Avrupa'da ise ikinci sırada yer aldığı görülmektedir (Ercan, 2022, ss. 13-17).

Sosyal medya platformları da fiziki bir meydan gibidir ve nasıl ki fiziki meydanların boş bırakılmaması gerekiyorsa sosyal medya alanlarının da boş bırakılmaması gerektiği düşünülmektedir (Ercan, 2022, s. 97). Ercan'ın sosyal medyayı bir meydan/alana benzetmesi sosyolojik bağlamda önemli görülmektedir. Çünkü meydan, bir bakıma toplumsal alan, gruplar ve bireyler tarafından inşa edilen yerlerdir. Fenomonolojik sosyolojide gündelik hayatın anlam ve ilişkiler bağlamında her gün yeniden üretildiği mekânlar veya alanlar, insanların buluşup ilişki kurduğu ve hayata dair anlamlar ürettiği yerlerdir. Dolayısıyla sosyal medya alanlarında

da toplumsal ilişki ağlarının ve dinî/gündelik pratiklerin inşa ve icra edildiği gözlemlenmektedir.

Modern iletişim teknolojileri her geçen gün daha fazla sayıda insan tarafından kullanılırken hem toplumsal anlamda birçok yapıyı etkileyip şekillendirmekte hem de kültürel ve dinî alanlarda önemli değişimlere aracılık etmektedir. İnternet alt yapısına dayanan bu yeni medya, toplumun bütün kesimlerine fark gözetmeksizin erişim imkanını sağlayan eşitlikçi bir alan sunmaktadır. Modernleşme süreciyle birlikte bireylere tanınan bu imkân ve özgürlük aracılığıyla kurulan ilişkiler, Alfred Schutz'un "gündelik hayat sosyolojisi" bağlamında bireyler üzerinden kurulan yeni bir toplumsal ilişki biçimi olarak görülmektedir (Akt. Kılıç, 2016, s. 58). Nitekim sosyal medya üzerinden yeni bir anlam ve ilişki biçimi üretilmektedir. Bu bağlamda yeni medya üzerinden üretilen bu ilişki biçimlerinin dinsel bir yansımasını oluşturan bu araştırmanın izini sürdüğü ilişki formu, modern çağda yeni bir dindarlık formu olarak görülebilmektedir.

1.1.2. İnternet ve Sosyal Medya

İnternet terimi, *birbirine bağlantılı ağlar* olarak ifade edilen *Interconnected Networks* teriminin kısaltmasıdır. Özellikle 1980'lerin sonlarında sınırlı olarak kullanılmaya başlanan internet, 90'lı yıllarda daha yaygın hale gelmiştir. (Gülmez, 2015, s. 20). İkinci milenyum çağı ile birlikte kullanım alanı gittikçe yaygınlaşan internetin, günümüzde dünya nüfusunun %68'inin erişimine açık hale geldiği görülmektedir. Sonuç olarak internetin yaklaşık 8 milyarlık dünya nüfusunun 5 milyardan fazlasının çekim alanına girdiğinden bahsedildiği anlaşılmaktadır (Aydemir, 2022, s. 28). Dünyanın neresinde olursa olsun bir kişinin bu ağlar aracılığıyla istediği kimseyle istediği zamanda anında iletişime geçebilmesinin, geçmişle kıyaslandığında, bireye çok fazla bir özgürlük alanı sağladığı görülmektedir. Modern çağda ağlar üzerinden üretilen toplumsal ilişki biçimini tanımlayan Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi* adlı eserinde, üretilen bu ilişki biçiminin *sanal cemaatler* şeklinde tezahür ettiğini öne sürmektedir. Ona göre sanal cemaatler, gerçeklik payına sahip olduğu kadar gerçeklikten uzak da olabilirler. Bu cemaatler fiziki bir varlığa sahip olmasalar bile gerçekte vardır. Dolayısıyla ağ üzerinden geliştirilen bu ilişki, Castells'e (2005, ss. 479-480) göre farklı bir gerçeklik üzerinden işlenmelidir.

Teknolojik adı Web 2.0 olan sosyal medya, Ercan'a (2022, s. 5) göre ilk defa 2005 yılında bir konferansta konuşulmuş ve 2004 yılında ise ilk sosyal medya platformu olan Facebook kurulmuştur. 2004 yılında kurulan Facebook daha sonra kendi alanını geliştirerek 2009 yılında başka bir sosyal medya platformu olan Instagram'ı, ardında 2014 yılında WhatsApp'ı satın almıştır. 2023 yılı verilerine göre 1,8 milyar kullanıcısı bulunan Facebook'un, pazartesiden cumaya (hafta içi) en yüksek etkileşimin gerçekleştiği platform olduğu görülmüştür¹. 14 Şubat 2015 California'da ilk olarak kurulana YouTube, kuruluşundan yaklaşık 1,5 yıl sonra 1,65 milyar dolar karşılığında Google'a satılmıştır. YouTube'un aktif kullanıcı sayısı ise 1,5 milyardan fazladır². Bu iki platformun dünyada en çok kullanıcısı bulunan platformlar olduğu anlaşılmıştır. Bu ikisini takip eden bir diğer sosyal medya ise son dönemde popülerliği artan ve daha çok telefonlarda grup kurma, durum yapma, sesli ve görüntülü aramalar yapma gibi birçok işlevi bulunan WhatsApp'tır (Ercan, 2022, s. 13). Bu bakımdan internet ve sosyal medyanın gün geçtikçe sosyal hayatımızı kuşatan ve şekillendiren önemli araçlar olduğu görülmektedir.

Medya ve sosyal medya günümüzde her türden bilgiyi insanlara aktaran önemli bir iletişim aracı haline gelmiştir. İletişim, radyodan televizyona, telefondan internete ve sosyal medyaya kadar birçok değişimden geçmiş olsa da insanların birbiriyle ilişki kurması her dönemde olduğu gibi bugün de insan için temel ihtiyaç olmaya devam edegelmiştir. Gelişen teknoloji ve internet sayesinde insanlar, dinleyerek ve izleyerek anında istediği bilgiye ulaşım sağlayabilmişlerdir. Bu gelişmelerin paralelinde insanlar nispeten daha özgür ve daha rahat bir iletişim kurma imkânına sahip olmanın yanında geleneksel medyanın aksine çift yönlü bir etkileşim kurabildiklerine de şahit olunmuştur. Bu bağlamda yeni medya teknolojileri sayesinde görsel ve işitsel olarak en çok kullanılan sosyal medya platformlarından birinin YouTube olduğu görülmüştür.

YouTube'un ilk olarak 2005 yılında Jawed Karim Steve Chen ve Chad Hurley tarafından tedavüle sunulduğunda daha ziyade bir eğlence aracı olarak kullanıldığı görülmüştür. Daha sonra Google tarafından satın alınan YouTube, film, müzik ve video gibi daha profesyonel içeriklerin paylaşılmasına imkân vermiştir (Altun, 2019, s. 16). YouTube, kullanışlı bir arama motoru olmanın dışında izleyenin de aktif bir biçimde video üreterek

¹ Ayrıntı için bk. <https://www.websiterating.com/tr/research/facebook-statistics/> (Erişim tarihi: 18.09.2023).

² Ayrıntı için bk. <https://cupy.net/youtube-istatistikleri/> (Erişim tarihi: 18.09.2023).

platforma dâhil olduğu bir sosyal medya mecrası olmuştur. Araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem grubunun sosyal medya platformlarından en fazla takipçi kitlesine ulaştığı mecranın YouTube olması, bu platformu araştırma bağlamında önemli kılmıştır. Çünkü Hayalhanem grubunun resmi YouTube sayfasına herkesin erişime açık yaklaşık 1000³ video yüklenmiştir. Aynı sayfada 3,66⁴ milyon takipçi kitlesi ile Türkiye’deki sosyal medyada dinî paylaşım yapan grupların başında gelmesi sosyolojik açıdan dikkat çekici olmuştur. Bu bağlamda grubun resmi YouTube sayfasında yer alan videolar ve bu videolar altında yapılan yorumlar netnografik yöntem analizinde bu araştırmanın önemli bir veri kaynağını oluşturmuştur. Son derece geleneksel olan dinî alan ve inancın modern teknoloji ile birleştirilerek oluşturulan bu yeni dindarlık formu, bu araştırmanın izini sürdüğü yeni bir dindarlık formu olmuştur.

Sosyal medya, dini medya içeriklerini ve gösterilerini farklı formatlarda sunma imkânı sağlayan bir potansiyele sahiptir. Özellikle YouTube’un bu alanda zengin bir donanıma sahip olduğu görülmektedir. Etkileşim ve paylaşımların gerçekleşmesine aracılık eden, eşitlikçi prensipleriyle farklı kesimleri bir araya getirmeyi başaran yapısıyla YouTube, *kendini yayınla, gösteri sensin* (Çakır, 2015, s. 416) parolasıyla izleyici ve takipçisine özgürlük alanı sunan bir platformdur. Ne var ki bu denli özgürlüğün sağlandığı YouTube ortamının bir tür teşhirciliğe kadar ilerlediğini ifade eden Eken, bu durumun dinî kimlik ve mahremiyet konularının ihlaline varacak düzeylere ulaştığı eleştirel bir tartışmayı ateşlediğini ifade etmektedir (Eken, 2021, s. 82). Dolayısıyla din gerçeği/hakikatının de söz konusu mecralara aktarılırken zedelenmelere hatta parçalanmalara sebep olabileceği düşüncesinin bu tez çalışmasında da bahse konu edildiği tespit edilmektedir.

1.1.3. Dinin Sanal Durumları

İlk insandan beri iletişim, toplumsal hayatın önemli bir konusu olmuştur. Tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar kimi zaman ses, kimi zaman resim ve tablet kimi zaman hayvan kemikleri ve kimi zaman da çeşitli süs eşyaları insanlar arasındaki iletişimi sağlayan araç ve gereçler olmuştur (Yaşar, 2020, ss. 184-185). Yazının bulunmasından matbaanın

³ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/@hayalhanem> (Erişim tarihi: 20.09.2023).

⁴ Bu rakam sürekli değişim göstermektedir. (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

kullanılmasına, Sümerlerin de aralarında olduğu Mezopotamya medeniyetlerinden Mısır, İran ve Yunan medeniyetlerine kadar birçok toplum insanın en tabii hakkı olan iletişime katkı sağlayarak bu kazanımın günümüze kadar gelmesine aracılık etmiştir. Bu bakımdan teknoloji/bilişim ve insan arasındaki ilişkinin kadim bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu yüzden birçok nitelikte betimlenen insanı, homofaber yani alet ve teknik yapan bir varlık olarak da tanımlanmıştır (Şişman, 2022, s. 163). Bu boyutuyla insanın antik zamanlardan itibaren teknolojiyle uğraştığı ve bunun aracılığıyla içinde yaşadığı toplumla karşılıklı bir iletişim geliştirdiği ifade edilebilir.

Modern teknolojiye gelmeden önce 1830’larda fotoğraf ve telgraf kullanılmaya başlanmış, 1860’larda ise bilgisayarın atası sayılan daktilo kullanılmıştır. 1876’da telefon, 1906’da radyo ve bugün her birimizin evininin köşesinde bulunan televizyon ise 1923 yılında ilk defa insanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Beniger, 2004, s. 443). İsmi geçen her bir iletişim aracının insan hayatında ekonomiden siyasete, toplumsal hayattan dinî pratiklere kadar birçok alışkanlığı etkilemiş ve değiştirmiştir.

Özellikle son 200 yüzyıldır birbirini besleyen ve art arda yapılan çalışma ve icatlar sayesinde insanlık tarihine kıyasla çok kısa denebilecek bir zamanda hızlı bir teknolojik gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Yüzyılı aşkın bir süredir çoğu sosyolog ve sosyal bilimci sosyal dokudaki zamansal değişime ve hızlanmaya dikkat çekmektedir. Marks, kapitalist toplumda katı olan her şey buharlaşır diyerek bu zamansal sıkışmaya vurgu yaparken G. Simmel modernleşme olgusunu, bireyselleşme ve hız üzerinden bağlantı kurarak ifade etmektedir. David Harvey de modernleşmeyi bir zaman-mekân sıkışması şeklinde değerlendirmektedir. Hartmut Rosa ise modernleşmeyi insan-hız ilişkisi üzerinden yorumlayarak modern insanın hız sebebiyle hayattaki birçok fırsatı kaçırdığını, bu sebepten dolayı da derin bir gerilim, öfke ve ümitsizlik durumunu yaşadığını ifade etmektedir. Alman Sosyolog Rosa’a göre dünya dediğimiz yaşam alanının her şeye hükmedebileceğimiz bir yer olmadığını, kontrol edilebilir bir yer olması durumunda heyecansız bir yer olacağını dile getirmektedir. Dolayısıyla aslında dünya hayatı kontrol edebildiklerimiz ile kontrolümüz dışındakiler arasındaki dengenin sağlanması durumundan başka bir şey değildir (Rosa, 2022). Bu dengenin sağlanması şöyle dursun, modern insanın git gide daha fazlasını, daha hızlısını isteme arzusu her geçen gün artmaktadır. 1970’li yıllarda “mikro işlemcilerin” bulunmasıyla bu süreç daha da hızlanarak günümüz bilgisayarların, hatta akıllı telefonlarda kullanılan teknolojilerin önü açılmıştır. İnternetin dünya insanların kullanımına sunulması ise 1974

yılında Amerikalı bir bilgisayar bilimci olan Vinton Cerf tarafından gerçekleştirilmiştir (Akt. Karahasan, 2012, ss. 72-73). Şu an kullanılan mobil ve akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar, iletişim aygıtları ve dahi sosyal medya platformlarının tamamı böylesi bir zincirleme birikimin ürünü olduğu bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle birçok alanda olduğu gibi içerisinde sosyal medyanın da yer aldığı iletişim teknolojileri alanında da meydana gelen bütün gelişmeler, tarihsel süreç içerisinde insanlığın ardışık ve birikimli çabalarından oluşan destandan geriye kalan bir miras olarak okunabilir.

Medya ve yeni medya araçları pek çok alanla birlikte din alanında da önemli ilişki ağları geliştirmektedir. Din tebliğcilerinin sosyal medya platformlarında yayınladıkları videolarla bu alanı önemli bir tebliğ aracına dönüştürdükleri görülmektedir. Dinin içerik ve amaçlarının daha geniş kitlelere en kısa zamanda ve en az maliyetle ulaşmasını sağlayan yeni medya araçları din-medya ilişkisi bağlamında önemli bir imkân olarak görülmektedir. Bu avantaj ve imkanlara rağmen yeni teknolojilerin, bilgi kirliliğine ve dezenformasyona aracılık etmesi, teyide muhtaç birçok haberin boca edildiği bir alana dönüşmesi gibi kimi dezavantajları da barındırdığı fark edilmektedir. Medyanın bilgi aktarım konusundaki bu tarafgirliği veya objektif ol(a)mama durumu, çağımızdaki birçok bilinçli insanın malumudur (Aydemir, 2022, s. 34). İlk İranlı şair Firdevsi ve yaklaşık 600 yıl sonra da Francis Bacon'un dile getirdiği "bilgi güçtür" şiarından hareketle, medya gücünün medya otoriteleri tarafından iyi veya kötü yönde kullanılabileceği kaygısı insanlığı düşündürmeye devam etmektedir.

Medya-din ilişkisinin 1950'li yıllarda televizyonun görece yaygınlık kazanmasıyla başladığı görülmektedir. Tele-vaizler olarak da bilinen televanjelist grupların Amerikan toplumunu etkilemek için din içerikli programlar yapmasıyla gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin Amerikalı Evanjelistler, misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için televizyonu bir araç olarak görüp meşrulaştırmalarıyla birlikte medyanın dinî amaçlar için kullanımının daha da yaygınlık kazandığı aktarılmaktadır (Dereli, 2022, s. 84). Din-medya ilişkisi daha sonra yoğun ve yaygın bir şekilde tartışılmıştır. Medya ve din etkileşimine yönelen çalışmalarda bu yoğun ve yaygın tartışmaları görmek mümkündür. Modern çağda anlamlı bir dünyanın inşası için medyanın Morgon tarafından bir anlam yapım formu olarak görülmesi dikkat çekicidir (Akt. Dereli, 2022, s. 86). Bu durum din-medya arasındaki ilişkinin zorunluluğuna dikkat çektiği gibi bu ilişkinin son derece kompleks bir karaktere sahip olduğunu da ortaya koymaktadır.

Din-medya ilişkisi, karşılıklı bir ilişkidir ve bu ilişkide, hem birbirine eklenme hem de birbirinden koparma şeklinde beliren karşılıklı bir etkileşim gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sanal dindarlığın dinî pratikleri nasıl şekillendirdiğine mercek tutmak gerektiği kadar dinin sanal gerçeklik/kültür aracılığıyla yeni formlar içerisinde nasıl inşa edildiğine de bakmak önemli olabilir. Dinin sanal üzerinden yeni formlara bürünerek dinî inançları ve pratikleri şekillendirmesi, Bauman'ın da işaret ettiği gibi “modern dünyanın akışkan yapısıyla” da ilişkilendirilebilir. Nitekim Bauman, günümüz toplumunu tanımlarken postmodernite kavramı yerine akışkan modernite kavramını kullanmaktadır. Ona göre günümüz toplumda ya da bir başka ifadeyle akışkan modernitede insanlar, sonu gelmeyen bir gelişme ve nihai amacı bulunmayan bir dönemin içinde bulunmaktadır (Bauman, 2017, ss. 12-13). Yüzyıl önceki katı modernite günümüzde sıvılaşmış, dağılmış, saçılmış ve düzensiz hale gelmiş bulunmaktadır (Bauman, 2005, s. 37). Kısacası Bauman, akışkan modernite kavramıyla modern çağın içinde yaşadığı belirsizlik durumunu ifade etmektedir. Bu belirsizliğin ise küreselleşen dünyada evrensel bir hal aldığına dikkat çekmektedir (Bauman, 2017, s. 18). Küreselleşen bu belirsizlik ve akışkan durumdan medya-din ilişkisinin de etkilendiği görülmektedir. Nitekim sanala yansıyan din olgusunun katı geleneksel niteliklerinden kimi tavizler vererek yol aldığı anlaşılmaktadır. Ancak bir etkileyen olarak din olgusu sanalın akan mecrasına şekil vererek onu dönüştürüp kendisine benzetmeye çalıştığını görülmektedir.

Değişimin hızlı ve anlık olduğu, belirsizliklerin anlam krizlerine yol açtığı modern çağda sanal üzerinden üretilen yeni dindarlık formları kimi zaman anlık çözümler sunabilir. Modernleşmenin ürettiği stres durumlarını görece bertaraf etmesi açısından bu formlar, insanlara yeni sahalara takdim edebilir (Dereli, 2022, s. 104). Sanalda üretilen dindarlık formları, sıkı sıkıya kenetlenen ve toplumsal bir yapıya bürünen geleneksel dinî cemaat yapısının aksine daha esnek yapılar olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla modernitenin akışkan ruhuna uygun olabilecek şekilde kendilerini dizayn eden dini-sosyal ağ formlarının, akışkanlığı şartlara ve bağlamlara göre değişen modern birey için daha işlevsel bir yapıda olduğu görülmektedir. Ancak esnek ve akışkan yapıyı sadece sanal ortamın kendine özgü halleri ile bireye sunduğu bir alanla sınırlandırmak doğru değildir. Dereli'nin de ifade ettiği gibi çevrimiçi dindarlık ile çevrimdışı dindarlığın net bir şekilde ayrımını yapmak mümkün olmamaktadır. C. Helland'ın religion online ve online religion tipolojisine atıf yapan Dereli'ye göre, modern bireylerin çevrim içi varlıklar, çevrimdışı varlıkların bir aynasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla Dereli, bu iki uzam arasında olabildiğine geçirgen sınırların olduğunu ve toplumsal ilişkilerin

hibrit biçimini aldığını dile getirmektedir (Dereli, 2022, s. 120). Burada sözü edilen modern dindarlık formunun sanal ortam üzerinden şekillendiği ifade edilse bile Dereli'nin de vurguladığı gibi aslında bu formun, gerçek dindarlığın bir yansıması olarak da görülebileceği anlaşılmaktadır. Çünkü fiziki dünyada deneyimlenen dindarlığın sanal medya ortamlarında da sürdürüldüğü görülmektedir. Aynı zamanda sanal medya üzerinden şekillenen dindarlık formu da fiziki dünyada inanç pratiklerimiz üzerinde şekillendirici bir etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla her iki alanın da birbirinden çok da ayrı olmadığını söylemek mümkündür. Ancak sanal dindarlığı masumca kadraja yansıyan bir tür salt gerçek dindarlık şeklinde okumak da yanıltıcı olabilir. Çünkü gerçek dinî yapının ve pratiklerin sanal ile buluştuktan sonra oluşan dolayımına durumunun Baudrillard'ın ifade ettiği gibi bir "hipergerçeklik" hâlini de meydana getirdiğini söylemek gerekmektedir.

Din-medya ilişkisinin otorite bağlamında dikotomik bir okumasını Eken'nin (2021) çalışmasında da görmek mümkündür. Ona göre medya araçları kurumsal dinin otoritesini sarsma potansiyelini taşımakla birlikte, otoritenin korunması ve devam ettirilmesi konusunda da gayet etkin ve işlevsel bir araç olarak görülebilmektedir. Nitekim 1500'lerde bir taraftan Protestanlar, sahip oldukları matbaa gibi kitle iletişim araçları üzerinden Katolik kilisesinin nüfuzunu zayıflatmaya çalışırken öte taraftan Katolikler tarafından 1545 yılında III. Paul'un çağrısı ve papanın emriyle, aynı iletişim araçları üzerinden bu defa resmi bir ilmihal basılmıştır. Yine 1979 yılında İran'da gerçekleşen devrimde, dinî otoritelerin kendi amaçları uğruna, dönemin medyasını etkin bir şekilde kullanmaları medyanın erken dönem gücünü ortaya koyan önemli bir örnek olarak gösterilmiştir. (Eken, 2021, s. 100). Dolayısıyla medya-din ilişkisinde bu dikotomik bağlantıyı okurken medyanın, geleneksel dinî otorite için hem bir tehdit oluşturduğunu hem de gücünü ve idesini yaygın kılmanın bir imkânı ve benimseme aracı olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilir.

Sosyal medya, internet üzerine kurulan ve kullanıcıya içerik oluşturulma olanağını sağlayan bir internet ağ sistemidir. Dindarlık ise, bireyin inanç temelinde ortaya koyduğu tutum ve davranış biçimini ifade eden bir olgudur. (Oyman, 2016, s. 129). Günümüzde sosyal medyanın, toplumsal alanın her ögesiyle ilişkili olduğu gibi dinî alanla da son derece ilişki içinde olduğu görülmektedir. Geleneksel camiaların sosyal medyayı kullanmalarından daha fazla yeni dinî oluşumların bu platformları kullandıkları görülmektedir. Bu yeni dinî gruplar kendi dinî ve felsefe anlayışlarını daha geniş kitlelere ulaştırmak için sosyal medya mecralarını bir araç olarak kullanmaktadır. Sosyal medya platformlarını bu amaçla kullanan kesimlerin

daha çok Facebook, WhatsApp ve YouTube’u kullandıkları anlaşılmaktadır (Oyman, 2016, s. 154). Dolayısıyla sosyal medyada tıpkı film, belgesel izlendiği, haber ve magazin takip edildiği gibi dinî içerikli paylaşımlarının da izlendiği ve üretilip paylaşıldığı görülmektedir.

Çevrimiçi dindarlık kavramsallığı Helland üzerinden literatüre dâhil olan bir kavramdır. İnternet-din ilişkisini çift taraflı olarak ele alan Helland’a göre, internetten kullanıcıya doğru tek yönlü bir vurgu varsa bu religion online olurken karşılıklı bir etkileşim (soru-cevap, tartışma vb.) varsa bu da online religion olarak değerlendirilmektedir (Akt. Eken, 2021, s. 90). İkinci kullanım olan online religion kavramının yani çevrimiçi dinin, bu çalışma için daha merkezi bir yerde durduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan çevrimiçi dindarlık, sosyal medya mecralarında veya bir başka ifadeyle çevrimiçi marifetiyle gerçekleşen bir dindarlık biçimi olarak değerlendirilmektedir. Çevrimdışı ortamlarda geliştirilen dindarlık biçimlerinden farklı olan çevrimiçi dindarlık, istendiği zaman ağlar üzerinden iletişim kurularak gerçekleştirilen daha esnek bir dindarlık formuna karşılık gelmektedir. Araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem grubunun dışında dünyadaki genç Müslümanları ifade eden M Nesli de çevrimiçi dindarlığa örnek oluşturabilecek bir yapı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla araştırmanın asıl örneklemini oluşturan Hayalhanem’e geçmeden önce M Nesli örneğinden kısaca bahsetmek gerekmektedir.

1.1.4. Yeni Bir Dindarlık Formu Olarak “M Nesli” Örneği

Modernleşmenin özünde saklı tuttuğu “yenilik” fikri, başta kıyafet ve reklam olmak üzere sadece teknolojiye ve modada değil aynı zamanda yeni kuşağın fikirlerini şekillendiren ama aynı şekilde fikirleriyle şekillenen bir karaktere sahiptir. Bu bakımdan modernleşme fikri özellikle genç kuşakların ilgi alanına odaklanmakta ya da ilgilerini şekillendirmektedir. Modernleşmenin hızlı akışına ayak uydurmak/uydurulmak için gençlerin “Y kuşağı”, “Z kuşağı” gibi isimlerle adlandırılmalarının bundan ileri geldiği düşünülmektedir. Bir bakıma bu düşünce, popüler medya araçlarını kullanan ve *zamanın ruhuyla* eşgüdümlü bir yol izleyen bireyleri kapsamaktadır. Zamanın ruhuyla hareket ederek inancı gereği yaşamayı sürdürmenin mümkün olabileceğini düşünen ve bu özelliğiyle ilgi çekici olmaya mazhar olan *M Nesli*’nin ise son süreçlerde daha fazla gündeme geldiği görülmektedir.

M Nesli kavramının oluşum tarihine baktığımızda bu kavramın, 11 Eylül’de Amerika’da ikiz kulelerin vurulmasından sonra özellikle Avrupa’da İslam’a ve Müslümanlara topyekûn baskıların arttığı ve bu yüzden dinlerinden dolayı aşığılanan ve ötekileştirilen dünya

Müslüman gençlerinin kendilerini modern Batı kültürü içerisinde tanıtmaya ve kanıtlayarak gayretleri sonucunda oluştuğu görülmektedir. Ama nesil endeksli kategorik yaklaşımların M Nesliyle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında nesillerin karşılaştırılmasının kategorize edildiği görülmektedir. Bu anlamda 1946-1964 yılları arasında doğanlar “Bebek Patlaması Nesli”, 1960-1970 yılları arasında doğanlar “X Nesli”, 1970-1990 yılları arasında doğanlar “Ben Nesli”, 1995 ve sonrası yıllarda doğanlar ise “İ Nesli” olarak kategorize edilmektedir (Merter, 2018, s. 7). *İ Nesli* eserinde Jeang Twenge, ABD toplumundaki gençleri ele almakta, sanalın/internetin kucağında dünyaya gelen 1995 sonrası gençlerin psiko-sosyal durumunu incelemektedir. Twenge’in internet kullanıcısı 11 milyon genç birey üzerinde yıllarca süren kapsamlı araştırmasının sonucunda elde ettiği veriler ışığında isimlendirdiği İ Nesli’nin kapsam alanına giren M Nesli, aktif bir şekilde internet kullanan ve dinî kimliğini modernleşme olgusu içerisinde sorgulayan bir grup olarak da değerlendirilebilir (Twenge, 2018).

Yapılan literatür araştırmasında M Nesli’ni konu edinen akademik araştırmaların bir hayli az olduğu görülmektedir. Metin Eken’in *Çevrim İçi Dindarlık M Neslinin İnanç Pratikleri* (2021) adlı kitap çalışması, Eken’in *Bilimname 2020/3* sayısında çıkan “*Modern Görsel Kültürde M Nesli’nin Online İnanç Pratikleri*” ve *Sosyoloji Divanı* dergisinin on üçüncü sayısındaki Hüseyin Çil’in *M Nesli Edebiyat* (Dünyada ve Türkiye’de “Yeni Müslüman Gençlik” ve Edebi Görünümleri) adlı makalesi bu konuyu ele alan bu ender araştırmalar arasında sayılabilir. M Nesli’nin bu araştırma açısından önemi, bu kuşağın modernleşmeyle uyumlu yol aldığını ve modernleşmeye rağmen dinî inancını yaşamaya devam ettiğini iddia etmesidir. Bu bağlamda M Nesli, modern çağda geleneksel dindarlık formlarının dışında yeni tür bir dindarlık formu olarak görülmektedir. Nitekim M Nesli kendisini şöyle tanımlamaktadır:

“Araştırmamız dünya yüzeyindeki Müslüman nüfusunun en etkili parçasının M Nesli olduğunu gösterdi. M Nesli’nin fikirleri Müslüman ve daha geniş topluluklara öncülük etme özelliğine sahip. ... Bütün Müslümanlar M Nesli’nin bir parçası değil elbette. Biz burada dünyadaki 1,6 milyarlık Müslüman nüfusu arasından inançlı ama modernliğe inanan özel bir kesiminden söz ediyoruz. Bunların karşıtlarına gelenekselci denilebilir. Gelenekselciler sosyal olarak daha muhafazakârdır, uyumu sürdürmeye inanır, isimlerinden anlaşılacağı üzere otoriteye daha fazla itaat ederler ve aile, toplum ve geleneklerin iyi olarak gördüğü unsurlarına da sıkıca tutunurlar. Bu hikâyeyi anlatırken sahneyi M Nesli kahramanlarımıza bıraktım, konuşmalarına olabildiğince yer vermeye çalıştım (Janmohamed, 2018, s. 16).”

M Nesli'nin dinle moderniteyi birleştiren ve modern imkanları kullanarak inançlı kalmayı deneyimleyen özelliğiyle bu tez çalışmasının örneklemini oluşturan Hayalhanem sanal dinî gruba önemli bir arka plan oluşturmaktadır. Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere M Nesli'nin ortaya koyduğu dindarlık formu, evrensel ve ilerici/modern bir Müslüman gençlik inşa edeceği iddiasındadır. M Nesli Müslüman gençliğin bu ilerici ve evrensel vizyonu, sekülerleşme tartışmalarında post seküler kanadı temsil etmektedir (Sarı, 2023, s. 155). Nitekim dünya üzerinde bulunan farklı ırk ve coğrafyalardaki Müslüman gençlerin internet üzerinden bir araya gelerek aynı din duygusu etrafında birleştiğini iddia edip *M Nesli Ruhunda Bir Ümmet* tasavvur etmesi, post sekülerliğin bir örneği olarak okunabilmektedir.

M Nesli Yeni Müslüman Gençlik kitabı, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'ta gerçekleşen ikiz kule saldırısı, 7 Ocak 2015 tarihinde Paris'te meydana gelen Charlie Hebdo saldırısı ve DAESH'in infazlarının ardından Avrupa'da yaşayan özellikle genç Müslümanların yaşamış oldukları trajikomik durumu ortaya koyaktadır. Kitap, M Nesli'nin dünyada meydana gelen bu şiddet eylemlerini İslam'ın özüyle bağdaştırmadığını ve bu olaylardan dolayı yaşamış oldukları baskı ve ötekileştirme durumlarını hak etmediğini ortaya koymaktadır. Yazar Avrupalı Müslümanların bu menfur saldırılardan sonra yaşamış oldukları trajikomik olaylardan birini anlatırken "... İşte size bir fıkra: Oğlunuzun adı 'Cihat' ise onu sakın havaalanında kaybetmeyin yoksa ona seslenemezsiniz" (Janmohamed, 2018, s. 12) ifadelerini kullanmaktadır.

Yazar, saha araştırması yaparak elde ettiği verilerini, dünya üzerinde dört büyük Müslüman ülke olan S. Arabistan, Mısır, Pakistan ve Malezya'daki genç Müslümanlar üzerinde yaptığı incelemelere dayandırmıştır. Yazar elde edilen bu verileri daha sonra da diğer küçük/büyük Müslüman topluluklar üzerinde de test etmiştir. Yazara göre M Nesli, dünyadaki Müslüman nüfusunun en etkin parçasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu nesil, geleceğin şekillenmesinde ve küresel olaylarda önemli etkilere sahip olacaktır (Janmohamed, 2018, s. 16).

M Nesli her şeyden önce 11 Eylül olayının karanlık gölgesinde ve bir küresel baskı altında büyüyen bir nesildir. Her türlü aşağılanma ve haksız ötekileştirmelere rağmen inançlarını saklamak yerine tutkulu bir şekilde onlara sarılan ve davalarının haklı gururuyla yaşamaya devam eden bir kuşak olarak varlık göstermektedirler. Bu kuşak dünyayı bir medeniyetler çatışması sahası olarak değil aksine çok kültürlü ve bir arada yaşama sahası ve imkanı olarak görmektedir. Özellikle modernlikle dinin bir aradalığı konusunda hemfikredirler

ve bunu ortaya koymak için de yaşam tarzlarını bu ikilinin kombinasyonuyla ortaya koymaktadırlar (Janmohamed, 2018, s. 23). Dolayısıyla bu neslin en genel yapısı, inanç ve modernliğin anlamlı birlikteliğinde yatmaktadır. Terörün, *bizimle ya da bize karşı* sloganını çok anlamsız bulan bu nesil, her Müslümanı temsil etme gibi bir kaygı da taşımamaktadır. Onlara göre bu hikâye, dünyanın neresinde olursa olsun, renk, dil ve coğrafya ayırt edilmeksizin, inanç ve modernliğin anlamlı bütünlüğüne inanan genç Müslüman grubun hikâyesini oluşturmaktadır.

Modern çağda dinin ölümünün gerçekleştiği düşüncesinin bir abartıdan ibaret olduğuna inanan M Nesli, buna delil olarak da 2013 yılındaki Papalık seçiminde, bütün dünyanın Papa'nın seçim haberine kilitlenmesi olarak göstermektedir. İnsanların bu habere kilitlenmesi dini ciddiye aldığı açık bir göstergesidir (Janmohamed, 2018, s. 26). Özellikle Müslüman nüfus üzerine odaklanan M Nesli, gelecekte Müslüman nüfusun yakın bir tarihte (2050'de), Hıristiyan nüfusunu geçeceğine inanmaktadır. Gelecekte en çok Müslüman nüfus Hindistan ve Endonezya ülkelerinde kümeleneyecektir. Bu da dünyadaki her Müslümanın Arap anlamına gelmediğini ortaya koyan önemli bir veri oluşturacaktır. M Nesli, Müslümanla Arap'ın eşit olmadığı yönünde kayda değer bir hassasiyet göstermektedir. Çünkü Müslümanlık tek bir kültür veya bölgede bulanmamaktadır. Bunun yanı sıra dini ilerleme ve modernleşmeye karşı bir engel olarak gören Avrupa aydınlanması sürecinin aksine M Nesli'nin zihin kodlarını oluşturan din ilerlemeyi ve aydınlanmayı tetikleyen ve besleyen bir karaktere sahiptir. Aynı şekilde modernleşmeyle beraber ön plana çıkan eşitlik, demokrasi ve bilimle birlikte dinin etkisini kaybedeceğini savunan Batı yöneliminin beklentisinin aksine M Nesli'ne göre din, modernleşmeyi teşvik edip desteklerken modernleşme de dine yeni ufuklar açmaktadır (Janmohamed, 2018, s. 28). Çünkü bu neslin mantalitesine göre zenginlik toplumsal alana yayıldıkça ve dijital teknolojiler sayesinde bilgiye ve fikirlere ulaşım arttıkça daha sahih bir İslamî inanç ve dolayısıyla daha köklü bir dini bağlılık da artacaktır. Buna örnek olarak İslam medeniyetinin altın çağını yaşadığı zamana uzanan yazar, o dönemde bilimin dünya üzerinde Müslümanların eliyle yayıldığına dikkat çekmektedir. Bu konuda Selim El-Hassani'nin 2006 yılındaki *1001 Müslüman İcadı* isimli eserine atıf yapan yazar şunlara değinmektedir:

“İslam dünyasının eski âlimleri bugün kullandığımız kahve, sabun ve saat gibi pek çok şey sundu bize. Bu sergi bize Batı dünyasını harekete geçiren ve gelişimine ortam hazırlayan mirasa Müslümanların da ortak olduğunu gösteriyor. Dikkate değer olan gerçek şu ki bugünün genç Müslümanları bu mirasa gururla bakıyorlar ve dinin,

modernliğin ve bilimin -birbirine zıt değil- aynı hayat tarzının farklı yüzleri olduğuna inanıyorlar” (Janmohamed, 2018, s. 29).

Yazara göre liderlik etrafında kümelenme ve otoriteye itaat, dünya genelinde sarsıntı geçiren bir konudur. Müslüman toplumlar daha toplumcu oldukları için cemaatin menfaatini kendi bireysel ihtiyaçlarının önüne koymaktadırlar. Fakat hiyerarşiye itaat dünya genelinde bir aşınma yaşamaktadır. Bu aşınmanın en büyük müsebbibi ise internettir. Bilgiye ulaşımın kolaylaşması, bireyler için fırsatlara ulaşmanın önündeki engelleri kaldırmaktadır. Yazara göre değişimin en önemli unsuru olan internet sayesinde ister politik veya sosyal alanda olsun ister dini alanda olsun, bir zamanlar dokunulamaz ve sorgulanamaz olan liderler artık eski pozisyonlarını kaybetmektedirler.

Yazara göre bu neslin önemli özelliklerinde biri de yaşlarının 30 yaş ve altı olmasıdır. Kitabın 2015-16 yıllarında yazıldığını varsayarsak internetin yaşının da 30 yıl olduğuna dikkat çeken yazar, bu yaş altıların internetle olan ilişkisi ile genç Müslümanların internetle olan ilişkisinin aynı olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla yazar, 30 yaş ve altı genç Müslümanlar için değişimin anahtarı olan internetin birçok engeli yaktığını ve bilgiye ulaşmayı kolaylaştırdığını dile getirmektedir. Önceki dönemlerin genç nesilleri için böyle bir imkânın olmadığı düşünüldüğünde ikinci milenyum çağı gençlerin bu konuda şanslı oldukları görülmektedir. M Nesli Müslüman gençlerin internet vasıtasıyla yepyeni hikâyeler anlatmasına ve görmesine imkân bulmasıyla birlikte, gelecekte değişimin öncüleri olacakları ve sınırları aşarak ortak ilgi, değer ve amaçlar etrafında bir araya gelip bir dijital ümmet kurabilecekleri öngörülebilmektedir (Janmohamed, 2018, s. 34). Kadın bireylere bakışları merak edilen M Nesli için kadın, modern çağda değişimin önemli bir parçası olmaktadır. Müslüman kadınlar dünya gündeminde varlık mücadelesini verirken diğer din mensubu kadın bireylerden daha fazla gayret ortaya koymaları gerekmektedir. Anti feminist bir yaklaşımla kadına yaklaşan M Nesli, din üzerinden baskılanan kadının haklı savunmasını desteklemektedir. Bu konuda modernliğin, kadınların kadınlığını ellerinden alan yönüne de karşı çıkarak kadın hakları hareketine katkıda bulduklarını ortaya koymaktadır (Janmohamed, 2018, ss. 34-35).

M Nesli Müslüman Gençlik fikriyatının özetle, sosyal medya üzerinden varlık göstererek etkileyici sohbetler yapan, kendine güvenen, kendini tanıyan ve topluma öncülük etme korkusu ve endişesi taşımayan bir akım olduğu anlaşılmaktadır. Bu akımın ortak hedefi modern hayat içerisinde kalarak inançlı bir yaşam sürdürmektir. Hem modern hem de

Müslüman olunabileceğini iddia eden bu kuşağın araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem adlı sanal dinî grubun karakteristik yapısıyla kesişen yönlerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim M Nesli ile Hayalhanem'in genç kuşağı etkilemesi ve interneti etkin bir şekilde kullanmasının da aralarında olduğu birçok özelliğın aynı veya benzer olduğu görülmektedir. Bu bağlamda M Nesli çalışmasının, modern çağın yeni dindarlık formları kapsamında Hayalhanem adlı sanal dinî gruba önemli bir arak plan oluşturduğu da ifade edilebilir.

1.2. MODERNLEŞME ve YENİ DİNİ HAREKETLER

1.2.1. Modern Çağda Dinin Konumu

Latince bir kelime olan modern kavramı “hemen”, “şimdi” anlamına gelen modo'dan türemektedir. Bu kavram veya olgu, eski ile arasına mesafe koymaya çalışan ve yeni döneme yenilikçi tavırla hareket eden böylece terk edilmek istenen bir geçmiş ve yönelmek istenen bir gelecek arasındaki farklılaşmayı ortaya koyan yaklaşımın adıdır. Dolayısıyla modernleşme, bir süreç halini kendi içinde barındırdığı gibi bir zihniyet taşıdığını da söylemek gerekmektedir (Aydın, 2017, s. 32). Modern çağ, insanın yaşam alanlarının çeşitlenmesini sağlayan, özellikle 17. yüzyıl Batı aydınlanmasıyla başlayan bürokratik yapının ve kapitalist piyasa ekonomisinin bir ürünü olarak ulus-devlet anlayışların yanı sıra Rönesans ve Reform süreçlerinin yaşandığı, bütün zamanlarda dikkat çeken en önemli dönüştürücü gücün ise teknolojinin oluşturduğu ileri sürülen bir çağdır (Özay, 2020, s. 97). Bu çerçevede modern çağ, insanoğlunun bilim ve teknolojinin yardımıyla yeryüzünde kontrolü eline geçirdiği varsayılan bir dönem olarak adlandırılmaktadır. Modern çağda, özellikle pre-modern (modern öncesi) dönemdeki doğa olaylarında kader olarak algılanan ve insanın baş edemediği bir dizi olay ve olgunun, gelişen teknolojinin ve bilimin yardımıyla baş edilir hale gelmesiyle birlikte büyüünün ve kutsalın yerini artık aklın ve bilimin almaya başladığı çağ olarak da isimlendirilmektedir.

Toplumsal bir varlık olan insan bir taraftan yaşadığı dünyada diğer insanlarla sosyal bir evreni paylaşırken diğer taraftan dünyanın (geçiciliğın) ötesinde kalıcılığa özlem duyarak oradaki gerçekliği arama düşüncesiyle hareket etmektedir. Hem geçici olana hem de kalıcı olana göndermeler yaparak insana hazır bir template (kalıp, şablon) sunan sosyal kurum ise dindir. Rodney Stark'ın da ifade ettiği gibi hayatın anlamıyla ilgili sorular karşısında verilen yanıtlarla şekillenen din, sosyal hayatın yapılanmasındaki rolü ile bu dünya için önemli işlevler yerine getirirken aynı zamanda kalıcı olan “öte” düşüncesi ile de insanoğluna gelecek için bir

konum vadedmektedir. Bu bakımdan tarihsel süreç içerisinde din, birey ve toplum için bir otorite ve meşruiyet kaynağı olagelmıştır (Stark, 1994, s. 412).

Toplumun değişmesiyle birlikte dinin toplumsal hayattaki otoriterliği ve meşruiyeti zaman zaman tartışılmıştır. Bu değişimle birlikte dinamik ve işlevsel bir niteliğe sahip olan dinin tezahürlerinde birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Dindeki bu değişim olgusunun gündeme gelmesiyle inanç yerine, aklın, eşitliğin ve kamusal gerçekliğin yerleşmeye başladığı dönem “aydınlanma dönemi” olmuştur. Bu dönemle birlikte dinin yerine ikame edilmek üzere bir dizi düşünsel paradigma geliştirilmiştir. XX. yüzyıla gelinceye kadar birçok düşünür insanın evreni ve insanı algılama biçimini değiştirecek fikirler ortaya atmıştır. Örneğin Kopernik insan-evren, Darwin İnsan-doğa ve Freud ise İnsan-kendi ilişkisinde yeni yaklaşımlar gündeme getirmişlerdir (Köse, 2015, ss. 5-7). Sosyolojinin isim babası olarak kabul edilen Auguste Comte, aydınlanma düşünürlerinin bu argümanını belirgin bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla aydınlanma düşüncesini, *dünyevileşmiş bir din* olarak tanımlıyor ve bu dinin Tanrı’sının da *akıl* olduğunu ifade ediyordu. Nitekim Comte, bilimin tümüyle ahlaki yargıların temeli olan dinin yerine ikame edileceğine inanıyordu. Nietzsche’ye göre bu çağda Tanrı ölmüş veya can çekişiyordu. Engels ve Marx, sosyalist devrimle birlikte dinin ortadan kaldırılacağına inanıyordu. Durkheim’a göre din, toplumun kutsal yansımasıydı ve toplum aslında kendi var ettiği dine ve dolayısıyla da kendine tapınıyordu. Weber de dinin, insanoğlunun zihnini yüzyıllardır efsunlayan bir büyü olduğunu, rasyonel akılla birlikte bu büyüün bozulacağını ve insanın gözünün açılacağını ileri sürüyordu. Sosyoloji, psikoloji ve antropolojinin kurucu isimlerinin düşüncelerini adeta özetleyen Freud ise dinin bir tür illüzyon olduğunu, gelecek vadedmediğini, Tanrı’nın da henüz ölmediyse bile son nefesini psikanalistin terapi seansında vereceğine inanıyordu (Köse, 2014, ss. 11-39). Ancak modern çağda dinin konumu bu paradigmlar üzerinden devam etmedi. P. Berger ve Hervieu Lêger, dinin bir anlam sistemi olduğunu ve kurumsal dinin ortadan kalkmasıyla bireysel dindarlığın da anlam kaybı yaşayacağı anlamına gelmediğini ve sonuç olarak dinin bireyin bilincinde yerini hâlâ koruduğunu, korumaya devam edeceğini ileri sürdü (Köse, 2015, s. 7).

XX. yüzyılın ikinci yarısında meşhur ateist filozof Antony Flew, “Yanılmışım Tanrı Varmış” isimli bir kitap kaleme alarak eski düşüncesini rafa kaldırıyor. Flew kitabında evrenin bilimle çözülebilecek bir şey olmadığını ve bunu ortaya koyan bir gücün var olduğunu ileri sürdüğünde yoldaşları bu durumdan pek hoşlanmamış ve onu yaşından dolayı bunamış olmakla itham ediyorlardı. Aynı şekilde 2012 yılında Tanrı’nın/dinin varlığını kabul etme

fikrine geri dönenler kervanına İngiliz ateist A. Botton da katılıyordu. “Ateistler İçin Din” adlı bir kitap kaleme alan Botton, kitabında dinin sosyolojik anlamda vazgeçilemeyecek bir olgu olduğunu ortaya koyuyordu. Buna benzer bir vurguyu daha öce (XX. yüzyılın başlarında) din psikolojisinin öncülerinden biri olan W. James de yapmıştı. James, “İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudur” şeklinde düşüncesini ifade ederken dinin insan hayatındaki işlevsel boyutuna dikkat çekiyordu.

Amerikalı din sosyoloğu P. Berger de eski düşüncelerinden rücu edip, dinin yok olmadığı/olmayacağını savunan ve bu kervana katılan bir diğer önemli isim olmuştu. 1997’de kaleme aldığı “Sekülerizmin Gerilemesi” adlı makalesinde bu minvaldeki düşüncelerini dile getirmek zorunda kalmıştı (Köse, 2015). Bütün bunlardan sonra sıra çağdaş sosyolog J. Habermas’a gelmişti. Nitekim o da 1960’larda dinin irrasyonel bir illüzyon olduğunu savunmuştu. Ama 1980’lere gelindiğinde sosyalist ideolojinin sembol ismi Habermas, Marksist ideolojiden Fransız laikliğine evrilen bir düşünceye geçiş yapmıştı. Dinin özel alandaki varlığını kabul etmek zorunda kalmış olsa da Habermas, kamusal alan konusundaki düşüncesinden henüz vazgeçmemişti. 2007 yılında post seküler bir evreye geçildiğini ileri süren Habermas, bu defa “dinin sosyolojik olarak faydalı olduğunu” ifade etmek zorunda kalmıştı. Belki o da Flew gibi müeccel ömrünün son merhalelerinde bunu söylediği için genç yoldaşları tarafından bunaklıkla itham edilmişti. Ancak bir başka yaşlı olan çağdaş Berger ise 4 yıl sonra 2011’de “Eski Tüfek Bir Solcu Tanrı’yı Keşfederse Ne Olur?” başlıklı bir makalesinde, “Günaydın Habermas, aramıza hoş geldin” ifadelerini kullanmıştı (Akt. Köse, 2015, ss. 7-8).

Konusuna tarihsel süreç içerisinde bakıldığında ise mezunun siyasetle/devletle olan ilişkisinin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Roma imparatorluğu Hıristiyanlıkla karşılaşınca nasıl bir süreç yaşandı? IV. yüzyılda Roma, Hıristiyanlığı kabul ederken acaba Roma mı Hıristiyanlaştı yoksa Hıristiyanlık mı Romalılaştı? Bu iki soruya cevap ararken hayatın bir bütün olduğu ve bu bütünün içerisinde dinin hem etkileyen hem de etkilenen bir olgu olarak hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu hesaba katılmalıdır. Bu bağlamda ne Roma’nın Hıristiyanlığı tek başına etkilediği ne Hıristiyanlığın Roma’yı etkilediği aksine her ikisinin de karşılıklı bir etkileşim içerisinde oldukları söylenebilir. Nitekim Romalılar Hıristiyanlaştı ama eski döneme ait birçok kültürel unsuru yeni dine dahil ederek pek çok pagan kültü, Hıristiyanlıktaki aziz kültüne dönüştü. Nitekim Hıristiyanlıktaki Noel kutlamaları aslında

Roma dönemine ait Mitraist⁵ bir inanın Hıristiyanlaştırılmış şekliydi. (Köse, 2015, s. 11; Meçin, 2024, s. 94). Bu bağlamda tarihte böylesi bir etkilenmeden bahsedildiği gibi din üzerine küresel anlamda araştırmalar yapan M. Chaves, D. Yamane, C. Ostwalt ve Jose Casanova gibi sosyologlardan mülhem olarak modern çağda da din ve modernitenin karşılıklı olarak birbirini etkilediği görülmektedir (Köse, 2015, s. 12).

Modernleşme-din ilişkisi yukarıda da ifade edildiği gibi modern çağın kendisini dine karşı konumlandığı girift bir ilişkidir. Bu girift ilişkiyi kendisine konu edinen önemli ilimlerden birinin de sosyoloji olduğu görülmektedir. Bu anlamda söz konusu ilişkiyi anlayabilmek için sosyolojinin kuruluş aşamasında yaşanan tartışmalara değinmek gerekmektedir. Kurucu sosyologlar, modernleşme ruhunu, dine karşı verdiği mücadele ve bu mücadelede elde ettiği konum ile tanılamaktadır (Touraine, 2004, s. 238). Pozitivizmin egemen gücü sonucunda ilkel dönemin bir kalıntısı olarak gördükleri dinin, aydınlanmanın nihai hedefiyle ortadan kalkacağı öngörüsünde bulunmuşlardır.

Modernleşme-din ilişkisine değinen A. Giddens, dinsel kozmolojik dönemin modernleşmeyle birlikte yerini rasyonel bilimsel süreçlerin bir sonucu olan deney, gözlem ve mantıksal düşüncenin aldığını ifade etmektedir (Giddens, 1994, s. 107). Alain Touraine ise modernleşme ile birlikte Tanrı'nın, toplumun merkezindeki yerini bilime terk ettiğini, dinsel inançların ise ancak özel yaşam alanlarında hayatiyet bulabileceğini öne sürmektedir (Touraine, 2004, s. 23). Dolayısıyla ilk dönem modernleşme sürecinde din tartışmalarına baktığımızda modernite fikrinin amacının, dinin toplumsal alandaki yerini almak, bu şekilde dinin bir alan daralması yaşayarak nihai süreçte ise etkisinin ortadan kalkmak olduğunu ileri süren tartışmaların teşkil ettiği görülmektedir.

Modernleşme-din ilişkisi, modern çağ olarak adlandırılan dönemde dine karşı geliştirilen tepki ve yaklaşımlar sebebiyle sürekli gündemde olmuş ve tartışılmıştır. Geliştirilen bu yaklaşımları kısmen bir fikir olarak modernitenin dine ait alanlarda kendisi için bir konum

⁵ Günümüz Farsçasında Mihr şeklinde yazılan ve telaffuz edilen bu kelime birkaç bin yıl boyunca Hindistan'dan İngiltere'ye kadar yüceltilip övülen tanrısal bir varlığın ismi olarak kullanılmıştır. Ayrıntı için bk. https://www.academia.edu/116846882/Makale_Mitradan_Mitraizme_Ge%C3%A7i%C5%9Fte_Roma_Aklı (Erişim tarihi: 13. 06. 2024).

belirleme mücadelesi olarak görmek mümkündür. Bu süreçte Batı'da din, gittikçe varlık/meşruiyet alanı ve etkinliği daralan bir olgu olmaya başlamıştır. Sonuç itibariyle modern çağın bireyi, sekülerleşmiş bir bilinç yapısına sahip olmuş ve geleneksel anlamdaki dinin dünyayı algılama tarzına tamamen zıt olan olgularla hareket eder duruma gelmiştir. Bütün bu yaşanan gelişmelere rağmen din, her toplumda görülen bir fenomen olduğu gibi modern çağda da en çok tartışılan konuların başında gelmesiyle dikkat çekici olmuştur.

Modernleşme-din ilişkisine baktığımızda bu ilişkinin modernleşme ve sekülerleşme kavramlarıyla isimlendiriliyor olması birkaç yüzyıllık görece yeni bir isimlendirme olduğu görülmektedir. İnsanlık tarihini tam bir gün olarak düşünecek olursak, modernleşme denilen dönem belki de sadece gece yarısından önceki beş dakikaya tekabül edildiği görülecektir (Birekul, 2014, s. 35). Ancak din olgusu ise ilk insandan beridir var olan bir toplumsal olgudur. İnsanlık tarihindeki tüm toplumlara baktığımızda dinsiz toplum ibaresine rast gelmemiz mümkün olmamıştır. Aslında dinsiz olarak ifade edildiğinde de kast edilen küfürdür. Örtmek anlamına gelen küfür ise din hakikatinin üzerini dinsizlikle örtmek değil, aksine din gerçeğinin üzerini yine başka (bozulmuş) bir din ile örtmeye çalışmaktır (Şeriatî, 2018, s. 9). Bu anlamda Giddens (2000, s. 462) da paralel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Ona göre dinî inançlar kültürden kültüre değişim gösterse de bilinen tüm toplumlarda dinin var olduğu görülmektedir. Ancak modern toplumda dinin yapısı ve konumundaki değişime bakıldığında bundan farklı bir yaklaşım ortaya koymak gerekmektedir. Bu anlamda J. Casanova'nın özellikle 1980'lerde meydana gelen dini hareketlere dikkat çekerek dinin kamusal alandaki şaşırtıcı görünümünü ortaya koymaktadır. Klasik sekülerleşme tezinin artık sürdürülemez olduğunu öne süren Casanova'ya göre modern çağda dinin yapısı ve konumundaki değişimi farklılaşma odağında rasyonelliğin ve bireyselliğin yükselişine dayandırmaktadır (Casanova, 1994, s. 19). Öte yandan dinin teolojik ve ontolojik doğası seküler araç ve formlara büründüğünde üstü örtüldüğü görülmektedir.

Sonuç itibariyle modern çağda dinin konumu seküler ve post seküler ekseninde tartışılırken başlangıçta bazı düşünürlerin her ne kadar dinin yok olacağını savunsalar da sonradan gelen düşünürlerin bu paradigmaları sarsacak bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir. Dolayısıyla dinin kamusal alanda yok olacağına ihtimal tanınmış olsa da bireysel bilinçteki yerini canlı bir şekilde korumaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Modern çağda dinin insanların hayatında önemini korumaya devam ettiği, hem etkileyen hem de etkilenen bir konumda olduğu görülmektedir. Bunun önemli bir örneği de Türkiye'de DİB'in

“Alo 190 Fetva Dinî Danışma Hattı’dır”. İnsanlar telefon edip bu dinî danışmanlık hattına sorular sormakta, dinî gündelik hayatları için fetva alma ihtiyacı duymaktadır. Halk dindarlığı düzeyinde de olsa çağdaş insanın dine yönelik bu teveccühü dinin modern dönemlerde dinamizmini korumaya devam ettiğini ortaya koyar niteliktedir. Öte yandan fetva hattına sorulan soruların içeriğine bakıldığında ise dinin kendi içinde yeni formlar ürettiği görülmektedir. Nitekim sorulan sorulara bakıldığında 40-50 yıl öncesinin soruları olmadığı verilen fetvaların da aynı şekilde 40-50 yıl önceki fetvalar olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla “güncel din” diye kavramsallaştırılabilen bir olgudan bahsedilebilir. Kurumsal dinî yapının, insanların yeni taleplerine cevap verirken ve böylece asra ayak uydurmaya çalışırken dinin özünden uzaklaşıp uzaklaşmadığı tartışması gündeme gelmektedir.

1.3. Sekülerleşme Tartışmaları

Kaynağını Aydınlanma düşüncesinin ilerleme mitinden alan ve evrimci düşünce modeliyle de güç kazanan sekülerleşme olgusu, Batı Avrupa toplumunun gelişmişliğini ortaya koymayı amaç edinmiş ve bu şekilde modernleşmenin en önemli motivasyon kaynağı olmuştur. Bireyler ve toplumların sekülerleştikçe modernleşeceğini, dinî ve kutsal olandan uzaklaştıkça ilerleyeceklerini salık veren sekülerleşme fikri, dinin toplumsal hayatta referans olmaktan çıkacağını öngörmektedir. Buradan hareketle toplumsal yapıda sekülerleşme, metafizik yönelimlerin ve dinin kontrolünden çıktığı böylece yeni bir süreci tanımlayan bir kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Seküler kavramının bir ideoloji ve dünya görüşü olarak algılandığında sekülerizmi, bir tarihsel süreci ifade ettiğinde ise, sekülerleşme olarak tarif edildiği görülmektedir. Bu kelime, daha sonra Amerika’da “dinsizlik” olarak da kullanılmıştır (Özay, 2020, s. 125). Sekülerleşmeyi modernleşmenin devamı olan bir süreç olarak ele almak yerine Comte başta olmak üzere sosyolojinin kurucu isimlerinin neredeyse tamamı konuyu ideolojik bir bağlam olan sekülerizm çerçevesinde ele almayı tercih etmişlerdir. Bir başka ifadeyle bu kavram, ilk sosyologlar tarafından bilimsel veriler çerçevesinde ele alınmaktan ziyade bir toplum mühendisliği yaklaşımıyla modernleşmenin zorunlu bir sonucu olarak tüm toplumlarda dinin ortadan kalkmasının aracı olarak görülmüştür.

Araştırmada konu bağlamında modernleşme süreci ve bu sürecin önemli sacayaklarından birini oluşturan sekülerleşme üzerinde yapılan tartışmalara kısaca değinilmiştir. Bu tartışmalardan önemli olanlar, temelde üç paradigma şeklinde ele alınmıştır. Birincisi klasik sekülerleşme, ikincisi de-sekülerleşme diye de ifade edilen post sekülerleşme,

üçüncüsü ise ilk iki paradigmanın da iddialarını reddetmeden yeni bir anlayış ortaya koyan eklektik paradigmadır.

1.3.1. Eski Paradigma: Klasik Sekülerleşme

Araştırmada sekülerleşme konusu Batı toplumlarındaki tartışmalardan mülhem olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda Batı'da bu süreci araştırma konusu yapan sosyologların yaklaşımları gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede üç tip yaklaşımdan bahsedilebilir. Sekülerleşme tartışmalarında öne sürülen bu üç paradigmatik tartışma aynı zamanda Batı toplumunun geçirmiş olduğu zihni süreci ve bu zihniyetin işleyişini ortaya koyması açısından önemlidir.

Klasik sekülerleşme paradigmasının, dini inancın ve bu inanca olan özlemin bilimsel ve endüstriyel/teknolojik gelişmelerin yaşanması sonucunda gerileyeceğini ve en nihayetinde önce kurumsal ardından da toplumsal alandan silinip yok olacağını iddia eden bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı anlamak için sosyolojinin kurucu babalarının dinle ilgili görüşlerine bakmak gerekmektedir. Bu anlamda özellikle Comte, Marks, Durkheim ve Weber'in din-toplum ilişkisine dair görüşleri dikkat çekicidir. Tarihsel toplum anlayışını *Üç Hal Kanunu* üzerinde şekillendiren Comte'a göre son pozitivist aşamada akıl ve bilim egemen olacak, dinin egemen olduğu önceki teolojik ve metafizik dönemlerin devri kapanacaktır. Aslında Comte tam anlamıyla dinsiz bir toplum modelini tasarlamamıştır. Onun muradı bir hümanizma dinini geleneksel dinin yerine ikame etmektir (H. Meçin, 2022, s. 15). Dolayısıyla modern toplumda şekillenecek olan bu hümanizma dininin kutsal kitapları bilimsel veriler, din adamları, bilim insanları ve sosyologlar olacaktır. Comte'a göre, toplum içerisinde sosyal kontrolü sağlayan önemli bir mekanizma olan din, toplum için kökten yok edilemeyecek aksine aklın ve bilimin ışığında şekillenecektir. Bu amaçla Comte, son derece dinî bir çağrışım yapan *Pozitivizm İlmihali* adıyla bir kitap kaleme alacaktır.

Comte gibi insanlık tarihini kategorik dönemlere ayıran Karl Marks'a göre din-toplum ilişkisi materyalist bir ilişkidir. İnsanlık tarihini, üretim gücüne ve araçlarına sahip olanlar ile bunlardan yoksun bırakılanların sınıf mücadelesi olarak gören Marks'a göre din, güçten ve üretim araçlarından mahrum bırakılanları uyuşturan bir afyon ve bu sınıfsal statü ayırımını sağlayan bir meşrulaştırma aracıdır. Komünist toplum ütopyasında tüm statüler eşitleneceğinden artık dine ihtiyaç kalmayacağı ortaya çıkacaktır (Kirman & Çapcıoğlu, 2015, ss. 80-83). Emile Durkheim, sekülerleşme tartışmalarına kutsal-profân ayırımını yaparak dâhil

olmaktadır. Durkheim, kutsal olanın saygıya layık ve tapınmayı hak eden doğüstü bir yapıda olduğunu, profan olanın ise bayağı ve sıradan olay ve süreçleri ihtiva ettiğini ileri sürmektedir. Toplumsal olayları işlevselci bir yaklaşımla okuyan Durkheim için din, toplumda işlevsel olduğu sürece ayakta kalmaya devam etmektedir. Din de tıpkı ekonomi, siyaset ve aile gibi toplum için önemli bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir. Ona göre din anlam, aidiyet ve kimlik gibi önemli sosyal işlevleri yerine getirmektedir. Toplumdaki herhangi bir sosyal kurum veya davranışın, toplumsal yapının içinde işlevsel olmadığı takdirde varlığını devam ettirmeyeceği düşünülmektedir. Sekülerleşme konusunu farklı yorumlayan isimlerin başında gelen Max Weber, sekülerleşmeyi “dünyanın büyüden arınması” olarak değerlendirmektedir. Rasyonelleşmeyle tabir yerindeyse insanın gözünün açılması olarak gören Weber, aklın ve bilimin gelişmesiyle birlikte büyüün, tılsımın, animistik ruhların, tanrıların ve gizemin doğadan kovulduğunu/kovulacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla Weber, sekülerleşme sürecini aklın ve bilimin gelişmesiyle açıklamakta ve insan, aklını kullanıp bilimin verileri ışığında hareket ettikçe kutsallıktan arınacağını ifade etmektedir.

Eski paradigma olarak da ifade edilen klasik sekülerleşme yaklaşımını yorumlayan sosyolojinin kurucu babaları sekülerleşmeyi, modernleşmeyi tamamlayan önemli bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Modernleşme arttıkça dinin kültür üzerindeki dominant etkisi kırılacak, en nihayetinde din, toplumsal gücünü kaybedecek ve değişim potansiyelinden yoksun bir duruma gelecektir. Bu yaklaşım 20’nci yüzyılın ikinci yarısına kadar hâkim olamaya devam etmiş ve önemli oranda kendine alan bulmuştur.

1.3.2. Yeni Paradigma: Post Sekülerleşme

Modernitenin temel motivasyon kaynağı olan sekülerleşme başlangıçta, kutsalla bağlantıyı kesme ve böylece hayatı rasyonel düşünce üzerine düzenleme gayretine dayanan bir yaklaşım olmuştur. Batıda 16. yüzyılda Tanrı’ya inanmamak neredeyse imkânsızken modern çağda bir dine inanmak seçeneklerden sadece biri haline gelmiştir. Batıda görece uzun bir süre boyunca toplumların modernleştikçe sekülerleşeceği ve dinden uzaklaşacağı düşüncesine inanılıyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar klasik sekülerleşme tezleri bir toplum mühendisliği marifetiyle başta Batı toplumları olmak üzere Batı dışındaki toplumlara da uygulanmak istenen hâkim bir paradigma haline gelmişti. Ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru din-toplum tartışmaları farklı noktaya evrilmiş ve sekülerleşme teorisine hararetle karşı çıkmaya başlanmıştır. Sekülerleşme paradigmasının iddiasına göre 20. Yüzyıl, Tanrı’nın ölüm

yüzyılı olacaktı ancak beklenen olmamıştı. Çağdaş din sosyolojisinin öncü isimlerinden olan Robert Bellah, Peter Berger, Grace Davie ve David Martin gibileri bu şaşkınlıklarını *kurucu babalarımızın hatası* şeklinde ifade etmiş, post seküler veya de-seküler bir yaklaşım orta koymaya başlamıştı (Akt. Köse, 2020, s. 17). Bu yaklaşımlarını kimi zaman “dine dönüş çağı”, kimi zaman “kutsalın dönüşü”, kimi zaman da Tanrı’nın öldüğünü iddia eden fikirlere karşı, “Tanrı’nın rövanşı” gibi karşı hamlelerle sekülerleşmenin üzerine bolca toprak atarak ifade etmişlerdi.

Post sekülerleşmenin temel iddiası, modern çağda doğüstü alanın ya da bir başka deyişle dinî alanın toplumsal etkisinin ve öneminin azaldığı değil tam aksine arttığını ortaya koymaktır. Özellikle bu artışın 20. yüzyılın sonlarına doğru katlandığı görülmektedir. Bu dinî canlılığın artmasının sebebi ise katı sekülerleşme anlayışın ya da bir başka deyişle, din karşıtı yaklaşımların kendi zıddını doğurduğu/doğuracağı öngörüsünün gerçekleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim bu öngörüü doğrulayan kişilerden biri de Amerikalı öykü yazarı Richard Wright bu bağlamda şu ifadelerle yer vermektedir:

“Din öldü denildiği günden bu yana, her yerde... Eskiden sadece kiliselerin çanlarında olan din şimdi sokaklarda, herkesin kalbinde. Eskiden din adamları vardı, şimdi ise herkes bir din adamı” (Wright, 1953, s. 359).

Bu zıt yaklaşımlar, düşünürlerin birbirlerine karşı geliştirdikleri sloganlara kadar evirildiği görülmüştür. Örneğin modernleşmenin yaşandığı ilk dönemlerde “*Tanrı ölmüştür*” sloganı hâkimken yakın dönemde dinde yaşanan gelişmeler neticesinde bu defa bu slogan, *Tanrı’nın Rövanşı* şeklinde tezahür etmiştir. Önceleri katı bir sekülerleşme savunucusu olan P. Berger’in daha sonra post sekülerleşme savunucusu haline gelmesi, sekülerleşme tartışmalarında en dikkat çekici isim olmuştur. Berger’in, ABD’deki dinî canlanmayı, Batı toplumlarında kiliseye gitme oranlarındaki artışı ve küresel düzeyde baş gösteren dinî hareketleri müşahede etmesi, sekülerleşme tezini savunmaktan vazgeçmesine sebep olmuştur (Kirman & Ertit, 2019, ss. 57-60). “Görünmeyen Din” adlı eseriyle post sekülerleşme tartışmasına katılan önemli isimlerden biri de T. Luckmann olmuştur. Dinin işlevleriyle birlikte toplumsal alandan ayrılmadığını savunan Luckmann, kurumsal dinin işlevleri ortadan kalkmış olsa bile dinî işlev ve fenomenlerin, hayatı anlama ve anlamlandırmaya çalışan dinin toplumsal formlarının toplum için bir zorunluluk olduğunu altını çizmiştir. Luckmann sosyolojisinde anahtar bir konu/kavram olan meşrulaştırmayı toplumsal anlamda en iyi sağlayan yapı ona göre din olmuştur. Luckmann ayrıca, sekülerleşme tezini savunanları, dini sadece kurumsal yapıdan

ibaret görmedeki önyargılarından kaynaklandığını ileri sürerek eleştirmiş, kurumsallığın dinin sadece biçimini oluşturduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre dinin, bir fenomen olarak toplumsal anlamdaki bütünleştirici ve meşrulaştırıcı özellikleri bakımından var olduğu/olacağı anlaşılmıştır (Luckmann, 2016, s. 16). Her ne kadar değişen dünyada homojenliğini kısmen kaybetmiş olsa da din, önemli bir toplumsal kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Modern çağda meydana gelen toplumsal farklılaşmalara koşturucu olarak eskisinden daha az bir etki sahasına hükmeden din, diğer toplumsal kurumlar gibi özerk bir yapıya dönüşmüştür. Ancak dinin böyle bir dönüşüm yaşayıp kurumsal niteliğini yitirmesi ve özerk bir yapıya dönüşmesinin doğal sonucu olarak toplumun tüm alanlarında bulunan o eski egemenliğinin, bireysel ve toplumsal hayatın tüm katmanlarına dokunan aşkın değerlerin azalmasını da beraberinde getirmiştir.

Sekülerleşme tezine karşı duran bir diğer önemli isim Rodney Stark olmuştur. Ona göre, Batı’da önde gelen düşünür ve sosyologların yaklaşık üç asır boyunca mütemadiyen bize dinin sonunun yaklaştığını vaat edip durdular. Gelecek nesillerin büyüden ve tabiatüstü alana yönelik inançlardan vaz geçmiş olacaklarını söyleyerek bu iddialarını bir teori olarak savundular. İngilizler de bu teorinin savunucuları oldu. Buna karşı Stark, “Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme” adlı makalesinde sekülerleşme iddiasının bir efsaneden ibaret olduğunu dile getirdi. Stark ayrıca bilim insanlarının dine karşı oldukları fikrini de reddetti. Ona göre bilimle uğraşan insanların da tıpkı diğer insanlar gibi dinî inanç ve pratiklerini yerine getirdiklerini bilimsel bulgularla ortaya koymaktadır (Stark, 1999, ss. 249-273). Stark burada aslında din-bilim tartışmasına dair bir perspektif sunmaktadır. Ona göre var olan bu çatışma ve zıtlık aslında kurumsal anlamdaki dini temsil eden kiliseyledir. Sekülerleşme tezinde dine yöneltilen eleştirilerin birçoğu dinin asli kaynaklarına yöneltilmemiştir. Dolayısıyla Stark’ın, bilim insanlarıyla sahipsiz din arasında problem edilebilecek bir anlaşmazlığın olmadığını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bilimin sınırlı düzeyde insanların ihtiyaçlarını karşıladığını söyleyen Stark, insanların nihai ihtiyaçlarını karşılamada dinin telafi edici fonksiyonlarının olduğuna dikkat çekmektedir.

Washington Üniversitesinde sosyoloji profesörü olan Stark, İslam ile Modernleşme arasındaki uyuma da dikkat çeker. Ona göre İslam dininin inanç pratikleri ile modernleşme arasında sekülerleşme tezini adeta yok eden derin bir uygunluk görülmektedir. Farklı coğrafyalarda yapılan çeşitli bilimsel araştırmalar, Müslüman toplumların dinî bağlılıklarının modernleşme olgusuyla birlikte arttığını ortaya koymaktadır (Akt. Köse, 2020, s. 60). İslam’ın,

kendisine inanan bireyi zamanın çocuğu anlamına gelen *ibnü'l-vakt* olarak tanımlaması sekülerleşme bağlamında dine yöneltilmiş birçok soruya cevap olabilmektedir. Zira İslam teolojisinin, ahiret yurduna vurgu yaptığı ve onu önemseydiği kadar içinde yaşanılan dünyayı da önemseydiği (DİB, 2015) ve insanı bu dünyada Tanrı adına hareket eden bir halifesi olarak yeryüzünü imar etmekle ve yaratılış eylemine katılmakla Tanrı'nın işbirlikçisi mertebesine yükselttiği görülmektedir.

Sosyoloğun hazır paketlerle olayları okumasının yanlışlığına dikkat çeken çağdaş sosyolog David Martin belli bir paradigma ile olayların okunmasının sosyolog için gerekli olduğunu ifade etmektedir (Akt. Kara, 2013, ss. 34-42). Sekülerleşme tezini bir karmaşa olarak gören Martin, öne sürülen fikirleri tutarsız olarak değerlendirmektedir. Sekülerleşme kavramının tanımındaki anlam farklılıklarının, kişiye göre değişen tanımlarının konuyu gerçek mecrasından çıkardığı ve sekülerleşme tanımını daha başından bir muğlaklığa sürüklediği görülmektedir. Martin ayrıca sekülerleşme olgusunu Batı Avrupa bölgesinde meydana gelen kimi olaylarla sınırlandırmanın da doğru bir yaklaşım olmayacağını ifade etmektedir. Sekülerleşme tezinin en büyük hatasını dinin sabit ve değişmez olarak ileri sürülmesinde gören Martin, dinin zaman ve mekân bağlamında kendini yenileyebileceğini böylece dini katılımın ve tabiatüstü inancın düzeyinin zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterebileceğini ileri sürmektedir (Akt. Köse, 2020, s. 116). Post sekülerleşme bağlamında en dikkat çekici isimlerin başında *Sivil Din* teorisini ortaya atan sosyolog Robert N. Bellah'tır. Bu teoriye göre modern toplumla birlikte din artık sadece belli dinî kurum ve kuruluşların tekelinden çıkmıştır. Luckmann'ın "Görünmeyen Din" metaforuna benzeyen bu yaklaşım, Amerika'daki toplumun yaşam tarzını ortaya koymak için yapılan ve teorisi ortaya konulan bir yaklaşımdır. Kısacası Bellah bu çalışmasıyla din ve siyaset arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. *Sivil Din*'in kurumsal anlamdaki resmi ve aristokratik dine karşı halkın kendi içinde geliştirmiş bir dini inanç ve pratikler manzumesi olarak varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Bellah sekülerleşmeyi bilimsel anlamda da sorunlu görmektedir. Ona göre birinin yükselmesiyle diğerinin düşüş kaydedeceği şeklindeki iddia bilimsel verilerle ispatlanmış bir sonuç değildir. Teori dediğimiz şey tutarlı bir gerçeklik ortaya koyması gerekirken burada böyle bir durumdan bahsetmemiz mümkün değildir (Akt. Okumuş, 2007, s. 14). Bellah'a göre sekülerleşmenin bilimsellikten ve tutarlılıktan uzak bu iddiası, olsa olsa modern dönemde geliştirilen bir tür mittir.

Bu tartışmaya dâhil olan birçok isim bulunmaktadır. *Vekil Din* ve *Ait Olmadan İnanma* metaforlarını öne süren Grace Davie (Akt. Darende, 2019, s. 66)), “Kutsalın Dönüşü” isimli makalesiyle sekülerleşmeye karşı çıkan Daniel Bell (Durmuşoğlu, 2019, s. 108; Köse, 2020, s. 233) ve *Dine Dönüş Çağı* (Haceti, 2004, ss. 63-64) kitabıyla katı sekülerleşme tezini eleştiren İranlı yazar Mir Ahmet Rıza Haceti bu isimlerden bazılarıdır. Araştırmada post sekülerleşme düşüncesi, modern din tanımlamaları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bağlamda modern din tanımının en çok işlendiği yerin sekülerleşme tartışmaları olduğu görülmektedir. Modern çağda yeni dindarlık formlarını bir kavramsal zemine yerleştirebilmek için söz konusu tartışmaların taraflarını ve bu tarafların geliştirmiş oldukları söyleme odaklanmak gerekmektedir.

Sekülerleşme konusunu İslam toplumlarının yakın tarihi üzerinden okuduğumuzda ise İslam dünyasında meydana gelen bazı olaylar, dünyanın dikkatlerini üzerine çekerek makro planda din-toplum, mikro planda ise İslam-toplum ilişkisini bütün boyutlarıyla gündeme getirmiştir. “İslamî grupların etkinliklerini arttırmaları”, İran’da “İslamî bir cumhuriyetin kurulması”, Sudan’da “İslam’ı siyasal alanda etkin kılma çabaları”, Afganistan’da “Ruslara karşı yapılan ve kazanılan cihad”, Lübnan ve Filistin’de “İslami grupların nüfuzlu eylemleri”, İslam Dünyası’nın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan “İslamî grup ve mücadelelerin gün geçtikçe daha bir güç kazanmaları”, “Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecinde kendini gösteren bağımsızlık hareketleri”, Cezayir’de FİS’in siyasî faaliyet ve kazanımları, Türkiye’de İslamî grup ve cemaatlerin faaliyetleri ve özellikle Refah Partisi’nin siyasî tırmanışı gibi olay ve olgular, dinî grup veya cemaatlerin eğitim çalışmaları, ekonomik girişimleri vb., din-toplum, din-devlet ilişkileri olgusunu çok hızlı ve etkin bir biçimde gündeme soktuğu görülmektedir⁶. bu bağlamda sadece Hıristiyan dünyasında değil İslam dünyasında da dinin yeniden canlanışını hem toplum hem de devlet nezdinde görmek mümkündür.

1.3.3 Üçüncü Bir Yol: Eklektik Paradigma

Bir önceki başlık altında ifade edildiği gibi son yıllarda klasik sekülerleşme tezi ve bu tezin öngörülleri, bilimsel ve kendi içinde tutarlı olmadığından dolayı eleştirilmiştir. Bununla birlikte modernleşmenin dinî olandan uzaklaşmak anlamına gelmediğini tam aksine modernleşmeyle birlikte dinin yeniden ve bu defa daha da etkin bir biçimde ilgi görmeye

⁶ Ayrıntı için bk. Olivier Roy, *Siyasal İslam’ın İflası*, Çev. Cüneyt Akalın, Metis Yay., İstanbul 1994.

başladığının gözlemlendiği ifade edilmiştir. Bu yeni durum, dinin gerilemesi veya yükselişi şeklinde değil, belki de farklı kültürel formlar altında etkinliğini devam ettirmesi olarak belirtebileceğimiz bir konum kazanmıştır. Oluşan bu yeni durumu ve toplumsal gerçekliği ifade etmek için din sosyolojisi literatüründe post seküler toplum kavramı kullanmaya başlanmıştır (Karaarslan, 2015). İlk olarak Jürgen Habermas'ın kullandığı bilinen bu kavram, din-modernleşme ilişkisini ortaya koyması açısından bir bağlam kazandığı görülmektedir. Buradan hareketle sekülerleşme süreci kutsal/dini olanın zayıfladığını ortaya koyan iddialara karşı gelmeyi ifade ederken post sekülerleşme, modernleşmeyle beraber yaşanan din ve anlam kaybını telafi etme çabasıyla ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. Başka bir deyişle modernizasyonun önemli motivasyon kaynağı olan sekülerleşme ile birlikte toplumda meydana gelen anlam krizini önlemek için geliştirilen post sekülerleşme alternatif bir savunma refleksi olarak görülmektedir. Ancak geliştirilen bu alternatif savunma refleksi mutlak anlamda bir dine dönüşün yaşanmasından ziyade hem oluşan bu yeni anlamsızlık girdabından kurtulmayı hem de geleneksel dinî kurum, kimlik ve şahıslara olan bağlılıktan uzaklaşarak kendi bireysel inanışlarını ve dinlerini inşa eden yeni dindarlık formuna dönüştüğünü ifade etmek gerekmektedir. Yeni dinler, yeni dinî oluşumlar veya yeni dindarlık formları olarak ifade edebileceğimiz bu yapıların barış, huzur, terapi gibi konular etrafında kümelendikleri ve bireyci dindarlıklar şeklinde belirdikleri görülmektedir (Turner, 2010, s. 217). Post seküler toplumun karmaşık olması, geleneksel toplum kodlarının yanı sıra modern toplumsal yaklaşımların ve post modern yönelimlerin bir arada yaşanmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Eklektik paradigma savunucularına göre din ve modernleşme birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. İlk iki yaklaşımdan farklı olarak üçüncü yolu savunan sosyologların sayısı giderek artmaktadır. Bu sosyologlar arasından Mark Chaves, David Yamane, N. Jay Demerath, Conard Ostwalt ve Jose Casanova ön plana çıkmaktadır (Köse, 2020, s. 174). Örneğin Ostwalt bu durumu Manastır'daki bilgisayar örneğini vererek anlatmaktadır. Ona göre Manastır, modern çağda varlığını devam ettirmekte ancak artık bürosuna bilgisayarı da yerleştirmiş bulunmaktadır (Oswalt, 2003, s. 1). Din toplumsal ortamdaki görünürlüğünü kaybetmemiş olsa da modernleşme ve sekülerleşme olgusundan nasibini doyasıya almaktadır. Sekülerleşme olgusunun da ilk çıktığı andaki o hararetleli tavrını artık değiştirmiş görülmektedir. Bu karşılıklı etkileşimin doğal bir sonucu olarak kavganın ilk çıktığı o gürültülü/sancılı dönemin, yerini daha yumuşak ve karşılıklı anlaşmaya dayalı bir duruma bıraktığı anlaşılmaktadır. Ostwalt 2000'li yılların hemen başında yayımladığı *Secular Steeples* (Seküler

Çan Kuleleri, 2003) kitabını bir aradalığı savunan bir sloganla isimlendirmektedir. Çan Kuleleri varsa bile farklı bir forma bürünerek var olabildiğini ifade eden bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Üçüncü yol olan eklektik paradigma yaklaşımını benimseyen düşünürlere göre din geleneksel manadaki dinî inançlar ve kurumlar değildir. Onlara göre din daha ziyade, toplumsal ihtiyaçları daha geniş düzeyde karşılayacak ve modernizmin anlam krizine çözüm olabilecek bir kavram olan kutsallık ilgilidir. Eklektik paradigma esasında bir yandan dinin gittikçe güç kaybedip gelecekte tamamen ortadan kalkacağını iddia eden klasik sekülerleşme tezini eleştirip imkansızlığına dikkat çekerken diğer yandan kutsalın vazgeçilmezliği tezinden hareketle kurumsal dindarlığın etkin gücünün kırılmış olmasına rağmen dinin toplumsal arenada form değiştirerek varlığını yeni bireysel dindarlıklar şeklinde devam ettirdiğini ileri sürmüştür. Böylece sekülerleşmeye rağmen dinin toplumsal hayatta anlamını yitirmediği gibi işlevlerini de seküler kurumlara devretmediği açığa çıkmıştır.

Eklektik paradigmayı savunan bir diğer isim olan N. Jay Demerath de sekülerleşmeyi kutsalın odağına yerleştirerek tanımlar (Durmuşoğlu, 2019, ss. 131-132). Ona göre sekülerleşme konusu tıpkı din gibi tarihin değişik zamanlarında ortaya çıkabilen tarihsel bir dinamiktir. Bu durum yaşanırken kutsal alanın seküler alana yol verdiği ve nispeten geride durduğu bir süreç başlamaktadır. Hatta Demerath'a göre bu durumun yaşanması değişim olgusu açısından gereklidir. Zira sekülerleşme, modern çağda değişimin tetikleyicisi konumundadır. Din-sekülerleşme ilişkisinde bu diyalektik yaklaşım bir taraftan sekülerleşmenin varlığını reddetmezken öbür taraftan dinin toplumsal gerçeklikteki varlığını kabul eder. Modern toplumda dini, farklılaşma bağlamında ele alan ve eklektik paradigmaya önemli katkılar sağlayan bir diğer önemli isim Jose Casanova'dır. Ona göre klasik sekülerleşme tezinin doğrulanmadığı bir alan da gazetelerin ilk sayfalarıdır. Zira Avrupa'da kamusal alanda dinî geleneklerin oynadığı roller herkesin malumu olmuştur. Dolayısıyla dini dışarıda bırakan katı sekülerleşme teorisi savunucuları artık bu iddialarından vazgeçmelidir. Casanova'ya göre modernleşmenin nihai hedefine sağlıklı bir şekilde ulaşabilmesi için geleneksel dinî yapıyla yeniden yapıcı bir diyalog kurması gerekmektedir.

Ülkemizde sekülerleşme tartışmalarına dâhil olan isimlerden biri Mustafa Arslan'dır. Arslan, *Paranormalizm ve Din* adlı eserinde modern çağda dinî konulara değinmektedir. Modernleşme-din ilişkisi gündeme geldiğinde birtakım sorunların varlığından bahsedildiğini

söyleyen Arslan, bu sorunlara dikkat çekerek din ve modernleşmeyi birbirine karşıymış gibi göstermenin doğru bir yaklaşım olmadığını ifade etmektedir. Aralarındaki uzlaşmazlıklardan doğan kimi sorunların olduğu doğru olmakla birlikte modernleşme olgusunun dini tamamen reddettiği düşüncesinin tartışmalı olduğuna dikkat çekmektedir. Arslan aynı şekilde modern çağda yaşayan bireyin, tamamen materyalist, seküler ve dahası dindışı olarak tanımlamanın da ciddi bir yanılğı olduğunu ileri sürmektedir. Din-toplum ilişkisinin çok dinamik ve sürekli etkileşim halinde olduğunu vurgulayan Arslan (2011, s. 73-76), dinî gelenek ile modernleşme karşılaşmasında modernleşme olgusuna kayıtsız kalamayan kimi dinî yapıların farklı formlara bürünerek modern toplumsal formlara evirildiğini ve böylece aralarında bir intibakın sağlandığını dile getirmektedir. Dinin modern toplumda yeni formlara bürünmesiyle beraber sekülerleşme tezleri sorgulanır hale gelerek yeni teorilere olan ihtiyaca kapı aralamaktadır.

Özetle din-sekülerleşme ilişkisi diyalojik bir ilişkidir. Dinî kurumların sekülerleşme dinamiğiyle birlikte bir değişime maruz kaldığı görülmüştür. Ancak üçüncü yol olan eklektik yaklaşıma göre bu değişimi bir değer kaybı olarak okumak doğru görülmemiştir. Bireysel ve toplumsal boyutlara sahip olan dinin, anlam arayışı bağlamında, geleneksel ve modern dönemi de kapsayan tüm zamanlarda insanoğlunun bir dizi sorularına anlamlı cevaplar üreten bir sistem olduğu görülmüştür. İnsanın varoluşsal sorularına cevap veren din, yaşamı bir bütünlük içerisinde anlamlandıran bir yeteneğe sahip olmuştur. Nitekim post modernizmle birlikte daha görünür hale gelmeye başlayan anlamsızlık, belirsizlik, sınır tanımazlık gibi kaotik açmazların diğer bir ifadeyle Durkheim'in işaret ettiği toplumsal "anomi" durumunun insanın doğasıyla örtüşmediği ve tabiatın işleyişiyle çeliştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla toplumsal yapı, birey ve toplumun içinde yaşayabileceği anlamlı ve sistemli bir evren oluşturma eğilimini göstermektedir. Buradan hareketle, sekülerleşme tartışmalarında öne sürülen iddia ve tezler kadar insanların doğum ve ölüm gibi hayatın dönüm noktalarına anlam vermeye çalışan din olgusunun da insanlığın gündemindeki yerini korumaya devam edeceği görülmektedir.

1.4. Modern Çağda Anlam Krizi

Anlam ya da mana dediğimiz şey, bir sözden, olgudan veya davranış örüntüsünden anlaşılan ve bunun insana hatırlattığı düşüncedir. Bu bakımdan Alfred Adler'in (2014, s. 9) ifade ettiği gibi insanlar, anlamlar dünyasında yaşamaktadır. Dolayısıyla insan olarak anlamdan kaçmamız beyhudedir. Gerçeklik sadece ona yüklemiş olduğumuz yorumlar, teviller, dolayısıyla anlamlar sayesinde gerçektir (Adler, 2014). İnsanlık tarihi kadar eski olan dinin

tarihine baktığımızda da bütün manevî çabaların tenzil ve tevilin etrafında döndüğünü görmekteyiz. Teolojik anlamda Tanrı, tenzil ile insanla anlamlı bir ilişki kurmaya çalışırken, tevil ile de insan, aşkın (müteâl) olan Tanrı ile anlamlı ilişkiler kurma çabası içine girmektedir (M. M. Meçin, 2022, s. 11). İnsan, kadim zamanlarından günümüze kadar uzanan tarihinde, bir anlam arayarak varoluşunu sorgulayan, nereden geldiği, ne ya da kim tarafından yaratılmış olduğu, varoluş sebebi ve amacının ne olduğu ve nasıl yaşaması gerektiği konuları üzerinde düşünen, sorularına cevap arayan bir varlıktır. Bu bakımdan varlığı anlama ve hayata anlam verme çabası, insana özgü bir nitelik olarak tanımlanmaktadır (Holm, 2007, s. 12).

“Bu yaşamda ölüm gerçeğine rağmen hayatın anlamı var mı?” sorusu insanoğlunun sürekli olarak kendine ve içinde yaşadığı topluma sorduğu soru olmuştur. Felsefe açısından bu soru varoluşsal çerçevede değerlendirilmiş ve birçok disiplin içerisinde tartışılmıştır. Psikolojik açıdan da anlam konusu, birçok tanınmış düşünür tarafından ele alınmıştır. Örneğin Ünlü psikanalist S. Freud, insanın anlam dünyasını salt bir arzu tatmini peşinde koşmak olarak değerlendirmişken (Akt. Yeşilçayır, 2022, s. 60), Abraham Maslow insanın yaşamdaki anlam katmanını, hiyerarşik olarak ilerleyen ve bu hiyerarşinin zirvesine kendini gerçekleştirme hedefini koyan bir piramitle ifade etmiştir. Anlam üzerine yoğunlaşan isimlerden görece en dikkat çekici olanı ise V. Frankl olmuştur. Adler, Freud ve Maslow’u eleştirerek işe başlayan Frankl, anlam olayının insan hayatının her safhasında kendisine ihtiyaç duyduğu doğal bir istenç olarak görmüştür. İnsanı, sadece itkiler/içgüdülerden oluşan kapalı, mekanik bir sistem olarak düşünmek, onu nesneleştirmek olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla insanı aynı zamanda, Alman düşünür Ernest Cassierer’in de (Animel Symbolicum) vurguladığı gibi, yorumlayan ve yorumlarken de anlam üreten bir varlık olarak görmek gerekmektedir (Akt. Göka, 2014, s. 116).

Anlam ve amaçlı olma durumu birbirisiyle yakından ilişkilidir. Göka’nın da (2014, s. 26) dediği gibi insan, geleceğe dönük bir yapıda yaratıldığı için anlamlı ve amaçlı olmayı istemektedir. İnsanın anlam arayışı, “hayatın anlamı ve amacı nedir?” sorusuna cevap arama arayışıdır. Toplumsal hayatın içerisinde kendine yer bulan her insanın hayata tutunabilmesi için bazı hedefler ve amaçlar belirlemesi, aradığı anlamı bulabilmesine katkı sağlamaktadır. Bu anlam ve gayeyi bulmadığı takdirde zaman zaman bir boşluğa düşmekte ve krizler yaşamaktadır. Bir başka ifadeyle insanoğlunun, kendi varlığını anlamlandıramadığı, yaşadığı hayata bir anlam veremediği, varoluş ve yaratılış gayesini kavrayamadığı dönemlerde bir anlamsızlık krizine girdiği görülmektedir (Görmez, 2023, s. 25). İnsanlığın anlam arayışına girdiği önemli

süreçlerden biri de Avrupa'da başlayan Aydınlanma Hareketi ve Sanayi Devrimi sonrasında oluşan modernleşme sürecidir.

Genel anlamıyla modernleşme, Avrupa'da 15. yüzyılda başlayan ve daha sonra küresel çapta tüm dünyayı etkileyen, toplumsal hayatı ve örgütlenme biçimlerini ifade eden bir süreç olarak tanımlanabilir (Bayer, 2006, s. 32). Coğrafi keşifler, Sanayi Devrimi, Aydınlanma Hareketi, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçlarının hızlı bir şekilde gelişmesi gibi birçok toplumsal gelişme söz konusu modernleşme sürecinin etkisiyle meydana gelen olaylardır. Dünya tarihine göre çok kısa sayılabilecek bir zamanda böylesine hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşanması, bireysel ve toplumsal anlamda kimi krizlere yol açtığı görülmektedir. Zira krizin tanımına bakıldığında birdenbire meydana gelen değişimler ve buhranlar anlamına geldiği görülmektedir (TDK, 2017). İş bölümü, uzmanlaşma, şehirleşme ve farklılaşma gibi birçok faktörün bir araya gelmesi, ne yapacağını bilemeyen modern insanda, derin buhranların oluşmasına neden olmaktadır. Durkheim'ın kavramıyla ifade edecek olursak modernleşme sonucunda oluşan bu *anomik* durumların başında anlam krizi gelmektedir.

Modernleşme olgusu bir taraftan insanlara somut anlamda fayda ve imkânlar sağlarken, diğer taraftan hem toplum içindeki kurumlar düzeyinde hem de psiko-sosyal anlamda bireysel sorunlara yol açmaktadır. Çünkü bilimin sunduğu çözümler her zaman tatmin edici düzeyde olmamaktadır. Bilimsel bilgi modern insana doğayı denetleme imkânı verirken hayatın anlamı ve insanın varoluşu hakkındaki kadim geleneğin evrensel sorularını yanıtsız bırakmaktadır. Oysa insanlar içinde yaşadıkları toplumsal hayatı anlamlı kılmak isteyen varlıklardır. Modern dönemde insanların yeni manevi arayışlara ve dinî oluşumlara yönelmesi yaşanan bu krizlerin bir sonucu olarak okunmaktadır. P. Berger, modern çağda yeni dinî akımların ve yeni dindarlık formlarının ortaya çıkmasını, anlamlı ve amaçlı yaşamak isteyen insana modernleşme tarafından verilen tatminsiz cevaplarına bağlamaktadır (Akt. Bayer, 2006, s. 33). İnsanlığın tarih boyunca tecrübe ederek inandığı ve atıfta bulunduğu değerler manzumesi günümüzde modernleşme ve sekülerleşme tarafından tehdit edilmektedir. Modernleşmenin bu yıkıcı tehdidine karşı insanlar reaksiyonel olarak anlam atfettiği, yöneldiği ve bazen de marjinal durumlara düşen yeni dinî hareketlere/formlara ve manevi arayışlara yönelmektedir.

Modernleşme sürecini savunan ve modernleşmeyi kendi içinde devam eden bir süreç olarak değerlendiren çağdaş sosyolog A. Giddens, geliştirmiş olduğu yapılaşma kuramı ile modern toplumun içinden geçtiği anlam krizine bir çözüm aramaya çalışmaktadır. Modern

toplumu toplumsal değişme temelinde ele alan Giddens, süreklilik vurgusu yaparak toplumsal yeniden üretim kavramıyla, geleneğin eleştirel bir bakışla yeniden ele alınması ve değerlendirilmesine dikkat çekmektedir (Akt. Saygın, 2016, ss. 70-71). Anlam krizinin varlığını kabul edip önlemek için çözüm önerileri sunan Berger ve Luckmann ise *Aracı Kurumlar*'dan bahsetmektedirler. Geleneğe bağlı olarak toplumdaki sistemleşmiş eylem kalıplarının söz konusu aracı kurumlar tarafından, modern toplumda yeniden tesis edilmesine dikkat çeken Berger ve Luckmann, toplumdaki anlam stoklarının aktifleştirilerek bu şekilde tedavüle sokulmasının gerekliliğine işaret etmektedirler (Berger & Luckman, 2015, s. 10). Onlara göre modern süreçle birlikte anlamın üretilmesi ve iletilmesi bir kriz içerisine girmiştir.

Modern insanın toplumsal hayatını teşhis etmek üzere anlam krizini derinlemesine inceleyen bu sosyologlara göre, krizin meydana gelmesinin en önemli faktörü ise sekülerizmden ziyade modern çoğulculuktur. Zira modernleşme öncesinde birey, fazlaca düşünme ihtiyacı hissetmeden ortak bilgi stokları üzerinden bazı edinimleri deneyimlemekteydi. Bireyin deneyimlediği kendi eylemleri, mevcut eylem ve düşüncelerle mukayese edilerek bir yargıya varılırdı. Söz konusu kıyasta serdedilen eylem ve düşünce, mevcut stok bilgilerle paralel ise iyi, farklı ise kötü olarak yorumlanırdı. Bu da anlamın inşasını sağlamaktaydı (Çankal, 2021, s. 81-82). Modern çağda ortak anlam stoklarının bulunmadığını ifade eden çoğulculuk fikrinin, anlam krizinin meydana gelmesine sebep olduğunu söyleyen Berger ve Luckmann, bu konuda din gibi merkezi kurumların önemine dikkat çekmektedir. Çünkü modern çoğulculuk, değer sistemlerini izafileştirmektedir (Berger & Luckmann, 2016).

Modern öncesi dönemde özellikle Avrupa'da skolastik düşünce insanın anlam arayışı yolculuğunu durdurmak isteyen ve meşruiyetini de kutsaldan aldığını iddia eden bir düşünce olmuştu. Bu düşünceye tepki olarak gelişen Batı Aydınlanması bu defa sadece mitolojik hikayelere, tılsımlı, büyülü ve hurafe inanışlara değil adeta bütün kutsal araçlara ve metafizik alanlara mesafe alarak toplumu pozitivist ve sekülarist yaklaşımlarla yeniden yorumlamak istemiştir. Modernleşme dönemi, insanı anlamsız ve amaçsız gelen skolastik düşünce sisteminin körlüğünden alarak bu defa aşkın olandan kopartmak suretiyle gündelik rasyonelliğin bencillik ve sıradanlığına terk etmiştir (Baykan, 2006, s. 89). Modernleşmenin körlüğü, insanın sadece etten ve kemikten oluşan bir varlık olmadığını; aynı zamanda aşkın/manevi bir boyuta da sahip olduğunu görmemesi veya görmek istememesi olarak görülebilir. Anlamsızlık duygusunun modernleşme sürecinden bu yana dünya genelinde hâlâ devam eden bir duygu olduğunu

söyleyen Frankl (2018), anlam krizini modern toplumun önemli bir hastalığı olarak görmektedir.

Tarihsel süreçte insanın anlamı arama yolculuğu kadim bir yolculuk olsa da modern toplumdaki insanın anlamı araması kadar acı, derin ve etkileyici olmamıştır. Modern toplumda baş döndürücü bir hızla yaşanan değişim ve dönüşümün sonucunda oluşan devasa sorunlar ve anlam krizleri modern düşünür ve sosyologların da dikkatini çekmiştir. Weber ve Habermas'a göre modern insanın en önemli kayıplarının başında anlam kaybı gelmektedir. Kültürel değerlerin birbirleriyle bağdaşmaması olarak yorumladıkları bu anlam yitimini, özel hayatın bürokratik sistemin buyrukları tarafından sömürülmesi şeklinde görmektedirler (Akt. Atiker, 1998).

Kısacası modernleşme süreciyle başlayan anlam krizi, post modern denilen süreçte daha da derinleşerek Lyotard'ın ifade ettiği büyük anlatılara (dine ve ideolojilere) savaş açılmıştır (Lyotard, 1994). Modernleşme ideali gerçekleşsin diye girişilen bu mücadelede yitirilen, veya önemli oranda zedelenen değerlerden biri de anlam olmuştur. Ancak tüm bu kargaşa ve tutmayan vaatlere rağmen modern çağda bir anlam krizi yaşanıyor olsa da insanlık tarihiyle birlikte başlayan insanın anlam ihtiyacı hala güçlü bir şekilde etkisini koruyup sürdürmektedir.

İnsan ölüm, hayat, yaratılış ve varoluş konularını hep merak etmiş ve bu konuları anlamlandırmak istemiştir. Bunlara anlamlı cevaplar bulamadığında da ciddi anlam krizleri yaşamıştır. Büyüyen krizler karşısında insan, nice felsefeler, mitolojik hikâye ve hurafeler geliştirmiştir. Bu anlamlandırma sorunları Modern Çağa gelindiğinde ise krizlerden çıkmak için akıl ve bilim üzerinden bir çıkış bulma yoluna gitmiştir. Bu defa dijitalizmin yol açtığı yorum ve bilgi çıkmazı insanın anlam bulma işini daha da zorlaştırmıştır (Görmez, 2023, s. 19). Bu dönemde anlam krizi, salt akıl ve bilimle aşılacak istenmiştir. İnsanın bu arayışı, dinden sonra en takdire şayan arayış ve çaba olsa da üzerinde ittifak edip ardından gittiği ve en nihayetinde bir anlama ulaştığı bir yol olmamıştır (Görmez, 2023, ss. 26-27). Çünkü insanın takdire şayan bu akli çabası, yaratılışın bir boyutu hakkında açıklamalarda bulduysa da anlamlandırma konusunda sınıfta kaldı. Bilimsel açıklamalar yapmak hayat ve hayattakiler için çok önemli bir durum olsa da açıklama ayrı bir durum iken anlamlandırma ise bambaşka bir durumu ihtiva ediyordu. Bu anlamda bilim, açıklama konusunda görece büyük bir ilerleme kaydetse de modern insanın içine düştüğü anlamsızlık girdabından çıkamadı (Görmez, 2023, s. 28).

Hayatı anlamlandırma konusunda ölüm, önemli bir boyuttur. Modern insan hayatı, bilim ve salt akılla anlamlandırmak için çabalasa da ölüm ve ölüm sonrası için karşısına büyük zorluklar çıktığı görülmektedir. Çünkü ölüm ve ölüm sonrası durumun anlamlandırılması bilimsel devrimlerle çözülmesi/aşılması pek mümkün görülmemektedir. Ölüm meselesinin anlamlandırılmaması, inanın ruhunda korkunun, kaygı/kuşkunun hâkim olmasına, toplumsal bir vakaya dönüşmesine yol açtığı görülmektedir. Beden istediği kadar hazza yönelsin, öte taraftan ruh bir başka boyutta azap çekmeye devam etmektedir. Bu şekilde de anlamsızlık krizi ve amaçsızlık büyük bir sorun olarak kalmaya devam etmektedir. Ancak din, hayatın ve ölümün gayesini makul çerçevede izah eden kapsamlı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefe ve akıl insanın düşünce boyutunu, bilim ise açıklama boyutuna ışık tutarken din, anlam ve gaye üzerinden ruhu besleyen bir anlamlandırma sistemidir (Görmez, 2023. ss. 28-29). Özetle teolojik açıdan din-anlam ilişkisinin anlam, gaye ve amaçlılık üzerinden okunduğu görülmektedir.

Sosyoloji, toplumsal kurumları ve grupları ve bunlar arasındaki sosyal ilişkiyi, etkileşim ve değişimi, kurumlar ve gruplar yoluyla kalıplaşmış hale gelen davranışların birey üzerinde bıraktığı etkileri inceleyen bir bilim olarak bilinir (Zencirkıran, 2017, s. 1). Bu bakımdan sosyolojinin merkezinde toplumsal ilişki ve etkileşimden doğan davranış örüntülerinin birey üzerindeki izlerini açıklamak veya betimlemek yer alır. Modern çağda meydana gelen toplumsal dönüşümlerden neşet eden buhranların ve anlam krizinin birey üzerindeki yansımalarının psikolojik boyutları olduğu kadar sosyolojik boyutları da bulunmaktadır. Bu bağlamda anlam krizinin sosyolojik okumasını yaparken, bir sosyal olayın veya olgunun ortaya çıkmasında birbirini etkileyen birden fazla etkenin var olabileceğine olanak tanımak gerekmektedir. Bu bakış açısı sosyolojik okuma için hayati bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda sosyolojik okuma bir başka ifadeyle sosyolojik tahayyül, olaylar arasında bağ kurabilen ve toplumsal olguları ele almada eleştirel bakış açısını ihmal etmeyen bir yaklaşım ortaya koyan nesnel ve objektif bir okumadır.

Literatüre “sosyolojik muhayyile⁷” olarak giren ve 1959 yılında Charles Wright Mills’in öne çıkardığı bu kavram sosyolojik okuma açısından önemli görülmektedir. Sosyolojik

⁷ Ayrıntı için bk. <https://sosyolojikmudahale.com/2020/08/15/wriht-millsin-sosyolojik-tahayyul-kavrami/> (Erişim tarihi: 20.06.2024).

muhayyile kavramına göre, toplumdaki her birey ve oluşum, toplumun tarihsel seyrini oluşturan/dönüştüren bir mahsul olarak görülmeli ve insanlığın tarihi akışına katkıda bulunduğu kanaat edilmelidir (Mills, 2014, ss. 80-87). Amerikalı sosyolog Mills, benlik ve toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalıştığı bu kavram üzerinden büyük teorileri (özellikle Parsons'un toplumsal sistem kuramını) ve soyutlanmış ampirizmi eleştirmektedir. Ona göre sosyolojik tahayyül, toplumsal sorunların etki alanına göre şekillenmektedir. Örneğin 50 milyonluk bir ülkede 15 milyon işsiz varsa bunun çözümünü kişisel alanlarda değil toplumsal kurumların ilişkilerinde aramak gerekmektedir. Çünkü ona göre toplumun geneline yayılmış bir olay artık kişisel/psikolojik bir sorun olmaktan çıkarak toplumsal/sosyolojik bir hale gelmektedir. Toplumsal hale gelen bu sorunun çözümü için de sosyologda bulunan, olaylar arası ve tarihsel seyirdeki bağı yakalamak, bir başka ifadeyle sosyolojik tahayyül yeteneğiyle mümkün olabilmektedir (Mills, 2007, ss. 22-32). Mills'tan daha önce benzer bir sosyolojik okumayı/tahayyülü E. Durkheim'da da görmek mümkündür. Nitekim Durkheim dört intihar tipini nedensel anlamda birbirinden ayırmaktadır (Turner, J., Beeghly, L., Powers, C. 2010, 371). Dolayısıyla Durkheim intihar olayını salt bir neden üzerinden tanımlamadığı, konuyu farklı perspektiflerle ele alarak Mills'ten önce sosyolojik tahayyüle işaret ettiği görülmektedir. Dolayısıyla sosyolojik muhayyile ya da bir başka ifadeyle sosyolojik okuma, gündelik hayatta bireysel olabilecek olayların daha geniş bir yaklaşımla ortaya konup değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan çok boyutlu anlam krizinin sosyolojik bir tahayyülle okunmasının daha doğru bir okuma olabileceği anlaşılmaktadır.

Sosyolojinin kurucu isimlerinden biri olan Weber, modernleşmenin önemli bir kavramı olan rasyonelleşmeyi anlatmak için kullandığı kavram "büyünün bozulması" kavramıydı. Weber'e göre modern öncesi (Pre-modern) dönemde insanlar, başta tanrı olmak üzere mitik ve metafizik varlıklara inanıyordu. Böylesi sade ve arkaik bir toplumsal yapıda metafizik varlıkların insanlar üzerinde olumlu/olumsuz etkileri söz konusuydu. Saf, basit ve son derece doğal olan bu inanç modern toplumsal dinamiklerle tartışılmaya başlandı. Büyünün bozulması neticesinde de mitik ve metafizik düşünceler sarsılmaya ve bu doğal inanç alanı yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı (Taşgetiren, 2018, s. 32). Büyüsü bozulmuş modern dünyada anlamsızlığın ve amaçsızlığın yüksek düzeyde arttığını ifade eden C. Taylor ve M. Luther, bu denli anlamsızlık durumunun Avrupa'da yaşanmadığını, tam aksine endişe edilen şeyin anlam fazlalığı olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim onlara göre, genç neslin modern çağda güçlü bir anlam krizi yaşadığı görülmekte ve gittikçe nötrleşen, duyarsızlaşan modern insanın en önemli

kayıplarından birinin anlam yitimi olduğu anlaşılmaktadır (Taylor, 2014, ss. 302-303). Taylor'a göre modernitenin getirmiş olduğu bireycilik fikri, insanlardan geniş bakış açısını alarak onları kendi bireysel hayatlarına yoğunlaştırmaya sevk etmiş ve konformizme düşürmüştür. Bireyciliğin bencilliğine düşen ve kadim gelenekten kopan insan, modern toplumda anlam yitiminin önemli bir nesnesi haline gelmiştir.

Modern çağda anlam konusunun, genel olarak birey bazlı ele alındığı düşünülse de bireyin içinde doğup büyüdüğü habitusu olan aile, toplum ve daha geniş anlamda kültürel yapı içinde bağımsız olarak değerlendirilmesinin mümkün olamayacağı görülmektedir. Konuyu sosyolojik alana getirecek olursak insan, birçok bakımdan kendisinin belirleyemediği geniş bir toplumsal ağın içerisinde doğmaktadır. Bu geniş toplumsal alan (aile, akraba, okul, şehir, ülke vb.) bireyin toplumsallaşması sürecinde değer, tutum ve davranışlarını şekillendirdiği gibi aynı toplumsal alan, birey-toplum etkileşiminde de bireyin eyledikleri, grupsal ve toplumsal yapıların değişimine neden olabilmektedir. Bir başka ifadeyle toplumsal yapılar bireyin davranışlarını etkilerken, bir özne olan bireyin de ortaya koyduğu anlamlı ve sistemli eylemler yapıların değişmesine sebep olabilmektedir.

Modernleşme ve sekülerleşme ile birlikte Avrupa toplumunda meydana gelen ve daha sonra dünyanın geri kalan diğer toplumlarını da etkileyen bilimsel ve teknolojik olaylar ve bu olaylardan doğan rasyonelleşme, bireycilik, çoğulculuk ve farklılaşma faktörleriyle birlikte bireyde derin bir anlam krizinin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle toplumsal farklılaşmayla dinin toplum üzerindeki dominant etkisi azalmış, önceleri sahip olduğu önemli toplumsal fonksiyonlarını kaybetmesiyle birlikte, modern çağda yaşayan insanlar üzerinde, Taylor'ın da işaret ettiği gibi, derin bir anlam boşluğunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dinden veya manevi alandan boş kalan yerleri diğer kurumlar doldurmaya çalışsa da bilimsel alan insanın metafizik boyutuna uzanamamış ve buradaki soruları yanıtızsız bırakmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Durkheim'in ifade ettiği gibi bir anlamlandırma sistemi olarak işleyen ve bu bakımdan da toplum için hayati önem taşıyan din kurumu, modern öncesi dönemde anlam krizini ortadan kaldıran önemli bir yapıda olmuştur. Ancak modernleşmenin önemli motivasyonlarından biri olan sekülerleşmeden dolayı din kurumuna olan ilgi ve itimat azalınca insandaki hayatı anlama/anlamlandırma ihtiyacı belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür.

1.5. Anlam Arayışında Dinin Rolü: Yeni Dini Hareketler

Modernleşme olgusu, sekülerleşme adı altında dinî alanı, sıcak tartışma alanına çekmiştir. Modern öncesi dönemde toplumsal alanda etkin bir meşrulaştırma görevi üstlenen dine, modern çağla birlikte ve özellikle sekülerleşme bağlamında sınırları çizilmiş daha dar bir alanda varlık hakkı tanındığı görülmüştür. Aslında modern dönemde toplumdaki herhangi bir kurum olarak dine biçilen rol, her ne kadar sosyolojik olarak doğru bir kullanım olsa da Mircea Eliad'ın *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu* adlı eserinde (1990, ss. 6-7, 9, 39) ifade ettiği gibi bir tür indirgemeciliktir. Eliad'a göre dini sadece bireysel, toplumsal veya herhangi bir dışavurumsal boyutta izah etmeye çalışmak, dinin kendine has derin anlamını görmezden gelmek ya da bir başka ifadeyle dinin aşkın boyutunu yok saymak ve dini toplumun gölgesi olarak görmek böylece dini kendi öz muhtevasından uzaklaştırmak anlamına gelmektedir (Eliade, 1990). Bu tez çalışmasında, dinin bu aşkın boyutunun ıskalanmaması gerektiğinin bilinciyle ve sosyoloji ilminin kendine özgü şartlarına sadık kalarak din konusu incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bağlamda çalışma, sosyolojinin sınırları içinde kalarak din konusuna mercek tutmuştur. Diğer bir ifadeyle bu çalışmanın dinî alanı olumlu veya olumsuz göstermeye, sekülerleşme karşısında savunma ya da kurtarmaya çalışma gibi bir gaye taşımadığının altını çizmek gerekir. Çalışmanın anlaşılması bakımından bu konunun göz önünde bulundurulması önemli görülmektedir.

Modernleşme olgusuna yapılan bir diğer önemli eleştirisi de modernleşme teorilerinin toplumlara huzursuzluk, mutsuzluk, bunalım, çözülme ve anomi getirmesidir (Okumuş, 2007, s. 3). Özellikle postmodernistler tarafından eleştirilen bu modernist teorinin, son zamanlarda itibar kaybı yaşadığı görülmektedir. Nitekim modernleşme sürecinin başladığı ilk zamanlarda sekülerleşme teorisi hemen hemen tüm düşünür ve sosyologlar tarafından desteklenmekteydi. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen savaşlar, yıkımlar, göçler ve anlam krizleri insanları geleneksel müktesebata yeniden yönelmeye sevk etmiştir.

Bu geleneksel müktesebata yeniden yönelenlerin başında gelen önemli isimlerden biri de din sosyoloğu P. Berger'dir. Berger daha önce katı bir sekülerleşme savunucusuyken yaptığı araştırmalar neticesinde, çağdaş dünyada meydana gelen olayların yorumlanmasında dinin rolüne dikkat çekerek modern insanın oldukça dindardır olduğunun kanısına varmıştır (Haceti, 2004, s. 64). Günümüz modern insanı, varlık ve evren hakkında bir anlam yoksunluğuna maruz kalmıştır. Bilimsel, maddi ve teknolojik gücün onun bu anlam arayışı açlığını gideremediği görülmektedir. Avrupa'nın en fazla milyonerin yaşadığı şehirlerden biri ve Almanya'nın ikinci büyük şehri olan Hamburg'da, insanların ruhi anlamda tatminsizlik yaşadıkları ve bu problemin

insanların hayatına olumsuz bir şekilde yansıdığı görülmektedir. Bu olumsuz durumlardan kaçmak/kurtulmak için anlam arayışına giren insanlar son derece geleneksel olan manevî alana yönelmişlerdir. Örneğin Fransa televizyon kanalı bu yönelmenin geldiği noktayı, Maliye Bakanının raporlarına dayandırarak yılda on beş milyon Fransalının, günlük sorunlarını çözmek için falcılara müracaat ettiğini dile getirmektedir. Bu müracaatlar neticesinde ödenen mali rakamın ise yaklaşık 15 milyar Frank olduğunu ifade etmektedir. Amerika'daki yayıncıların ise fal ve büyücülük kitaplarından elde ettikleri kârın yaklaşık 279 milyon doları bulduğu söylenmektedir. Washington Post Gazetesi (1997 yılı haberde) Amerika'daki insanların dine yönelişini ifade ederken günde yaklaşık 20 milyondan fazla insanın dinî radyolar dinlediğini belirterek bunu bir çeşit ruhsal sıkıntılardan kaçmak için bir yerlere sığınmak böylece sakinleşmek ve huzura ermek olarak yorumlamaktadır. Yine ABD'nin Kaliforniya eyaletinin en kalabalık şehri olan Las Angeles'ta Budist başkan Dr. Hevan Paul, insanların akın akın Budizm öğretilerine yöneldiğini dile getirmektedir. Bu bağlamda Amerika toplumundaki bireylerin, Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin mesnevisine olan ilgisi de dikkat çekmektedir. Mevlâna şiirlerinin Amerika toplumu tarafından en çok okunan şiirler (Haceti, 2004, ss. 176-203) arasında yerini alması, maneviyatın ve dinin insanın anlam arayışında önemli bir rol üstelediğini göstermektedir.

Modern çağda insanların anlam arayışı yolculuğunda paranormal inanışlara ve yeni dinî hareketlere yöneldiğini söyleyen Mustafa Arslan (2006, s. 10) bu yeni dindarlık biçimlerini “yeni inançlar” olarak adlandırmaktadır. Daha çok modernizmin mutlak akılcı paradigmasını eleştiren bu yeni dinî hareketlere katılan bireylerin, paranormal ve para-psişik eğilimlere rağbet gösterdikleri görülmektedir. Arslan, insanların bu türden ezoterik eski geleneklere yönelmesini modern toplumun güvensiz ve kaygı dolu anlamsızlık krizine bağlamaktadır. Yeni Çağ dinlerine Yoga, Zen Meditasyonu, Hıristiyan Gnostisizmi, Hinduizm mistisizmi, Reenkarnasyon, Animizm, Büyücülük ve Paganizm kökenli paranormal örnekler veren Arslan, bu türden inançların geleneksel dinlerden farklı olarak, *kendi dinini kendin yap, sözde din veya derme çatma din* şeklinde nitelendirmektedir. Anlam arayışının bir sonucu olan bu inanç türlerine göre Tanrı insanın tamamen dışında olan bir aşkınlık ifade etmediği gibi insan da Tanrı'nın bir parçası olarak görülmektedir. Arslan'a (2006) göre dini bir form olan Yeni Çağ dinlerinin, belli bir takım dinî ritüel ve doğmalardan ziyade modern bireyin temel ihtiyaçlarına odaklanan yapıda oldukları görülmektedir. Dolayısıyla böyle bir dini yaklaşımın aslında modern toplumların içine girdiği anlam kriziyle paralel bir şekilde geliştiği görülmektedir. Nitekim

modern toplumun en belirleyici özelliği bireyciliktir (Arslan, 2006) ve yeni dindarlık formlarında da bireyciliğin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Sekülerleşme tartışmalarında yeni paradigmanın savunucularından olan Grece Davie'nin "ait olmadan inanma" metaforunda olduğu gibi bireysel dindarlıkların *Yeni Çağ (New Age)*'da yaşandığını Arslan'ın çalışmasında da doğrulandığı görülmektedir.

Burada özetlemek gerekirse modernleşme sürecinin yaşanmasının ardından, insanların dinî alana yönelmesini bir dinî bilinçlenme düzeyi olarak okumaya çalışsak da aslında bu sürecin bir etki-tepki şeklinde ilerlediği söylenebilir. Modern çağda meydana gelen yeni dinî arayışların, modernliğin geçirdiği anlam krizinden bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. İnsandaki bu anlam sorgulamalarını, şüphesiz tarihin her döneminde görmek mümkündür. Ancak modern çağda gelişen yeni medya araçlarının dine yönelimi kolaylaştıran yeni biçimler ve formlar meydana getirdiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle, modern çağda gelişen yeni teknolojilerin son derece kadim geleneksel bir yapı olan din ile buluşması sonucunda yeni dindarlık formlarının varlık sahasına girdiği görülmektedir. Kutsal ile profan olanı kendi potasında harmanlayan bu yeni dindarlık formlarının, ne tam manasıyla geleneksel ne de tam manasıyla seküler formlar olduğunu ifade etmek gerekir. Dolayısıyla bu yeni dinî formlarının, salt ruhçu veya dinî hareketler olduklarını söylemek doğru olmadığı gibi modernliğe tamamen karşı olduklarını söylemek de doğru olmayacaktır. Bununla birlikte söz konusu dinî formların modernleşme idesine bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmadıklarını söylemek de doğru olmayacaktır. Zira bu formlar, bir taraftan modernleşme süreciyle uyum sorunu yaşamazken öte taraftan sekülerleşme nosyonuyla kavgalı olan dinî alanla da bağını sürdürmektedir. Netice itibarıyla Davie'nin (2005, s. 182) de vurguladığı gibi modern çağda meydana gelen yeni dinî hareketleri veya dindarlık formlarını modernliğin doğal bir uzantısı olarak okumak gerekebilir.

İKİNCİ BÖLÜM: YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Akademik çalışmalarda yöntem belirlemek, zorlayıcı olsa da hayati bir önem arz etmektedir. Yöntem, araştırma tasarımı oluşturulurken neyin nasıl yapılacağı üzerine odaklanmaktadır (Erdoğan, 2012). Sosyoloji, açıklamak istediği olguların oluş, işleyiş ve değişim süreçlerini ele alıp incelemektedir. En temelde sosyolojik çalışmalar teorik ve saha araştırmaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sosyolojik metot ağırlıklı olarak gözleme ve buna dayalı olarak açıklamaya dayanmaktadır (Topçu, 2014). Araştırılan konunun iyi bir biçimde nasıl ele alınacağına bağlı olarak izlenen yolun farklılıklar arz etmesi bir başka deyişle yöntemde farklılıkların bulunması bu bakımdan doğaldır. Burada vurgulanması gereken şey, bir yöntemin diğer bir yöntemden üstün olmadığını ortaya koymaktır. Örneğin nicel yöntem ile gündelik hayatta nelerin yapılıp yapılmadığı, modern dünyanın hangi araçları kullanıp kullanmadığı, eğitim ve gelir düzeyinin iyi olup olmadığı gibi sosyo-demografik bilgilerden kimi sayısal veriler elde edilebilir. Ancak söz konusu yöntem, dinî gruplara mensup bireylerin gündelik yaşamlarında moderniteyi nasıl deneyimledikleri, düşüncelerindeki yapı haritalarının neler olduğu, dini gruplar içinde kendilerini ve çevrelerini nasıl algıladıkları gibi derinlikli bir analiz için yeterli oranda veri sunamayacağından dolayı her çalışma için uygun görülmemekte ve bu yüzden ağırlıklı olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Bu bağlamda nitel bir araştırmada fenomenolojik çözümleme (olgubilim), Etnografik inceleme (Kültür analizi), Tarihsel araştırma, dayanaklı kuram ve eylem araştırması şeklinde genel olarak 5 desen/modelden yararlanılmaktadır (Şimşek, 2018, s.s. 96-99).

Bilimsel bir çalışmada araştırmanın amaçları belirlendikten sonra bu amaçları gerçekleştirmek için en uygun araştırma yöntemi belirlenir. Yukarıda da ifade edildiği gibi seçilen yöntem daha önce belirlenen soru ve amaçlarla tutarlık göstermelidir. Ana araştırma yöntemi belirlendikten sonra soruna en uygun araştırma modeli/deseni tespit edilir (Şimşek, 2018, s. 22). Bu araştırma daha çok gözlem ve etnografik gözlemlere dayalı olduğu için takip edilen yöntem nitel araştırma yöntemi olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada nitel araştırma yöntemi takip edilmiş olup nitel araştırma desenlerinden de etnografi ve siber etnografi deseni kullanılmıştır. Nitel araştırma yönteminde en çok kullanılan veri toplama araçları, derinlemesine görüşme ve katılımcı gözlemdir (Ökten, 2021, s. 14). Dolayısıyla bu çalışmada nitel araştırma yönteminin veri toplama araçlarından olan derinlemesine mülakat, netnografik

ve katılımcı gözlem tekniğinden oluşan üçlü bir model takip edilerek çalışmanın örnekleme olan Hayalhanem analiz edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem'in hem sosyal medyayı kullanıyor olması hem de kurmuş olduğu mekanlar üzerinden geleneksel dinî cemaatlerden farklı bir yolu takip ediyor olması sahada kompleks bir yapının incelendiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan çalışmada, söz konusu kompleks yapıyı betimleyebilmek için veri toplama tekniği olan çoklu teknikten (Kümbetoğlu, 2012, s. 78) yararlanılmıştır. Araştırmada elde edilen temel veri kaynakları, grubun Mersin'deki merkezini araştırmacı tarafından gözlemlenmesi, Youtube videolarının incelenmesi ve katılımcılarla yapılan görüşmelerden oluşmuştur. 11'i kadın, 19'u erkek olmak üzere toplam 30 kişinin her biriyle ortalama birer saat görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler üniversitenin ilgili makamlarından 30.10.2023 tarihinde alınan etik kurulu izninden sonra 01.12.2023 tarihinden başlanarak 01.02.2024 tarihine kadar yaklaşık iki ay sürmüştür. Görüşmelerde, görüşme soru formlarında yer alan demografik sorular dışında açık uçlu sorular sorularak görüşmenin derinlik kazanmasına ve doğal bir sohbet formuna dönüşmesine önem gösterilmeye çalışılmıştır. Tüm katılımcılardan izin dahilinde ses kaydı alınmış, alınan ses kayıtlarının çalışmayla ilgili kısımlarının deşifreleri yazılı veriye dönüştürülmüş ve toplamda yaklaşık 250 sayfalık bir yazılı veri elde edilmiştir. Katılımcı gözlem notlarının alınması kapsamında örneklem grubun Mersin merkezine belli periyotlarla toplam 13 defa giderek gözlem yapılmıştır. Bu gözlemler sırasında kimi zaman dışarıdan bir gözle ilişkiler ve yaklaşımlar izlenmiş kimi zaman da canlı sohbetlere katılarak içeriden bir katılımcı gibi gözlem yapılmıştır. Söz konusu gözlemler esnasında Hayalhanem grubunun kurduğu fiziki mekana yeni gelenleri nasıl ağırladığı, tanışma fasılları, sohbetleri, sohbet esnasında sohbet verenin kullandığı jest ve mimikler, sohbet arasında yapılan ikramlar, modern mekânın iç ve dış dizaynı, grup elemanlarının giyim kuşamları, sohbetin canlı yayına aktarımı, çay molasında grup elemanlarının ikili ilişkilerde gelenlere göstermiş oldukları yakınlık ve ilgi, sohbete gelenlerin iletişim bilgilerinin alınması ve WhatsApp gruplarına dâhil edilmeleri gibi bir çok ayrıntı müşahede edilmiştir.

Bu tez çalışmasında Hayalhanem adlı dinî grubun seçilmesinde birden fazla sebep bulunmaktadır. Son zamanlarda özellikle sosyal medya üzerinden bu tür oluşumların artması ve Hayalhanem'in de bu oluşumların başında yer alması bu sebeplerden biridir. Bu çalışmada Hayalhanem'in örneklem olarak seçilmesinde bir diğer önemli sebep ise dijital sahada özellikle de YouTube platformunda etkili olmasıdır. Bu durum, modern çağda yeni dindarlık formlarının

incelenmesini içeren bu çalışmanın amacına ulaşması açısından uygunluk göstermektedir. Öte taraftan Hayalhanem'in emsallerine göre dikkate değer takipçi sayısına ve yayımlanan videoların yüksek izlenme rakamlarına ulaşması, yeni dindarlık formlarını temsil etme kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın netnografi tekniği ayağını oluşturan bölümde spesifik olarak Hayalhanem'in YouTube kanalı baz alınmıştır. Bununla birlikte grubun üyeleriyle hem GSM üzerinden hem de karşılıklı iletişim/etkileşim sağlanarak netnografik gözlemler kapsamında veriler değerlendirilmiştir. Hayalhanem'in YouTube'da canlı yayımlanan haftalık sohbetleri, konferansları ya çevrim içi takip edilmiş ya da bizzat gözlemlenerek kayıt altına alınmış ve oradan yazılı veri elde edilmiştir. Grubun diğer sosyal medya platformları (Facebook, (X) Twitter, Instagram) da araştırma boyunca takip edilmiştir.

Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan Hayalhanem'in en iddialı olduğu sosyal medya platformu YouTube'dur. Grubun bu platformda takipçi sayısı kayda alınan tarih itibariyle 3,91 milyon olduğu görülmektedir (<https://www.youtube.com/@hayalhanem>, Erişim Tarihi: 16.01.2024). Söz konusu grubun YouTube kanalında şu ana kadar 1,1 bin video paylaşılmıştır. Haftada üç video mottosuyla hareket eden Hayalhanem grubunun, takipçilerini görece ilginç video başlıklarıyla tutmaya çalıştığı görülmüştür. Bu araştırmada grubun YouTube'da 2013-2024 yılları arasında yayımlanan yaklaşık 1000'e yakın videosu incelenmeye alınmıştır. Bu videoların başına konulan ilginç başlıkların daha fazla izlendiği tespit edilmiştir. Bu bakımdan videoların başlık taraması yapılmış ve genel olarak en çok izlenen/tıklanan popüler videolardan 10 video bu araştırmada mercek altına alınmıştır. Seçilen bu videoların altında yapılan yorumların konuyla bağlantılı olan kısımları not alınmış, daha sonra bu notlar saha gözlemlerine ve bulgu/analiz kısmına dahil edilmiştir.

Aşağıda tanımı yapılacak birden fazla yöntem ve teknik kullanılarak, sahadan alınan notlar ışığında modern çağda yeni bir dindarlık formunun sosyolojik betimlenmesi yapılmıştır. Bu araştırma, gözlem ve mülakat teknikleriyle ortaya çıkan söz konusu nev-zuhur dinî formun sosyolojinin odak noktasında yer alan sekülerleşme tartışmalarında nasıl bir kavramsallığı karşılayacağını orta koymayı hedeflemiştir.

2.1.1. Netnografi Tekniği

İnternet aracılığıyla giderek daha fazla sosyalleşen bireyleri ve bu birlerin sosyal çevresini oluşturan modern toplumu anlayabilmek için sanal topluluklar üzerinden gelişen yeni davranış biçimlerini incelemek gerekir. Sanalda şekillenen bu yeni davranış biçimlerini incelemek için çağcıl bir araştırma yönteminin geliştirildiği görölmektedir. Netnografi olarak adlandırılan bu yöntem son yıllarda daha çok sanal ortamlarda kullanılmakta ve sanal toplulukların davranışlarını açıklamada önemli bir yöntem olarak görölmektedir. Henüz yeni kabul edilebilecek bu yöntem, gerek profesyonel alanlarda gerekse akademik çalışmalarda giderek daha fazla araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Özbülük & Dursun, 2015, s. 228). Etnografik Yöntemde etnograf, yüz yüze ve kültürel etkileşimler yoluyla veri toplarken netnografide çevrim içi iletişimler yoluyla bu veriler bir araya getirilmektedir. Netnografinin odak noktası topluluktur. Bu bakımdan netnografi, sosyologların *mezo* düzey dedikleri *mikro* (birey) ile *makro* (toplum) arasında yer alan grupları ve toplulukları ele almaktadır.

Nitel araştırma içerisinde yer alan etnografi tekniği, bir kültürün tanımlanması veya farklı bir yaşam biçimini anlamaya yönelik bir çaba olarak görölmektedir. Modern çağda, İnsanların davranışları ve etkileşimleri toplum içinde iletişimin bir sonucu olarak yeniden şekillenmektedir. Teknolojinin hızlı ilerlemesiyle birlikte, internet aracılığıyla gerçekleştirilen günlük hayat pratikleri ve etkileşimler de incelenmeye başlanmaktadır. Bu bağlamda, netnografi çalışmaları giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Netnografi sayesinde, dijital dünyada gerçekleşen sosyal etkileşimlerin derinlemesine incelenmesi mümkün olmaktadır. Toplumsal yaşamda bireylerin davranışları, insanlar arasındaki iletişim sayesinde ele alındığında modern çağın teknolojik enstrümanı olan internet sayesinde gelişen gündelik hayat pratiklerin ve etkileşimlerin incelenmesinde netnografi çalışmaları gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Günümüzde bireylerin sosyalleşmesinde ve kültürün oluşumunda kitle iletişim araçları önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, yeni iletişim araçları olan sosyal medya platformlarındaki grupların incelenmesi sosyal bilimler, özellikle de sosyoloji açısından gerekli hale gelmektedir. Netnografi ise internet ve sosyal medya üzerinden gelişen günlük pratikleri araştırıp veriye dönüştürerek geliştirilen bir yöntemdir. 1995 yılından itibaren Robert Kozinets tarafından geliştirilen netnografi tekniği, Kozinets'in ifadesiyle bir çeşit internet veya teknolojik ağ etnografisidir. Nitel araştırma tekniklerinden biri olan netnografi, etnografinin bilgisayar tabanlı verilerinin iletişim ortamına dönüştürülmesidir (Alyanak, 2018).

Kozinets, netnografi tekniği uygulama sürecini beş adımda ifade etmektedir: birinci adımda araştırma alanlarının veya konularının tanımlanması, ikinci adımda topluluk belirleme ve seçim, üçüncü adımda veri toplama, dördüncü adımda verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması, beşinci ve son adımda ise araştırma bulgularının ve çıkarımlarının yazılması, sunulması ve rapor edilmesidir (Kozinets, 2010: 61).

Adından da anlaşılacağı üzere Netnografi tekniği, internet bağlantıları üzerinden bilgisayar aracılı iletişim yoluyla ortaya çıkan etkileşimleri kendisi için odak veri kaynağı olarak ele alır ve inceler. Erişilebilirlik ve sanal topluluğun oluşumu söz konusu yöntemin uygulanabilmesi için önemlidir. Netnografi tekniğinde, araştırmacı için grup hakkında edinilmesi gerekli olan bilgiler hazır veriler şeklinde internet ortamında bulunmaktadır. Dijital ortamda oluşturulan içerikler internetin bir özelliği olarak kaydedilmektedir. Sanal üzerinden oluşturulan toplulukların üretmiş oldukları içerikler, sosyal medyayı kullanma biçimleri, birbirleri arasındaki etkileşimler, müdahale olmaksızın kendiliğinden gelişmekte ve henüz işlenmemiş data niteliği taşımaktadır (Düzcan, 2020). Bu araştırmada internet ortamındaki söz konusu hazır verilere çevrimiçi olarak ulaşmak amaçlanmaktadır. Konuyla ilgili internet siteleri analiz sırasında incelenmektedir. Analiz sırasında çevrimiçi topluluğun sosyal medya hesaplarında yapmış olduğu genele açık paylaşımlara erişim sağlanmış ve araştırmacı tarafından izin alınmaya gerek görülmemiştir. Grubun yayımladığı videonun altında yapılan yorumlar ise tüm internet kullanıcıları tarafından erişilebilir olduğundan oradaki veriler de izin alınmadan aktarılmıştır.

Bu çalışmada araştırmacı, araştırma örneklem grubunun sosyal medya platformlarındaki resmi hesaplarına (YouTube & Instagram) abone olmanın yanı sıra WhatsApp grubunda da yer alarak oradaki iletişim ve etkileşimin aktif üyesi olmuştur. Bu bağlamda araştırma açısından da elverişli sanal ortamın oluşması sağlanmıştır. Araştırmacı katılımcılarla iletişime geçmeden önce belirlenen örneklem grubun sanal diline hâkim olmak için o sanal topluluğun katılımcı kitlesiyle sanalda bir süre yol almıştır. Nitekim netnografi tekniğini içerik analizinden ayırt eden en önemli özellik araştırmacının bir katılımcı olarak topluluk üyeleriyle iletişime geçebilmesidir. Nitekim bu yöntemde veriler elde edilirken topluluğun üyeleriyle iletişime geçilmesi kaçınılmazdır (Kozinets, 2010, s. 95).

Netnografik tekniğin kullanıldığı bir araştırmada veri toplama üç şekilde yapılır. Bunlar arşivsel veri, temin edilmiş veri ve saha notu verileridir. Bu bakımdan çevrimiçi ortamdan hazır

olarak elde edilen bilgiler veri olarak alındığında, arşivsel veri; anlık mesajlaşma, yorum ekleme veya e-posta yoluyla elde edilirken araştırmacının aktif katılımıyla elde edilen veriler ise temin edilmiş veri olarak isimlendirilmektedir. Üçüncü tip veri toplama ise araştırmacının bizzat kendisinin topluluk, topluluk üyeleri ve üyeler arası etkileşimle ilgili gözlemlerini yazdığı “saha notu verileri” oluşturmaktadır (Kozinets, 2010: 98). Bu tez çalışmasında netnografi tekniğinin üç veri toplama şekli de yararlanılmıştır. Ancak çalışma bağlamında işlevsel olan veriler üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada veriler analiz edilirken bilgisayar destekli kalitatif veri analizinin çalışmaya kolaylık sağladığı görülmüştür.

Hayalhanem’in çevrimdışı ortamda gerçekleştirdiği dinî içeriklerin çok daha fazlasını çevirim içi olarak (sanal ortamda) gerçekleştirmektedir. Yöntem kısmında detaylandırılan netnografik teknikle Hayalhanem’in çevrim içi faaliyetlerinin, sosyal medyada ve özellikle de YouTube’da oluşturduğu içeriklerin incelenmesi hedeflenmiştir. Nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan etnografi, var olan kültürün tanımlanması, farklı bir yaşam biçimini anlamaya yönelik çaba olarak görülmektedir (Alyanak, 2018, s. 124). Daha çok antropologların kullandığı bu yöntem, farklı kültürlerin ve bu kültürel durum içerisinde yaşam sürdüren bireylerin davranışlarını sistematik bir şekilde incelemektedir (Alyanak, 2018, ss. 124-125). Ancak günümüzde internet üzerinden gelişen günlük pratik ve etkileşimlerin incelenmesinde çevrim içi etnografik çalışmalar büyük önem kazanmaktadır. Nitekim modern çağda birey, sosyalleşmesinin büyük bir kısmını yeni medya araçları üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan yeni medya araçları modern kültürel yapının oluşumunda büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Bu durum, sosyal medya platformları ve bu platformlardaki toplulukların araştırılmasını hem sosyoloji hem de diğer iletişim araştırmaları bakımından önemli kılmaktadır. Bu bakımdan internet çevresinde gelişim gösteren günlük pratiklerin dahası sanal toplulukların, akademik düzeyde incelenmesinde netnografi tekniği kullanılmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi Kozinets tarafından geliştirilen netnografi tekniği, internette kendisine alan bulan bir ağ etnografisidir. Nitel araştırma deseni içinde yer alan bu teknik, etnografinin ağ tabanlı iletişim ortamına aktarılmasıdır (Alyanak, 2018, s. 141). Bu bağlamda netnografi tekniğinde, araştırmada online topluluklar hakkında elde edilmesi gereken bilgiler hazır data şeklinde internet ortamında bulunmaktadır. İnternet ortamında kendiliğinden gelişmiş ve sanal grupların birbirleriyle etkileşime geçerek gerçekleştirdikleri bu ham veriler netnografi araştırması için gerekli bilgilerdir. Araştırmacı, henüz işlenmemiş bu bilgileri veri havuzundan temin ederek söz konusu sanal grup hakkında bilgi edinebilmektedir. Çalışmanın

bu bölümünde Hayalhanem örneklem grubunun sosyal medya üzerinden oluşturduğu dijital kültüre yönelik bulgular netnografi tekniği ile değerlendirilmiş olup bu değerlendirme söz konusu örneklem grubun, daha önce de geçtiği gibi YouTube sayfasından en popüler 10 videonun analizi ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla Hayalhanem'in diğer sosyal medya hesapları ve YouTube'daki diğer videoları kapsam dışı bırakılmıştır.

Netnografi araştırmalarında etik konusu önemli bir konu olarak gündeme gelmektedir. İnternet ortamında üretilen içeriklerin özel mi kamusal mı olduğu tartışmalıdır. Dolayısıyla netnografi tekniğiyle internet ortamında elde edilen verilerin etik boyutu akademik camiada tartışılmaktadır. Binark bu konuda etik sorumluluğun araştırmacıya ait olduğunu dile getirmektedir (Binark, 2005, s. 190). İnternet ortamındaki verileri kamusal olarak değerlendiren ve katılımcıların gerçek hayattaki kimliklerinin zedelenmemesi gerektiğini ifade eden Binark, zaten aleni olan verilerin tekrardan alenileştirilmesinin bir sakıncasının olmadığına dikkat çekmektedir (Binark, 2005, s.189). Mersin Hayalhanem yöneticileriyle yapılan görüşmelerde “bizimle ilgili bilgi almak isteyenler resmi kanalımızı ziyaret edebilirler” şeklindeki ifade de oradaki bilgilerin tüm kesimlere açık olduğunu ortaya koymasından önemli görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümündeki veriler çevrimiçi ortamdan elde edilmiştir. Hayalhanem adlı çevrimiçi topluluğun sosyal medya hesaplarında yaptıkları paylaşımlar açık profil uygulamasıyla gerçekleştirildiği için kamusal olarak kabul edilmiş ve araştırmacı tarafından izin alınmaya gerekli görülmemiştir. Sosyal medyada paylaşılan videoların altına yapılan yorumlar ise tüm internet kullanıcıları tarafından erişilebilir olduğundan belirli bir izin alınmadan aktarılmıştır.

Hayalhanem'in resmi Mersin YouTube kanalı, araştırmanın bu kısmında en çok yararlanılan kaynak olmuştur. Daha önceki bölümde de ifade edildiği üzere araştırmacı Hayalhanem'in yönetici kadrosuyla tez kapsamında görüşmek istediğini ifade etse de yetkililer, bu konuda kapıların kapalı olduğunu ifade etmiş, kendileriyle ilgili merak edilen her şeyin resmi sitelerinde bulunabileceğini dile getirmişlerdir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde Hayalhanem'in resmi YouTube kanalı araştırma için bir veri sağlama yeri olarak değerlendirilmiştir.

Netnografi çözümlenmesinde temelde üç değişkene yer verilmiştir. Grubun en popüler 10 videosunun analizi yapılırken izlenme/tıklanma, beğeni ve yorum değişkenlerinin yanı sıra videoda işlenen konular kategorize edilmiştir. Bu analizde ayrıca videoların yayın tarihi ve

süresi de dikkate alınmıştır. Buradaki amaç, Hayalhanem grubunun takipçi kitlesinin hangi tür videolara rağbet ettiğini ve yapılan yorumların grubu ne şekilde kanalize ettiğini tespit etmektir.

Hayalhanem Mersin'in En çok İzlenen/Tıklanan Videoları

Sıra	Videonun Adı	İzleme/Tıklama Sayısı	Beğenme/Like Sayısı	Yorum Sayısı	Yayın Tarihi	Süre
1	Bela ve Sıkıntıdan Koruyan Cevşen-ül Kebir Duası	16.059.764	127 Bin	8.916	11.07.2021	1:28:19
2	Peygamberimiz'in (sav) Dilinden Öldükten Sonra İlk Ne Olacak? - (Kabir Hayatı)	12.379.269	165 Bin	4.315	25.10.2020	10:44
3	Mahşerde İlk Ne Olacak? - Allah Bu 3 Kişinin Yüzene Bile Bakmayacak	11.572.808	137 Bin	2.842	30.06.2021	21:37
4	Sağlıklı Kilo Vermenin En İyi Yolu- 30 Günde 10 Yıl Gençleştiren Diyet Prof. Dr. Yavuz Yörükoğlu	9.582.399	229 Bin	6.728	28.07.2021	23:38
5	Doktora Yalvardım: Nişanlımı Çok Seviyorum Evleneceğiz Ne Olursun Kollarımı Kesme-Bir Şükür Hikayesi	5.528.623	146 Bin	10.436	29.12.2021	45:18
6	Dinlenme Rekorları Kıran İslami Rap Parça	5.442.107	174 Bin	3.979	15.02.2016	2:44
7	Sırat Köprüsünden Geçerken Sorulacak 7 Soru-Bilemezsen Geçemezsin	5.075.467	88 Bin	2.859	09.11.2021	5:49
8	54 Kıyamet Alameti 6'sı Hariç Hepsini Gerçekleşti Mehmet Yıldız	4.842.141	88 Bin	2.113	06.11.2020	41:53
9	Peygamberimiz'in (sav) Cennette Gördükleri	4.823.917	93 Bin	2.463	02.09.2020	16:02
10	Hz. Zülkarneyn (as) ile Ye'cüc ve Me'cüc'ün İnanılmaz Hayat Hikayesi-Kur'an'daki Gizemli Hükümdar	4.783.231	65 Bin	1.476	15.06.2022	35:33

Tablo 1: Mersin Hayalhanem'in En Çok İzlenen/tıklanan Videoları (Erişim Tarihi: 03.04.2024)

Yukarıdaki videolar ve bu videoların izlenme/tıklanma, beğenme/like ve yorum istatistiği Hayalhanem'in Youtube kanalındaki “popüler” sekmesi kısmından ilgili tarihten alınmıştır. Bu araştırmada netnografi tekniğinin takip edilmesinin nedeni, uğraşılan konunun/örneklem medyatik bir alan içinde cereyan etmesidir. Dolayısıyla yöntemsel bazda hem konuyu daha sosyolojik bir perspektife getirebilmek hem de araştırma örneğini oluşturan Hayalhanem'in medyadaki etki alanını deşifre etmek için bu yöntem kullanılmıştır.

Sonuç itibariyle modern çağda dindarlık formları incelendiğinde modern teknolojinin olanakları ve toplumsal gerçekliğiyle karşı karşıya kalındı. Dinî grupların ve yeni dindarlık formlarının modern çağda yeni medya araçlarıyla yakın bir ilişki içinde oldukları müşahede edildi. Yöntem olarak da meselenin daha sosyolojik bir perspektife taşınabilmesi için, belki de sosyoloji tezlerinde çok kullanılmayan ancak konunun medya boyutunun deşifre edilebilmesi açısından netnografik teknik takip edildi. Bu tez çalışmasında netnografik teknik ve derinlemesine görüşme verileri katılımcı gözlem notlarıyla buluşturularak sosyolojik bir okumayla verilerin analiz edilmesi planlandı. Bu çalışmada netnografi tekniğini kullanmasındaki amaç seçilen örneklem grubunun dijital içerikteki yorumlarının bu teknik üzerinden okunup analiz edilme imkanını sağlamasıydı. Bir başka ifadeyle çalışmada netnografi'nin yer almasının sebebi, araştırma örneğinin asıl faaliyet alanının sanal ortam olmasıydı. Hayalhanem'in Mersin merkezindeki binasında günlük-haftalık yapılan düzenli sohbetlerinin etkisi sadece Mersinle sınırlı değil, sosyal medya üzerinden yayılması dolayısıyla Mersin'in dışına da yayılması bu grubun sanaldaki etkisinin gözlemlenmesi için netnografik teknik takip edildi.

Bu çalışmada netnografi tekniğinin yanı sıra hem derinlemesine görüşme verilerinin ve hem de katılımcı gözlem notlarının dahil edilerek üçlü bir teknik takip edilmektedir. Bu da çalışmada verilerin zenginleştirilmesine ve araştırmacının konuya holistik bakışla bakmasına olanak sağlamaktadır.

2.1.2. Derinlemesine Mülakat Tekniği

Derinlemesine Mülakat tekniği, araştırılan konuyla ilgili olarak araştırmacı ve görüşmeci arasında sözlü iletişime dayalı bir nitel veri toplama tekniği olarak görülmektedir (Uslu & Demir, 2023, s. 290). Bu görüşme tekniğinde bir sohbetten veya karşılıklı konuşmadan farklı olarak toplumsal grupların inançlarını, değerlerini, kültürel pratiklerini, duygu ve tecrübelerini öğrenmek esastır. Derinlemesine mülakatta ayrıca birey veya sosyal grupların demografik verilerini, yaşam tarzlarını, yönelimlerini, statü ve toplumsal hafıza gibi yönlerini deşifre etmek amaçlanmaktadır. Sosyolojik ve antropolojik çalışmalarda daha çok ön plana çıkan bu yöntemde araştırmacı ile görüşmecilerin etkileşimi/iletişimi son derece önemlidir. Bu etkileşimin boyutu görüşmecilerin kendilerini özgür bir şekilde ifade edebilmelerine zemin

hazırlamak ve araştırmada daha ayrıntılı verilerin elde edilmesini sağlamak açısından önem arz etmektedir.

Derinlemesine mülakat tekniğinin kilit noktasını araştırmacı ve görüşmeci arasındaki iletişim oluşturmaktadır. Bu görüşmede öncelikli amaç anlamaktır. Var olan örüntülerin, görünenin arkasında yatan dinamiklerin, deneyimlerin, geçmişin, öykünün, ve kişisel yolculuğun aktarılması için söz konusu bu teknikten yararlanılmaktadır. Derinlemesine mülakatta en büyük dezavantaj zaman maliyetinin yüksek olmasıdır. Mülakatı gerçekleştirebilmek için grşmecedan randevu talep etmek, görüşülecek mekâna gitmek, görüşmek, görüşmeyi kayda almak ve sonra bu kaydı yazılı hale getirmek zaman alan süreçlerdir. Görüşmelerde “kartopu tekniği” kullanılmıştır. Araştırmanın objektif olabilmesi açısından seçilen görüşmecinin altı aydan fazla grubun takipçisi olmasına dikkat edilmiştir. Araştırma evreninin özelliklerini taşıması açısından araştırmaya konu olan örneklem grubun sosyal medya bloglarından en az ikisini aktif olarak kullanıyor olması şart koşulmuştur. Derinlemesine mülakat tekniğinin  önemli bileşeni bulunmaktadır. Bunlar, araştırmacı ve görüşmeci ilişkisi, görüşmenin doğası ve sürecin analizidir (Uslu & Demir, 2023: 292). Bu bakımdan sürecin kim tarafından ve ne için değerlendirildiği de önemlidir.

Bu tez çalışmasında 30 kişiyle derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Kendileriyle görüşme yapılan kişilerden 11’i kadın, 19’u ise erkek görüşmecilerden meydana gelmiştir. Her bir görüşmeciye 9 demografik soru dışında kavramsal çerçeveyi yoklayan 36 diğer soru olmak üzere toplam 45 soru yöneltilmiştir. Görüşme yapılan kişilerde 6 aydan az olmamak şartıyla Hayalhanem grubunu online veya yüz yüze şeklinde takip ediyor olması şart koşulmuştur. Bu şart, kişinin grubu tanınması ve takip etmesindeki amaı ortaya koymasından önemli grlmştir. Görüşmeler ortalama 1 saat srmştir. Görüşmecilerden izin alınarak mülakatın kaydedilmesi sağlanmış, kayıtlar ise yazılı veri haline dönüştürülerek analizleri yapılmıştır. Derinlemesine mülakat tekniğinde ulaşılan doğunluğun sınırı araştırmada 20. kişiden sonra araştırmacı tarafından fark edilmiştir. Araştırmaya katılan kişilerin %60 ile görüşme sağlandıktan sonra görüşme yapılan diğer kişilerde benzer bir öykünün farklı şekillerde farklı vurgularla yinelendiği ortaya çıkmıştır. yk tekrar edilince araştırmacı görüşmenin belli bir doğunluk seviyesine ulaştığını anlamıştır.

2.1.3. Katılımcı Gözlem Tekniği

Görmek her zaman gördüğümüz şeye odaklandığımız veya dikkat ettiğimiz anlamına gelmemektedir. İmgeleri araştırma için önemli kılan şeye dikkat kesilmek, gördüğümüz şeye bakmak ve onu not almaktır. Gözlem tekniğinde odaklanılması gereken şey katılımcıların bakış açıları ve davranışlarıdır. Gözlem, geçmişte daha çok antropolojik çalışmalarda bir veri toplama aracı olarak görülmekteydi. Ancak son zamanlarda pazarlama, reklamcılık, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilim araştırmalarında da yaygın olarak bir veri toplama aracı olarak kullanılmaktadır (Şimşek, 2018, s. 149). Gözlem tekniği, bireylerin, nesnelerin ve olayların sistematik olarak izlenip betimlenmesidir. Dolayısıyla araştırama sürecinde gözlemler genellikle yazılarak kayıt altına alınmaktadır. Gözlem yerinde elde edilen fotoğraf, video ve ses kayıtları da “saha notları” adı altında isimlendirilmektedir (Şimşek, 2018, s. 150).

Gözlem türlerinden biri olan katılımcı gözlem, daha çok etnografik çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacı, incelemek istediği topluluğun etkin bir üyesi olarak gruba katılmakta ve gözlemlerini gerçekleştirmektedir. Gözlemci bu yaklaşımda, tam katılımcı ve veya gözlemci olarak katılım sağlayabilir. Buradaki amaç gerektiğinde topluluk içinde yer alan kişilerle konuşarak onların bakış açılarını yorumlamaktır (Şimşek, 2018, ss. 150-151). Gözlemci bu sebepten dolayı incelemek istediği toplulukla bir müddet yol olarak gruba ait etkinliklerde grubun doğal bir üyesi halini almalıdır.

Araştırma boyunca araştırmacı birçok defa Hayalhanem adlı dinî grubun Mersin merkezine gözlem yapma maksadıyla gitmiştir. Bu gözlemlerinin ikisinde dernek başkanı olan Fatih Ünal ile, kurucu üç isimden biri olan İrfan Aykut ve Hayalhanem’de vakıf elemanı olarak görev yapan Fatih Atmaca ve Masum adlı kişilerle yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir.

Özellikle Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği’nin resmi yöneticisi ve başkanı olan Fatih Ünal ile yaklaşık bir saat görüşülmüştür. Bu görüşmenin amacında doktora tez çalışmasında Hayalhanem’in bir örneklem olarak seçildiğini, dolayısıyla bu konuda akademik olarak Hayalhanem’in görünürlüğünün artırılacağı ve bundan kendilerinin haberleri olmasını istenildiğini dernek başkanına iletilmiştir. Kendisine bazı sorular yöneltildiğinde ise Ünal, bu konuda çok şeffaf olduklarını ve söz konusu soruların tüm cevaplarının zaten resmi sitelerinde bulunabileceğini ifade etmiştir. Uzun süren görüşmelerde araştırmacı, kendileri hakkında görece en sağlıklı bilginin yine kendilerinden alınabileceğini dile getirip bunun için Hayalhanem’in ekrandaki yüzü Mehmet Yıldız ile bir görüşme yapmak istediğini ilettiyse de

yaptıkları istişare sonucu olduğu için bu kendileriyle araştırma sorularını yanıtlama talebinin zaten Yıldız tarafından da onaylanmayacağını araştırmacıya iletilmiş ve bu konuda olumlu bir cevap almamıştır.

Ünal'ın aktardığına göre bu tür çalışmalara vaktiyle yardımcı olunduğunun ancak bizler için bir zaman külfetine yol açığının ve başka bazı özel sebeplerden dolayı istişare sonucu alınan kararın, bu tür görüşmelerin gerçekleştirilmemesi yönünde olduğunun altı çizilmiştir. Dolayısıyla araştırmada elde edilen bilgiler ve gözlem verileri Hayalhanemin vakıf elemanlarının yardımıyla sağlanmamış, resmi sitelerinde yazılı veri ve kayıtlı videolar ışığında elde edilmiştir.

Mersin'de 2013 yılında kurulan Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği (İKD), Mersin Yenişehir ilçesinin Çiftlikköy bölgesinde bulunmaktadır. Çiftlikköy bölgesi aynı zamanda Mersin Üniversitesinin en büyük kampüsünün de yer aldığı, dolayısıyla üniversite gençliğinin yoğun yaşadığı görece elit bir bölgedir. Söz konusu grubun vakfında kadınlara yönelik herhangi bir özel faaliyetin bulunmaması dikkat çekici olmuştur. Her hafta düzenli olarak (her cumartesi saat: 20.30-22.30) genel sohbet yapılmaktadır. Diğer günlerde ise ikindi sonrası sohbetleri bulunmaktadır. Gelenleri güler yüzle karşılayan hazır, genç bir ekip bulunmaktadır. Söz konusu bu genç ekibin ikram edecekleri sıcak çayları hazırdır. Mekân, gayet itina ile masraftan kaçınmadan kaliteli malzemelerden, ortama otantik bir hava katacak şekilde bir dekorasyonla inşa edilmiştir. Özenle tertiplenmiş iki odada ise masa, sandalye ve kitaplık bulunmaktadır. Kitaplıklarında ise Said Nursi'nin Risale-i Nur adlı eserleri bulunmaktadır. Loş avizeler, renkli ve geometrik şekildeki halılar, ahşaptan yapılmış merdiven ve sehpa lar mekâna yeni gelen gençlerin ilgisini ilk bakışta cezbeden görsellerdir. En üst katta haftalık genel sohbet için ayrılmış geniş bir alan bulunmaktadır. Hayalhanem'in hemen giriş katında dikkat çeken bir diğer durum ise sağ tarafta şeffaf bir camın içindeki kocaman kumbara kutusudur. Kutunun içinde bozuk para ve kâğıt Türk lirasının yanında dolar ve Euro gibi yabancı paralar da bulunmaktadır. Giriş masasının hemen önünde ise Mehmet Yıldız'ın üst üste dizilmiş 9 kitap⁸ serisi bulunmaktadır.

⁸ “Nasıl Dayandın Ya Resulullah”, 2- “Allah İle Konuşturan Namaz”, 3- “Aşk 5 Vakittir”, 4- “Benden Vazgeçme Ya Rab”, 5- “Arayış”, 6-“Bu Kitabı Sakın Okuma”, 7- “Aşk Neden Can Yakar”, 8- “Başlarım Senin Aşkına”, 9- “Evlilik Kader Midir?”

Araştırma süreci boyunca araştırmacı, katılımcı gözlem mantığıyla günlük ve haftalık sohbetlere denk gelecek şekilde Hayalhanem Mersin merkezini 13 defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin birkaçında dernek başkanı ve orada vakıf elamanı olarak çalışan görevli kişilerle sohbet eşliğinde yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Özellikle Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği başkanı olan Fatih Ünal Bey'e, doktora çalışması hakkında gereken bilgi verilmiş ve bu konuda yardımcı olunması için bazı talepler iletilmişse de yardımcı olunamayacağı ifade edilmiş, dernek başkanı Ünal'ın ifadesiyle, "bu konuda kapıların kapalı olduğu" bizzat dile getirilmiştir. Dolayısıyla araştırmacı tarafından elde edilen veriler Hayalhanem'in yönetici ve çalışanları yardımıyla gerçekleşmemiş, söz konusu verilerin tamamına görüşmecilerin cevapları, katılımcı gözlem tekniği ve Hayalhanem'in resmi internet sitelerinde bulunan yazılı veri ve kayıtlı videolardan erişim sağlanmıştır.

2.2. ARAŞTIRMA ÖRNEKLEMİ

Çalışmanın evrenini günümüzde en yaygın video paylaşım sitesi olan YouTube'un konuyla ilişkili dinî paylaşım yapan tüm kanallar oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle araştırmanın evreni, Türkiye'de yeni medya araçları üzerinden din anlatan tüm dini gruplardır. Araştırmamızın örneklemini ise Türkiye'de söz konusu araçlar üzerinden paylaşım yapan kanalların içinden en yüksek abone sayısına sahip gurupların başında gelen Hayalhanem⁹ isimli dinî topluluk oluşturmaktadır. Bu bağlamda Hayalhanem ile birçok noktada benzerlikleri bulunan "Sözler Köşkü", "Maksat 114" (eski adı Çay House), "Mesken", "Çınaraltı", "Nur Mektebi", "Tükenmez Kelam" vb. gruplar da araştırmamızın ana örneklemini dışında yer almaktadır. Söz konusu gruplar da aslında yakın bir metotla çalışmakta hatta aynı kaynaktan (Risale-i Nur) beslenerek daha çok gençleri hedef kitle olarak görmektedirler. Dolayısıyla araştırmada evren içinde örnekleme en yakın duran gruplar olsalar da Mersin Hayalhanem grubu ve onun sosyal medyadaki dini sunma yöntemi araştırmamızın özgün ve spesifik boyutunu ortaya koymaktadır.

⁹ Hayalhanem resmi YouTube sayfası resmi takipçi sayısı: 3,65 milyon. Bk. <https://www.youtube.com/user/hayalhanem> (Erişim tarihi: 16.09.2023)

2.2.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Araştırmanın bu başlığı altında sosyo-demografik verilere yer verilecektir. Derinlemesine mülakat tekniğiyle elde edilen veriler çerçevesinde araştırmaya katılan görüşmecilerin genel demografisi şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Araştırmanın demografik özelliklerini betimlemeye izin veren 9 değişken kullanıldı. Bu değişkenler daha çok görüşmecilerin sosyo-ekonomik yapısı, dinî ve kültürel yapılarıyla ilgilidir. Bunun yanında görüşmecinin uzun süreden beri kullandığı sosyal medya platformu ve uzun süreden beridir sosyal medya üzerinden takip ettiği dinî öğrenme/sohbet kanalları demografik özelliklerin betimlenmesi için kullanılan değişkenlerdir.

Demografik değişkenlerden ilki olan yaş konusuna bakıldığında Hayalhanem grubuna giden veya onu sosyal medya mecraları üzerinden takip eden kişilerin genel olarak genç kesim olduğu görülmektedir. Görüşmecilerden yaşları 18-25 arasında olanlar görecede çoğunlukta, yaşları 26-40 arasında olanların oranı daha az sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Hayalhaneme giden veya kendisini sosyal medya üzerinden takip edenlerin büyük çoğunluğunun 40 yaş ve altı olması grubun ağırlıklı hedef kitlesini ortaya koymaktadır. Bu hedef kitlenin de daha çok gençler olduğu görülmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre Hayalhanem betimlendiğinde aslında kadınlara yönelik bağımsız bir yerleşkenin olmamasına rağmen grubu sosyal medya üzerinden takip edenlerin birçoğunun kadın olduğu anlaşılmıştır. Netnografik tekniğin verileri ışığında videoların analizi gerçekleştirildiğinde tıklayan/beğenen ve yorum yapan takipçilerin neredeyse yarısının kadın olduğu görülmektedir. Modern çağda birçok alanda kadınların sosyo-kültürel alanı şekillendirdiği gibi modern görünümlü dinî gruplarda hele ki kendilerine yönelik bir yerleşkenin bulunmadığı Hayalhanem'de bile grubu sosyal medya üzerinden takip ederek görüşmelere dahil olan kadın kişilerin yer alması demografik veri açısından önemli görülmektedir.

Hayalhanem grubunda meslek değişkeni büyük çoğunluk olarak memur ve öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Çalışan memurlar arasında halen eğitimine devam edenlerin de bulunduğu bu değişkende daha çok öğrenci kesiminin olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmayan-işsiz kesimin ise daha az sayıda olduğu görülmektedir. Bu anlamda gruba daha çok

çalışan veya bir başka deyişle hâli-vakti yerinde olan kişiler ve öğrenciler katılım sağlamaktadır.

Hayalhanem, medeni durum değişkenine göre betimlediğinde görüşmecilerin büyük bir çoğunluğunun bekar olduğu görülmektedir. Bu durumun en büyük etkeni Hayalhanem takipçilerinin genç ve öğrenci olduklarıdır. dolayısıyla yukarıdaki yaş değişkeniyle birlikte okuduğunda ise 18-25 yaş aralığının görüşmecilerin görece fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem takipçi kitlesinin genç olması ve hem de Hayalhanem'in hedef kitlesinin daha çok öğrenci olması, medeni durum değişkeninin beklenenle paralel olduğunu göstermektedir. katılımcıların dörtte biri kadar ise evli olduğu görülmektedir.

Hanelerin ekonomik durumuyla ilgili veriler farklı şekillerde kullanılabilir. Hane halkı aylık gelir değişkenine bakıldığında asgari ücret diyenlerin sayısı, 20-30 bin arası diyenlerin sayısı, 30-40 bin arası diyenleri sayısı ve 40 bin üstü diyenlerin sayısının birbirine yakın rakamlar olduğu görülmüştür¹⁰. Bu bağlamda grubun ekonomik koşulları her ne kadar dalgalı bir seyir izlese de yarısından fazlasının orta ve ortanın üstü bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Bu da yukarıdaki oranı ortaya konulan meslek değişkeniyle paralel bir oranda olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hayalhanem'e giden veya Hayalhanem'i sosyal medya üzerinden takip eden katılımcı kesimin öğrenci-memur ve ortanın üstü bir gelire sahip olması örneklem grubunun demografik verileriyle uygundur.

Hayalhanem'i sosyal medya üzerinden takip eden veya bununla birlikte grubun yerleşkesine giden katılımcıların hemen hemen yarısının hâlâ üniversite okuyor olması, grubun hedef kitlesinin aslında öğrenciler olduğunu bize göstermektedir. Katılımcıların üçte biri kadarı ise lisansı bitirdiği halde hâlâ Hayalhanemle takibatını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Mersin Hayalhanem'in yerleşkesine bakıldığında üniversite yolu üzerinde gayet stratejik bir yakınlıkta kurulmuş olması da hedef kitlenin okuyan üniversite gençliği olduğunu göstermektedir.

Hayalhanem grubu, daha çok sosyal medya üzerinden kendisine alan bulduğu için mekânsal anlamda bir sınırlamaya dahil olunmadığı görülmektedir. Çünkü araştırmanın örnekleme olan Mersin Hayalhanem, Mersin'de olduğu halde canlı yayın ve videolar

¹⁰ Bu görüşmelerin gerçekleştiği 2023 yılında Türkiye de net asgari ücret 8506 Türk lirası olduğu tespit edilmiştir. <https://www.csgeb.gov.tr/poco-pages/asgari-ucret/> (Erişim tarihi: 17.03.2025).

aracılığıyla Mersin'in çok ötesinde varlık sürdürdüğü görülmektedir. Görüşmecilerin yaşadıkları şehirlere bakıldığında da bunun doğrulandığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki grafikte Türkiye'nin birçok şehrinde ve hatta yurtdışından takipçilerin olması mekânsal sınırlılığın aşıldığını göstermektedir.

Hayalhanem'i takip eden katılımcıların kullandıkları sosyal medya platformlarına bakıldığında YouTube ve Instagram'ın ağırlıklı olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Günümüzde gençlerin en fazla kullandığı sosyal medya platformu da Youtube ve Instagram'dır. Hayalhanem grubunun da bu anlamda en iddialı olduğu sosyal medya platformlarından ilki YouTube, ikincisi ise Instagram'dır.

2.3. ARAŞTIRMA SORULARI, KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Akademik çalışmalarda araştırılacak konunun belli amaçlar doğrultusunda şekillendirilmesi ve esas konuya odaklanması açısından konunun olabildiğince sınırlandırılması gerekmektedir. Çünkü bu durum, araştırmanın sonuçlarını objektif olarak gözlemleyebilmek için önemli görülmektedir. Çalışmada araştırılan örneklem grubun faaliyet alanı daha çok dijital ortam üzerinden şekillenmektedir. Bundan dolayı dijital medyanın çetrefilli ve akışkan yapısı analiz edilirken yapılacak yorum ve analizlerin kolay olmayacağını göstermektedir. Ayrıca Hayalhanem'in yeni bir dinî yapılanma olması da üzerinde yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Çünkü henüz oluşum aşamasında olan yapıların kapsam ve sınırlılıklarını ortaya koyup üzerinde inceleme yapılmak araştırmacılar nezdinde kolay olmayabilir.

Bu çalışmada modern çağda yeni bir dindarlık formları Hayalhanem isimli dini topluluk örneği üzerinden incelenecektir. Yeni dindarlık formları kavramından kastedilen dinin anlam kodlarıyla ilgili bir kasıt değildir. Bir başka deyişle yeni dindarlık formları ifadesi, geleneksel dindarlık ve modernist dindarlık şeklinde ilerleyen dikotomik bir yaklaşım veya tartışma değildir. Bu ifadeden kasıt, çalışma boyunca dinin modern çağda bireylere ve topluma aktarılmasında kullanılan araçlar üzerinden geliştirilen bir dindarlık formunun sosyolojik olarak betimlenmesidir.

Çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları bağlamında Türkiye'de Hayalhanem benzeri sanal ortamlarda dinî sohbetler vererek tebliğ faaliyetleri yapan diğer dinî gruplar (Sosyal Doku

Vakfi, Sözlür Köşkü, Siyer Vakfi, Mesken İlim ve Kültür Derneği, Nur Mektebi, Çay House diğer bir adıyla Maksat 144, Çınaraltı vb.) kapsam dışında bırakılmıştır.

Araştırmanın Örnekleme ve Kapsam Dışı Bırakılan Benzeri Dinî Grupların

YouTube Abone Sayıları

Dini Grubun Adı	YouTube Abone Sayısı
Hayalhanem (Mersin)	4,69 Milyon
Sözler Köşkü (İzmir)	4,25 Milyon
Maksat 114 (Çay House) (Bursa)	1,16 Milyon
Çınaraltı (Ankara)	978 Bin
Sosyal Doku Vakfı (Nurettin Yıldız)	808 Bin
Siyer Vakfı/Siyer TV. (Muhammed Emin Yıldırım)	663 Bin
Mesken (Adana)	628 Bin
Nur Mektebi (Uğur Akkafa)	578 Bin
Mina Kültür Merkezi (Ankara)	118 Bin
İskeledeyiz (İskele) (Eskişehir)	76,3 Bin

Tablo 2: Araştırmanın Örnekleme ve Kapsam Dışı Bırakılan Benzeri Dinî Grupların YouTube Abone Sayıları. (Erişim Tarihi: 15.01.2025)

Çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları açısından ayrıca Hayalhanem'in sadece çevrim içi YouTube kanalı ve Mersin'de bulunan mekânında gerçekleştirdikleri faaliyetler araştırmaya dâhil edilmiştir. Dolayısıyla grubun İstanbul, Almanya ve Ankara'daki mekânları ve Youtube dışındaki diğer sosyal medya hesapları araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır.

Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- Modern çağ Türkiye’inde Hayalhanem isimli dini grup dini nasıl temsil etmektedir?
- Hayalhanem grubu modern araçlar üzerinden nasıl bir dindarlık formunu oluşturmaktadır?
- Hayalhanem sosyal medya üzerinden hangi amaçla dini içerikler üretmektedir?
- Türkiye’de yaşayan insanların, özellikle genç kesimin, Hayalhanem’e olan teveccühlerinin altında yatan temel dinamikler nelerdir?
- Hayalhanem’in sosyal medya yoluyla ürettiği dinî içerikler daha çok hangi konular etrafında şekillenmektedir?
- Hayalhanem grubu, modernleşmenin önemli motivasyon kaynağı olan sekülerleşme tartışmalarında nerede konumlanmaktadır?
- Modern teknolojiyi kullanarak daha hızlı ve geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan Hayalhanem grubunun geleneksel dinî anlayışlara bakışı nasıldır?
- Hayalhanem, sosyal medya kanalı olan YouTube üzerinden yeni bir etkileşim kullanarak takipçilerinin dini pratiklerinin şekillenmesinde ne derece etkili olabilmektedir?
- Hayalhanem’in daha çok yeni kuşağa hitap eden bir dinî grup olarak öne çıkmasının altındaki dinamikler nelerdir?
- Hayalhanem’e göre din neyi temsil ediyor?
- Hayalhanem dini nasıl sunuyor? Bir başka deyişle Hayalhanem’in dinî anlatış şekli nasıldır veya din dilini nasıl bir formda aktarıyor?
- Hayalhanem’in sosyal medya takipçileri, diğer gruplarda bulamadığı hangi motivasyonları Hayalhanem’de buluyor?
- Hayalhanem gibi sanal dinî gruplar geleneksel anlamdaki cemaat ve tarikat gibi oluşumların yerini alabilir mi?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAHA ARAŞTIRMASI:

YENİ BİR DİNDARLIK FORMU OLARAK HAYALHANEM

3.1. MODERN ÇAĞDA DİN, MEDYA VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Çalışmada kullanılan temel kavramlar, tanımları günümüzde akademik tartışmalara konu olduğundan dolayı, çalışma boyunca esas kabul edilecektir. Çalışmada kullanılacak olan başlıca önemli kavramlar şunlardır: Din, modernleşme, sekülerleşme, post-sekülerizm, sosyal medya, sosyal medya dindarlığı, YouTube, M nesli, çevrim içi (online), anlam arayışı ve yeni dindarlık formu.

Din tanımı farklı disiplinlerde fikir yürüten filozof, teolog, ahlakçı, psikolog ve sosyologlar tarafından kendi dünya görüşlerine göre veya o görüşün temel kaynağı olan dinin algısına göre farklı şekillerde yapılmıştır. Örneğin teolog ve ilahiyatçılara göre din, mensubu olunan teolojik sisteme göre bir tür Tanrı'ya inanma olarak tanımlanmıştır. Ahlaki anlamda din, duyguyla karışık bir ahlak olarak tanımlanırken felsefede ise daha çok soyut bir kavram olarak ele alınıp kişinin kendisiyle baş başa kaldığında yaptığı eylem şeklinde görülmüştür (James, 2004, ss. 18-21). Dinin psikolojik tanımlarına bakıldığında mutlak itaat şeklinde algılanıp (Küçük, 2011, s. 22) derin, içsel bir tecrübenin ürünü olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Diğer disiplinlerde din kavramı genel olarak bu şekilde tanımlanırken sosyolojide ise merkezi bir kavram olan din, toplumsal hayatın en önemli unsurlarından biri olarak görülmekte ve ona göre tanımlandığı görülmektedir. Çok yaygın bir kullanıma sahip olan bu kavram, her insana farklı anlamlar çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla yukarıda bir dizi tanımı ortaya konulan kavramın mahiyetine yönelik yapılan tanımlamalar, bu olguyu açıklamaya çalışan kişinin kültür farklılıkları ve kavrayışıyla şekillenmektedir (Haberli, 2014, s. 21). Dinin sosyolojik tanımlarına bakıldığında A. Comte için din, statik anlamda toplumu meydana getiren aile ve devletle birlikte üç önemli kurumdan biridir. Durkheim'a göre din, bir cemaatin/toplumun meydana gelmesini sağlayan ayin ve inançlar sistemidir (Durkheim, 1923, ss. 50-70). Dünyayı dinî (kutsal) ve dinî olmayan (profan) dikotomik bir şekilde okuyan Durkheim, "Dinî Hayatın İbtidai Şekilleri" adlı eserinde bu konuya açıklık getirmektedir. Ona göre her şeyden önce din/dinî denildiğinde ne anlaşılmalıdır? bunu ortaya koymak gerekir. Çünkü eğer söz konusu dikotomik yaklaşım ortaya konulmazsa dinin gerçek tabiatı tanınmamış olacak ve dolayısıyla dinî olmayanı din ve dinî olan birçok durumu ise profan olarak değerlendirmek durumunda

kalınacaktır (Durkheim, 1923, s. 23). Ona göre din, toteme tapınma şeklinde başlayıp kaynağını toplumun kollektif vicdanından almaktadır. Bu bakımdan Durkheim dini, bir topluluk ruhu olarak değerlendirdiği söylenilebilir.

Dini kendinden öncekilerden daha farklı bir şekilde ele alan Max Weber din ve ekonomi arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Dini davranışlarla ekonomik anlayışlar arasında rasyonel bir dengenin olduğunu meşhur eseri “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhı”nda dile getirmektedir. Modern toplumda dinin değişen yapısını tahlil etme konusunda yaşadığını belirten Thomas. Luckmann, modern toplumda geleneksel kilise dinin yerini alan herhangi bir şeyin de din olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını üzerine tartışmıştır. Luckmann dinin giderek daha öznel ve özel bir konu haline gelmeye başladığını, bir başka ifadeyle kurumsal anlamda kiliseden koparak bireyselleştğini ifade etmektedir. Luckmann gibi Peter Berger de dine birey kutsal arasındaki muayyen ilişkiye dikkat çekmektedir. Ancak Berger’e göre bu ilişki tek yönlü değil diyalektik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda din, insanın dünyayı inşa etme biçiminde stratejik bir rol oynadığını ancak kutsalın tarihi tezahürlerinin çok farklı görünümlere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Dini sekülerleşme bağlamında ele alan çağdaş sosyologlardan Rabert N. Bellah ise konuyu “Sivil Din” teorisiyle sistemleştirdiği görülmektedir. Sivil din tezi, sekülerleşmenin artması yönündeki beklentiyi, Amerika Birleşik Devletlerinde dini inanç ve kurumlara olan kamusal bağlılık gerçeğiyle uzlaştırmanın bir aracı olarak değerlendirilebilir.

Yukarıdaki tanımlama ve değerlendirmelerden hareketle dinin içinden çıktığı ya da sonradan dahil olduğu herhangi bir sosyokültürel yapıdan bağımsız olmasının düşünülemeyeceği görülmektedir. Bir başka ifadeyle din hem ortaya çıkışında hem de gelişiminde çevresel şartların etkisi altında olmaktadır. Bu bakımdan dinin kurucu peygamberlerin/liderlerin dönemiyle aynı olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Din, içinde neşet ettiği sosyokültürel yapıyı, tıpkı dinin bu yapıyı etkilemesi gibi etkilemektedir. Toplum tarafından dinin algılanması, yorumlanması ve uygulanması sosyokültürel yapı tarafından şekillenmekte, toplumsal ihtiyaçlar, beklentiler ve zorunluluklar yeni dini anlayış ve pratiklerin çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Araştırmanın hayati kavramsal çerçevesinde yer alan önemli kavramlardan biri olan **modernlik** kavramı Latince bir kelime olan “modernus”tan, modernus ise “modo” kökünden türeyen bir kelime olup “hemen şimdi” anlamına gelmektedir (Ökten, 2021, s. 22).

Modernleşme ise 17. yüzyıl Batı aydınlanmasından başlayıp önce Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da etkili olan başta toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik olmak üzere bir dizi değişim sonucunda gelişen ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerine, arkasından da 19. ve 20. yüzyılda, dünyanın geri kalan bölgelerine yayılan bir sürecin adıdır. Modernleşme teorisi, geleneksel ve modern şeklinde iki farklı toplum modeli öngörmektedir. Zamansal anlamda ise kendisini merkeze alarak modern öncesi, modern ve modern sonrası (post modern) zaman şeklinde bir tasnife gitmektedir. Dolayısıyla sözlük anlamı her ne kadar “bugün” olarak algılansa da aslında bir şeyleri dünden ayırmayı ifade etmektedir (Aydın, 2017, s. 18). Sonuç itibariyle modernlik bir zihniyet ise (Aydın, 2017, s. 32) modernleşme de bu zihniyetin oluşum süreci olarak görülmektedir.

Modernleşmenin önemli bir çıktısı olan **sekülerleşme** “Seaculum” kelimesinden türeyen ve etimolojik olarak çağ, asır, devir anlamlarını taşıyan bir kavramdır. Bu kavram, modernleşmeyle birlikte dinin toplum ve bilinç düzeyinden aşama aşama etkisini kaybederek en nihayetinde ise yok olacağına dair öngörülerle desteklenen klasik sekülerleşme paradigmasını ifade eden bir kavramdır (Eken, 2021, s. 7). Daha sonra eleştirilere tabi tutularak yanlışlandığı ortaya konulan sekülerleşme farklı açılardan tartışılarak araştırmalara konu olmuştur. Zannedildiği kadar kolay anlaşılmayan sekülerleşme süreci birçok kavram ve iç içe geçişler eşliğinde analiz edilmesi gereken bir olgudur. Modern çağda meydana gelen yeni dindarlık formlarının bu tartışmalardan bağımsız olduğunu düşünmek mümkün değildir. Zira din ve dindarlık kavramları sekülerleşmenin merkezine alıp tartıştığı kavramlardır.

Sekülerleşme her ne kadar daha önceleri bir kavram olarak kullanılmış olsa da sosyoloji literatürüne Max Weber tarafından kazandırılmıştır. Weber, bu kavramı rasyonelleşme kavramı çerçevesinde ele alarak gözün açılması veya başka bir deyişle büyüden ve gizemden uzaklaşma anlamında kullanmıştır (Weber, 2010, s. 17). Sosyoloji literatürüne özellikle klasik sosyoloji geleneğine baktığımızda olaylar ve olgular üzerinde belirli dikotomik yaklaşımlar hâkim olmuştur. Bu dikotomik yaklaşımlar kimi zaman birey-toplum, özne-nesne ve kent-kır şeklinde oluşurken kimi zaman da geleneksel-modern ve dinî-seküler olarak temellendirilmiştir. Sosyolojideki fikir akımlarının temelini oluşturan bu dikotomik okumalardan biri olan dinî-seküler yaklaşımı çalışmada önemli bir tartışma alanını oluşturmuştur. Dinî alanın karşısında konumlanan seküler alan, modern teknolojik imkânların tedavüle girmesinden sonra karşıt gibi görünen bu alanları birbirinden ayırt edebilmenin hiç de kolay görülmediği anlaşılmıştır. Bu bağlamda çalışmada gündelik hayatı merkeze aldığımızda seküler alanla dinî alan ayırımı

yaparken indirgemeci bir mantıktan kurtulmak için total tavırlardan kaçınmak gerektiği fark edilmiştir.

Sekülerleşme tartışmaları sürerken araştırma kapsamında karşımıza çıkan bir diğer kavram **Postsekülerizm**'dir. Hem modernleşmenin hem de dinî geleneğin/inançların bir arada var olabileceğini, bu anlamda modernleşmenin sekülerleşmeye indirgenemeyeceğini, dinin, geçmişin bir kalıntısı olmadığını, aksine insanlar için bir anlam dünyası oluşturduğunu kabul eden bir kavram olarak tezahür eder. Post seküler toplumda hem kutsal hem de seküler hayatın bir aradalığı söz konusudur. Çünkü her biri diğerinin içine sızmış ve karşılıklı olarak birbirini etkilemiştir ama bu sızıntıların oluşturduğu yeni toplumun hamurunun mayalanmış olduğunu söylemek ise henüz mümkün değildir. Bu durumda post sekülerizmin dünyasında ne geleneksel değerler aynı haliyle geri dönmüştür, ne de modern değerler aynı kalabilmiştir (Tekin, 2022, s. 266). Geleneksel dinî değerler geri taşınırken modernizmin mecrasında yol almak durumunda kaldığından modern değerlerin kalıntılarıyla karşılaşmış, onunla bir etkileşim yaşamıştır. Bu etkileşimin karşı tarafında yer alan modernizm de benzer hikâyenin muhatabı olmuştur. Bu çalışmada izi takip edilen kilit kavramlardan biri olan post sekülerizm, modern teknoloji ile din ilişkisinin kurulabileceğini salık veren bir kavram olarak önem kazanmıştır. Bir başka ifadeyle modern çağda yeni dindarlık formlarının dijital ortamla uyumlu bir şekilde varlıklarını sürdürürken dinî alan ile seküler alanın iç içe olması post sekülerizm kavramını ön plana çıkarmıştır.

Din, tarihsel süreç içerisinde toplumların biçimlenmesinde etkili olan ve ilahi buyruklara dayanan gizemli bir olgu olmaktadır. Post modern dönemde **sosyal medya** alanlarında dinin pratik edilme biçimlerinin değişim göstermektedir. Bir başka deyişle post modern dönemde dinin algılanış biçimi ve pratik edilme seyri sosyal medyanın toplumsal alanda yaygınlık kazanmasıyla birlikte yeni bir form kazandığı görülmektedir. Bu kapsamda çalışmamız, dokümantasyon tekniğiyle veri elde etmenin yanında söz konusu mecralarda ve özellikle de Youtube'da üretilen dinî pratiklerin inşa edilmiş sürecine odaklanmaktadır. **YouTube**, kullanıcıların videolarını siteye yüklemesine, sitedeki videoları görüntülemesine, paylaşmada bulunmasına, favorilerine eklemesine, videolara yorum yapmasına ve diğer kullanıcıların abone olmasına izin veren bir sosyal medya platformudur. Bir video yayıncılık platformu olan YouTube, LLC, California'da bulunan bir Amerikan video paylaşım sitesidir. Şubat 2005'te kurulan bu platformu Google, Kasım 2006 tarihinde 1,65 milyar dolar karşılığında satın alarak kendi bünyesine aldığı bir şirket olarak kullanıma sunmuştur (Ercan, 2019, s. 69 & Oyman

2016, s. 137). Kullanıcılarına geniş bir video izleme ve yükleme seçeneğini sunan YouTube'un mevcut içerik seçenekleri arasında TV programları, video klipleri, filimler, müzik videoları, ses kayıtları, belgeseller, canlı yayınlar, fragmanlar ve daha birçok seçenek bulunmaktadır. Şubat 2017 tarihli verilere göre YouTube'a dakikada 400 saatten fazla içerik yüklenirken, her bir günde ise 1 milyar saat içerik izlenmektedir (Menekşe, 2019, s. 12). 2021 verilerine göre en popüler sosyal medya platformu, Facebook'tan (2,74 milyar kullanıcı) sonra 2,29 milyar aktif kullanıcısıyla YouTube, ikinci sırada gelmektedir. YouTube'un hemen arkasında gelen sosyal medya platformu ise WhatsApp (2,0 milyar kullanıcı) ve Messenger (1,3 milyar kullanıcı) gelmektedir.¹¹ Çalışmanın örneklem grubu olan Hayalhanem'in etkin olarak yararlandığı sosyal medya platformu olan YouTube kullanıyor olması söz konusu platformu daha önemli hale gelmektedir.

Sonuç olarak sosyal medya, kullanıcıların internette aradığı, kullandığı ve içerik ürettiği interaktif bir iletişim ve etkileşim platformunu ifade eden bir kavramdır. Sosyal medya, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın paylaşımın, tartışmanın yapılabildiği bir iletişim şeklidir. Yeni medya veya sosyal medya olarak adlandırılan bu sanal ortam, kullanıcı tabanlı olmasının yanı sıra kitleleri ve insanları bir araya getirmesi, aralarındaki etkileşimi arttırması bakımından önemlidir (Vural & Bat, 2010, s. 348). Sanal/hiper gerçeklik, insanların adeta gerçek olandan daha gerçek bir durumun içinde gün geçtikçe daha fazla vakit harcadıkları, gerçek yaşam ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları ve yine bu sanal gerçeklik içinde yeni bir dünya kurdukları görülmektedir (Boudrillard, 2018, s. 15). Kimi zaman sanal dünyayla, gerçek dünya arasındaki sınırın belirsizleştiği, hatta çevrim içi ve çevrim dışı pratiklerini birbirinden ayırmanın mümkün olamayacağı da gözlenmektedir (Dereli, 2022, s. 10). Çalışmada örneklem olarak seçilen Hayalhanem grubun, dinî tebliğ faaliyetlerini büyük oranda sosyal medya üzerinden yapması dolayısıyla sosyal medya kavramı, bu çalışmanın bir diğer önemli kavramını oluşturmaktadır.

Yeni medya teknolojileriyle geliştirilen bir dindarlık çeşidi olarak **sosyal medya dindarlığı** post modernitenin etkisiyle insanın inanç boyutunda beliren bir dindarlık türüdür. Bu kavram, söz konusu mecralar üzerinden ortaya konulan dinî tutum ve davranışları, bireyin kendi hayatında yaşayıp yaşamadığına bakılmaksızın sosyal medya aracılığıyla topluma

¹¹ Ayrıntı için bk. uzaktan eğitim. com <https://www.uzaktanegitim.com/blog/en-buyuk-15-sosyal-medya-sitesi-ve-uygulamasi-2021> (Erişim tarihi: 10.06.2024).

duyurması ve insanların bilinçaltında kendisinin dindar olduğunun alt yapısını oluşturmaya çalışmasına vurgu yapan bir kavramdır (Oyman, 2016, s. 139). Sosyal medyada dindarlık konusuna bakıldığında hem geleneksel dinî değerlerin hem de dinin modernleşme ve sekülerleşme sürecini deneyimledikten sonra elde ettiği değerlerin bir sonucu olarak melezleşen bir din anlayışı ve söyleminin geliştiği görülmektedir. Bir başka ifadeyle sosyal medyada gelişen dindarlık, bireylerde melez bir din anlayışını ortaya çıkarmaktadır (Ercan, 2022, s. 1). Dolayısıyla birey, sosyal medyanın bir mecrasında ahlakla ilgili konulara bakarken başka bir mecrasında ibadetle ilgili muhtevaları öğrenmektedir. Bireyin bu şekilde öğrendiği dinî pratiklerle hayatını şekillendirirken aslında medyada kendilerinden beslendiği her iki dinî bakış açısından da farklı olabilecek yeni/melez bir dindarlık formuyla yol aldığı görülmektedir.

Dünya genelinde ve ülkemizde din üzerine yapılan ideolojik ve politik tartışmalar sonucunda toplumsal anlamda yüksek oranda *din yorgunu* bireylerin türemesine sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Modern çağda, keskin geleneksel dinî anlayışların yeni nesli görece dinden uzaklaştırdığı görülmektedir. Öte taraftan bu nesil, büyük oranda dinden kopmak veya dinsiz kalmak da istememekte bu yüzden sosyal medyada icra edilen daha soft, esnek ve katı kontrolden uzak bir dinî yaklaşım formuna yönelmektedir. Weberyen açıdan bakıldığında adeta bir “*asketik gerilim*” (Weber, 2010) yaşayan yeni nesil çareyi daha rahat edebileceği ve aynı zamanda kutsalla bağını da koparmayacağı bir alan/imkan sunan sosyal medyada faaliyet gösteren dinî gruplara yönelerek söz konusu gerilimi azaltmaya çalışmaktadır. Bu çalışmada sosyal medyada dini tebliğ gerçekleştiren Hayalhanem grubuna yeni neslin teveccüh göstermesinin altında yatan dinamikleri sorgularken sosyal medya dindarlığı kavramına bu çerçeveden bakılması planlanmaktadır.

Sosyal medya üzerinden üretilen yeni dindarlık biçimlerine örnek oluşturacak kavram ise İngiliz yazarın araştırmasına konu olan **M Nesli** kavramıdır. Bu kavram İngiliz kadın yazar Shelina Janmohamed’in ortaya atıp kullandığı bir kavramdır. M Nesli dünya Müslüman nüfusun daha ziyade genç kuşağını (30 yaş ve altı) ifade eden bir kavramdır (Eken, 2021, s. 8). Tanzanya göçmeni İngiliz Müslüman yazar Janmohamed, Müslüman gençlerin hayata nasıl baktığına, hayata dair nasıl sorular sorduklarına odaklanmaktadır. Müslüman gençliğin sesi vasfıyla ödül almış yazar Janmohamed, M Neslini gittikçe büyüyen kültürel bir olgu niteliğiyle ele almaktadır. İnanç ve modernliği bünyesinde birleştiren kimliğiyle M Nesli, Batı’nın tüketim toplumunu benimsemeden, kendi ihtiyaçlarına cevap veren yeni bir tüketim toplumu oluşturmanın gereğine dikkat çekmektedir. Ona göre, M Neslin’in temel karakteristik özelliği

ise modern çağda Müslüman kimliklerini muhafaza ederken modernliği reddetmemesidir (Janmohamed, 2018, s. 28). M Neslinin gündelik hayatında modern teknoloji özellikle internetin önemli bir yeri bulunmaktadır.

Modern çağda, M Nesli gibi grupların kendi dinî kimliklerini muhafaza etme, bir ide etrafında kümelenme dahası hayatlarına bir anlam katma arayışlarının çokça arttığı görülmektedir. Nitekim anlam, insanın hem bireysel hem de toplumsal anlamda izini takip ettiği önemli arayışlardan biri olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle insanın **anlam arayışı** kendisini ve içinde yaşadığı toplumu bir yer oturtmanın, bir sabiteye tutundurmanın arayışı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla hem psikolojide hem de sosyolojide anlam arayışı kavramı ilgili alanların düşünürleri tarafından mercek altına alınmıştır.

Bu kavram Avusturyalı Viktor E. Frankl'ın psikoloji alanında psikoterapi yönteminde kullanmış olduğu ve Logoterapi'ye karşılık gelen bir kavramdır. Frankl "İnsanın Anlam Arayışı" adlı eserinde Nazi toplama kamplarında umutlarını yitiren tutsakların daha erken hayatını kaybettiklerini, geleceğe yönelik bir anlama/ümide bağlanan tutsakların ise daha uzun yaşama şansını yakaladıklarını ifade etmektedir (Frankl, 2021, s. 22). Özellikle modernleşme süreciyle beliren anlam krizi, post modernizmle birlikte daha fazla derinleşmektedir.

P. Berger'e göre modernleşme süreci büyük anlatı denen dine ve ideolojilere savaş açmış, bu durumdan kaynaklanan anlam ağı ise değerini kaybetmiştir. Berger bu durumu modernliğin hoşnutsuzlukları olarak değerlendirmiştir. Modern dönemde, sekülerleşme sürecindeki aşırı rasyonelleşme ile sosyo-dinî süreçler açısından ve modern insan için yeni bir durum oluşmuş, bu da bir anlamsızlık sorununu ortaya çıkarmıştır (Berger, 1993, ss. 180-204). Bu bağlamda, ruhsal çalkantılar yaşayan modern çağın insanı, kendini bir *anlam krizi* içinde bulmuş ve böylece anlam arayışına yönelme gereksinimi duymuştur. Nitekim Batı'da pek çok insan, Doğu dünyasından gelen, insanın iç dünyasına ve insan ilişkilerine önem veren Hint kökenli dinî akımlara yönelmiştir. Bu bağlamda insanlar başvurdukları ve yöneldikleri bu dinî akımların inançlarına tutunarak, anlam arayışlarını sürdürdükleri görülmüştür (Fromm, 1997, s. 8). Weber ise rasyonelleşmenin her alanda artmasına paralel olarak dinî tecrübenin de irrasyonel alana kaydığı bir paradoksal duruma işaret etmiştir (Weber, 2010, ss. 35-62). Bu bağlamda çalışmada anlam arayışı ile dinin buluştuğu noktalara dikkat çekilmiştir.

Bu tez çalışmasında ele alınacak ve tanımını ortaya konulacak **yeni dindarlık formu** kavramı ise, dinin anlam kodlarına yönelik bir dindarlık değildir. Bir başka ifadeyle yeni

dindarlık formu, geleneksel dindarlık ve modern dindarlık şeklindeki bir yaklaşımdan ziyade modern çağda dinin topluma aktarılmasında kullanılan araçlar üzerinden geliştirilen bir dindarlık formudur. Çalışmada örneklem olarak seçilen Hayalhanem grubunun içeriksel anlamdaki dinî yorumları ve dinin anlam kodlarına yönelik dindarlık yaklaşımları bu kavramın kapsam alanının dışında yer almaktadır.

R. Bellah'ın sekülerleşme tartışmalarında kavramsallaştırdığı *sivil din* metaforu, çalışmada kullanılan yeni dindarlık formuna yakın durmaktadır. Amerikan'ın dini yaşam tarzını yorumlamak için sivil din kavramına müracaat eden Bellah bu konuda "Amerika'da Sivil Din" (1967) adlı bir makale kaleme almıştır. Bellah'ın Amerikan Birleşik Devletleri toplumuna dair sekülerleşme tartışmaları için geliştirmiş olduğu sivil din kavramı, konumuz bağlamında önemli bir kavramdır. Bellah'ın sivil din kavramı, *mukaddesatçı-milliyetçi* ve dolayısıyla kurumsal anlamda devletin işini kolaylaştıran bir din değildir (Bersay, 2006). Bellah'a göre modernleşme ve sekülerleşme ile birlikte kilise artık dini temsil etmiyor olabilir ancak sivil anlamda Katoliklik kodları, Hıristiyan dünyasında eskisi gibi devam etmektedir. Dolayısıyla Bellah bu durumun kültürel olarak devam ettiğini ileri sürerek dinin ana formlarının değil dinin şeklinin değiştiğine veya yeni bir forma büründüğüne dikkat çekmektedir. Değişen bu yeni dinî formu kültürel Hıristiyanlık diye tanımlayan Bellah, dinin temel kodlarının değişmediğini ancak kilise formundan çıkıp görünmeyen bir forma veya sivil bir modele büründüğünü ifade etmektedir. Bu tez çalışmasında yeni dindarlık formu kavramı kullanılırken bu dinin görünmeyen sivil formuna dikkat çekilmektedir.

Modernleşme ve sekülerleşme ele ele vererek dine alan bırakmamaya ve ona bir set çekmeye çalıştı. Öngörülen, dinin bu seti asla aşamayacağı veya içine sızmaya güç yetiremeyeceğiydi. Ancak modern imkanlarla donanmayı bilen din, yeni stratejiler geliştirerek bireyin ve toplumun ara damarlarından içeri sızmayı başardı. Ancak din modern dönemde varlığını sürdürmeye çalışırken kimi tavizler de vermeyi göze aldı. Nitekim modern dünyanın seküler niteliklerini veya tortularını istemese de kendi bünyesinde hazmetmeye çalıştı. Son tahlilde din hem şekil hem de muhteva bakımından artık o geleneksel karakteriyle değil modern çağa hitap edebilecek bir yetenekle modern zamanların değişim ve dönüşümünden kendi payına düşeni aldı. Bu çalışma, seküler yapının kutsal olana çektiği sete rağmen modern çağda varlık gösteren din dilinin, sekülerleşmeyi deneyimledikten sonraki din formunun genel karakteristik özelliklerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışma boyunca kullanacağımız yeni dindarlık formu kavramı bu tanımlamalar ışığında değerlendirilecektir.

3.2. MODERN ÇAĞDA YENİ DİNDARLIK FORMLARI VE HAYALHANEM

Dünya üzerinde, özellikle II. Dünya savaşından sonra, dinî alanda yeni arayışların yaşanması neticesinde yeni dinî hareketlerde bir patlama meydana gelmiştir. Bu yeni dinî hareketlerin taraftarlarının daha çok şehir hayatını yaşayan gençlerden olması ise dikkat çekici olmuştur. Yeni dinî hareketler modernleşme bağlamında, dinin yeni formlarının nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği ile ilgili bize bilgiler verdiği için önem arz etmektedir (Bromley, 2012, s. 201). Modern çağda ortaya çıkan yeni dinî hareketlerin ve örgütlenme biçimlerinin nasıl tanımlanacağı konusu, klasik sosyologlardan olan Weber'den, çağdaş sosyologlarından Stark'a kadar birçok toplum düşünürü tarafından ele alınmıştır. Bromley yaptığı çalışmada, yeni dinî hareketlerin en belirgin özelliğinin geleneksel ve yerleşik dinî gruplarla uyum sağlamamaları şeklinde özetlemektedir. Söz konusu Bu dinî gruplar, hem kültürel hem de toplumsal olarak sil baştan bir dini form oluşturma noktasında eşsiz anlayışlar öne sürmektedirler (Bromley, 2012, s. 206). Dinî formların bilinmesi, onların oluşumuna sebebiyet veren faktörleri görüp ortaya koyma açısından önemli görülmektedir.

Yeni dinî grupları ele alırken dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise Ritzer'ın *Toplumun McDonaldlaştırılması* metaforik anlatımında kendisine yer bulan yaklaşımdır (Ritzer, 2011, s. 44). Modern toplumun giderek McDonaldlaştırılması, gerek ortamın gerekse davranışların gelişen teknolojilerle denetlenip aynileştirilmesi Ritzer'a göre akılcılığın ortaya çıkardığı bir tür akıldışılıktır. Çünkü ona göre bu denli bir denetim ve tek tipleştirme insan ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu bakımdan Birekul'un çalışmasında da ifade edildiği gibi dinî gruplarda ve sanal cemaatlerde giderek insanî ilişkilerin azalığı ve bu gibi yapıların tek tipçi bir örgütlenme biçimine büründükleri görülmektedir (Birekul, 2019, s. 157). Modernleşmenin önemli karakteristik özelliklerinden biri olan rasyonelleşmenin dinî alanda ve özellikle de modernleşmeyle uyumlu olan sanal cemaatlerde kendisini göstererek, dinî hayatta ilişkiler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Yeni bir dindarlık formu olarak Hayalhanem örneğine geçmeden önce Hayalhanem ve benzeri yapıların Türkiye şartlarında nasıl bir havzadan beslenerek bu sürece gelindiğini ortaya koymak gerekir.

Dünya genelinde geleneksel ve modern dikotomisiyle şekillenen ve sekülerleşme tartışmalarıyla sürdürülen din tartışması, esasen çok eskilere dayanan bir tartışmadır. Din tartışmaları küresel boyutuyla tartışılmaya devam ederken, İslam toplumlarında ise bu tartışma genel olarak üç tür üzerinden şekillenen bir zihniyet oluşumuna tanıklık edildiği görülmektedir. Bunların selefî, tasavvufî ve modern şeklinde tezahür edildiği görülmektedir (Sarı, 2023, s. 28). Türkiye’deki tarikat ve cemaat yapılanmalarının ekseriyetle beslendiği damar tasavvufî damar olarak bilinmektedir. Tasavvufî damarla sürekli çatışma halinde olan selefî anlayış ise daha çok radikal cemaatlerin kendisinden beslendiği damar olarak okunmaktadır. Kirman’ın da dikkat çektiği gibi radikalleşen grupların dinin ruhuna zarar verdikleri ve toplum üzerinde müdahaleci bir yapıda oldukları görülmektedir (Kirman, 2019).

Sosyal bilimler açısından ikisi bir arada kullanılan iki kavram olan tarikat-cemaat ikilisi her ne kadar zaman zaman aynı anlama gelecek şekilde kullanılsa da Kara’nın¹² da dediği gibi bu iki kavram arasında bazı nüanslar söz konusudur. Örneğin tarikatlar daha çok içe dönük ve belli bir silsileye bağlı olarak varlık sürdüren mistik oluşumlar iken, cemaatler ise daha çok dışa dönük bir anlayışı temsil etmektedir. Bu bakımdan tarikatlar, şeyhleri öldükten sonra da yapısal bütünlüklerini bu silsile yoluyla korumaktadırlar. Zaman zaman bölünme olsa bile halifelik yoluyla belli icazetler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Cemaatlerde ise genel olarak liderin karizmatik şahsında başlayıp biten daha geçişken ve gevşek bir yol takip edilmektedir. Tarikatlar daha çok bireyin içsel durumları üzerine yoğunlaşarak onda bir iç disiplin sağlamaya çalışırken cemaatler ise bu konuda daha esnek davranarak daha çok bireyin seküler hayatına odaklanmaktadır. Modern anlamda bakıldığında tarikat ve cemaatlerin birbirine yakın anlamlar ihtiva ederek kullanıldıkları görülse de ve zaman zaman tarikatvârî görünüm kazanarak cemaatlere rast gelinse de yukarıda zikredilen nüanslar açısından belli farklar ortaya koydukları bilinmektedir.

Modern cemaatler içerisinde değerlendirilebilecek olan yeni dinî cemaatler ise modernleşmenin ruhuna uygun tanzim edilen, şehir kültürüne uyan ve dinî ritüeller ve metinler etrafında bir araya gelen, tarikat yapılanmalarına nispetle daha sıkı bir hiyerarşik düzen ihtiva eden yapılardır. Yeni dinî cemaatler, modern olanaklardan istifade ederek daha özel bir

¹² Detaylı bilgi için bk. İ. Kara, (2018), *Din ile Modernleşme Arasında; Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, ss. 311-389.

örgütlenme biçimi kurdukları görülmektedir. Bu bağlamda günümüz Türkiye koşullarında tarikat değil daha çok cemaat olarak ifade edilebilen Hayalhanem, Türkiye'deki tarikat yapılanmalarının bir devamı mahiyetinde ilerleyip daha sonra stratejik bir değişikliğe giren Nurculuk yapılanmasının bir devamı olarak değerlendirmek mümkündür (Sarı, 2023, s. 29). Sarı, kendi çalışmasında genişçe yer verdiği Türkiye'deki tarikat ve cemaat yapılanmalarının özetinde Hayalhanem grubunu, Nurculuk yapılaşmasının grup içi çoğullaşmasıyla meydana geldiğini ifade ederek grubu, yeni görünümlü bir nurcu oluşum olarak ifade etmektedir. Ona göre bu yapı, toplumsal meşruiyetini ve kurumsal yapısını henüz tamamlamadığı için bir *oluşum* olarak varlık göstermektedir. Sarı'nın çalışmasından farklı olarak bu çalışmada Hayalhanem örneği, Nurculuk fikriyatı üzerinden değil de dijital sahada varlık gösteren yeni bir form olarak ele almayı amaçlamaktadır. Bir başka ifadeyle bu çalışmada Hayalhanem örneğinin seçilmesi grubun nurculuk fikriyatı ile olan ilişkisini veya Nurculuğun kurumsal devamı niteliğindeki durumunu ortaya koymak değil, modern çağda dijital araçlar üzerinden yeni bir dindarlık sunumu örneğini sosyolojik olarak betimlemektir.

Modern çağda ortaya çıkan yeni dinî hareketlerin ve dindarlık formlarının nasıl kavramsallaştırılacağı konusu özellikle sekülerleşme tartışmalarıyla birlikte sosyolojinin ve din araştırmalarının merkezi konuları arasında yer almaya başladığı görülmektedir. P. Berger ve Hunter gibi düşünürlere göre yeni dinî hareketler her ne kadar modernliğe karşı bir protesto olarak değerlendiriliyor (Bromley, 2012, s. 209) olsa bu çalışmada bahsedilen M Nesli Müslüman gençlik ve tez çalışmasının örneklemini oluşturan Hayalhanem adlı dinî grubun, modernliğe karşı bir protesto olarak değil, modernlik ile uyumlu bir yapıda oldukları görülmektedir. Bu bağlamda farklılık, yeni dinî hareketlerin veya bir başka deyişle yeni dindarlık formlarının bir özelliği haline gelmiş olsa da bu farklılık gelenekle ayrışan bir farklılık olarak anlaşılmaktadır. Dinî anlamda gelenekte bulamadığı duygusal itminanı, koyulduğu yeni anlam arayışları neticesinde, söz konusu dindarlık formlarında bulan yeni sosyal medya neslinin, Türkiye toplumunda tevecüh ettiği önemli duraklarından birinin Hayalhanem olduğu görülmektedir. Taraftar ve takipçilerinin daha çok gençlerden oluştuğu Hayalhanem Mersin, tıpkı M Nesli gibi internet âleminde ve sosyal medyanın YouTube platformunda yoğun bir şekilde dinî içerikli videolar üreterek takipçilerini mobilize eden bir grup olduğu görülmektedir.

Hayalhanem Mersin örnekleminin bu çalışma için önemli kılan sebeplerin başında modern çağda, modern enstrümanlarla (internet, sosyal medya platformları vb.) kadim bir anlatı olan dinin aktarılmasında üretilen formudur. Hayalhanem grubunun sosyal medyada din anlatan

gruplardan en yüksek takipçi sayısına ulaşan grupların başında yer alması evrensel kümenin temsili açısından önemli bir örneklem olarak görülmektedir. Dolayısıyla yapılacak netnografik analiz ve görüşmeler neticesinde söz konusu grubun yeni bir dindarlık formu oluşturup oluşturmadığı tespit edilmeye çalışılmaktadır. Özetle bu tez çalışması, sekülerleşme tartışmalarında öne çıkan post-sekülerleşme kavramını, Mersin Hayalhanem örneğinde arama gayretini taşımaktadır. Bu bağlamda bu tez çalışması, sahadan çıkacak veriler doğrultusunda, literatüre yeni bir dindarlık formunu ya da yeni bir dinî grup formunu kavramsallaştırmak veya bu kavramsallaştırmaya yardım edebilecek mütevazı bir çalışma olabileceğinin ümidini taşımaktadır.

Hayalhanem, daha çok sosyal medya kanalları üzerinden üretmiş olduğu içeriklerle adını duyuran bir gruptur. Bu grubun ekrandaki ismi ve en popüler vaizi Mehmet Yıldız'dır. Yıldız, adeta sosyal medyada yayımlanmak üzere hazırlanan bir *içerik üreticisi*dir. Hayalhanem ile Mehmet Yıldız isimleri kimi zaman birbirini yerine kullanılacak derecede yakındır. Bir başka ifadeyle hayalhanem denildiğinde Mehmet Yıldız, Mehmet Yıldız denildiğinde Hayalhanem akla gelmektedir.

Genel olarak örgütsel/cemaatsel mantalitelere karizmatik olan lider zaman zaman grubun ismi ile bazen de grubun isminden daha önde ve daha muteber kabul edilmektedir. Tarikatlardan farklı olarak dışa dönük olan cemaatlerde çoğu zaman bu özellikten dolayı liderin ölümüyle birlikte yeni lider tartışmaları başlar. Bu tartışmalar ya bölünmelere ya da örgütün veya cemaatin yok olmasına doğru giden bir sürecin başlamasına yol açar. Ancak tarikatlar bu sorunu silsile yoluyla ve belli icazetlere bağlı bir çerçevede yürütmüş olduklarından dolayı cemaat veya örgütlere oranla yapısal bütünlüklerini muhafaza etme konusunda daha başarılı oldukları görülmektedir (Sarı, 2023: 27).

Hayalhanem grubunun resmi internet sitesi incelendiğinde kendisini *İslamî bir kanal* olarak ifade ettiği görülmektedir. Mottoları *islami, bilimsel ve felsefi* şeklinde olsa da aslında hem beslendikleri kaynaklar hem de anlattıkları bilgi gayet gelenekseldir. Ancak resmi sayfalarında da belirtmiş oldukları gibi gençlerden gelen felsefi ve bilimsel soruları atıflar yaparak İslam teolojisine uygun gelecek şekilde anlattıkları görülmektedir¹³. resmi Youtube

¹³ Ayrıntı için bk. <https://hayalhanem.com/> (Erişim Tarihi: 25.01.2024).

kanallarında ayrıca sosyal deneyler, sokak röportajları, dini skeçler, gezi videoları ve İslamî rap müzikleri gibi bloglar da yer almaktadır. Çeşitli yayınevlerinden çıkan Mehmet Yıldız'ın kitaplarının da alt taraflarda tanıtım reklamı yapılmaktadır.

Hayalhanem kendilerini sosyal medyada ve teknolojik sahada geliştirmek için yeni çıkan dijital araçların takibatını yaptığı görülmektedir. Bu anlamda Facebook, “X (Twitter)”, “Instagram” ve “Tik Tok” platformlarının yanı sıra “WhatsApp”, “Telegram” gibi mesajlaşma uygulamalarını da aktif bir şekilde kullanmaktadır. Öyle ki Hayalhanem'in, halk tabanında belli bir toplumsal karşılığı bulunmayan “Tumblr Clubhouse” gibi yeni dijital platformlarda da hesapları bulunmaktadır.

Bir grubu veya kişiyi tanımlamanın en iyi yollarından biri o grubu veya kişiyi kendini tanımladığı şekliyle tanımak ve tanımlamaktan geçmektedir. Kuruluş aşamasını Mersin'de gerçekleştirilen Hayalhanem grubunu da bu bağlamda değerlendirerek kendisini resmi sosyal medya platformlarında nasıl tanımlamışsa, bu tez çalışmasında da söz konusu resmi veriler esas alınarak Hayalhanem tanınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda resmi YouTube sayfalarında Hayalhanem grubu kendisini şöyle tanımlamaktadır:

“Çocukluk arkadaşının kendisine hediye ettiği kitapla, lise döneminde Risale-i Nur'lar la tanışan Yıldız¹⁴, hayatının her döneminde insanlara Allah'ı anlattı. İlk anlatımına çocukluk arkadaşına menkıbe anlatarak başlayan Yıldız'ın bu süreci, üniversite okumak için gittiği İzmir'de de devam etti. İzmir'de birçok medreseye gidip Allah'ı anlatan Yıldız, belli bir zaman sonra kürsüde sohbet vermeye başladı. 2013 yılında Mersin'e dönen Yıldız, anlatımına orada devam etti... İçlerinde Yıldız'ında bulunduğu birkaç arkadaş, yatakta ölmek, ahirette hesap verebilmek, önce kendi imanlarına sonra da başkalarının imanlarına yetişmek niyetiyle kendilerine bir gaye-i hayal edindiler ve Mersin'de küçük bir daire kiraladılar. Böylelikle Hayalhanem Mersin süreci başladı. İnsan yetiştirme, gönüllere ulaşma, insanlara iman ilmini anlatabilme için açılmış, bu medrese belli bir süre küçük yerinde devam etse de bir gün ihtiyaçları karşılayamaz,

¹⁴ Ayrıntı için bk. <https://hayalhanem.com.tr/> Mehmet Yıldız 2 Şubat 1987, İzmit doğumludur. Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Lisesi mezunu olan Mehmet Yıldız, 2010 yılında İzmir Ege Üniversitesi Matematik bölümünden mezun olduktan sonra formasyon eğitimini Muğla Üniversitesinde tamamlamıştır. Evli olan Mehmet Yıldız, bir kız çocuğu babasıdır. (Erişim tarihi: 25.09.2023).

gelenlere yetemez oldu ve bu üç arkadaşın gönlünde Mersin için yeni bir mefkûre peyda oldu” (Erişim Tarihi: 25.09.2023, <https://hayalhanem.com.tr/>)¹⁵.

Hayalhanem resmi YouTube sitesini incelediğimizde *Hakkımızda* ismiyle bir başlık bulunmaktadır. Bu başlıkta kurucu isim Mehmet Yıldız’ın, bu derneği, lise döneminde başlayan bir arayışı sonucunda bir grup arkadaş çevresiyle bir araya gelerek kendilerinin ifadesiyle *gaye-i hayallerini* (hayallerindeki gayeyi) gerçekleştirmek için Mersin’de bir daire kiralayarak giriştikleri bir çabanın ürünü olarak kurdukları görülmektedir. Ancak Hayalhanem kurulmadan önce bu fikir, 2009 yılında bir arkadaşlık grubu şeklinde İzmir’de Sözlür Köşkü adıyla ortaya çıkmıştır. M. Yıldızın da aralarında olduğu Hayalhanem’in kurucu ekibi daha sonra İzmir’deki arkadaş grubundan ayrılarak önce Mersin ardından İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde, sert ideolojik söylemlerden uzak, daha çok imaj odaklı bir dinî yapıyı andıran ve gençleri hedef kitlesi seçen bir dinî organizasyonun ortaya çıktığı görülmektedir.

Mehmet Yıldız’ın, Hayalhanem ismi kadar önemli bir kişilik olarak ön planda tutulduğu görülmektedir. Mersin için *yeni bir mefkûre* ifadesi yenilikçi kimliğin ön plana çıktığını ortaya koyan bir ifadedir. Bu cümle aynı zamanda Mersin’de mevcut olan dinî grupların haddizatında özellikle yeni neslin dinî ihtiyaçlarının tümünü karşılayamadığını veya bireylerin manevi doyumlarında yetersiz olduklarını ortaya koyan bir ifade türü olarak da okunabilmektedir. Kendilerinin ifadesiyle bu yeni mefkûre, zamanla büyüdüğü ve mevcut yere sığamaz duruma geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu durumu kendi resmi sitelerinden okuduğumuzda şu ifadeler yer verildiği görülmektedir:

“Mersin’deki küçük medresenin ihtiyaçları karşılamaması sonucu üç arkadaşın yüreğinde oluşan sancının meyvesidir Hayalhanem 4 Katlı. Dünya ehillerinin küçük, basit işleri için bile büyük iş yerleri, mekânları varsa Allah’ı anlatan bizlerin neden büyük bir medresesi olmasın diye dertlendikleri yerdir. Sene 2013’te Yıldız’ın da içlerinde bulunduğu 3 arkadaş toplandılar ve daha büyük bir medrese için arsa aldılar. Onların bu niyetini duyan diğer insanlardan kimileri beton, tuğla kimileri de halı, klima gibi medresenin ihtiyaçlarını alarak destekle bulundular ve medrese bugün ki haline ulaştı.

¹⁵ Ayrıntı için bk. <https://hayalhanem.com.tr/> Hayalhanem Resmi YouTube sitesi. (Erişim tarihi: 25.09.2023).

2019 yılında, aynı hedef doğrultusunda, Beşiktaş'ta 190 metrekarelik bir yerde de Risale-i Nur dersleri anlatılmaya başlandı. Buradaki küçük medrese de ihtiyaçları karşılamayınca 2022 yılının mart ayında İstanbul Şişli'de 6 Katlı medrese kiralandı. Medresenin satın alınması ve orada da gönüllere ulaşmak, insanlara Allah'ı anlatmak için çalışmalar devam ediyor” (<https://hayalhanem.com.tr/>. Erişim tarihi: 25.09.2023).

Uzun zamandan beri (yaklaşık 20 yıldır) birbirini tanıyan üç arkadaşın (Fatih Ünal, İrfan Aykut ve Mehmet Yıldız) 22.10.2013 tarihinde alınan resmi onayla Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği'ni (İKD) kurdukları görülmektedir. Fatih Ünal, Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği'nin başkanı olsa da Yukarıda ifade edildiği gibi daha çok ön planda olan Mehmet Yıldız olduğu görülmektedir. Ünal'a göre bu hikâye İzmir'de başlamıştır ve İzmir'de başlayan bu *Hayal* Mersin'de şekillenmiştir.

Hayalhanem asıl ününü sosyal medya platformlarında üretmiş olduğu dini içerikli video ve görsellerle duyurmaktadır. Çalışmanın gerçekleştiği tarih itibariyle yaklaşık 3,9 milyon takipçiye ulaşan Hayalhanem'in abonman sayısına bakıldığında sosyal medyada (özellikle de YouTube'da) son derece iddialı olduğu görülmektedir. Resmiyetteki asıl ismi *Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği* (İKD) olan grubun YouTube sayfasında *Ana sayfa, Tüm Sohbetler, Makaleler, Dergiler, Hakkımızda ve İletişim* gibi ana başlıklar yer almaktadır.

Daha çok genç jenerasyonun fotoğraf galerilerinin ekranda yansıtıldığı sitede, Mehmet Yıldız'ın fotoğrafları ise sürekli olarak gözükmesi grubun ekrandaki yüzünün Yıldız olduğu anlaşılmaktadır. Sempatik tavırlarıyla gençlerin ilgisini çeken Yıldız'ı bir *medya vaizi* veya *pop star vaiz* olarak da adlandırmanın mümkün olabileceği anlaşılmaktadır. (Sarı, 2023, s. 36). YouTube kanallarında Yıldız'ın sohbetleri dışında ayrıca sokak röportajları, sosyal deneyler, dini skeçler, gezi videoları ve İslami rap müzikler bulunmaktadır. Grup, gençlerin ilgisini çekmek için modern teçhizatların her türlüünü bir araç olarak kullanarak modern çağda dindarlığın yeni bir şekli olarak karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır.

Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği (İKD) isimli dinî **grubun kimliği, yapısı ve oluşumuna** bakıldığında Yıldız'ın 2013 yılında İzmir'den Mersin'e dönmesiyle bir grup hüviyeti kazandığı görülmektedir. Birbirini tanıyan üç arkadaşın (İrfan Aykut, Mehmet Yıldız ve Fatih Ünal) 2012 yılının sonlarında, kendilerinin ifadesiyle, kendi hayallerini gerçekleştirmek için 22.10.2013 tarihinde aldıkları resmi onay ve “*Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği*” (İKD) ismiyle Hayalhanem'i resmen kurdukları görülmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi ismini daha çok sosyal medyada üretmiş olduğu içeriklerle duyuran Hayalhanem'in en iddialı olduğu sosyal medya ağı ise YouTube'dur. Dinî anlatım şeklinin sosyal medya kanalları üzerinden ifa edilmesi modern çağdaki bireylere, geleneksel cemaatlerden farklı olarak, daha önce olmadığı kadar geniş bir özgürlük kazandırdığını rahatlıkla ifade etmemiz mümkündür. Sosyal medyanın kullanıcı odaklı yapısı, dinin daha serbest bir şekilde anlatılmasına ve daha geniş kesimlere aktarılmasına imkân sağlamaktadır. Modern çağın teknolojik imkanlarını ve sosyal ağları kullanarak geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyen Hayalhanem, YouTube'un dışında Instagram, Facebook ve eski ismi Twitter yeni ismi X olan platformlarda da hatırı sayılır bir takipçi kitlesine ulaştığı görülmektedir. Hayalhanem grubunun ekranda ön plana çıkan en popüler ismi ise Mehmet Yıldız'dır. Grubun popüler ismi Yıldız, 1987 İzmir doğumlu bir matematik öğretmenidir. Dinî sohbet üreticiliğinin yanında dinî kitapları¹⁶ ve şiirleri¹⁷ de bulunan Yıldız evli, bir kız babasıdır.

Hayalhanemin kimliğinden bahsederken Mehmet Yıldız'ın da kimliğinin konuşulması gerekmektedir. Bu anlamda 20 Eylül 2023 tarihinde yayımlanan videoda 32 kişinin dilinden Mehmet Yıldız'ın anlatıldığı bir Youtube videosu araştırmacı tarafından incelenmeye alındı. 4 saatten fazla (4 saat, 15 dakika) süren bu videoda Yıldız'ın yakın arkadaşlarından (Onur Akkız'dan Sefa Şahin'e kadar) birçok isim Yıldız hakkında bildiklerini aktarmaktadır¹⁸. Onun dertli bir insan olduğundan, günlük 12 saat ders çalıştığından, çok hassas ve titiz bir insan olduğundan bahsedilmektedir. Örneğin 9 yıldır Mehmet Yıldızla birlikte olduğu ifade edilen Sinan Çetin, bu videoda söz alırken Mehmet Yıldız Ağabey'in İslam'ı temsil edecek arkadaşların giyim-kuşamlarıyla da temsil ettiklerini, bu bakımdan çorabının delik olmaması gerektiğini, İslam'ı temsil eden bir arkadaş, kendisinin ifadesiyle tamamen *şıkır şıkır*¹⁹ olması gerektiğini ifade etmektedir. Çetin, aynı zamanda hem yönetici olmanın hem de dost olmanın bir aradalığını ayarlamının zor olduğunu ancak Mehmet Ağabey'in bunu başardığını söylemektedir. Çetin'in dikkat çeken ifadeleri arasında Hayalhanem'in Allah'ın hanesi olduğu ifadesidir. Dolayısıyla Hayalhanem'e bir kutsiyet atfederek onu tanımlaması lidere ve gruba

¹⁶Ayrıntı için bk. https://www.bkmkitap.com/mehmet-yildiz?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIy8_MsNy_hgMVdj4GAB3qiOpwEAAYAiAAEglzcfD_BwE (Erişim Tarihi: 03.06.2024).

¹⁷ Ayrıntı için bk. <https://www.bkmkitap.com/yanigin-gormus-siirler> (Erişim Tarihi: 03.06.2024).

¹⁸ Ayrıntı için bk. (<https://www.youtube.com/watch?v=MPt7iPtQqfY&t=7230s> Erişim Tarihi: 26.01.2024).

¹⁹ “Şığır şığır” ifadesinin anlam bağlam ilişkisi boyutuyla düşünüldüğünde kişinin, düzenli ve albenili şekilde kullandığı düşünülmektedir.

derin bir bağıllığın ifadesi olarak okunmaktadır. Yaklaşık 10 yıldır Mehmet Yıldız'ı tanıyan Murat Yılmaz ise Yıldız'ı hizmet için kurgulanmış bir programa benzetmesi liderin karizmatik yönü konusunda kimi ipuçlarını ortaya koymaktadır. Çocukluktan beridir Mehmet Yıldız'la beraber olan İrfan Aykut ve Fatih Ünal ise daha çok çocukluk hatıralarından bahsetmektedir. Bir Çeçen göçmeni olduğunu ifade eden Aykut, daha çok Yıldız'ın gelir kalemlerini anlatarak bu konuda yalan-yanlış haberlere itimat edilmemesini dile getirmektedir. Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği'nin (İKD) başkanı olan Fatih Ünal ise lise yıllarından beri Yıldız'la beraber olduğunu bir dost ve hoca olarak kendisini bildiğini söylemektedir. Hayalhanem grubunu, Hayalhanem'in kendi elemanlarından öğrenmenin daha objektif olacağını düşünen araştırmacı, söz konusu videonun Hayalhanem'i tanımak isteyenler için görece önemli görmektedir. Çünkü Hayalhanem ve Mehmet Yıldız, kurucu kişiler tarafından anlatılmaktadır. Bir başka ifadeyle bu videoda Mehmet Yıldız'ın şahsı üzerinden Hayalhanem hikayesinin nasıl başladığı, hangi saiklerle yol alındığı anlatılmaktadır.

Hayalhanem grubunda sohbet ekseninin daha çok gençlere yönelik olacak şekilde güncel ve bilimsel olmasına dikkat edildiği gözlemlenmiştir. Said-î Nursî'nin eserlerinden oluşan Risale-î Nur külliyyatından beslenen bu sohbetler her ne kadar "İslami, bilimsel ve felsefi" mottosunu kullanıyor olsalar da ortalama bir insanın rahatlıkla anlayabileceği bir üslupla anlatıldığı görülmektedir. Hayalhanem grubunun, dinî yapı olarak daha çok kendini "ehli sünnet" olarak ifade ettiği anlaşılmaktadır (Sarı, 2023: 37). Toplumsal ve kültürel yapısı itibarıyla ehli sünnet (Hanefi-Şafii) geleneği üzerinde konumlanan Türkiye toplumunun barışık ve tanıdık olduğu bu geleneğe muhalif bir çizginin hayatiyet bulması, en azından şimdilik, mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla tarikat veya cemaat olsun Türkiye toplumunun sosyolojik zemininde varlık gösteren yapılarının neredeyse tamamı ehli sünnet geleneğinden neşet ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Hayalhanem'in yeni bir mefkûre sözü, dinin temel kodlarına ilişkin bir mefkûre olmadığını da buradan ifade etmek gerekmektedir. Bu tez çalışması da tam da dindeki bu yeni üslubu, sosyolojik bir zeminde değerlendirmenin muradını taşımaktadır. Bir başka ifadeyle bu çalışma, yeni dindarlık formlarının dini anlatım/aktarım üslubunu Hayalhanem örneklemini üzerinden okumayı amaçlamaktadır.

İçinde bulunduğumuz modern çağda, değişen yeni teknolojilerle birlikte dijitalleşme olgusunun toplumun her alanına sirayet ettiği görülmektedir. Manuel Castells'in de vurguladığı gibi toplumdaki bu değişim toplumsal oluşum ve süreçler açısından da etkili olmaktadır. Modernleşme sürecinde dijitalleşmeyle birlikte yaşanan toplumsal dönüşüm alanlarından biri

de dindir. Ancak yaşanan bu toplumsal değişmelerin, din olgusunun asli yapısında ya da bir başka deyişle temel kodlarında bir değişim meydana getirmek yerine dinî pratiklerin uygulama şekillerinde bir değişim olduğu gözlemlenmektedir. Toplumun hemen her alanına sirayet eden dijitalleşmenin modern çağdaki yeni dindarlık formlarının gerek uygulama biçimlerinde gerekse dinî tebliğ etme şekillerinde dinî tebliğ eden vaizlerin, dijital yeniliklerle gelen kolaylıkları kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmanın örnek sahasını oluşturan **Hayalhanem'in söylemi ve sosyal medyadaki varlığına** bakıldığında, grubun sosyal medya üzerinden bu duruma bir örneklik teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Modern çağın tekniği ve yüksek teknolojik cihazları sayesinde zaman ve mekân sınırlılığı olmaksızın mesajı iletme, haber etme, propaganda oluşturma ve din tebliğ etme yolu daha kolaylaşmış görülmektedir. Dini tebliğ eden tebliğciler ya da modern bir ifadeyle youtuber vaizleri, dijital teknolojiler sayesinde zaman ve mekân sınırlılığını aşarak dinî tebliğ gerçekleştirmekte, kişilerin dinî sorularına cevap vermektedir. Bunu yaparken de sosyal medyanın yardımıyla, dinî mesajın daha hızlı ve geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlayabilmektedirler. Sosyal medyada iddialı olan Hayalhanem grubu, yeni medya araçları üzerinden söz konusu dinî tebliğ faaliyetinin geniş bir takipçi kitlesine ulaştırdığı görülmektedir.

Modern çağda toplumsal enstrümanlar geçmişten daha fazla karmaşık bir durum arz etmektedir. Giyim kuşamdan mobilyaya, hitabet/konuşma kültüründen espriye kadar tüm alanlarda imajın farklılaştığına şahit olunmaktadır. Sosyal hayatın tüm alanlarında olduğu gibi dinî alanda da söylemin değiştiğini görmek mümkündür. Hayalhanem zamanın ruhuna uygun enstrüman ve imajı kullanması onu söylemsel anlamda diğer geleneksel dinî gruplardan farklılaştırmaktadır. Ancak burada bahse konu edilen farklılık kadim dinin anlayışı ve kavrayışındaki bir farklılık değildir. Hayalhanemin farklı olma iddiası dinî söylemin, zamanın ruhuna uygun enstrümanlarla anlatılması ve aktarılmasıdır. Bir başka deyişle Hayalhanem'in bu yeni söylemi, okunan risalelerin, verilen sohbetlerin modern çağın insanlarına yeni bir tarz anlatım ve aktarımla yorumlanarak servis edilmesidir. Dolayısıyla Hayalhanem, söz konusu kadim dinî söylemi dijital evren üzerinden sunma gayretinde olan ve böylece yeni bir dindarlık biçimini üreten bir yapı olarak karşımızda durmaktadır.

Hayalhanem'in dindarlık söylemi, teknolojik aletler kullanarak, özellikle gençlere, islamî düşüncenin öğretilmesidir. Hayalhanem esasen, mücadele alanının silah ve kitap kadar

etkili olan başka kısımlarının olduğunu ve bunun teknoloji ve sosyal medya yoluyla yakalanabileceğini iddia etmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Mersin, İstanbul, Almanya ve Ankara’da belirli bir mekân üzerinde durulsa da Hayalhanem’in esas etkili olduğu ve varlık gösterdiği yer/alan sosyal medyadır.

3.3. BULGULARIN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Bu çalışmada hem netnografik teknikle elde edilen bulgular ve hem de derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen ve yazılı veriye dönüştürülen ses kayıt bulguları çalışmanın anlam ve bağlamı çerçevesinde derlenerek toplamda dört temaya ayrılmıştır. Bu temalar belirlenirken katılımcı gözlem notları ve netnografi bulgularında yer alan veriler çalışmanın amaç ve hedeflerine uygun olarak seçilmiştir. Bununla birlikte derinlemesine mülakatta katılımcılar tarafından sıklıkla tekrarlanan ve çalışma konusunun bağlamına uygun olan başlıkların seçilmesine de ayrıca dikkat edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada, bulguların analizinde genel olarak toplumda **4 temada** ve **14 kategorik boyutta** belirlenmiş olup şu şekilde sıralanmıştır:

- **Söylem/Anlatım ve Dil Boyutu**

Katılımcılara demografik sorular kapsamında, Hayalhanem dışında takip ettikleri dinî sohbet kanallarını takip edip etmedikleriyle ilgili soruyu sorduğumuzda daha çok üç kanalın ön plan çıktıkları görülmektedir. Bunlardan ilki, Siyer Vakfı başkanı Muhammed Emin Yıldırım adlı kişinin sohbet kanalıdır. Sosyal Doku Vakfı’nın başkanı Nurettin Yıldız ise katılımcılar tarafından ikinci sırada takip edildiği anlaşılmıştır. Hayalhanem benzeri bir yol ve yöntem takip ederek İzmir’de kurulan Sözler Köşkü ise üçüncü sırada katılımcılar tarafından Hayalhanem harici takip edilen dinî sohbet kanalı olduğu anlaşılmaktadır.

Sözler Köşkü adlı dinî sosyal medya grubu, aslında Hayalhanem’den birkaç yıl önce (2010 yılında) kurulduğu görülmektedir. Paylaştığı videolara, konu dağılımlarına, beslenen kaynağa (Risale-i Nur), kısa süreli paylaşımlara ve daha birçok alanlara bakıldığında benzer oldukları kanaatine varmak hiç de zor görülmemektedir. Yapılan kısa bir arşiv taramasından sonra, yıllar önce Mehmet Yıldız (Hayalhanem), Fatih Yağcı’nın (Sözler Köşkü) ve Harun Serkan Aktaş’ın (Maksat 114) bir televizyon kanalında beraber program yaptıkları da görüldükten sonra bu kişilerin geçmişte fikir ve faaliyet konularında da beraber olduklarını söylemek mümkündür. Ancak gelindiği noktada Hayalhanem’in sosyal medyadaki takipçi

sayısı ve popülerliğinin Sözler Köşkü başta olmak üzere diğer benzerlerini geride bıraktığı anlaşılmaktadır. Bunun sebepleri arasında Hayalhanem'in Mersin dışında İstanbul, Almanya ve Ankara'da yeni şubeler açmasının yanında Mehmet Yıldız'ın karizmatik kişiliği ve hitabet gücünün de olduğunu yapılan saha çalışmasında ortaya çıkmaktadır.

Burada şunu da ifade etmek gerekmektedir. Ülkemizde kullanıcıların perspektifinden oluşan yeni sosyal medya kültüründe bir dinî grubun önem derecesi niceliksel anlamda takipçisi kadardır. Bu algoritmik ölçüt neredeyse tüm kullanıcılar tarafından kabul edilmiştir. Bu bağlamda dinî grupların birçoğunda var olan 'güç istenci', sosyal medyada kendisini takip edenlerin sayısı ile göstermektedir (Sarı, 2023, s. 140). Araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem videolarını izlediğimizde görsel efektli "abone olmayı unutmayın" ve daha fazla video izlenmesi için paylaşın lütfen, şeklindeki ifadeler bu büyüme istencinin bir yansıması olarak okunabilmektedir.

Araştırmaya katılan görüşmecilerin yetişmiş oldukları aile ve çevrenin dini durumlarına (aile-din ilişkisi analizi üzerinden) bakıldığında üç kategorinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki, katılımcıların yarısından fazlasının geleneksel/muhafazakâr bir ailede doğup büyüdüğü, ikincisi sırada ise taklitten uzak daha seçici ve sorgulayıcı bir sürecin ardından edinilen bir dindarlığa sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dinî hayatın ağırlıklı bir konumda yer almadığını, bir başka deyişle seküler bir aile çevresinde yetişip büyüdüğünü söyleyen katılımcıların ise daha az sayıda olduğu görülmektedir.

Dindarlığı tahkiki biçimiyle yaşadığını ifade eden bir kadın katılımcı şunları ifade etmektedir:

"Ailemin baskısı yoktur. Yani kapanmam vesaire konusunda. Hepsini kendi isteğimle yaptım. Onlar karışmazlar. Ben liseye başladığımda kapanmıştım. Buna sevindiler ama üniversiteye başladıktan sonra kapaman daha iyi olurdu demişlerdi, hani biraz erken görmüşlerdi." (K12, 23, Kadın).

Ailesi onu serbest bırakması halinde kendisi dinî bir ritüel konusunda özgürce seçim yapması geleneksel taklidi dindarlıktan farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Kendi dinî kararlarını kendisi seçen bir başka görüşmeci ise bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

"Ailemin etkisi yok dinî yaşantım üzerinde. Kendi kararlarımla biraz daha dine yöneldim. Dinle ilgili ailem hiçbir zaman bana bir şey öğretme ihtiyacı hissetmedi

çocukluğundan beri yaşadığımız coğrafyada dinle ilgili bazı sorunlar sıkıntılar yaşadım ondan dolayı öğretilmediler diye düşünüyorum. Tercihini bana bıraktılar. Ben de son zamanlarda işte üç senedir dört senedir kendi tercihimle biraz daha dine yöneldim, merak ve araştırma yoluyla.” (K1, 32, erkek).

Dinle ilgili sorunlar yaşadığı halde merak ve araştırma yoluyla dine yöneldiği görülmektedir. Bu bağlamda bireyin kendi merak ve çabası doğrultusunda şekillenen dindarlık olarak tanımlayabileceğimiz tahkiki dindarlığın görüşmeciler içinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu durumu daha açık ifadelerle dile getiren görüşmecilerden biri de dinî açıdan nasıl bir çevrede/ailede büyüdüünüz? Sorusuna şu şekilde cevaplamıştır:

“İman, tahkiki ve taklidi olmak üzere iki türdür. İçinde büyüdüğüm aile daha çok taklidi bir iman yolunda ilerleyen bir ailedir. Çok şükür annem ve babam namazlarını kılıyorlar.”

...

“... Çevrem daha çok dindardı. Ancak dediğim gibi taklidi bir iman vardı. Hiçbir sorgu olmadan dine dair, görerek anane yoluyla takip edile gelen bir dini inancın olduğu çevrede büyüdim. Yani sadece Allah’ın var olduğuna inanıyorlar, ancak her şeye hâkim ve hükmeden olduğuyla ilgili herhangi bir bilgileri yok.” (K5, 23, erkek).

Aile-din ilişkisi bağlamında geleneksel dinî yaşantı içinde yetiştiğine vurgu yapan bir başka görüşmeci ise şunları ifade etmiştir:

“Benim ailem biraz muhafazakardır. Ama o kadar değil yani. Namaz niyaz pek yok. Cuma’dan cumaya giderler. Günümüz geleneksel bir anlayışa sahip Müslümanları diyebiliriz. Ben Hataylı bir ailedenim. Annem de babam da Arap’tır. Dediğim gibi daha çok Müslümanlığa yakın muhafazakâr bir yapıdadır ailem. Ekonomik açıdan da orta düzeyde bir ekonomimiz vardır.”

...

“Benim yaşadığım çevre de genel olarak muhafazakâr ama günümüz tabiriyle muhafazakâr. Yani geleneksel ve kültürleşmiş bir muhafazakarlık diyelim. Bir cumaya giderler din budur onlar için. Cuma’yı kılalım ama sabah namazına gitmesek de ikindiye, akşama gitmesek de olur tarzından bir muhafazakarlık.”

...

Namazını kıl, Kur'an'ınını oku, kitabını oku ama sohbetlere o kadar gitmesen de olur. Bir hocaya, bir şeyhe bağlanmaya da gerek yok diyorlar. İbadetlerimi tek olarak kıldığımda seviniyorlar, hoşlarına gidiyor. Ama işin otoriter kısmı da var. Örneğin ailem sarık cübbe giymeme sıcak bakmaz. İstemez yani giymemi. Belki hoşlarına gidiyor ama kuşkuları var. Acaba bir tarikata, bir cemaate mi gidip geliyor gibisinden bir hazzetmeme durumu söz konusudur. Günümüzde tarikat ve cemaat kavramlarının, olduğundan farklı anlamlar taşıdığından dolayı onların aklına kötü şeyler geliyor. O yüzden de bu anlamda baskı uygulanıyor bana. Yakın tarihte meydana gelen İŞİT ve FETÖ tarzı olaylardan dolayı bu türden yapılanmalardan uzak kalmam konusunda bir baskı da uygulanıyor. Korku var çünkü. Camiye git gel diyorlar.” (K6, 21, erkek).

Yaşadığımız çağ, görece din konusunda en fazla kuşkuların yaşandığı çağ olarak görülebilir. Din ve ideolojiler üzerinden yapılan spekülatif ve siyasi kimi yorumlar insanları din konusunda kaygılandırdığı yukarıdaki açıklamadan okunmaktadır. Ailelerin din konusunda çocukları için taşıdığı kaygı bu siyasi ve ideolojik tartışmalardan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Modern çağda birey dinle arasına mesafe koymasa da dinî yapılarla arasına mesafe koyma gereğini hissetmektedir. Din ile arasına mesafe koymak istemiyor çünkü dinsizlik de en az yanlış dinî öğrenim kadar kendisine zarar verdiğini, duygusal boşluklar yaşadığını düşünüyor. Dolayısıyla yanlış din ile tümünden dinsizlik arasında bir gerilim yaşamadan yürüme yollarını bulmaya çalışıyor. Yukarıdaki görüşmecinin ailesinde zuhur eden gerilim durumu bu fotoğrafı ortaya koymaktadır. Ailesi çocuğunun namaz kılmasına, dinini öğrenmesine sevinirken öte taraftan sarığa, cübbeye kuşkuyla yaklaşması yaşanan asketik gerilimi ifade etmektedir.

Öğrendiği bilgilerin taklidi ve kimi zaman gizil öğrenmeyle olduğunu dile getiren bir başka görüşmeci ise geleneksel dindarlık türünü aile-din ilişkisi bağlamında şu şekilde dile getirmektedir:

“Dogmatik bir din anlayışı üzerine büyüdük. Yani “amenna ve seddekna” (doğrudur ve kabul ettik) diyen bir anlayışla büyüdük. Duyduk ve kabul ettik.”

...

“Öğrendiklerimin neredeyse tamamı gizil bir öğrenmeyle oldu. Yani illa şunu yap, bunu yap diye değil, şu anda bile dedemin nenemin ya da annemin ettiği duaları ediyorum. Bu konuda kendimi geliştirmek istedim ama bir türlü onlar kadar beni cezp eden bir dua şekli olmadı. Yani örnek verecek olursam ‘ya rabbi tu bı meznaya nave xuye mezzın ki tu me efu biki’ (Allah’ım en büyük ismin hürmetine beni affeyle) bu dua, dedemdir,

nenemdir, annemdir hepsi tarafından kullanılıyordu. Ve ben hiç farkında olmadan gizil bir şekilde öğrenmiş oldum.” (K7, 24, erkek)

Kendisinin seküler bir çevrede yetişip büyüdüğünü ifade eden bir görüşmeci ise şu ifadelerle yer vermiştir:

“Dinsiz bir çevrede büyüdüm. Tamamen dinsiz, dinle hiç alakası olmayan bir çevrede büyüdüm. Açık saçık, seküler diyebileceğimiz bir çevrede büyüdüm.” (K23, 50, erkek)

Çevresinin deist ve ateist olduğunu söyleyen bir başka görüşmeci de dinî açıdan kendi bireysel gayretlerine vurgu yaparak çevresinden etkilenmediğini, kendi özel çabasıyla dinî bilgiye sahip olduğunu şu şekilde ifade etti:

“İlk dönemlerde tamamen seküler diyebileceğim bir akraba çevresinde büyüdüm. Aile dine saygılıydı ama akraba çevresi daha ziyade deist ve ateistti. Yakın akrabalarım yani. Ama arkadaş çevrem dine saygılıydı. ...

“Yani karakter olarak dine bir saygının oluşmasında etkili oldu ailem. Ama dinî öğrenme ya da dinî bir yaşantıya yönelme noktasında herhangi bir katkıları olmadı maalesef. Daha ziyade dindar bir arkadaş seçimi dinî yaşantım üzerinde etkili oldu. Bu dindar arkadaş çevreye yönelmemdeki etki de deist ve ateist akraba çevremden duyduğum rahatsızlıktı. Beni oraya sevk etti.”

...

“Ortaokul dönemlerinde daha çok ben anlatmaya başladım aileme dinle ilgili. Aile bunları büyük bir saygıyla dinledi. Teşvik etti. Hatta daha çok öğrenmem için çaba sarfetti. Ama sonraki süreçte bir rahatsızlık hissi uyandı. Mevcut yaşantılarına bir müdahale olarak algıladılar. Örneğin kız kardeşlerime örtüyü tavsiye ettiğimde bundan rahatsız olmaya başladılar. Böyle iş ciddiye binince tavırlarını net ortaya koydular. Yani kendi yaşantımı sen tercih ettin eyvallah ama bizimkine karşıma tarzında bir yaklaşım sergilediler.” (K24, 50, erkek)

Bu tarz (K 24) bir dindarlığın da aslında tahkiki bir içerikte şekillendiğini söylemek mümkündür. Çünkü çevresinin genel kanaatine göre şekillenmediği gibi onlara muhalif olabilecek bir yer ve tutumda yer alması bakımında kendi içinde araştırmacı, sorgulayıcı bir yaklaşımın hâkim olduğu görülmektedir.

Özetle araştırmada genel olarak **üç tip bir dindarlık** çerçevesinde şekillenen bir aile-çevre tipolojisinin olduğu görölmektedir. Bunlardan biri geleneksel/taklidi bir çevrenin etkisinde şekillenen **geleneksel dindarlık**, ikincisi ise araştırma ve sorgulama neticesinde şekillenmiş **tahkikata dayalı bir dindarlık** ve son olarak da **seküler** bir çevrenin/ailenin içinde yetişip daha sonrasında ise büyük oranda tahkiki dindarlığa evrilen bir yaklaşımın katılımcı profilinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Hayalhanem adlı grubun, dinin temsiliyetini, modern çağda üretmiş olduğu yeni dindarlık formlarıyla nasıl ortaya koyduğunu anlamak çalışmanın kapsam aralığını oluşturmaktadır. Örneğin geleneksel hoca temsiliyeti başka iken modern anlamda üretilen yeni dindarlık formundaki hoca temsiliyeti bambaşka bir yapıda görölmektedir. Rabert Bellah'ın Amerikan Birleşik Devletleri toplumu için sekülerleşme tartişmaları nedeniyle geliştirmiş olduğu sivil din kavramı, çalışmaya ışık kaynağı olmuştur. Bellah'ın ifade ettiği sivil din, devletin işini kolaylaştıran “mukaddesatçı-milliyetçi” bir din değildir (Bersay, 2006). Ona göre modernleşme ve sekülerleşme ile birlikte kilise artık dini temsil etmiyor olabilir ancak sivil anlamda Katoliklik kodları, Hıristiyan dünyasında hâlâ devam etmektedir. Bellah bunun kültürel olarak devam ettiğini ileri sürerek, dinin ana formlarının değişmediğini ifade etmektedir. Bir başka deyişle Bellah, dinin geleneksel kilise formatından çıkarak görünmeyen bir forma veya sivil bir forma evrildiğini ortaya koymaktadır.

- **Kadim Malzeme Yeni Söylem/form: Gelenekselliği Modern Dile Aktarma**

Hayalhanem'de anlatılan din, İslam'ın tipik ehl-i sünnet anlayışına denk gelmektedir. İçerik olarak anlatılan sahabeler ve peygamber kıssaları yine yüzyıllardır islamî gelenekte anlatılan dinî hikayelerden başkası değildir. Bir başka ifadeyle Hayalhanem'de söz edilen dinî form, teolojik anlamda dinin temel kodlarında, inanç ve amelî söylemlerinde gelenekselden farklı bir anlayıştan söz edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak Hayalhanem'i kadim gelenekten farklı kılan durum geliştirdiği üsluptur. Bir başka deyişle Hayalhanem, kadim dinî malzemeyi yeni medya araçları sayesinde biçimsel ve söylemsel bazda yeni bir formda anlatması bakımından gelenekten ayrışmaktadır. Bu bağlamda Hayalhanem'in, eski dinî söylemi modern ortama uygun, yeni bir formla devam ettirdiği görölmektedir.

Ülkemizdeki dinin resmi mümessili konumunda bulunan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, bünyesindeki cami ve Kur'ân kurslarının halihazırdaki işlevselliği, gençlerin dijital dünya ile olan uyumu konusunda iyi bir örneklik teşkil ettiği konusu tartişmalıdır. Çünkü dijital dünyanın

kucağında dünyaya gelen yeni nesil, geleneği sorgulayan ve geleneksel kurumların ürettiği din dilini yetersiz gören bir yaklaşım içinde oldukları görülmektedir. Türkiye’de Diyanet camiasının son zamanlarda yaptığı yeni yayınlar ve geliştirdiği hizmet sahasına rağmen hâlâ bu alandaki boşluğu tam manasıyla doldurduğu söylenemez. Hayalhanem, geleneğin bu eksik kalınan durumuna düşmemek veya daha doğru bir ifadeyle kendi örgütsel hareketliliğini daha diri tutmak için *haftada üç video* mottosuyla özellikle sosyal medyada güncel varlığını koruma ve devam ettirme istenci içerisindedir. Bu bakımdan Hayalhanem’in, kadim dinî malzemeyi yeni medya araçları üzerinden sunarak Türkiye’deki diyanet, tarikat veya cemaat anlayışlarından farklı bir tarzda yeni bir dindarlık formunu icra ettiğini söylemek mümkündür.

Hayalhanem’in yeni bir dinî anlayış ihdas etmediğini, dine aykırı bir şey konuşmadığını dile getiren bir görüşmeci, yaptığı şeyin geleneksel olan dinî malzemeyi modern enstrümanlarla (sosyal medya araçlarıyla) anlatmak olduğunu ifade ederek konuşmasında şunları dile getirmiştir:

“Hayalhanem, bana göre genç nesillere dini sıkmadan, boğmadan, yorucu olmadan geleneğin dışında, tabi en önemlisi bu anlamda sosyal medya aracılığıyla biraz daha yumuşak şekilde aktarmaya çalışan, benimsetmeye çalışan yapıda bir gruptur. Örneğin eski tür medrese usulü değil de ya da işte eğitim seviyesi dindar bir kesimin, Anadolu’dan gelme gelenekçi eğitimle değil de biraz daha modern yaklaşıma doğru, sıkmadan, boğmadan ama yavaş yavaş doğruya kanalize etmeye çalışan bir yapıdır Hayalhanem. Çünkü yeni bir din ihdası değil bunların yaptığı, aykırı bir şey de konuşmuyorlar gördüğüm ve gözlemlediğim kadarıyla. Yani gelenekselliği modern bir dille aktarıyorlar. Yüzyıllardır değişmedi, değişmeyecek de zaten bu din çok eski. Ama anlatıma, modern enstrümanlar üzerinden anlatıp aktarmaları onları özel bir yere koyuyor. Anlattığı şey yine Allah kelamı, yine Peygamber sözü ama şöyle bir durum var sıkmadan, anlatıyor, anlatıyor sonra dostum sen ne düşünüyorsun? Medreselerde nasıl hitap edilir bilmiyorum. Veya camide geleneksel yöntemlerin yerine modernliği pek bulamazsın. Bu geleneksel hitap ve sunuş şekli benim çok ilgimi çekmiyor. Bana seslenip, beni onore edip dostum sen ne düşünüyorsun? Sen ne anladın? Ya da kanka sen anlatsana, ne anladın? Anlamadığın bir yer varsa tekrar anlatayım dediği zaman bu dil zamane gençleri ve beni daha çok çekiyor. Yine geleneksel dinimizi bana anlatıyor ama farklı bir üslupla yaklaşıyor.” (K8, 31, erkek).

İkili diyalogdan şeklienden veya interaktif sohbet anlatımından etkilenen görüşmeciye göre bu durum, zamanın gençlerini onurlandırması ve geleneksel anlatışta olmayan bir

yaklaşım olması açısından önemlidir. Burada kadim din olgusunun sabite olduğunu ancak bu kadim olgunun muhataba aktarılması veya bir başka deyişle yeni bir form üzerinden servis edilmesi Hayalhanem’i farklı ve özel bir yere taşıdığı anlaşılmaktadır.

Orta Çağ Hristiyan geleneğinde ortaya çıkan Protestanlık anlayışı, farklı bir mezhep veya meşrep ortaya koyma şeklinde dinin temel kodlarında bir ayrışma meydana getirmekteydi. Hayalhanem’in çabaları ise dinin asli muhtevasına karışmaksızın sadece aktarım yoluyla bir farklılaşmaya konu olduğu görülmektedir. Tabir yerindeyse Hayalhanem’in ortaya koyduğu durumu, aynı tat, çeşit ve porsiyondaki yemeği farklı/modern bir tarzda servis etmesi olarak okumanın hem araştırma kapsamında hem de Hayalhanem’in yol ve yönteminin anlaşılması noktasında daha doğru olacağı söylenebilir.

K8 kodlu katılımcıya göre Hayalhanem, modernizmi samimiyetle buluşturup yeni bir din dilini yakalamıştır:

“Dini insana sunarken günümüz dilini kullanmaya çalışıyor. Modernizmi samimiyetle buluşturup bir din dilini yakalamışlar. Din soğuk değildir. Ama bugünkü nesil olarak dine soğuk ve katı bir ön yargıyla yaklaşıyoruz. Dini öyle hissediyoruz. Ya da bize öyle hissettirildi. Baba-dede aktarımındandır belki de. Din deyince günümüz gençlerinde bir mesafe durumu ortaya çıktığını görüyoruz. Hayalhanem’de ise günümüz gençliğinin dili üzerinden bir din aktarımı yapılmaya çalışıyor. Tabi lakaytça değil ama, biraz daha o ağırlık ve soğukluğu delemek bir yaklaşımla samimane bir yaklaşımla aktardıklarını söyleyebiliriz.” (K8, 31, erkek).

Katılımcının modernizm ile samimiyet arasında bir ilişkisi kurması tam da kadim malzeme yeni form temasını şekillendiren bir durumu ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir. Dinin günümüz diliyle buluşması da diyebileceğimiz bu durum, sekülerleşme tartışmaları bağlamında dinin modern hayatta görünür olmasında kullanılan araçların veya üslubun değiştiğini göstermektedir.

Netnografi verilere bakıldığında Hayalhanem’in en popüler videolarında ilk sıralarda yer alan bir videonun İslamî Rap parça olduğu görülmektedir. Hip-hop kültürünün ayırt edici öğelerinden biri olan rap müzik, bugün dünyanın birçok yerinde icra edilen önemli bir müzik türü haline geldiği anlaşılmaktadır. Ülkemizde de gençlerin müzikal dillerinden biri olan Rap

müziğe dinî bir renk vererek anlatan ve bu anlamda belli bir popülerlik yakalayan kişiler ve dernekler bulunmaktadır.²⁰

Netnografi veriler taranırken araştırmada karşılaşılan en dikkat çekici videolardan biri de 4.5 milyon izlenme alan “Dinlenme Rekorları Kıran İslami Rap Parça” adlı video olduğu görülmektedir. Söz konusu bu videoda inanç, iman ve günahlar üzerine izleyenlerin zihnine derin tartışma durumlarını sunmaktadır. Yüzü siyahla kapatılmış bereli konuşmacı izleyicilere Allah’a inanmanın nedenlerini sorgulatırken Peygambere olan bağlılığın önemini vurgulamaktadır. Ayrıca günahların bireysel ve toplumsal hayat üzerindeki etkilerini ele alarak cehennem korkusunun yanı sıra tövbenin arındırıcı gücünü de dile getirmektedir. Genel olarak ruhsal bir uyanışın teşvik edildiği bu videoda aslında Hayalhanem’in müzik üzerinden nasıl dinî bir modernizasyon ortaya koyduğu görülmektedir. Nitekim 3 dakika süren söz konusu video müziğin modern enstrümanları ve üslubuyla genç neslin dikkatini çektiği gibi dindar bireylerde de modern bir enstrüman olan Rap’ın nasıl dini/İslamî bir renkle yeniden sunu şeklini aldığı ortaya koymaktadır. Nitekim Rap şarkı videosunu izledikten sonra videonun altına yorum yazan takipçiler bu durumdan memnun olduklarını dile getirmektedir.

Cihat ve Leyla simli takipçiler İslamî Rap parça için şu yorumları yapmışlardır:

“Sokakta şarap değil bundan sonra çay içeceğiz 🍷🍷🍷” (@cihatakipirinc8373, erişim tarihi: (16.01.2025).

“Her şeyi herkesi din güzelleştiriyor💖 **Bize bunları dinlettirenlerden Allah razı olsun.**” (@leylaveske8550, erişim tarihi: 16.01.2025).

Bir başka takipçi ise modern müziğin dinle nasıl harmanlandığını ifade etmek için şu ifadelerle yorum yapmıştır:

“Çok başarılı! Allah razı olsun Kardeşlerim sayenizde gençler namaza başlayacak. Ve obur küfürlü Replerden uzak duracaklar.”
(@uzaklardandavetci7619, erişim tarihi, 16.01.2025).

²⁰ Resul Aydemir, ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/@misalrap>, Lemâ- “Bu Bir Gençlik Hareketidir/Nur Mektebi” ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=bozguesJxj4>, “Yolumuz Uzun/Çay House, ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=FTrA49YN5UY>. (Erişim tarihi: 19.01.2025).

Netnografi verilerden hareketle Hayalhanem'in geleneksel bir mevzu olan din konusunun modern araçlar üzerinden yeni bir formla aktardığı görülmektedir. Takipçilerin bu formda din tebliğini beğendikleri ve destek verdikleri görülmektedir. Nitekim Sevcan ve Beyaz isimli takipçiler videonun altına şu yorumları yazmıştır:

“ Haram şarkılardan kaçınmak için daha çok **alternatif** İslami rap istiyoruz 😊 Allah razı olsun 🙏.” (@sevcanyldz114, erişim tarihi: 19.01.2025).

“**Müslüman değilim ama ilk defa düzgün bir parça ile karşılaşıyorum**, şimdi*çoğu* rapper ve şarkıcı, hebele hübele diyerek fenomen oluyor.” (@beyazzenci3020, erişim tarihi: 19.01.2025).

Mihriban isimli takipçi ise *alternatif* vurgusunu yapar modern çağın ruhuna uygun araçlar üzerinden dinin anlatılmasının gerekli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Çok güzel daha çok bekleriz çocuklarımız ne sayıkladığı belli olmayan soytarıların müziklerine merak salıyor. Hayır demek olmuyor **alternatif** şart. Bu iyi olmuş 👍👏.” (@mihribansisman9421, erişim tarihi: 19.01.2025).

Hem netnografik verilerden hem de derinlemesine mülakat verilerinden elde edilen bulgulara bakıldığında Hayalhanem'in İslam'ı rap müzik ile tebliğ etmesi, geleneksel bir konu olan dinin modern bir araç olan müzik yeni bir sunu şeklini oluşturduğunu ortaya koyduğu görülmektedir.

- **Felsefi ve Bilimsel Bir Anlatım: “Dini Modern Bilgiyle Harmanlayarak Sunma”**

Modernleşme sürecinin dünyadaki ve Türkiye'deki seyrine bakıldığında, birçok sosyoloğun süreci sekülerleşme süreci olarak değerlendirdiği görülmektedir. Comte, Durkheim ve Weber gibi isimler bu süreci bilim, iş bölümü ve rasyonelleşme üzerinden okurken *Türkiye'de Çağdaşlaşma* isimli kitabın yazarı Niyazi Berkes'in ise Türkiye'deki modernleşme sürecini sanayileşme ve kentleşme üzerinden okuduğu görülmektedir. Berkes, bu unsurların ölçülebilir kriterlere yükseldiği taktirde dinî unsurların toplumsal ve siyasal hayattaki etkisinin ve görünürlüğünün azalacağına inanmaktadır (Berkes, 2014). Dolayısıyla bilim, kentleşme ve rasyonelleşme kriterleri modernleşme olgusunun önemli sacayakları olarak görülmektedir.

Hayalhanem'in Kur'an'ı Kerim dışında beslendiği temel kaynak Said Nursi'nin Risaleleridir. Nursi'nin risalesine bakıldığında anlatım dili daha çok sembolik hikayeler üzerinden şekillenen bir dil olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin materyalizm, natüralizm ve katı pozitivizm ideolojilerine bir karşı cevap olarak yazıldığı düşünülen Risaleler, bu anlatımla hem soyut olan imanî meseleler sembolik hikayelerle somutlaştırmakta hem de okuyucuyu düşünmeye sevk eden bir anlatım ortaya koymaktadır²¹. Düşünmeyi merkezine alan felsefe ile Risale'nin sembolik hikayeler üzerinden bireyi düşünmeye sevk etmesi, görüşmecilerde, Hayalhanem'in felsefi bir söylemi benimsediği intibasını uyandırmaktadır. Risalelerde, dinde soyut olan iman konusu, doğa olaylarından fizik, jeoloji, biyoloji ve astronomi gibi bilimlerden örneklerle izah edilerek somutlaştırılmaya ve dolayısıyla anlatıma bilimsellik katmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Risale'de iman konusu anlatılırken doğal teoloji yapılması, söylemdeki felsefi ve bilimsellik vurgusunu pekiştirmektedir. Felsefi yöntem ve bilimi esas alan modern anlayış ile kadim dini anlatımın Risale üzerinde birleşmesi, Hayalhanem'i modern dindarlık çizgisine getirdiği söylenebilir. Daha açık bir ifadeyle kadim dinî malzemeyi modern araçlar üzerinden anlatma çabası içinde olan Hayalhanem, modern dindarlık konusuna örneklik teşkil edebileceği konusunu gündeme taşımıştır.

Günümüz insanı, kalıp yargıları ile hayatın idame edilmesinde dinin yetersiz kalacağını düşünmektedir. Kadim dinî gelenekte insanlar, bir doğal afetin Tanrı'nın azabı/gazabı/öfkesi olarak algılayıp, buna iman etmiş olabilirken, modern dönemdeki birey, bu tür bir olayın Tanrı'nın gazabı ya da öfkesi şeklinde değil de bilimsel sebepler çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmesi gerektiğine inanmış durumdadır. Örneğin belirli bir bölgede meydana gelen bir deprem olayında kadim dinî gelenek ölen, yaralanan kişilerin veya yıkılan binaların durumunu, daha ziyade, insanların Allah'a karşı işlediği günaha bağlarken, modern çağdaki birey ise, bunu aklî ve bilimsel temellerde okuyarak daha ziyade olayın sebeplerini insanî dinamiklerde aradığı görülmektedir. Tam da bu noktada din-bilim çatışması gündeme gelmektedir. Bu tartışmanın bir çatışma olduğunu düşünenlerin aksine Hayalhanem vermiş olduğu sohbetlerde bilimsel verilerden yararlanıp aklî delillere vurgu yaparak din-bilim paralelliğine dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

²¹ Ayrıntılı bilgi için S. Nursi'nin Tabiat Risalesine bakabilirsiniz veya Risale-i Nur Enstitüsü sayfasından edinebilirsiniz. <https://www.risaleinurenstitusu.org/naturalizm-ve-panteizm-arasinda-said-nursinin-kozmoloji-ogretisi/> (Eişim tarihi: 17.03.2025).

Hayalhanem, olayların nedenleri üzerinde yoğunlaşarak, bu nedenleri felsefi ve bilimsel bir metotla işlediğini söyleyen bir katılımcı şunları aktardı:

“Üslubu. Mesela anlatırken bu İslam’a göre şudur deyip bırakmıyor. Bu üslup da Risale’den geliyor bence. Bir şeyi, dini bir şeyi anlatırken nedenlerini **bilimsel verilerle açıklamaya çalışıyor**. Örneğin namaz konusunda geleneksel hocalar namazı kılmamız gerekiyor, Allah’ın emridir falan derken Mehmet Yıldız ise bunun nedenleri üzerinde durarak biraz **felsefi ve bilimsel bir metotla işliyor**. Bunu da Risale’den aldığını düşünüyorum. (K21, 24, erkek).

Dini düz bir anlatımla değil delillendirerek anlattıklarını ifade eden bir başka katılımcı konuşmasında şunları dile getirmiştir:

“Dini anlatmaktır amaçları. Ama **düz bir anlatım değil**. Delilleriyle anlatmak. İşin arka planıyla anlatmak. Sosyal medyada bunu anlatmaları bir diğer amaç olabilir. Dışarıya açmak istemeleri onları diğer risale anlatan gruplardan farklı kılmıştır. Anlatım dillerinin sert olmaması da dikkat çekicidir. Diğer grupların dili sert olabiliyor bugünün gençlerine. (K25, 24, erkek).

Saha gözlemlerinden ve netnografik verilerden elde edilen bilgilere bakıldığında Hayalhanem’in üslup/tarz ve yorumsamacı anlayışları dolayısıyla diğer Nur cemaatler tarafından olumlu karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Said Nursi’nin talebesi olan ve hayatta olduğu süre içerisinde de Nur cemaatinin Meşveret grubu lideri olarak görülen Hüsnü Bayramoğlu adlı kişinin Hayalhanem gibi grupların Nurcu olmadığını ifade etmektedir²². Kendisi kayda alınan bir sohbet videosunda bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“Risale-i Nur okumadan izahlarla mizahlarla sulandırıp... Risale-i Nur böyle olmaz kardeşim. Bizim mesleğimiz ciddi iman dersi bunlar suni... Dans eder gibi ders veriyorlar. **Bunlar Nurcu olamaz**. Nur talebesi, Risale-i Nur okuyan, Ustad’a (Said Nursi kastediliyor) sadakatle, itaatle memurudur... **Ustad’ın sözünü aynen okuyup, dinleyen, dinlettiren Nur talebesi olur**”
(https://www.youtube.com/watch?v=Q_IMuDxKWml).

²² Ayrıntı için bk. https://www.youtube.com/watch?v=Q_IMuDxKWml (Erişim Tarihi: 04.06.2024).

Bayramoğlu'na göre Hayalhanem tarzı gruplar ciddiyyetten uzak bir üslupla dinî/Risaleyi anlatılması doğru görülmemektedir. Çünkü ona göre inanç ve iman meseleleri ciddiyyet gerektirilmektedir. Dolayısıyla Hayalhanem'e göre kişilere yönelik yapılan bu *izahlar* ve *mizahlar* zamanın ruhuna ve gençlerin duygu dünyasına yönelik gerekli bir yaklaşım olarak görülürken Bayramoğlu gibi düşünen kesimlere göre ise ciddiyyetten uzak yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir. Risale eksenli dersler yapan Nur cemaatleri ile Hayalhanem arasındaki bir diğer önemli fark ise Risale'nin tefsir edilmesidir. Hayalhanem'e müsbet bakmayan kimi nurcu grupların ne sürdükleri sebeplerden biri de Hayalhanem'in veya Mehmet Yıldız'ın Risale okurken *Risale*'ye kendi yorumlarını katmasıdır. Bunu bir kibir rneği olarak gören bu kişilere göre *Risale*'nin yazarı Said Nursi, gerekeni zaten söylemiştir. Dolayısıyla bu söylenilenlere ayrıca bir yorum ve açıklama getirmek, kendisini Said Nursi'nin üzerinde görmek olduğundan, bu durum bir kibir rnekleği olarak gösterilmektedir. Hayalhanem takipçilerine göre ise Risale dili güncel dile oranla ağır olduğundan günümüz diline çevirmek gerekmektedir. İçerisinde Arapça ve Farsça kelimelerin çokça geçtiği Risale'nin muhataplarca anlaşılması için açıklamaların yapılmasını gayet makul ve gerekli gördükleri anlaşılmaktadır. dolayısıyla yukarıdaki katılımcının *düz bir anlatım değil* ifadesi bu gerekliliği ortaya koyması açısından önemlidir.

“Hayalhanem, **dini samimiyet ve deliller üzerinden sunuyor**. Hitap şekli de çok ön plana çıkıyor bu anlamda. Başka Nur Cemaatleri de var mesela ancak bu defa onlardan da farklı olarak Hayalhanem hitap şekli dediğimiz aktarım olarak farklılık arz ediyor. Ben onlara da gidiyorum. Onlar sadece düz metin okuyor. Detayına, tafsilatına, tefsirine girmiyorlar. Bazıları hatta diyor ki stadın yazdığı bu şeyi çok detaylı anlatmak uygun değildir. Öyle görüyor, değerlendiriyorlar. Sanki stat anlatmayı bilemedi mi? şeklinde anlamlandırıyorlar. Üstat bunu böyle dediyse bunu yorumlamak kimsenin haddi değildir ve doğru da değildir şeklinde bir yaklaşım sundukları için onlar sadece *Risale*'yi düz metin şeklinde okuyorlar. Ama bu adamlar bu algıyı kırarak *Risale* pasajlarından ne anlaşıldığını ne anladıklarını örneklendirerek bilimsel ve **modern bilgiyle harmanlayarak sunuyorlar muhataplara**. Bundan dolayı bu adamları bu konuda eleştiriyorlar.” (K9, 30, erkek).

Hayalhanem'in akla yatkın gelen bir sunuşu vardır diyen katılımcıya göre *neden* sorusu Hayalhanem'in sorduğu önemli bir sorudur:

“Daha çok insanların anlayabileceği şekilde sunuyor. Artık dilimiz değişti. Zamanla insanların birbirini anlama biçimi değişti. Hayatımıza telefon girdi. Teknoloji girdi. İnsanlar artık bilimsel olan anlatımlara daha çok kulak vermeye başladı. O tarafa meylettikleri için bu insanlar da anlattıkları şeyleri dinle beraber bilimle de açıklamaya çalışarak sunuyorlar. **Örneğin ‘Allah var’ demek var. Bir de Allah’ın neden var olması gerektiğini anlatmak var.** Böyle bir sunum yapıyorlar. Neden üzerinde çok duruyorlar. Akal yatkın bir sunuşları vardır ki bu da daha faydalı ve etkili oluyor.” (K25, 24, erkek).

“Bizdeki iman daha çok taklidi iman olduğu için, mesela bize namaz kılmamız gerektiğini söylüyorlardı biz de kılıyorduk. Bunun yanında neden oruç tutmamız gerektiğini, neden Allah’a inanmamız gerektiğini bilmiyorduk? Bu tür konuları hem akla yatkın bir şekilde anlattıkları için hem de daha böyle anlaşılabilir bir üslupla dinî aktardıkları için beni oraya sevk etti diyebilirim. (K25, 24, erkek).

“İlim ve dini birleştiriyorlar” diyen bir görüşmeci “Ustad’ın (Said Nursi’nin) açmış olduğu yolu, gençlerin anlayacağı seviyeye indirmek” olarak değerlendirmektedir:

“Beni onları takip etmeye sevk eden motivasyon anlatımdaki değişiklik. **İlim ve dini birleştirmeleri. Bize daha çok klasik düzeyde din anlatılır. Astrolojiden, gök biliminden, dünyanın genişlemesiyle, enleşmesiyle, genişlemesiyle, güneşle, yıldızlarla, ayla dinin anlatılması Kuran’a dayandırılarak anlatılması çok çok güzel yani.** Üstadın açmış olduğu yolun bir tık gençlerin anlayacağı seviyeye indirilmesidir.” (K23, 50, erkek).

Netnografik veriler tahlil edildiğinde Hayalhanem’in en popüler 4. videosunun sağlık üzerine olması modernize edilmiş bir dinî anlatım şeklini ortaya koymasından önemli görülmektedir. Nitekim yaklaşık 23 dakika süren söz konusu videoda alanında uzman bir tıp profesörünün bilgi birikimine baş vurulduğu ve Hayalhanem takipçileri tarafından milyonlarca kez izlendiği tespit edilmektedir. “Sağlıklı Kilo Vermenin En İyi Yolu 30 Günde 10 Yıl Gençleştiren Diyet” isimli bu video dinî bir mevzu olmanın ötesinde daha çok seküler bir konu olan diyetin işlendiği bu da eklektik paradigma bağlamında dini ve dini olmayan konuların yeknesaklığını ortaya koymaktadır. Nitekim @dilara831 isimli bir takipçi dinin önemli ritüellerinden biri olan oruç ibadetiyle sağlıklı kilo verme ilişkisini kurarak söz konusu videonun altına şöyle bir yorum yazmıştır:

“Merhaba bu videoyu izledikten sonra aralıklı oruca başladım hafta hafta tartılıyorum. Şu an ikinci haftamdayım tartıldıkça buraya not edeceğim beğenip hatırlatırsanız sevinirim 😊

1. hafta = -2.9 kg

-şu an 51. günümdeyim en son tartıldığımda -10.1 kg verdiğimi gördüm hayatım boyunca hep diyet denedim kendi başıma ilk kez bu kadar başarı elde ettim kesinlikle denemelisiniz. 85. günümdeyim toplam 15.7 kg verdim arada kaçamaklar yapsam da rahatlıkla kilo verebiliyorum

Merhaba arkadaşlar artık gün saymıyorum başlamamdan 5 ay kadar geçti şu an -19 dayım geriye 11 kilom kaldı.

- Merhaba arkadaşlar son durum -20.7 kg doğum gününe çok az kaldı o günlerde ödül yapıcım 1-2 kilo alıp tekrar devam ederim diye düşünüyorum 😊

- Arkadaşlar ara vermiştim tekrar başladım ilk haftamda 2 kg verdim.

Merhaba 3. Haftamı tamamladım şu an 4 kilo 600 gram verdim toplamda.”

..

Merhaba arkadaşlar bu videoyu izleyip aralıklı oruç yapmaya başlamamın üzerinden 1 yıl geçmiş kilo aldığım dönemler oldu hemen tekrar aralıklı oruca başladım şu an öyle bir dönemdeyim yılın başlarında kendimi tutamayıp baya yemiştım 5-6 kilo aldım şu an aralıklı orucumda ikinci haftadayım ilk haftamda 3.100 gram vermiştim artık ideal kiloma dönmek istiyorum tekrar aralıklı oruca başlamışken üniversite başlayana kadar hedefim 21 kilo vermek buraya not edeceğim

1. Hafta= -3.100 kg” (@dilara831, erişim tarihi: 16.01.2025).

Bilal ve Tahir isimli takipçilerin diyet-din ilişkisini şu ifadeler üzerinden okudukları görülmektedir:

“Hocam günde 2 öğün sünnettir. Ne kadarda şaşırtıcı kurban olduğum Resulullah s.a.v.” (@bilalbozkurt249, erişim tarihi: 16.01.2025).

“Peygamber efendimiz aleyhisselatu vesselam gibi yaşayın inşallah sağlıklı olursunuz

1- günde 2 kez yemek yiyin

2- sofradan doymadan kalkın

3- haftada 2 kere oruç tutun” (@tahirtahirli8920, erişim tarihi: 16.01.2025).

Netnografik veride Gülsüm isimli bir başka takipçinin ise beslenme ve diyet konusunu dinî bilgiler ışığında şu şekilde yorumlamıştır:

“Hz. Muhammed (sav) de günlük iki öğün yemek yedi ve pazartesi perşembe günleri oruç tutardı. Asırlar önce efendimiz bize sağlıklı beslenmeyi öğretmiş. Hala İslam dinimize gerici diyorlar ya akıllarına şaşıyorum.” (@gulsumvuruskan4977, erişim tarihi: 16.01.2025).

- **Gençlerin Dilinden Konuşmak: Espritüel Anlatım**

Çalışmaya katılan katılımcıların aktardığına göre Hayalhanem’i çekici kılan sadece aktardıkları dini bilginin mahiyeti ve mekân değildir. Hayalhanem’i gençlere cazip kılan diğer özelliklerden biri de dildir. **Gençlerin dilinden konuşmak** diyebileceğimiz bu özellik, aslında araştırmada *dindarlık formu* şeklinde ifade bulan kavramı karşılayan bir din sunma biçimidir. Örneğin bir katılımcı bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“Dini anlatan bir sürü hoca izledim YouTube’da ve internette. Daha ziyade meseleleri belli bir program çerçevesinde ele alıyorlar. Kendilerine has bir anlatımları var ama birbirlerine çok yakın bir ciddiyetleri var hepsinin. Muhammed Emin Yıldırım olsun, Mustafa İslamoğlu olsun ve diğer hocaların hepsi dil olarak ciddiler. Ama Mehmet Yıldız Hoca bir genç ve sadece genç olması da değil tamamen bir genç. Yani bir din aliminden ziyade toplumun içinden çıkmış, **alim-talebe ilişkisinden ziyade arkadaş gibi meseleleri ele alan bir kişidir. Hani arkadaş ortamında konuşursun ya, oradaki anlatım gibi bir sunum tarzı var Mehmet Yıldız Hoca’da. Onu bir Seyda, bir âlim gibi değil, odada oturmuş karşılıklı konuştuğun bir arkadaşın gibi görüyorsun. Bence gençlerde uyanan en önemli duygu budur.** Çünkü din adamı, belirli bir düzeye kadar bir gencin yaşantısından kopuktur. Üsttür yani, daha üst şeyde olan biridir. Dili kendine hastır, yaşantısı kendine özeldir. Bu (hiyerarşik gibi duran) bir genç, kendisi gibi, sokakta beraber yürürken yanındaki arkadaşı gibi biri, kendisine çok yakın biri gibi görüyor Mehmet Yıldız’ı. Dolayısıyla üstenci bir bakış açısı oluşmuyor. Bence bu yakınlık, samimiyet genci etkiler ve etkiliyor da. Bu tür yapıların da şöyle bir sıkıntısı olabilir. Yani toplumsal yapıyı değiştirebilecek, dönüştürebilecek bir güçte

olmamaları da söz konusudur. Olumlu tarafı var elbette, gençlere özellikle sosyal medya üzerinden ulaşması, onlara bilgi konusunda ulaşması çok güçlü ve olumludur. Ancak bunun yanında toplumda bir değişim meydana getirebilir mi çok emin değilim.” (K 24, 50, erkek).

Aynı katılımcı Hayalhanem’in gençlerin dilinden konuştuğunu ve mekanlarının ilgi çekiciliğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Çarpıcı bir anlatımları var. Çok iyi bir diksiyonları var. Güçlü bir dilleri var. Samimi davranma kabiliyetleri var. En azından bunu keşfettiklerini düşünüyorum. Videolarda ve ekranda gördüklerimiz kadarıyla çok samimi davranıyorlar. **Günlük dili kullanıyorlar. Çok da böyle kasmadan, dini yaşanabilir bir hale getiriyorlar. Dini senin hayatına çok yakın hale getiriyorlar.** Dini anlatım tarzını yaşantının içindeki hayatla çok uyumlu hale getiriyorlar. Bütün bunlarla beraber, dine yöneltilen en büyük eleştirilerden bir tanesi de o miskinlik, soğukluk yönünü bu şekilde ortadan kaldırıyorlar. Özellikle o miskinlik ve soğukluk ortadan kalkınca da zaten din cezbedici bir hale geliyor. Hani bize anlatılan hep din fakirlerin işte böyle uyuşukların, hayata/dünyaya karşı biraz soğuk davrananların, dini böyle sürekli vaaz edenlerin, ciddi olanların olduğu bir alan gibi gösterdiler. Bu algı çok güçlü bir algı olarak varlık sürdürüyor aslında kadim dini gelenekte, bir hırka bir lokma anlayışı çok eski bir kabuldür. Ama Hayalhanem’deki kişiler modern dönemde bir arkadaşlık ortamının normal yaşantısı içinde bile yaşanabileceğini ileri süren bir söylem geliştiriyorlar. Bu da dini çok gündelik hayatın içinde idame ettiren bir hale dönüştürüyor. Birden din, senin hayatına inmiş gibi oluyor. Dini bu şekilde kendine çok yakın hissediyorsun. Hatta bazen bunu hayatın bizzat içine taşımak için sokak jargonunu da kullandıkları oluyor. Bu ifade biçiminin altında yatan dinamiğin sosyal hayatın tam merkezinde bir dinin olmasını istenmesi olduğunu düşünüyorum. **Dindar bir imamın veya vaizin kürsüde konuştuğu dilde sokak dilini pek duyamazsın. Çok sinirlenseler dahi belki düşman belledikleri kişilere beddua edebilirler ancak. Ama Hayalhanem’in dili bu anlamda olabildiğince güncel ve hatta sokaktaki genç neslin aralarında kullandığı sıradan gençlerin jargonunu oluşturan dildir.** Sohbet arasında birbirleriyle isimle hitap etmeleri de buna bir misal teşkil edebilir. Sohbet ortamında o samimi havayı oluşturma gayreti vardır.” (K24, 50, erkek).

Hayalhanem’in din adına anlattığı, kadim geleneksel dinî bilgi olsa da söz konusu bu din bilgisini yeni materyallerle ve güncelin/gençliğin diliyle/jargonuyla yansıttığı gözlenmektedir. Bu dil sadece sohbet anlatıldığı esnada değil aynı zamanda sosyal medyada

paylaşılan bir videonun başlığında da bulmak mümkündür. Örneğin “**Daralan Kalbine Huzur Verecek 20 Dakika**”²³, “**Bu Sohbeti Sakın Dinleme, Seni Deli Eder**”²⁴, “**Evliliğinin Bitmesini İstemiyorsan İzle**”²⁵ veya “**Kabirde İlk 24 Saat Ne Olacak**”²⁶ gibi ilgi çekici başlıklarla izleyenlerin dikkatini çeken bir üslup bulunmaktadır. Netnografik analizde de bu dikkat çekici üslubu bulmak mümkündür. Nitekim en popüler 10 video tarandığında “**Öldükten Sonra İlk Ne Olacak?** (2. video)”, “**Mahşerde İlk Ne Olacak?**” (3. video), gibi merak uyandıran istifhamlı cümlelerin yer aldığı tespit edilmiştir. Kimi zaman ise en popüler 5. videoda geçtiği gibi “**Doktora Yalvardım: Nişanlımı Çok Seviyorum Evleneceğiz Ne olursun Kollarımı Kesme!**” gibi konuşma havasında ama yine ünlemle biten ve bir merak/heyecan ifadesinin yer aldığı görülmektedir. Bu şekilde Hayalhanem insanların öncelikle psikolojik durumlarına seslenen bir yaklaşımı önemseydiği anlaşılmaktadır.

Gençlerin dilinden konuşmak demek bir bakıma normal durumun dışına çıkmak anlamına gelir. Hayalhanem geleneksel cami vaazından veya sohbetçinin dinleyenlerin pür dikkat kendisini dilediği monoton dilden farklıdır. Örneğin böyle bir durumda Hayalhanem sohbetçisi, herkes sohbele odaklanmışken mizahi bir anlatımla araya girilerek hem muhatap kitlenin zihninde kalmasını sağlamak hem de biz gelenekten farklı olarak arkadaşça bir sohbet havasında ilerliyoruz izlenimini yansıtmaktadır²⁷. Bu bakımdan esprili anlatım tarzı ya da bir başka ifadeyle gençlerin dilinden konuşmak zamanın gençleri için dikkat çekici ve albenili olduğu gözlemlenmiştir.

“Bana göre Hayalhanem, **dini bizim evdekiler gibi sunuyor** yani güler yüzlü, samimi bir dille anlatıyor Hayalhanem dini. Mehmet hocanın çok samimi bir şekilde dini anlattığını görüyorum. Bir videosu bizi bayağı etkilemişti Her yeri dövme olan, İslam örfüne yakışmayan bir kişi ile konuşuyordu ve onunla bile çok samimi bir konuşma gerçekleştirmişti. Bu bile insanı çok etkiliyor.” (K2, 18, erkek).

Geleneksel dinî anlatım tarzında daha çok bir ciddiyet hakimdir. Nitekim İslam dininde cuma günü hutbe için imam minbere çıktığında büyük bir ciddiyet ve sükûnetin etrafa yayıldığı

²³ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=9X-FR11j37Y> (Erişim Tarihi: 20.02.2024)

²⁴ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=A8K884LjCmc> (Erişim Tarihi: 20.02.2024)

²⁵ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=1SCh87fhHo8> (Erişim Tarihi: 20.02.2024)

²⁶ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=j17fR0zwXR8> (Erişim Tarihi: 20. 02. 2024)

²⁷ Bu bilgi, araştırmacının gözlem tekniğinden elde edilmiştir.

görülmektedir. Buradan mülhem olarak diğer cemaatlerin ve camiaların da ciddiyeti sohbetlerinin ana merkezine yerleştirdikleri görülmektedir. Oysaki bazen bir durumu komikleştirerek bir espriyle anlatmak onu erişilebilir kılmaktır (Janmohamed, 2018, s. 166). K2 kodlu katılımcı Hayalhanem’i samimi ve kendi evindeki kişilerden görmesinde de bu erişilebilirlik vardır. Bir şeye erişebildiğinizde onun örnekliği sizin için daha kolay olmaktadır. Hayalhanem’de de şakacı tavırlar, güler yüzle karşılama ve mizahi anlatım, ikili iletişimler için cezbedici olmaktadır.

“Hayalhanem’e gittiğimde orada duran vakıf abilerden biri sanırım ismi Hüseyin’di benimle oturdu, ilgileni ve sohbet etti. **Kendimi çok özel hissettim.** Bir insan karşına geçip benim derdimi dinlediğinde mutlu olurum, huzur bulurum. Çünkü insan karşı karşıya geçip birbirlerinin derdini dinlediğinde bu çok zor bir şey ama Hüseyin abi bunu çok iyi yapmıştı. **Ben de Hayalhanem’i tanıdıktan sonra başka insanları dinlemeyi kendime adet edinmeye çalıştım.** Derdini anlatmayan insan, derman istemiyor demektir ve dert dinlemek çok zor bir şey ama insan neden dermansız kalsın ki. Allah kime dermansız dert vermiştir ki. Hüseyin abi beni dinlemişti. Ben de başka insanları dinlemek istemişim. Hüseyin abi benimle ilgilenmişti ve ben de devamlı olarak oraya gitmeyi istemişim. Çünkü dedim ki kendi kendime burada abiler beni dinledikçe, dertlerimi dinledikçe, dertlerim gittikçe bitecek. İnsanın dertleri sınırsız değil, anlata anlata bir gün bitecek.” (K3, 20, erkek).

Gençlerin dilinden konuşmak bazen de dertlerini dinlemek olarak gören K3 kodlu katılımcı Hüseyin adlı vakıf elemanı ile dertleşirken anlaşıldığını hissetmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki mutluluğu ve huzuru kendisini dinleyen bir çift kulakta bulmuştur. Kendisinin dinlendiğini anlayan görüşmeci anlam arayışı kısacındayken, Hayalhanem onun için bir bakıma anlamın merkezi olmuştur. Öyle ki bu dinleme dili, kendisinin sosyal pratiklerinin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Nitekim kendisi de başkalarını dinlemeyi adet haline getirdiğini ifade etmiştir.

Hayalhanem’in ekrandaki yüzü olan M. Yıldız’ı anlatan bir kadın görüşmeci konuşmasında şunları dile getirdi:

“Daha çok şakalaşıyor. Diğer hocalar daha ciddi. Ama o daha çok sohbet aralarında şakalar yapabiliyor. Dili akıcıdır. Anlatış tarzı da farklı. Bir de yaşı genç olduğu için de dikkat çekiyor. Çünkü o yaşta bu kadar şey nasıl biliyor falan. O da etkiliyor beni.” (K19, 25, kadın).

Hayalhanem hocası Yıldız'ın yaşının genç olması, dilinin sade ve akıcı olması bir de sohbet aralarında şakalar yapıyor olması onu diğer geleneksel hocalardan farklı kılıyor.

K18 kodlu katılımcı ise Mehmet Yıldız'ın, dil konusunda bir başka yönüne dikkat çekmektedir:

“Açıklayıcı ve vurucu konuşmalar yapabiliyor. Örneğin Risale’de Arapça, Farsça kelimeler geçiyorsa orada durdurup açıklamalar yapabiliyor. İzah ediyor. Sonra tekrar sohbeta devam ediyor. Bir de samimi olması.” (K18, 47, kadın).

Dinî bilgi, biraz da izah isteyen bir bilgidir. Özellikle modern çağda uzmanlaşmanın artmasıyla birlikte sorgulamanın daha da arttığını görmekteyiz. Bireyler yedikleri yemekler ve giydikleri elbiseler konusunda hassas davrandıkları gibi inandıkları değerler konusunda da belli bazı sorgulamalar yaparak bir izah beklemektedirler. Dolayısıyla K18 kodlu katılımcının Yıldız hakkında bilgi verirken “açıklamalar yapıyor, izah ediyor” ifadesi din dilinde inandığı şeyin ne anlama geldiğini bilme isteğiyle ifade edilebilmektedir. Bu anlamda başka bir görüşmeci ise Hayalhanem’i kamuoyu tarafından nurcu cemaatler olarak bilinen diğer cemaatlerden ayıran özelliğinin Risale’yi yorumlaması, güncelleştirmesi, bilimsel ve felsefi izahatlarda bulunmasıyla açıklamıştır.

“Biraz daha modern, göze hitap ediyor aslında. Ben ilk zamanlarda onları takip ettiğimde şu düşünceler içerisindeydim. Ha bu da bizim gibi giyiniyor. Ya da şöyle Nurettin hocaya bakıyorum böyle şalvarlı, sakalı felan var. Zaten dinî anlatanlar biraz yaşı büyük oluyor, ya da biz hep öyle görmüşüz. Dolayısıyla Mehmet Yıldız hem genç hem fit (katılımcı sesli bir şekilde güldü), hem de giyiniş tarzı biraz farklı diğer dini anlatan hocalara göre. Zamana çok uyum sağlamış. Ki bu da çok etkiliyor bence. Giyim tarzı, genç olması, konuşma tarzı ve öğretmen oluşu gibi birçok faktör onu farklı kılıyor.” (K16, 19, kadın).

Dil denildiğinde akla sadece lisan veya konuşmak gelmemektedir. Nitekim lisan-i hal, yani hal dili ile de insan karşısına anlamlı mesajlar verebilmektedir. K16 kodlu kadın katılımcı göze hitap eden dile vurgu yaparak Hayalhanem’de sohbet veren Mehmet Yıldız için şalvar giymeyen, zamana uyum sağlamış *fit* bir kişi olarak yorumlamaktadır. Kadın katılımcının özellikle, “**ha bu da bizim gibi giyiniyor**”, ifadesi tam da gençlerin dilinden konuşmak şeklinde anlaşılabilir.

Bir başka erkek katılımcı ise dil konusunu anlatış şeklinden ziyade içeriksel anlamda yorumlayarak şu şekilde ifade etmektedir:

“Bence Hayalhanem, İslam’ın biraz daha yumuşak dili üzerinden bir sunum yapan, insanları ibadet ve iyi davranışa kanalize eden bir yapıdır. Yumuşak dil derken, belki de içinde bulunduğumuz konjonktürden de olabilir. İslam’ın keskin mesajlarını daha yumuşak bir şekilde anlatan bir dil kullanmalarındır. Oysa İslam hep de yumuşak değildir.” (K15, 33, erkek).

“Hayalhanem dini renkli sunuyor, sıkılamaya çalışıyor” diyen bir başka katılımcı konuşmasında şunları dile getirdi:

“Hayalhanem, dini renkli sunuyor. Renkli bir anlatım var. Sıkılamaya çalışıyorlar. Geleneksel din dilini gençlere yönelik hale getiriyorlar. Gençlerin anlayabileceği bir dil kullanmaya çalışıyorlar. Biz buna jargon diyoruz. Gençlik dili, gençlik jargonu kullanıyorlar.” (K14, 42, erkek).

Katılımcılara göre Hayalhanem’in din dili “yumuşak” ve “renkli”dir. Hayalhanem’in, gençlerin dilini veya bir başka ifadeyle, on dördüncü görüşmecinin de ifade ettiği gibi gençlik jargonunu yakalamış olmaları onların din dilini de ortaya koymaktadır.

Geleneksel din dili, Allah şöyle buyurdu, peygamber böyle buyurdu, kabul et tarzındaydı diyen bir erkek görüşmeci, Hayalhanem’in dilini, bilimle dini harmanlayan espritüel bir anlatım şeklinde ifade ederek şunları aktarmaktadır:

“Din daha farklı aktarılabiliyormuş. Dediğim gibi gelenekten tamamen kopmadan ama aşırı mutaassıp ve insanları sıkıştırıcı bir din dilinden farklı olarak da din sunulabiliyormuş. Dini bilimle harmanlayarak, gerektiğinde içine hafiften bir espri de katarak, ama sulandırmadan, lakaytleştirmeden kabul edilebilir bir şekilde anlatılan bir dine tanık olduk onlar üzerinden. Eskiden nasıldı peki? Ya işte Allah böyle diyor kabul et tarzındaydı.” (K18, 47, kadın).

Hayalhanem’de hangi özellikler olmasaydı oradan ayrılırdınız veya Hayalhanem’e takipçi olmayı bırakırdınız? Şeklinde bir soru katılımcılara yöneltildiğinde yine dil/üslup vurgusunun ön plana çıktığı görülmektedir:

“Kullandıkları dili değiştirseydiler abonelikten çıkardım. Tatlı dilleri, tebessümü bıraksalardı, sertleşselerdi, konuları bağırarak çağırarak zorla insanlara anlatmaya

çalışsalar, hoşuma gitmezdi. Çünkü öyle örnekler de var maalesef. Es geçiyorum öyle, hemen geçiyorum. Cem Karaca'nın meşhur bir konuşması var. Ben diyor çocukken camiye gittim, yaramazlık yaptım, adam kulağımdan çekti, tokat attı. Beni dışarı attı diyor. O olaydan 70 yıl sonra ilk defa camiye gitmek nasip oldu, diyor. Öyle örnekler de çok var.” (K23, 50, erkek).

Günümüz gençlerinin eski tarz dini anlatım üslubuna alışık olmadığını veya bu üslubun onları cezbetmediğini dile getiren bir başka katılımcı bu konudaki düşüncesini şu şekilde aktarmaktadır:

“Temel amacı zamanın gençlerini biraz daha toparlayabilmek bence. **Zamanın gençleri artık eskisi gibi eski tarz bir üsluba alışık değil.** Biraz daha onlara **cazip** gelecek, onları eğlendirecek bir dile, üsluba ihtiyaç duyuyorlar. O şekilde bir anlatım gençleri çekiyor. Bunu da yapabiliyorlar.” (K27, 28, kadın).

Netnografi tekniğiyle Hayalhanem'in en popüler 10 videosu tarandığında M. Yıldız'ın “**54 Kıyamet Alameti 6'sı Hariç Hepsi Gerçekleşti**” adlı videoda konuşmacı olduğu tespit edilmiştir. Yıldız grubun video üreticisi olarak ön plana çıktı ve etkili anlatım ve diksiyonuyla dinleyenleri etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim Yıldız'ın anlatımından etkilendiğini ifade eden Merve isimli takipçi yorumda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Siz böyle anlatırken öyle bir **hayranlıkla (hem korku ve hem de sevgi anlamında) dinliyorum** ki Yaradan ne güzel yansıtmış tecellisini diyorum. Sizi böyle dinlerken peygamber efendimizin (sav) dinlemeyi **,dinlerken kalbimin yerinden çıkmayacağını hayal dahi edemiyorum.** Allah ebeden razı olsun abi Rabbim bizleri de salih kullarından eylesin insallah.” (@merveecanikli5234, erişim tarihi: 20.01.2025).

Oktay, Ufuk ve Samet adlı bir takipçiler ise videodaki anlatımdan etkilendiklerini ve beğendiklerini şu şekilde ifade etmektedirler:

“Muhteşem bir anlatım önyargılarımı yıktın kardeşim Allah razı olsun 🙌.” (@oktaybakitekkol8430, erişim tarihi: 20.01.2025).

“Ağzına yüreğine sağlık ne güzel anlatıyorsun ayrıntılı bir şekilde dinledikçe dinleyesi geliyor insanın. İnsanları gençleri bu şekilde bilgilendirdiğin için Allah razı olsun senden kardeşim Rabbim yoluna tas koymasın.” (@ufuk9527, erişim tarihi: 20.01.2025).

“Çok güzel konuşuyor. Böyle anlayabiliyorsun ne konuştuğunu; serbest ve tane tane”
([@sametozay6800](#), erişim tarihi: 20.01.2025).

Gençlerin dilinden konuşmak ve espritüel anlatımın Hayalhanem örneğinde ön plana çıktığı bir başka alan da telefon numaralarını aldıkları takipçilerinin telefonlarına gönderdikleri mesajlarda kullandıkları dilde kendini göstermektedir. Örneğin geleneksel anlamda sohbe çağırma şekli genel olarak konu, konuk, yer ve zaman belirtme şeklinde olurken Hayalhanem’de ise bundan farklı olarak gençlerin ilgisini çeken bazı repliklerle kişilerin sohbe çağrıldıkları tespit edilmiştir. Araştırmacının da bizzat içinde bulunduğu bu mesaj trafiğinde yazılmış olan kimi ilginç ifadeler şunlar olmuştur:

“Düşünsene Allah meleklerine şöyle diyor: ‘Bütün dünya maç izlerken, bu kulum Beni tanımaya derse geldi.’

Bu akşam 20.30’da Hayalhanem Mersin ve Hayalhanem İstanbul Cumartesi Sohbetine davetlisiniz.

(Gelmeyenler için YouTube canlı yayın)” (10 Haziran Cumartesi, 2023 tarihli mesaj).

“Çocukken 3 gün ağladığımız bisiklet şimdi nasıl beş para etmiyorsa, bugün yanıp tutuştuklarımız da kabrin altında para etmeyecek. Anlamamak için ısrar etme! Bu akşam 20.30’da sohbe bekliyoruz.”

Hayalhanem Mersin ve İstanbul Cumartesi Sohbeti. (Gelmeyenler için YouTube canlı yayın).” (24 Haziran, 2023 tarihli mesaj)

“Meteoroloji uyardı!

Bu sıcaklarda yüreğiniz yanıyorsa sizi serinletecek tek şey Hayalhanem Cumartesi Sohbetidir. Bu akşam 20.30’da seni bekliyoruz.” (5 Ağustos 2023 tarihli mesaj)

+Dertlerine bir çözüm buldun mu?

_ Evet.

+ Ne yaptın?

_ Hayalhanem’e gittim...

Akşam 20.30'da seni de bekliyoruz. Hayalhanem Mersin ve İstanbul. (Gelmeyenler için Youtube canlı yayın).” (26 Ağustos, 2023 tarihli mesaj).

“Sağanak yağış uyarısı!

Bugün dışarıda sağanak dua riski beklenmektedir. Vatandaşların en yakın Hayalhanem binasına sığınması önemle tavsiye edilir. Bu akşam saat 20.00'da Hayalhanem Mersin, İstanbul, Ankara ve Almanya'da. (Gelmeyenler için Youtube canlı yayın).” (18 Kasım 2023 tarihli mesaj).

“Hazırlıklar tamam!

Sıcak çaylar, nefis kahveler, leziz pastalar ve iman dersleri, Hayalhanem cumartesi sohbeti için hazır. Sadece sen eksiksin. Bu akşam saat 20.00'da Hayalhanem Mersin, İstanbul, Ankara ve Almanya'da. (Gelmeyenler için Youtube canlı yayın).” (16 Aralık 2023, tarihli mesaj).

“Hayalhanem'in Son Sohbeti...

2024 yılında yaptığımız 8300'den fazla iman dersiyile dolu bir serüvenin sonuna geldik. Yıllar geçse de birlikte paylaştığımız anılar ahirete uzanan bir köprü olacak. Yılın son sohbetinde bu serüveni birlikte tamamlamak için seni de bekliyoruz.

Saat: 20:00, Yer: Hayalhanem, İrtibat No: 00000004111. B002” (28 Aralık 2024 Cumartesi mesajı).

“2024'te Hayalhanem'de Neler Oldu?

Yaklaşık; 132 cumartesi sohbeti, 26.400 katılımcı, 52.800 çay dağıtımı ve seni aramızda görmenin mutluluğu... 2025'in ilk sohbetine hazırsan, seni bugün aramızda görmek için sabırsızlanıyoruz.

Yer: Hayalhanem, Saat: 20:00, irtibat: 00000004763. B002” (4 Ocak 2025 Cumartesi mesajı).

İşte haftalık bilançonuz:

İş: 45 saat, Uyku: 49 saat, Sosyal medya: 46 saat, Kişisel ihtiyaç: 14 saat, Trafik: 13 saat. 167 saatin nasıl geçtiğini fark etmedin. Zamanın sana sunulmuş bir sermaye. Bu hafta kalan vaktinin bir saatini de vakti sana veren Allah'a ayır.

20:00’da Hayalhanem’e seni de bekliyoruz. İrtibat No: 00000006166. B002” (17 Ocak 2025 Cumartesi mesajı).

Çalışmada elde edilen görüşme notları ve netnografik veriler analiz edildiğinde Hayalhanem’in bilgilendirici, etkileyici, ilgi çekici ve sade bir anlatımla bir sunu şeklini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Hayalhanem’in fikir üreticileri, dinleyici ve izleyicilere aktardıkları dini bilgiyi modernize ederek yeni bir söylem ortaya koydukları görülmektedir. Ayrıca aktörler kısmında da değinileceği üzere gençlerin dilini yakalama noktasında M. Yıldız’ın önemli bir aktör olarak ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

• Aktörler ve Mekan Boyutu

Günümüz popüler kültürü post modern mekânla var olmaya, görünür kılınmaya, temsil edilmeye devam eden bir yapıdadır. Harvey’in (1969) “zaman-mekân sıkışması” kavramı, her coğrafyanın kendine özgü bir hikâyesi olduğu, her bir mekânda deneyimlenecek bir şeylerin olduğu, post modern mekân çalışmalarına ayrı bir bakış açısı sağlamıştır. “Yaratılmış mekânların” 2000’lerle hız kazanmasını kapitalist ilişkilerin bir çıktısı olarak gören Urry (2015: 48), mekânın, yerin ve bölgenin küreselleşme süreçlerinin sonucunda yeni biçimler ve anlamlar edindiğini belirtmektedir. Toplumlar da yer alan geleneksel mekan algısı bu değişim ve dönüşümlerin bir sonu olarak medya araçları sayesinde yeni bir dijital kültür yapısının oluşmasına neden olduğu görülmektedir. dijital kültürün küresel boyutlara ulaşmasıyla birlikte sosyal ilişkilerin de küreselleşmesini sağlayarak sanal mekanların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Modern bir mimari ve sanal bir mekanın diyalektiğiyle oluşan çalışmanın örneği Hayalhanem de geleneksel mekan algısından farklı olarak dijital kültürün yapısıyla harmanlanan bir modern dini mekan olduğu anlaşılmaktadır.

Mersin merkezinde bulunan 4 katlı yerleşimleri araştırmacı tarafından belli periyotlarla birçok defa (10 ve üzeri) ziyaret edilerek gerekli gözlemlerde bulunulmuştur. Son derece modern bir mimari görünüme sahip 4 katlının iç dizaynı ve Mersin Üniversitesi Çiftlikköy kampüsüne olan yakınlığı ile de dikkat çekici derecede stratejik bir konumda yer aldığı görülmektedir. 2022 yılının mart ayında İstanbul’un yine görece elit kesimin yer aldığı Şişli’de, yeni bir mekânın açılması geleneksel bağlamla ifade edilmekte zorlanılan bir durumu ortaya koymaktadır. Türkiye’nin Akdeniz kıyı şehirlerinden biri olan Mersin’in yine görece zengin/elit kesimlerin yaşadığı Yenişehir beldesinde ve yine İstanbul gibi büyük bir metropol şehrin Şişli gibi bir semtinde dinin anlatıldığı bir mekân açmak, modernleşme olgusu bağlamda önemli bir

açılım olarak görülmektedir. Çünkü sekülerleşme tartışmalarında öne çıkan önemli konu başlıklarından biri de toplumun şehirleşmesiydi. Toplum şehirleştikçe din ile arasına mesafe girecek ve toplumsallıktan ayrışarak daha dar bir alana, bireyselliğe evrilecekti. Oysa hem yukarıda adı geçen M Nesli örneğinde hem de araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem örneğinde bunun tersi bir durumun oluştuğu görülmektedir. Sanayileşmiş ve modernleşmiş şehirlerin, tabiri caizse kalbinin attığı muhitlerde gençler için adeta kafe tarzı bir alan açmak ve bu alanda dini bir söylem geliştirmek sekülerleşme tartışmaları bağlamında çarpıcı bir örnektir.

Hayalhanem merkezi hummalı şekilde dinî içerikler üreten bir yerdir. Özellikle sosyal medyada yayımlanacak olan videoların, çok kompartımanlı ve planlı bir işçiliğin ürünü olarak servis edildiği gözlemlenmiştir. Ses, görüntü ve yerleşim düzeni gibi tekniksel işlemler çok sayıda eleman tarafından bir ibadet bilinciyle ifa edildiği görülmüştür. Cumartesi akşamları, sosyal medya hesaplarından yayımlanmak üzere üretilen umumi dinî içerikler/sohbetler, halka açık sohbetler olduğundan üzerinde çok titiz çalışılarak düzenlendiği anlaşılmıştır. Cumartesi sohbetlerine katılım sağlayan yaklaşık 250-300 kişilik grubun içinde ağırlıklı yaş ortalamasının 20-22 olması dikkat çekici olmuştur. 40 yaş ve üzeri kişilerin az sayıda olduğu bu sohbetlerde hedef kitlenin daha çok genç ve üniversiteli öğrencilerden olduğu görülmüştür. 35-40 dakikalık süren iki seanslı sohbetin arasına 15 dakikalık, kendilerinin ifadesiyle “sınırsız çay ve ikram”, molası verildiği gözlemlenmiştir. Çay molasıyla beraber yaklaşık 2 saat süren haftalık cumartesi sohbeti, Hayalhanem’in reel evrende düzenli olarak sürdürdüğü ve Youtube’da da canlı olarak yayımlayarak geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflediği en göze çarpan faaliyettir. Bunun için hem sosyal medya mecralarında hem de telefonlara gelen klasik mesaj yoluyla sohbetin günü, saati ve yeri bildirilmektedir.

Hayalhanem Cumartesi Sohbeti, yatsı namazının cemaatle kılınmasının ardından bir hafızın etkileyici okuduğu Kur’an’ı Kerim tilavetiyle ile başlamaktadır. Bu giriş aslında, dünyada ve Türkiye’de bulunan dinî/Müslüman cemaatlerin geleneksel anlamda uygulayageldikleri bir standart giriş olarak okunmaktadır. Çünkü hemen hemen tüm cemaatler sohbetlerini başlatırken, açılış merasimlerini kelimelerin en güzeli şeklinde ifade bulan bir girizgâh ile Kur’an-ı Kerim ile başlattıkları görülmektedir. Hayalhanemde de bu uygulamanın olması, Hayalhanem’in gelenekle bağını kopartmadığı şeklinde okunmaktadır. Ancak sohbe başlanan vakıf hocasının sohbet girişi, geleneği bozan bir giriş tarzı olarak görülmektedir. Geleneksel sohbet girişlerine bakıldığında hoca veya vaiz, “hamdele” ve “salvele” diye ifade edilen; Allah’a hamt edilerek ve Hz. Peygambere salavat getirilerek sohbe başlanmaktadır.

Klasik sohbet girişlerinden bu anlamda Hayalhanem'in ayrıştığı veya unutulduğu gözlemlenmiştir. Nitekim erkek bir görüşmeci de bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Ben üniversitedeyken hocamız iki soru sormuştu. Dedi ki Ak Parti neden oy topluyor? Bir de Recep İvedik neden gişe rekorunu kırıyor, neden bu denli çok izleniyor? Cevabı açıklık. Tabi ikisinin de cevabı açıklıktır. **Mehmet yıldız ya da Hayalhanem geleneksel hocadan çok da farklı bir şey söylemiyor. Ancak kullandığı üslup, çok çok farklı. Üslubun kişiler üzerindeki etkisi çok fazla. Hayalhanem normal cemaat, Mehmet Yıldız da normal imam veya vaiz tarzının dışına çıkmış durumda. Mehmet yıldız sohbeta başlarken bile geleneksel girişten farklı olarak Hamdele ve salve ile giriş yapmıyor. Az önce de dediğim gibi bir kanka ilişkisinden doğan doğaçlama bir girişle başlıyor.** Gençle genç, çocukla çocuk, yaşlıyla yaşlı bir anlayışla hareket ediyor. Videoları beni alıyor (etkiliyor). (K20, 36, Erkek).

Gözlemler sırasında göze çarpan bir diğer konu ise kendilerinin ifadesiyle sohbet veren **vakıf elemanın** haftalık cumartesi sohbetine gelen kişilerle kurduğu ilişki biçimidir. Araştırmacının bizzat katılım sağladığı sohbetlerin birçoğunda konuşmacı hocanın sohbet girişinde, “Hayale yeni gelenler var mı? Şehir dışından katılan var mı? Yurt dışından katılan var mı?” Şeklinde sorulan soruların hem gelenler, hem canlı yayından izleyenler ve hem de Hayalhanem’de çalışanlar için ince mesajlar içerdiği sonradan anlaşılmıştır. El kaldırarak soruları cevaplamak isteyen yeni kişi, her şeyden önce ona uzatılan mikrofonla, kendi sesini hiç tanımadığı kişilerle beraber dinleyerek onurlandığı/mutlu olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca sohbet için girizgâh sayılabilecek bu sorular dinleyici/izleyicilere, bize şehir dışından hatta yurt dışından katılanlar da vardır, bakın Hayalhanem ne kadar da büyüyor imajını veren bir anlam içerdiği görülmektedir. Ancak araştırmacıya göre bu soruların asıl gayesi, Hayalhanem’e gelen söz konusu yeni kişinin bu sorular aracılığıyla, orada bir asker edasıyla hazır kıta bekleyen vakıf elemanları tarafından fark edilmesini yardımcı olmak ve çay-ikram molasında vakıf elemanlarının bu yeni kişiyle ilgilenilmesini sağlamaktır. Zira araştırmacı, vakıf elemanlarının çay molasında, özellikle Hayalhaneme ilk defa gelen kişileri yakın takibe aldıklarını, onlardan telefon numaralarını istediklerini ve çıkışta da yardım amaçlı dağıtılan kumbaralardan birini, dolduktan sonra geri almak üzere, onlara verdiklerine tanıklık etmiştir. Dolayısıyla ilk etapta dağınık ve karmaşık gibi görünen Hayalhanem Mersin merkezi, aslında tam aksine görev taksimi yapılmış, kimin neyle ilgileceği ve nerede devreye gireceği önceden belirlenmiş organizasyonel ve sistemli bir mekan olduğu tespit edilmiştir.

- **Karizmatik Liderlik: Mehmet Yıldız**

Çalışmada katılımcıların neredeyse tamamı Hayalhanem grubunun lideri ve simgesi haline gelen Mehmet Yıldız hakkında olumlayan ve ona karşı hayranlık belirten cümleler görüşler/ifadeler ileri sürdükleri görülmektedir. Onların gözünde Yıldız, hitabeti, giyimi, dertli olması ve çalışkanlığı gibi birçok bakımdan kendini kabul ettiren başarılı bir lider konumundadır.

katılımcılarla yapılan derinlemesine mülakat verileri deşifre edildiğinde, Hayalhanem ismi kadar ön plana çıkan veya Hayalhanem ile adeta müsemma kılınan Mehmet Yıldız'dan karizmatik bir kişilik olarak bahsedildiği anlaşılmaktadır. Düzgün bir hitabet ve diksiyona sahip, ikna kabiliyeti yüksek, çevresiyle iyi sosyal ilişkileri olan, giyim-kuşamına dikkat eden, genç, esprili, dertli ve yakışıklı gibi özelliklerle öne çıkarak din anlatan bu yönleriyle de Yıldız'ın diğer hocalardan farklılaşan bir kişilik olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Ancak Yıldız'ın daha ziyade hitabet, diksiyon, ikna kabiliyeti ve esprili anlatım özelliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Max Weber'in bürokrasi kuramını tanımlamak için ortaya attığı ve eski Yunancadan gelen karizma, Tanrı'nın hediyesi veya ilahi hediye olarak tanımlanmaktadır (Gül, 2003, s. 29). Karizmatik kelimesi ise karşısındaki kitlenin olağanüstü ihtiramına mazhar olup onları etkileme becerisine sahip bir yönetici anlamında kullanılmaktadır (Yakut, 2006, s. 29). Weber bunu 1940'lı yıllarda kitleleri etkileyen kişileri tanımlamak için yetki anlamında kullanmış, Hz. İsa, Ghandi ve Hitler gibi isimleri de karizmatik lider olarak görmüştür (Akt. Celep, 2004, ss. 27-54). Mehmet Yıldız Hayalhanem takipçilerini hem yüz yüze sohbetlerde hem de sosyal medya platformları üzerinden konsolide etme becerisini kazanmış biri olarak görülmektedir. Araştırmacı tarafından elde edilen saha notları verilerine bakıldığında Yıldız'ın ikna kabiliyeti, düzgün diksiyonu, etkileyici üslup ve hitabet yeteneği gibi özelliklerle takipçilerini etkilediğini ve hatta onların sosyal yaşamdaki dinî patriklerini şekillendirdiği görülmektedir.

Yıldız'ın videolarını izledikten sonra günlük yaşamdaki dinî pratiklerini değiştiren görüşmecilerden biri şunları dile getirmektedir:

“Mehmet hocayı takip ettikten sonra **insanlara karşı daha ılımlı davranmaya başladım**. Hayalhanem sayesinde böyle dinî kitaplar okumaya başladım. Okuduğum bir kitapta şöyle bir ifade geçiyordu: her kapına geleni Hızır say. Her kapına geleni hızır say sözünden sonra her yolda gördüğümü, karşılaştığımı Hızır saymaya başladım. Buna göre davranıyorum. Buna göre hareket ediyorum artık. Bu Mehmet hocayı takip ettikten

sonra, videolarını izledikten sonra başladı. Önce dine ısındım, daha sonra bu kitaba denk geldim ve kitapta böyle bir ifade geçiyordu. **Dine karşı bir nötrlüğüm vardı. Mehmet hocayla tanışmadan önce dine karşı bir tarafsızlığım vardı, o bunu pozitifçe çevirdi.**” (K1, 32, erkek).

Yıldız’ı, çağdaşı hocalardan ayıran özelliklere karizmatik bir anlam atfederek içsel yakınlık hissettiğini söyleyen bir başka görüşmeci konuşmasında şunları dile getirmektedir:

“Mehmet Yıldız Öncelikle **sempatik biridir**. Dünyada şöyle bir felsefe vardır: bir insanın yüzüne baktığında eğer kalbinde mutluluk hormonu oluşuyorsa o insanı seversin, dersin ki ben bunu kendime çok yakın hissettim. Mehmet Yıldız’da da durum böyledir. YouTube’da aynı bilgileri veren bir sürü hoca olmasına karşın, Allah hepsinden razı olsun, Mehmet Yıldız’a baktığımızda aynı sempatiyi duymadığımızı, daha farklı bir sempati duyduğumuzu görüyorum. Bu yüzden Mehmet Yıldız’ı takip ediyorum. Yoksa **Mehmet Yıldız’ın da verdiği birçok veriyi diğer hocalar da verebiliyor. Ancak Mehmet Yıldız çok samimi bir şekilde anlattığı için onu seviyor ve takip ediyorum.**” (K2, 18, erkek).

Modern çağda karizmatik lider profilinde bulunan özelliklerden biri de sosyal medyada takipçi kitlesini veya müntesiplerini etkilemek olarak okunabilir. Bu bağlamda Yıldız’ın etkili hitabeti, diksiyonu gibi özellikleri birçok görüşmeci tarafından övgüyle dile getirilmiştir. Nitekim bir görüşmeci bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir insanda bazen diğerlerine karşı aradığınız bir şey olur. Benim Mehmet Ağabey’de aradığım ise ilk önce tebessüm. Bir de **Mehmet Ağabey anlatırken hiçbir zaman yorulmaz ve anlatırken anlattığı şeyin heyecanını yaşar**. Bir insan anlatırken karşındakinin ruhuna dokunmak ister ya anlattığı şeyin ne kadar önemli olduğunu bildirmek ister. Tarih anlatırken ben de öyleyim mesela bunu karşındakine yaşatmak isterim. Mehmet Ağabeyde bu var. Karşındakine bunu yaşatabiliyor. Kendisi, içinde ne kadar bunu yaşıyor bilmiyorum Ama bize ne kadar yaşatmak istediğini anlatırken anlayabiliyoruz” (K3, 20, erkek).

Karizmatik liderlik, tanınan ve kabul görülen anlamlarında değerlendirilmektedir. Günümüz Türkiye’inde özellikle sosyal medyada görece kısa sürede belirli bir popülerlik elde eden kişilerden biri de Mehmet Yıldız’dır. Sosyal medyanın önemli platformlarından biri olan

Instagram’da Yıldız’ın şu anki takipçi sayısı 2,8 milyon²⁸, Facebook’ta²⁹ 1,2 Milyon³⁰ ve YouTube’da ise 960 bin³¹ kişiye ulaştığı tespit edilmiştir. Ve bu veri zaman içerisinde sürekli artan yönde bir değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Modern çağın önemli iletişim enstrümanlarından olan sosyal medya üzerinden belli bir takipçi kitleye ulaşmak popülerlik anlamında önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

Arkadaşlarının dilinden anlatılan *Mehmet Yıldız kimdir?*³² adlı videoda onu anlatanlar karizmatik liderlik kapsamında değerlendirdiğinde Yıldız’a atfedilen *O yorulmaz, 2-3 saatten fazla uyumayan, Türkiye’de onu hala tanımayan var mı? İzlemeye başladığında hayatla bağlantın kopuyor, Onunla hidayet nasip oldu, Allah ona öyle bir söz söyletiyor ki* gibi ifadeler, karizma kavramının kelime manasında yatan olağanüstü özelliklere karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Özellikle anlatıcılardan Murat Yılmaz adındaki kişinin Yıldız için, *Benim gözümde Mehmet Yıldız kimdir? Dedüğünüzde, Allah’ın hizmet için yarattığı kişidir, derim* şeklinde bir ifade kullanması Weber’in karizmatik liderlik bağlamındaki, liderin dünyevi veya dinsel nitelikte şaşırtıcı doğaüstü güçlerle takviye edildiği inancıyla ilişkilendirilebilmektedir. Dahası Yıldız’ı tanıtan arkadaşlarının çoğunda, yoğun bir duygusal bağlılıktan da söz etmek mümkündür. Lider ve takipçileri/izleyicileri arasındaki bu bağlılık Weberyen anlayıştaki karizmatik liderin özellikleri arasında değerlendirilebilir.

Netnografi tekniğiyle elde edilen verilere bakıldığında M. Yıldız’ın bir dinî içerik üreten en öncü kişi olduğu görülmektedir. “Dinlenme Rekorları Kıran İslami Rap Parça” adlı videoda Yıldız’ın sohbet veren sesi yer almaktadır. Ayrıca “54 Kıyamet Alameti 6’sı Hariç Hepsi Gerçekleşti” adlı en popüler 8. videoda Yıldız’ın yer aldığı tespit edilmektedir. Yıldız bu videoda arkada loş bir ışığın olduğu ve turuncu kiremit taşlarla ortama otantik bir renk veren bir sahnede bir müddet ayakta daha sonra ise sandalyeye geçerek sohbet verdiği görülmektedir. Üzerinde hakim yaka bir gömlek ve kolunda akıllı saati olan Yıldız’ın arkada hafif bir fon müziğin eşliğinde, adeta bir standup gibi soyut/dini bir konuyu anlatmaktadır. Onu dinleyen yaklaşık 15 kadar kişinin ise önlerinde çay termosları ve çay bardakları bulunmaktadır.

²⁸ Ayrıntı için bk. <https://www.instagram.com/mehmedimyldz/?hl=tr> (Erişim Tarihi: 27.02.2024).

²⁹ Ayrıntı için bk. <https://tr-tr.facebook.com/mehmedimyldz/> (Erişim Tarihi: 27.02.2024).

³⁰

³¹ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/channel/UCXs8nFqUPQaJZxAt1b3Wblw> (Erişim Tarihi: 27.02.2024).

³² Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=MPt7iPtQqfY> (Erişim Tarihi: 27.02.2024).

Dinleyenler bulunduğu tarafta ayrıca iki kameraman ayakta Yıldız'ı yakın çekim yaparak kaydettiği görülmektedir. Videonun genelenine bakıldığında video daha çok izleyenler için kırpılarak/kısaltılarak verildiği anlaşılmaktadır. Videoya yapılan yorumlar kısmı incelendiğinde ise ilgi çekici olan kıyamet konusu ile ilgili yorumların yanı sıra Mehmet Yıldız'ın şahsı ve anlatımı üzerine de birden fazla yorumun yapıldığı tespit edilmektedir. Örneğin Yıldız hakkındaki duygularını ifade eden bir erkek yorumcu şu ifadelerle yer vermektedir:

“ **Abi sizin kalbime verdiği huzuru daha önce kimse vermedi** inşallah yarından itibaren sizin vesilenizle Risale-i Nur'a başlayacağım rabbim tüm kullarına hidayeti nasip etsin inşallah. AMİN 🙏🙏🙏” (Yorumcu, @Mustafa56720, erişim tarihi: 28.10.2024).

Fatma ve Yehiz isimli başka yorumcular ise bazı temennilerini şu şekilde ifade etmektedirler:

“**Rabbim sizin sayılarınızı artırsın. Evlatlarımız sizlerle muhatap olsun inş.** 🤲🙏” (Yorumcu, @fatmacifci7652, erişim tarihi: 28.10.2024).

“**Abim hakikatleri çok güzel tasvirlerle, gayet akılda kalacak şekilde anlatıyorsun** gaflete çokça düştüğümüz bu zamanlarda ilaç oluyorsunuz nefislerimize. Allah sizden razı olsun. Elhamdulillah.” (Yorumcu, @yehizgndg01, erişim tarihi, 28.10.2024).

Hayalhanemin ekrandaki yüzü olan Mehmet Yıldız, en popüler ilk 10 videodan sadece bir videoda görüldüğü tespit edilmektedir. Ancak popüler 20 video tarandığında Yıldız'ın video sayılarının arttığı gözlemlenmektedir. Kıyamet alametlerinin anlatıldığı videodan sonra “Namazda Yapılan 12 Büyük Hata”, “Hz. Ali'nin İnanılmaz Hayatı” ve “Bu Duayı Eden Ne İsterse Elde Eder” adlı videolarda da Yıldız'ın videolarının milyonlarca kişi tarafından izlendiği tespit edilmektedir. Araştırmada tespit edilen bu durumu, Yıldız'ın din anlatan ve milyonlarca kişi tarafından izlenen bir ekran/youtuber vaizi olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun birlikte Hayalhanem için bir içerik üreticisi olan Yıldız, hem kendi arkadaşlarının dilinden kendisi hakkında anlatılanlara hem de takipçi ve yorumcuların anlattıklarına bakıldığında Hayalhanem ismi kadar ön planda tutulan bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır.

- **Popüler Dindarlığın Ekran Vaizleri: Youtuber ve Sosyal Medya Fenomenleri**

Aylık 51 milyon³³ aktif sosyal medya kullanıcısı bulunan ve %55 oranı ile dünyada ve Türkiye’de Google’dan sonra en çok ziyaret edilen ikinci internet sitesinin YouTube olduğu görülmektedir. Youtuberlık da düzenli olarak YouTube’a video yükleyip oradan para kazanmayı ifade eden ve 2017 yılında İŞKUR tarafından meslek statüsü kategorisine alınan yeni bir meslek türü olarak boy göstermektedir (İlhan, 2018, ss.142-146). Video yükleme, izleme ve canlı yayın yapıp paylaşma gibi olanaklarıyla kullanıcılarına geniş bir özgürlük sahası tanıyan Youtube, yeni nesil için vakit geçirilecek cazip bir platform olmaktadır. Bu bağlamda Andy Warhol’dan mülhem olarak, herkes günün birinde on beş dakikalığına meşhur olacağı ön görüşü, günümüzde YouTube üzerinden rahat bir şekilde gerçekleştirilebileceği görülmektedir. Youtuber vaizi kavramındaki vaiz ise insanları din konusunda aydınlatan, kötülüklerden sakındıran, öğüt veren ve uyaran kişi olarak tanımlanmaktadır (Öcal, 2014, s. 126).

Derinlemesine mülakat tekniği kapsamında görüşme soru formunda katılımcılara, Hayalhanem’in ekrandaki yüzü olan Mehmet Yıldız’ın bir youtuber vaizi olup olmadığı sorulduğunda görüşmeye katılanların büyük çoğunluğu Yıldız’ı bir youtuber vaizi olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Sosyal medya üzerinden din anlatıp meşhur olma geleneği sadece ülkemize ait bir özellik değildir. Pakistanlı-Amerikalı bir Arapça öğretmeni olan Nouman Ali Khan da youtuber vaizliği kapsamına alınabilecek isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. bayyinahtv.com isimli resmi YouTube kanalında Khan’ın 2,11 milyon takipçisinin olduğu görülmektedir³⁴. Dr. Zakir Naik de bu anlamda örnek gösterilebilecek bir başka isimdir. 3,8 milyon abonesi³⁵ bulunan Naik, İslam ve karşılaştırmalı dinler konusunda konuşmalar yapmaktadır. Hintli bir vaiz ve hatip olan Naik, aynı zamanda bir tıp doktorudur. Söz konusu iki isim de tıpkı Mehmet Yıldız gibi daha çok yeni neslin dikkatlerini çektiği, bir başka ifadeyle abone olanların, izleyenlerin daha çok genç kesimler olduğu görülmektedir. Sosyal medyada dini konulara anlatarak belli bir popülerlik kazanan kişiliklerden biri de ülkemizde kadın tarafını temsil eden yazar ve uzman aile danışmanı Saliha Erdim³⁶’dir. YouTube ve Instagram’da bir milyondan

³³ Bu rakam 2023 yılında Youtube’un aylık aktif kullanıcı sayısı yaklaşık 2,68 milyar olduğu görülmektedir. Ayrıntı için bk. https://juntire.com/blog/youtube-istatistikleri?doing_wp_cron=1717532071.0015280246734619140625 (Erişim Tarihi: 04.06.2024).

³⁴ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/@bayyinah> (Erişim Tarihi: 18.03.2024).

³⁵ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/@Drzakirchannel> (Erişim Tarihi: 18.03.2024).

³⁶ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/c/salihaerdemhanimefendi> (Erişim Tarihi: 17.08.2024).

fazla takipçisi bulunan Erdim belli periyotlarla sosyal medya hesabına kısa videolar yüklemekte ve bu videolarda daha çok kadın ve aile konularını işlediği görülmektedir.

Bu tür kişilikler, ürettikleri videoları, sosyal medyada yayımlayarak zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın YouTube üzerinden mesajlarını geniş kesimlere ulaştırmaktadır. Böylece vermek istedikleri mesajları kısa zamanda ve çok daha az bir masrafla hedef kitleye erişirebilmektedirler. Yıldız, Khan, Zakir, ve Erdim gibi kişiliklerin takipçi sayılarına bakıldığında salt dinî bilgiyi nakletmeyi yeğlemedikleri, aynı zamanda bu aktarmayı yaparken gençleri cezbedecek bir yaklaşımla söz konusu bilgiyi sundukları/servis ettikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda Youtuber vaizlerinin, hitabet gücü, diksiyonları ve güncel konulara vakıf olmalarıyla birlikte video çekenlerin sosyal medyadaki özellik ve incelikleri bilmesi gibi hummalı bir işçiliğin sergilendiği çok yönlü bir mecra olarak değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu hummalı çalışma verilen mesajın sadece yanındaki görece az kabul edilen kişililerden ziyade ekranın önündeki binler, belki de milyonlar için olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim görüşmeye katılan bir katılımcı bu durumu kendi ifadesiyle şu şekilde dile getirmektedir:

“Tabi ki. Çok izleniyor. **Derdi yanındakiler olsa bile asıl amaç sosyal medyaya oynamaktır. Bir dakikada kişiyi kendi kanalına abone ettirebilecek bir hitabeti var.** Çok iyi sloganlar bulabiliyor.” (K20, 36, erkek).

Dolayısıyla K20 kodlu katılımcının Yıldız için “**bir dakikada kişiyi kendi kanalına abone ettirebilecek bir hitabeti var**” ifadesi yukarıda ifade edilen karizmatik lider ruhuna uygun bir biçim olarak okunmaktadır. Yine görüşmecinin, “asıl amaç sosyal medyaya oynamaktır” ifadesi de hem Hayalhanem hem de Yıldız’ın modern çağın yeni medya araçları üzerinden üretilen bir dindarlık formuna işaret etmektedir.

Netnografi verilerinde özellikle Yıldız’ın bizzat konuşmacı olduğu videolara yapılan yorumları analiz edildiğinde izleyicilerin benzer değerlendirmeler ileri sürdükleri görülmektedir. “Namazda Yapılan 12 Hata” adlı videoda Yıldız siyah bir tişört giyerek ayakta bir standupçı gibi konuyu anlattığı gözlemlenmiştir. Videoda namazda yapılan hatalar ve bunların ciddiyetini anlatan Yıldız, dini bir konu olan namazı kameranın önünde ve bir ormanı andıran arka fonda anlatmaktadır. Zaman zaman arkadan bir fon müzik sesinin duyulduğu bu videoda Yıldız’ın jet ve mimiklerinin yanında namaz kılan bir gencin videosundan kimi

kesitlerle söylediklerini dramatize ettiği gözlemlenmektedir. Yaklaşık 4,5 milyon görüntüleme alan bu videonun altına ise 4 bine yakın yorumun yazıldığı tespit edilmiştir.³⁷

Yıldız'ın anlatımından etkilenerek namaza başladığını söyleyen Burak isimli bir izleyici yorumunda şunları dile getirmiştir:

“Yemin ederim ki o son cümleyi söyledi " Allah'ı sevmiyorsun." Kalktım namaz kıldım. İçim huzur doldu ya. Allah bu kanaldan razı olsun bu kanal sayesinde gerçek İslam'ı yaşamayı öğreniyoruz. iyi ki varsınız.” ([@burakhark1441](#), erişim tarihi: 21.01.2025).

“Sen nasıl bir adamsın ya!” diyen Emrah isimli bir başka izleyici ise Yıldız'ın anlatımından etkilendiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Sen nasıl bi adamsın ya. Hem güldürüp hem ufkumuzu açyorsun. Allah seni cennetine kabul etsin kardeşim ☺ (yanlış da anlaşılmağın ettiğim dua öl hemen değil yani anladın sen) ☺ ☺.” ([@emrahcozduren4989](#), erişim tarihi: 21.01.2025).

Yıldız'ın anlatım tarzından etkilenen bazı izleyiciler yorumlarında şu ifadelere kullanmıştır:

“Nedense en çok Mehmet abiyi seviyorum anlatış şekli beni benden alıyor.” ([@dark99knight94](#), erişim tarihi: 21.01.2025).

“Videolarınızı herkese sevdirmek için nasıl komik hem de manalı şeyler yapıyorsunuz🤔🤔.” ([@_rz4y3v4_3](#), erişim tarihi: 21.01.2025).

“Canlandırmalar da efsane olmuş yalnız :)” ([@ipek0010](#), erişim tarihi: 21.01.2025).

“Abi mimiklerin süper !!! Komiksin ve doğrusun Allah razı olsun.” ([@neziwabbasov5098](#), erişim tarihi: 21.01.2025).

“Abi seni yeni fark ettim vallahi. Seni karşıma çıkarana ALLAHIMA şükürler olsun. Bu hataların bazıları bende oluyordu ve sen bana iyi şekilde anlattın bu videoyla. ALLAH

³⁷ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=Fy7HbLxQJcY> , (Erişim tarihi: 21.01.2025).

işini rast getirsin. **seni çok sevdim bundan sonra hep seninleyim**💞💞” (erişim tarihi: 21.01.2025).

Katılımcı ve yorumcuların Yıldız için *beni benden alıyor, efsane, mimikler süper* gibi ifadeler kullanmaları Yıldız’ı ekran vaizi ve bir sosyal medya fenomeni olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle netnografi ve derinlemesine mülakat tekniğiyle elde edilen verilerde popüler videoların altına yapılan binlerce beğeni ve yorum analiz edildiğinde bir din anlatıcısı olan Yıldız’ın ekran vaizi olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

- **Kadın Anlatıcının Olmaması: “Büyük Bir Eksiklik”**

Tarihsel süreçte toplumsal anlamda tartışma yaratan kadim konuların başında kadının toplumdaki konumu gelmektedir. Gerek dinlerin bu konudaki yaklaşımı olsun gerek günümüz modern toplumun ortaya koyduğu yaklaşımlar olsun sosyolojik anlamda yapılması gereken, bu konuda yerme veya savunma/taf olma psikolojisinden uzak bir şekilde konunun irdelenmesidir. Araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem adlı dinî grubun on yılı aşkın süredir topluma dinî anlattığı halde, grupta kadın anlatıcıya ve kadınlara has bir mekana yer verilmemesi, araştırmacı için dikkat çekici bir durumdur. Dolayısıyla araştırmaya katılan katılımcılara bu minvalde bir soru yöneltilerek konu hakkındaki verilerin deşifre edilmesi hedeflenmektedir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan Hayalhanem grubunun halihazırda Mersin Çiftlikköy yerleşkesinde ve genelde ise tüm diğer yerleşkelerinde kadınlara ait bir alanın/mekanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Dahası bünyesinde veya sosyal medya kolunda hiçbir kadının konuşmacının aktif rol almadığı gözlemlenmiştir. Bu minvalde bir soru sorulduğunda ise beden üzerinden yürütülen kimi toplumsal normlar ve İslamî literatürde kabul görülen *fitrat* söyleminin ön plana çıkarılarak cevap verildiği anlaşılmıştır. İslamî ritüellerde ve bir kültür olarak geliştirilen söylemde, erkeğin camide kadının ise evinde ibadet etmesi makbul karşılanmıştır. Ancak araştırma boyunca hem görüşme sırasında hem de yapılan netnografik gözlemler sonucunda birçok kadın takipçinin, Hayalhanem’de kadınlara yönelik bir mekânın olup olmadığını sorduğunda, **“olsa çok iyi olur”** dediği görülmüştür. Nitekim bir kadın görüşmeci Hayalhanem’de kadın anlatıcının olmamasını büyük bir eksiklik olarak görerek konuşmasında şunlara değinmiştir:

“**Büyük bir eksiklik bence.** Kadınları içine almamak Hayalhanem için büyük bir eksikliktir bence. Bizler için de tabi. Olsa güzel olurdu. Bu denli güzel bir şekilde sosyal medyada faaliyet gösterirken **kadının olmaması eksik yani.**” (K17, 28, kadın).

Bir başka katılımcı ise konuyu dinin muhatapları çerçevesinde ele alarak ciddi bir eksiklik olduğunun şu şekilde ifade etmiştir:

“**Ciddi bir eksikliktir bence.** Çünkü bu din sadece erkeklere indirilmedi. Sadece bayanlara da indirilmedi. Ki Hayalhanem’i takip eden çok fazla bayan da var. **Bir bayan tarafı muhakkak olmalıdır bence.** Yine onların içerisinde yetişmiş veya yetiştirilmiş bir hanımefendi olmalıdır. Çünkü direkt olarak bayanlara hitap edecek anlamında.” (K8,31, erkek)

Netnografik veriler analiz edildiğinde popüler videoların altına yazılan yorumlar katılımcıların ifadeleriyle paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Nitekim bu benzerliği Dilan ve Nisanur adlı bir yorumcular şu şekilde ortaya koymaktadır:

“**Kadınlar için** de sohbetler ve anlatılar bekliyoruz” (@dilan_deniz040, erişim tarihi: 21.01.2025).”

“Ümmetin **Kadınları ve kızlarının da böyle mekanlara ihtiyacı var.** Rabbim nasip eder inşallah🙏³⁸.” (@NisaNur-mv8ut, erişim tarihi: 22.01.2025).

Nur isimli bir kadın yorumcu ise Mersin’de Hayalhanem’in yakınında olmasından fakat erkek olmadığı için oraya gidip sohbeti dinlemediğinden dolayı *keşke erkek olsaydım* diye hayıflanmakta, Ecmel isimli yorumcu ise kızlar için Hayalhanem talebini dile getirmektedir. İkisi de yorumlarını şu şekilde ifade etmektedir:

“Mersindeyim, yanı başınızda yanınıza gelmek istiyorum ama gelemem **keşke erkek olsaydım** da sizin gibi insanlarla sohbet etseydim. Sizleri dinledikten sonra günah işlemeden önce bin kez düşünüyorum ve diyorum ki doğru değil. Allah Razı olsun

³⁸ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=R6RY1c9SbBM>, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

dilerdim ki yanınızda olayım 😊. Oraya gitmeyen erkekler kıymetini bilin ve oraya gidin herkese nasip olmuyor³⁹ 😊.” (@Nurrrr15k, erişim tarihi: 21.01.2025).

Bir başka yorumcu ise benzer bir düşünceyi farklı kelimelerle şu şekilde ifade etmektedir:

“Erkekler çok şanslı, değer bilse keşke, gençler valla çok şanslılar. Allah senden razı olsun Mehmet abi. **Keşke kadınlar için de bir Hayalhanem olsa.** Allah Mehmet abimi ve bizleri Peygamberimize komşu eylesin♥Hayalhanem ♥”⁴⁰ (@Kpssyolcusu8844, erişim tarihi: 22.01.2025)

“Selamun aleyküm. Ben gerçekten Mehmet ağabeyi dinlerken böyle içimdeki ses diyor ki kalk önüne gelene dininin güzelliklerini anlat. Bu kadar güzel gazlıyor insanı gerçekten. Keşke erkek olsaydım da Hayalhanem’de olsaydım. O sohbette, o mekanda maneviyat dolu gerçekten keşke Hayalhanem’e bağlı **bir de kızlar için** bir Hayalhanem olsa ne kadar güzel olurdu. (Bu arada bu söylediğim de bir gönderim dir #hayalhanem’e⁴¹ 😊😊. (@ecmeldeniz3397, erişim tarihi: 21.01.2025).

Sosyoloji, daha çok kendini toplumsallık üzerinden tanımlayan görece yeni bir disiplindir. Toplum denen karmaşık yapı hangi düzeyde ele alınırsa alınsın kadın ve erkek olarak insan, bu yapının merkezinde yer almaktadır. Toplumsal hayatın bu yapısı içinde bir aktör/eyleyen olan birey, toplumsal hayata bizzat müdahil olmakta ve aynı zamanda meydana gelen sosyal ilişkinin de bir taşıyıcısı konumundadır. Araştırmada örneklem grubundaki görüşmecilerin büyük çoğunluğu kadının bu yapının içerisinde yer olması gerektiğine inandığı anlaşılmaktadır. Bir katılımcı bu gerekliliği şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu konu benim de kafamı kurcaladı doğrusu. Neden kadınlar yok, diye. Mesela bayanlar nasıl gelip gidebilir? **Bayanların eğitim alması gerekli ve önemli bir konudur.** Çünkü **bayanlar ümmeti yetiştirir. Ümmetin yarısını bayanlar oluşturur,**

³⁹ Ayrıntı için bk. https://www.youtube.com/watch?v=Taa2-M0W_k. (Erişim tarihi: 21.01.2025).

⁴⁰ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=9oCVPqDI5mI>, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

⁴¹ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?>. (Erişim tarihi: 21.01.2025).

diğer yarısını da bayanlar yetiştirir. Daha çok anne kontrolünde yetişir çocuklar. Anne sevgisi ve terbiyesiyle yetişirler. Ama bunun sosyal medya ayağı gerekiyor mu, olmaması mı gerekiyor bu konuda çok yeterli bir bilgim yok. Ama bence bu konuyu kendi eşleriyle idare edebilirler. **Çünkü bir gerekliliktir.**” (K21, 24, erkek).

“Kadınların eğitim alması gerekli ve önemlidir” vurgusunu yapan katılımcıya göre ümmetin yarısının kadınlardan diğer yarısının ise onların yetiştirdiklerinden oluşmaktadır. Görüşmecinin ümmetten kastı bir bütün olarak İslam toplumunu ifade etmektedir. İslam literatürüne baktığımızda ümmet kavramının içine kadın-erkek, genç-yaşlı iman eden her mümini kapsamaktadır. Hatta İslamî bakış açısına göre insanlığın tamamı ikidir. Biri daveti kabul etmiş ümmet, diğer geri kalan ise davet ulaşmamış veya davet ulaştıktan sonra davete icabet etmemiş olanlardır.

İslam’ın kadın ve erkeğe aynı veya eşit bir şekilde itibar verdiği ve onların İslam tarafından benzer meziyetlerle teçhiz edildiği görülmektedir (Birekul, 2015, s. 119). Kadınlara erkek arasındaki kimi farklılıkları ise birinin yetkinliği diğerinin eksikliği şeklinde değil, aksine ikisi arasında kurulmuş bir denge ve uyum olarak okumak gerekmektedir (Mutahharî, 2018, s. 2017). Bununla birlikte İslam inancı, kadın ve erkek arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmayan bir anlayış sergilediği de anlaşılmaktadır. Söz konusu inanç, toplumsallığın kolay bir şekilde işlenmesi için insanların gereksinimlerinin karşılanmasını sağlayan cinsiyetler arası işlevsel farklılıkların önemi üzerinde de büyük bir hassasiyetle durmaya çalışmıştır. İslam, iki cins arasındaki fonksiyonel ilişkiyi, hedeflemiş olduğu toplumun amaçları arasında saymıştır. Bu bağlamda Hayalhanem örneklemeden çıkan analiz çerçevesinde bu durum okunduğunda, toplumsal yapı içerisinde kadının tıpkı erkek gibi bir toplumsal cinsiyet kategorisi ve bir toplumsal tip olarak okunması ve irdelenmesi icap eder. Zira ister İslam dininde olsun ister toplumsal teorilerde olsun sosyal değişim ve dönüşümde ve toplumun bir süreklilik içerisinde ayakta kalabilmesinde kadın ve erkek rolleri kimi yerlerde farklılıklar arz etse de ayrı düşünülemez bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Nitekim İslam toplumunda kadının toplumdaki yeri incelendiğinde çalışma hayatında, zanaatkarlık ve el işlerinde, tıbbi hizmetlerde, ticaret hayatında ve savaşlarda kadının bilfiil yer aldığı görülmektedir (Hamidullah, 1980, s. 181). Dahası kadınların dinî faaliyetlere katılımları, bir başka ifadeyle tebliğ faaliyetlerinde bulunmaları da söz konusudur. Risalet’in ilk yıllarında Hz. Peygamber bu görevi yürütürken Hz. Hatice’nin de bu konuda kocasına destek olduğu ve tebliğ faaliyetlerine

katıldığı görülmektedir. Yine bu anlamda Guzeyye⁴² adlı bir kadının Mekke döneminde Müslüman olduktan sonra İslam'ın yayılması için önemli hizmetler gördüğü ifade edilmektedir (Savaş, 1991, s. 106). Günümüz Türkiye'sinde dinin mümessili konumunda olan DİB'in vaiz, il müftü yardımcısı ve hatta Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevine kadar kadın kişileri istihdam ettiği görülmektedir (Tuksal, 2022, s. 340). Bu bağlamda Hayalhanem'de kadın anlatıcının bulunmaması veya fiziki mekanlarında kadına dair bir faaliyetin yer almaması araştırmaya katılan görüşmeciler tarafından büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu durum, Hayalhanem'in görünürde modern olduğu halde kadın üzerinden yürütülen söylemi değiştiremediğini ve katı geleneksel dinî algıyı henüz kıramadığını orta koymaktadır.

Bir kadın katılımcı bu durumun bir eksiklik olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

“Kötü buluyorum. **Eksiklik** ashında. Çünkü bizim de ihtiyacımız var öyle bir ortama. Evet çok güzel, beyefendilerin, erkeklerin o tarz ortamlarda olması. Bize de sosyal medya aracılığıyla göstermeleri bu da bizim için faydalı elbette. **Ama dernek çalışmaları hanımlara yönelik de olursa güzel olur.** Bu benim düşüncem kendi eşleri anlatabilir mi diye. Sadece düşündüm. (K16, 19, kadın).

Aynı kadın katılımcıya “Hayalhanem ile ilgili özel bir anınız var mı varsa paylaşır mısınız?” Sorusu sorulduğunda Hayalhanem'in mekanını merak etmesi ve bir gün oraya gitmeye niyetlenmesini özel bir anı olarak şu şekilde ifade etmiştir:

“Üniversiteye ilk geldiğimde, pek bir anı değil de komedi gibi... çok merak ediyordum. Bir de Mersin'e geldim Hayalhanem de burada. Saat gece 11. Hemen gittim oraya. Etrafında şöyle bir dolaşım. Ağabeyler hatta kapıyı açtılar. Bana tip tip baktılar. Bu kız ne yapıyor dediler mi acaba, demişlerdir. Öyle bir etrafını gezdim meraktan. Ama çok tenhaydı. Çok korktum geri gittim (görüşmeci yüksek sesle güldü). Tek başımaydım. Çok merak ediyordum. Çok takip ediyordum. Üniversiteyi kazanır kazanmaz, hemen gittim Hayalhanem'in etrafına.” (K16, 19, kadın).

Bazı katılımcılar için de sohbet veren kişinin cinsiyeti, diğer bir ifadeyle kadın veya erkek olması çok önemli değildir. Önemli olan yapılan sohbete bir şekilde ulaşabiliyor olmaktır.

⁴² Söz konusu kadının Hz. Hatice'nin annesinin kabilesinden olduğu rivayet edilir. Ayrıntı için bk. Ez-zubeyri, Nesebu Kureyş, 433-438; el-Belazuri, Ensab, I, 422; Ibn Hazm, Cemhare, 170-171.

Dolayısıyla Mehmet Yıldız'ın sohbetleri zaten sosyal medyada yayımlandığı için bunu kadınlar da dinleyebilirler. Onun için kadın sohbetçinin olmamasını bir eksiklik olarak görmeyen görüşmecilerden biri şunları dile getirmektedir:

"Doğrudur henüz yok. Ama **ben olması gerektiğini düşünüyorum**. Zaten daha çok sohbetler çekime tabi tutulduğu ve sosyal medyada paylaşıldığı için orada bayanlar da takip edebiliyor ki ediyorlar zaten. Ancak yine de bu çatı altında kadınlara yönelik bir kadın derneğinin veya bir kadın meclisinin olması elzendir. Fakat bu da yine islami kriterler göz önüne alınarak yapılması gerekir. Ya da kadın erkek ayrı olacak bir şekilde de olabilir. Bayanlar da bir alt katta olabilir. Ya da perdeli bir mekânda onların da takip edip canlı bir şekilde istifade edebileceği bir yer olması gerekir. Takip edip hayatı değişen kadınlar var. Namaz, başörtüsü gibi konularda." (K9, 30, erkek).

Kadının olmaması durumunu farklı yorumlayan ve ilginç bir şekilde bu durumdan mutlu olduğunu ve kadının bulunduğu yeri fitne olarak değerlendiren bir görüşmeci ise kendince kimi hassasiyetlere dikkat çekerek kadının olmaması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir:

"**Kadınlara yönelik olmaması beni mutlu ediyor**. Şöyle ki daha rahat oraya gidip çıkabiliriz. Bu anlamda yani. Benim şahsi düşüncem de **bana göre kadının olduğu yerde bir fitne**, bir yerden laf gelir, şey yapıyor. Kendini aklayamıyorsun. Önceki Sözler Köşkü'nde de böylesi sıkıntılar olmuştu. Böyle şeylere maruz kalınmaması için bu gerekli. Zaten dinen de kadınlar evinde kalması lazım. Sosyal medyada takip edebilirler bu anlamda. (K7, 24, erkek).

Yine konuyu *ateş-barut* metaforuyla somutlaştırmaya çalışan bir başka görüşmeci şunları dile getirmektedir:

"Dinimizde kadına anlatılacak olan bir şeyin şahsım adına yalnız bir köşede anlatılması gerektiğini düşünüyorum. Bir hanımefendi derdini bir hoca efendiye anlattığı zaman orada bir köşeye çekilir, cemaatin dışına gelir ve orada anlatır. Dolayısıyla **bence ateşle barutu yan yana getirmemek lazım**. Hayalhanemdekiler her ne kadar kendi nefislerine hâkim olsalar bile belki de oraya yeni gelip gidenlerin, hanımefendilerle aynı ortamda bulunmalarının doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü insanın nefsi kendisine kötülüğü emreder. Mesela hocaların eşlerinin gelen diğer hanımlarla ilgilenmesi daha münasiptir." (K3, 20, erkek).

Konuyu spesifik olarak ele alan bir başka görüşmeci, *kadınlara kadın hocanın erkeklere erkek hocanın bilgi vermesinin daha doğru olacağını* ifade ederek şunları dile getirmiştir:

“Hayalhanem’de Kadınlara yönelik bir etkinliğin bir sohbet alanının olmaması bir eksiklik. Kadınları ilgilendiren videolar var. Fakat videoyu canlı izleyenlere baktığımızda kadınların olmadığını gördüğümüzde bu büyük bir eksiklik. Mehmet Yıldız Hoca’nın hem kadınlara hem de erkeklere yönelik sohbet vermesi iyi hoş bir şeydir ama bayan hocamızın da bayanlara yönelik onları ilgilendiren vaaz ve sohbetler vermesi, bir kanalın açılmasını gerekli görüyorum. **Empati yaptığımız zaman kadınlara, kadın hocanın anlatması daha uygun olur.** İnsan hemcinsine karşı daha rahat olur ve soru sorarken de daha rahat bir şekilde sorar daha iyi bir şekilde beğendiğini anlattığını anlatabileceğini düşünüyorum. Bir kadın bir erkeğe tam anlamıyla hislerini anlatamayabilir. Bir erkek de bir kadına anlatamayabilir. **Hayalhanem çatısı altında bir bayan hocanın da bayanlara anlatması gerektiğini düşünüyorum çok iyi olur**” (K2, 18, erkek).

Araştırmada Hayalhanem’de kadın anlatıcının bulunmaması ya da bir başka deyişle Hayalhanem’in fiziki çatısı altında kadına dair bir dinî organizasyonun yer almaması konusu, modern araçlarla dinî tebliğ ediyor olsalar da özellikle kadın konusunda geleneksel din anlayışından henüz kopamadığı anlaşılmaktadır.

- **Gençleri Cezbeden Mekan: Hayalhanem Kafe**

Mekânlar geçmişten günümüze, insanların yaşam şekillerine, çeşitli istek ve arzularına göre inşa edilmiştir. Mekân, her şeyden önce insanların birbirleriyle ilişki kurduğu yer anlamına gelmektedir (Öztürk, 2012, s. 17). Bu ilişkinin potansiyel anlamda sağlayıcıları ise bireylerdir. Geleneksel yaşamın yerini alan modern hayatın, daha flu bir tonda toplumsal hayatın her alanını şekillendirdiği gibi modern mekanların görünümünde de bu ton görülmektedir. Modern çağ şehirlerinde, insanların kullandığı mekanların, farklı talepler doğrultusundaki değişimi *eskiyeni* diye tabir edilebilecek şekilde tanımlanabilmektedir. Çünkü söz konusu bu değişiklik, geleneği/eskiyi tamamen reddeden veya geleneğin karşısında duran bir yaklaşımdan ziyade geleneksel tonları, modernin cilasıyla harmanlayarak adeta yeniden bir *yeni* meydana getirdiği anlaşılmaktadır.

Sosyolojik bağlamda mekanı üç boyutta ele almak mümkündür. Bunlardan ilki insanın kendi ihtiyaç ve arzuları doğrultusunda üzerinde yaşadığı mekanı şekillendirmesi ve mekana

bir şeyler katmasıdır. İkinci boyutta mekan, insanı sınırlayan ve sosyalleşmesine şekil veren bir alan olmasıdır. Üçüncü boyut ise insanların kendi aralarında kurdukları etkileşimi bir mekan üzerinden kurgulaması boyutudur. Bu bakımdan mekan salt fiziki bir alan olarak değil aynı zamanda bu fiziksel alan üzerinde yaşayan insanların sosyo-kültürel ruhunun yansıdığı soyut bir olgu olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda bazı mekanlar bazı toplulukların ruhunu yansıtmaktadır. İnsan kendi kimliğini ifade edebilmek için mekânları oluşturmaktadır. Teknolojide, teknikte ve ihtiyaçlarda meydana gelen değişime paralel olarak insan, oluşturduğu bu mekânları değiştirip, dönüştürmektedir.

Modern düşünce içinde mekân kendini simgesel değerler üzerinden gösterirken, post modern düşünürlerce “hyper mekân” olarak adlandırılan mekân ise değişkenliklerin sıklıkla yer aldığı, belirginliklerin olmadığı bir yer olarak açıklanmaktadır. Lefebvre, gündelik yaşam aktivitelerini zaman ve mekân süreçleri çerçevesi içinde inceleyerek, mekânın, mekânsal bağlamının toplumsal değer ve anlam algısından üretildiğini belirtmektedir (Schmid, 2008, s.s. 25-46). Günümüz teknolojiye dayalı bilgi toplumu, mekânlara dijital yeni özellikler kazandırmakta, mobil iletişim teknolojileri ile de etkileşimin yüksek olduğu sınırsız mekânlar oluşturmaktadır. Mekânların görsel kolaj biçiminde yer aldığı geleneksel medya yerini günümüzde gerçeklik ile temsili arasındaki ilişkinin belirsizleştiği yeni medyaya bırakmaktadır. Günümüzde, dijital dünyanın hızla toplumsal yaşama entegre olmasıyla, gündelik yaşamın her alanına nüfus eden yeni medya adı altında yeni mekânlar yaratmıştır. Yeni medya ortamında yer alan karmaşık bilgi aktarımı yapısı gündelik yaşam eylemlerinin fiziksel mekânlarını değiştirmiş, yeni dönüşümler yaratmıştır. Gösterge ve imaj tüketimine dayalı post modern toplum kendine sosyal medya gibi farklı sanal mekânlara ait yansımaların toplumlar tarafından tüketildiği ve yansımaların özgünden daha gerçek biçime girdiği küresel mekânlar yaratmıştır (Çubuklu, 2000, s. 63).

Modern dönemde yeni nesil kahveciler, sanat kafeler ve kitap kafelerin yanı sıra gençlerin ilgileri doğrultusunda kafe tarzı dizayn edilen dinî sohbet mekânlarına da rastlanılmaktadır. Modern bir dekorasyonla teçhiz edilen dinî mekanlardan biri de Hayalhanem'dir. Sadece bulunduğu konum itibarıyla değil aynı zamanda modern mimarisi ve iç tefrişatıyla da yeni neslin duygu dünyasına hitap eden Hayalhanem, geleneğin sesini ve soluğunu, modern anlayışın evinde misafir etmeye çalıştığı görülmektedir.

Saha çalışmaları sırasında dernek başkanı Fatih Ünal ile yapmış olduğumuz görüşmelerde mekan/kafe ile ilgili şu çarpıcı teptiler dikkatimizi çekmiştir. Ünal konuyla ilgili, Hz. Peygamberden örnek vererek o zamanda da en iyi şairlerin savaşlarda motivasyon için ashabı desteklediğini ifade etmişti. Ünal, günümüzde de aynı saikle insanlara iman hakikatlerinin anlatıldığı bu mekanların son derece nezih ve cazip kılınması gerektiğini söylemişti. Ünal'ın bu konuda İslam tarihine yaptığı gönderme, sosyolojik anlamda hem bir meşrulaştırma olarak değerlendirilebilmekte hem de günümüz gençlerinin talep ve ilgilerinin dikkate alındığı şeklinde okunabilmektedir. Zira bazı görüşmecilerin Hayalhanem'in mekânı konusunda israf kavramını telaffuz ettiği görülmektedir. Ünal'ın israfla ilgili gelebilecek sorular karşısında Hz. Peygamber dönemindeki şairlere vurgu yapıp konuya dinî bir açıklık getirerek bir meşruiyet zemin kazandırması bununla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 1: Hayalhanem İç Görünümü Araştırmacı Tarafından Çekilmiştir.

Bir katılımcı Hayalhanem'in mekânını cami ile karşılaştırarak bu konudaki düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

“... Mekanlarına gittiğimde ilk izlenim güzel bir mekân oluşturmuşlar dedim. Göreceli bir kavram olacak ama acaba çok fazla para mı harcamışlar. Çok israfa mı kaçmışlar. Bu çok göreceli bir şey kimisine göre çok basit bir konu, kimisine göre bu çok fazla israfa kaçacak şaşaalı bir durum. Camilerde de durum aynıdır. Bir yerde devasa şatafatlı bir cami görebilirsiniz. Ama içi boştur. Bir anlamı yoktur. Ya da bir cami vardır, maneviyatı çok yüksektir, duvarları yıkıktır ama herkes oraya gider maneviyattan

dolayı. Bu göreceli bir durum. Ancak Hayalhanem'deki ortam, sahnenin kuruluşu, insanların dizilişi olsun çok dikkat çekiciydi ve güzeldi hoşuma gitti.” (K1, 32, erkek).

Katılımcılardan biri Hayalhanem'in Mersin'deki mekanlarını tarif ederken Müslümanları gururlandıran bir yer/mekân olduğuna dikkat çekerek oradaki izlenimlerini şu şekilde dile getirmektedir:

“Hayalhanemin merkezine gittim. Mersin'deki merkeze. **İlk gördüğüm dışarıdan, Allah razı olsun dedim. Çok emek sarfetmişler. Çok masraf yapmışlar. İnşallah hayırlara vesile olur dedim. Kalbe dokunacak şekilde yapılmış olması. Yani artık Müslümanlar böyle kirli, pasaklı yerlerde ders yapmıyorlar. Artık Müslüman'a yakışır temiz, dört dörtlük yapılmış bir yerde Müslümanlar ders görmeye layıklar, tarzında bir gururlanma hissettim.** (K23, 50, erkek).

K23 kodlu katılımcının, Müslümanları mekânsal anlamda daha nezih ve güzel yerlerde görme isteği ve bunu Hayalhanem'de görmesi, Hayalhanem'i mevcut dinî yapılardan farklı kılan bir unsur olarak anlaşılmaktadır. Çünkü geleneksel anlamda tarikat ve cemaatler yine katılımcının ifadesine göre kirli mekanlar olduğu ve dört dörtlük olmadığı anlaşılmaktadır.

Mersin'deki Hayalhanem merkezine giden bir başka görüşmeci orada **kendini bir stüdyoda hissettiğini**, canlılığın, renklerin, ışıklandırmaların insanı etkilediğini ifade etmektedir. Katılımcı için Hayalhanem'in sohbet yeri adeta bir haber kanalının stüdyosu gibi etkileyici bir tarzda tanzim edilmiştir:

“Merkeze ilk gittiğimde **kendimi bir stüdyoda hissettim**. Her yer olağan canlılıkta sana bir mesaj veriyor. Renkler falan insanı etkileyen bir ortam oluşturulmuş gerçekten. Ben ilkin orada anladım ki ortamın insan üzerinde büyük bir etkisi vardır. Örneğin düşünce insanı etkiler ama aynı düşünceyi farklı bir ortamda aynı şekilde söylersen bile ayrı etkiler. Örneğin birine bir evlilik teklif edersen, bir stadın ortasında yaparsın çok farklıdır. Bir de gizli bir yerde sakın bir yerde yaparsın farklı bir his uyandırır insan üzerinde. Hayalhanem de öyle. Işıklıdırmalar, ses kalitesi, kameralar, renkler çok canlı, yani böyle aşırı bir şey böyle, diyorsun tam böyle modern bir haber kanalını andırır durumda kameralar yer alıyor. Sohbet odasının dizaynı da çok büyük bir işçilikle ve planla oluşturulmuş. **Tam bir stüdyo ortamı gibi.**” (K7, 24, erkek).

“**Mekanlarına baktığımızda kafe tarzı bir yerleri var.**” diyen bir başka katılımcı, Hayalhanem'i, gençlerin ilgisini çeken günümüzdeki kafelere benzetmektedir. Katılımcı,

Hayalhanem'in de böylesi bir düşünceyle yapıyı/mekânı dizayn ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bence Hayalhanem gençlerin dilini yakalayan, İslamiyet’i gençlere daha ılıman bir şekilde vermeye çalışan bir topluluktur. ılımlıdan kasıt, dar pantolon da giyen gelsin, sarık da takan gelsin, küpe de takan gelsin yanımıza. **Mekanlarına baktığımızda mesela kafe tarzı bir yerleri var.** Gençler nasıl bir yer sever, dışarıya çıktığında? Kafelerde zaman geçirmek ister. E şimdi kardeşim kafeye gitme dediğin zaman o çocuğa/gençe alternatif bir ortam sunman gerekiyor. Onlar da diyor ki tamam, o zaman biz de burayı kafe tarzı bir yer yapalım. Medresemizi dolaşırken kafede kendini hissetsin. Çünkü aslında Hayalhanem gibi yerler daha çok ateist, deist yani o tarz kesime yönelen bir topluluk olduğundan, öyle bir dernek veya medrese olduğundan bu böyle. Günümüz çocuğu sen alıp, hadi gel dizini kırıp bir hocanın yanına gidip, alimin yanına gidip ilim öğren, dediğin zaman çocuğa ağır gelir bu, patlar çocuk orda. Ama bu tarz bir yere getirdiğin zaman ilk başlarda iyi oluyor.” (K6, 21, erkek).

Katılımcıların kafe vurgusu, rahat bir ortamı ifade etmek için kullandığı anlaşılmaktadır. Bir diğer husus ise Hayalhanem’e gelen/takip eden kişilerin, demografik verilerden de anlaşılacağı üzere, büyük bir çoğunluğu gençlerden oluşmaktadır. Bu bakımdan Hayalhanem’in daha ziyade gençlerin uğrak yerlerinden biri olan kafe örneği üzerinden gitmesi, mekânın güncel ve işlevsel saiklerle dizayn edildiğini ortaya koymaktadır. Geleneksel dindarlığın, işlevselliğini kaybetmiş metruk mekanlarından farklı modern yapıda inşa edilen Hayalhanem tarzı mekanların, neden gençler tarafından rağbet görüldüğünün altında yatan dinamikleri de göstermektedir.

Bir başka katılımcı Hayalhanem’in mekanını daha da ayrıntılandırarak özellikle iç mekân hakkında şunları dile getirmiştir:

“Orası bana çok cazip gelmişti. İçerisi çok lüks. Ben o derece lüks beklemiyordum. **Hall deseninden tutun lavabolarına kadar her şey lüks. ... İlk girdiğinde seni cezbeden bir ortamı vardır Hayalhanem’in.**” (K5, 23, erkek).

Araştırmada netnografi verileri incelendiğinde “Önceden Duaları Vardı Şimdi Duvarları var- Hayalhanem 4 Katlı Gençlik Merkezi”, “Buraya Kadarmış Kapatıyoruz! - Yüreğin Buna Dayanmaz Sen Git Magazin İzle!/Hayalhanem 4 Katlı” tarzında videolarla yapılan ve yapılacak

olan Hayalhanem mekanlarının tanıtımının yapıldığı tespit edilmektedir. Bu videoların altına yapılan binlerce yorumda takipçilerin dua ve temennilerinin yer aldığı görülmektedir.

Bir yorumcu söz konusu dua ve beğenisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Allah yolunuzu açık etsin abilerim. **Rabbim hayırlısıyla 4 katlının⁴³ bitmesini nasip** etsin 🙏🙏 #hayalhanemyalnızdeğilsin 🙏”⁴⁴ (@Hifa0810, erişim tarihi: 22.01.2025).

Şu an tespit edildiği kadarıyla dört yerde mekan açan Hayalhanem, Ankara 6 Katlı’yı açtığı bir videonun altına yapılan onlarca yorumda takipçilerin bu mekanları kendi buldukları şehirde de istediklerini ifade ederek açılan bu mekanlara ilgi gösterdikleri anlaşılmaktadır.

“Bir sonraki Hayalhanem binası kesinlikle Diyarbakır'da olmalı kabul etmeyiz başka yere yater yahu bitsin bu hasret.” (@1-Meftun, erişim tarihi: 22.01.2025).

Mahmut isimli bir takipçi bu mekanların çoğalmasında gerektiğini ifade ederken Hanife isimli bir kadın yorumcu ise daha önce de değinildiği gibi Hayalhanem’in kadın mekanlarının olmamasına dikkat çektiği görülmektedir.

“Abim Kıbrıs’ta da açın gerçekten burası Avrupa ülkelerinden daha beter.” (@mahmuterdem9352, erişim tarihi: 22.01).

“Hayalhanelerde kadınlar için de bir yer olsa biz gelmeyi çok isteriz⁴⁵.” (@hanifegezer4775, erişim tarihi: 22.01.).

Hayalhanem’in fiziki mekan kurduğu şehirleri sırasıyla şöyle tasvir etmemiz mümkündür: **Çiftlikköy (Mersin) => Şişli (İstanbul) => Duisburg (Almanya) => Çankaya (Ankara)**. Bu sıralamada da görüldüğü üzere Hayalhanem’in, toplam dört yerde (Mersin, İstanbul, Almanya ve Ankara) fiziki olarak mekân açtığı anlaşılmaktadır. Ancak netnografi bulgularından da anlaşıldığı üzere Hayalhanem’in etki sınırları bu dört yerin/bölgenin çok çok

⁴³ 4 Katlı, Hayalhanem Mersin Çiftlikköy mekanlarına verdikleri isimdir. Aynı şekilde İstanbul ve Ankara’daki Mekanları için de 6 Katlı ifadesini kullandıkları görülmektedir.

⁴⁴ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=-P-BidbrYmM>, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

⁴⁵ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=qhFRU2rdlRI>, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

ötesinde olduğu anlaşılmaktadır. Hayalhanem, modern çağda elde ettiği yeni teknolojik imkanlarla hedef kitlesini çok daha geniş bir alana yaydığı görülmektedir. Öyle ki kimi videoları 20 milyona yaklaşan izlenme/tıklanma seviyeleriyle geleneksel anlamda faaliyet yürüten birçok dinî grubun/cemaatin/derneğin hayallerinde bile olmayan sayısal rakamlara ulaşmıştır. Bu bağlamda Hayalhanem'in toplumda din adına yeni üslup arayışlarının bir örneği olarak tezahür ettiği görülmektedir.

- **Anlam Boyutu**

Cevşen duası, sağlık/diyet videosu, İslami rap parçalar ve 10. videodaki zülkarneyn yecuc-mecuc hikayesi dışındaki diğer beş videonun ölüm sonrası hayatı ele alan videolar olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Hayalhanem takipçilerinin, daha ziyade ölüm ve ölüm sonrası hayata ilgi duydukları anlaşılmaktadır. Bu da dinin gizemli ve inançsal boyutu ile ilgili olduğu düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle bu durumu, dinin, ontolojik ve epistemolojik olarak diğer bilgi membarlarından daha doyurucu ve ilgi uyandırıcı temellendirmeler sunabilme olanağıyla bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Tarihsel süreçte olduğu gibi modern çağda da bireyin ölüm ve ölüm sonrası ile ilgili sorularının görece cevap bulduğu epistemik kaynağın dinî alan olduğu görülmektedir. Arslan'ın (2019, s. 19) da ifade ettiği gibi dünün toplumları, geleneksel açıdan dinî cemaatleri barındırırken günümüz toplumu ise modern cemaat dinini barındırmaktadır. Dolayısıyla insanların ve toplumların anlamın peşinde koşması, geleneksel toplumlarda olduğu gibi canlı dinamizmini korumaktadır.

Hayalhanem, dinî bir grup olmasından dolayı, YouTube'da üretmiş olduğu videolar daha ziyade dinî konulardan oluşmaktadır. Ancak dinî konuların ne şekilde ele alındığını ve üretilen video içeriklerinin ne şekilde belirlendiğini deşifre etmek için 10 popüler videoyu genel olarak iki kategoride analiz edilmesi amaçlanmaktadır:

- **Soyut/sırlı olaylar; ölüm sonrası hayat:** Bu kategoriye daha çok kabir hayatı, mahşer anı, sırat köprüsü, kıyamet alametleri, cennet ve Yecüc-Mecüc hikayesi gibi sırlarla dolu soyut konular dahil edilmiştir.

- **Seküler konular; sağlık, müzik:** Seküler kategorisine ise her ne kadar konulara dinî bir renk verilmiş olsa da sağlık, diyet ve müzik gibi görece seküler konular buna dahil edilmiştir.

Sağlık, müzik ve diyet gibi seküler konular her ne kadar dini bir anlatım üzerinden şekillense de dinin asıl cevap verdiği konuların soyut/sırlı konular olduğu anlaşılmaktadır. bilimin ve seküler hayatın doyurucu cevaplar üretmediği söz konusu soyut ve manevi konular hakkında modern bireyin anlam arayışında dinin görece daha doyurucu cevaplar ürettiği görülmektedir. nitekim Hayalhanem örneğinde de olduğu gibi takipçilerin dinin ahirete bakan taraflarında yer alan videoların milyonlarca kez izledikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla insanın anlam arayışındaki müphemlik ve muğlaklığın bilim ve modern bilgiyle giderilmediği de anlaşılmaktadır. bu bağlamda din “batıl” olsa dahi modern bireyin anlam arayışındaki sorularına cevap ürettiği ya da bir başka ifadeyle modern bireyleri ruhsal anlamda tatmin ettiği için toplumsal olarak işlevsel olmaktadır. Nitekim aşağıdaki başlıklarda da görüleceği üzere anlam arayışında hem sorularının cevap bulması hem de kişinin bir çift kulak tarafından dinlenmesi o kişinin kendisini değerli hissetmesini sağladığı tespit edilmiştir.

- **Anlam Arayışı: Dinlenme, İlgi Görme, Kendini Değerli Hissetme**

Anlam arayışı, din ve felsefe başta olmak üzere birçok disiplinin kesiştiği bir problemdir. Modern ve post modern anlayışların din ve aile gibi kadim geleneksel değerleri tartışmaya açmasıyla birlikte modern birey yaşamın üzerine kurulu olduğu anlam arayışına yeniden başladı. Kimim? Nerden geldim ve nereye gidiyorum gibi temel varoluşsal soruların peşine düşen bireyin zaman zaman bu konuda krizler yaşadığı görülmektedir. Geleneksel anlayışta hayatın merkezinde bulunan kutsal fikri, modernleşme ve modernleşmenin en önemli saiklerinden biri olan sekülerleşmenin özellikle Avrupa toplumunda kutsal fikrini yerinden etmesi, yerine bilim ve rasyonel aklı ikame etmesinin ardından yaşanan süreçte bireysel ve toplumsal krizlerin baş gösterdiği görülmektedir. Oluşan anlam boşluğunun beraberinde getirdiği krizlerin ortadan kaldırılması veya minimize edilmesi konusunda adım atan önemli isimlerden biri Viktor Frankl olmuştur. Terapi tekniklerinde huzursuzluk ve krizlerin aşılmasında anlamın merkeze alınması gerektiğine inanan Frankl’a göre anlam kaybı, modern toplumun önemli bir hastalığıdır (Frankl, 2018). Tarihi süreçte insanın anlam arama yolculuğu her ne kadar kadim bir yolculuk olsa da özellikle modern çağda bu arayış daha derin ve etkileyici olmuştur.

Modern çağda toplumu kuşatan sorunlar, birçok sosyoloğun dikkatini çekmiştir. Örneğin Weber’e göre modern insanın en önemli kayıplarından biri de anlam yitimidir. Ona göre kapitalist sistem içerisinde yaşayan birey, hayatı anlamlandırmaktan uzaklaşarak manevi

dünyasında meydana gelecek tahribatı önleyecek değerlerden mahrum kalmaktadır. Modern birey kapitalist organizasyon içerisinde kendisini bir meta olarak görerek yalnızlık ve çaresizlik girdabında görmektedir. Çünkü o artık bu devasa kapitalist çarkın bir parçası/dışlisi olmuştur. Weber bu durumu da bir tür özgürlük kaybı olarak değerlendirmektedir. Nitekim bürokrasi de kapitalist sistemin emrinde, sosyo-kültürel hayat içerisinde bir dinamite dönüştürülmekte ve bu şekilde modern hayat adeta bir “demir kafes” halini almaktadır. Weber amaçsal-rasyonelliğin ve modern kapitalizmin Batı toplumlarında getirdiği bu ağır anlam yitimi tahribatını Protestan ahlakı ve kapitalizmin Ruhü adlı eserinde detaylı bir şekilde dile getirmektedir (Weber, 2010, ss. 35-62).

Çağdaş sosyolog Habermas’a göre anlam kaybının nedeni, özel hayatın sistem buyrukları tarafından sömürülmesi, iletişimsel ve güncel yaşam pratiğinin bürokratikleşmesidir (Akt. Atiker, 1998). Hayatın anlamını bulmak için dine ve kutsala vurgu yapan önemli bakış açılarından biri de Peter L. Berger’e aittir. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği* adlı eserinde insanın, dünyayı anlamaya ilişkin imkânın ancak kutsal olanla kurduğu ilişki sayesinde gerçekleşebileceğine vurgu yapmaktadır (Berger, 1993). Dini sosyolojik bağlam içerisinde anlamla ilişkilendiren önemli bakış açılarından biri de Erol Güngör’ün yaklaşımıdır. Ona göre genelde dinin özelde ise İslam’ın üç önemli sacayağından birinin de insanoğlunun varoluşuyla beraber getirdiği anlam problemine bir cevap bulmasıdır. (Akt. Can, 2018, ss. 20-30).

Berger, Güngör ve diğer düşünürlerin yaklaşımlarına baktığımızda insanın anlam arayışında dinin ve din olgusunun kapsayıcı kilit konumda yer aldığı görülmektedir. Modern çağda arayışlar içinde olan bireye yeni tarz dinî yapılar bu anlamda cazip gelmektedir. Weberyen anlamda bireyin yaşadığı toplumda kültürel değerleri birbiriyle bağdaştırmak, bir başka deyişle toplumsallık içerisinde inşa edilen alanların ilişkiselliğini kurmak için kutsalla bağ kurması gerektiği görülmektedir. Hayalhanem bu anlamda şehir hayatının modernliği içerisindeki gençliğe bir liman olma istenci içerisinde durmaktadır. Onu diğer geleneksel dinî yapılardan ayıran ise Habermas’ın altını çizdiği kimi sistemsel bağlardan azade bir şekilde yol almasıdır. Berger’in modern insan için kutsal-anlam ilişkisini kurarak formüle ettiği yaklaşımı bağlamında Hayalhanem’in, bu anlam boşluğunu doldurmakta olduğunu ifade etmek gerekir. Araştırmada görüşmelere katılan bir görüşmeci arayışta olanlara, “nerden başlayayım?” diyenlere, tatmin edici bir yer olacağına inandığı Hayalhanem için şunları dile getirmiştir:

“Temel dinî bilgilerinde eksiklik olan birinin mutlaka uğradığı veya uğramak istediği bir kanaldır. Hayalhanem, arayışta olan kişilere bir çözüm gibi gelebilir bu anlamda. **Yeni başlayanlar için tatmin edici bir yerdir diyebilirim. Nerden başlayayım diyen ilklere diyoruz ki Hayalhanem en iyi yerdir. Oradan başla diyoruz. Onları öneririm.** Gençlere hitap ediyor.” (K26, 24, kadın).

Konuyu fitrat üzerinden değerlendiren bir başka görüşmeci konuşmasında şunları dile getirdi:

“**Din ve insan ilişkisi bence fitrî bir şeydir. Yani doğuştan gelen bir şeydir. İnsan sürekli bir arayış içerisinde. O arayış bizim içimizde olan bir şeydir. Sosyal medyada bir hayat var. Orada da bir yaşantı var elbette ki bu konuya yönelmemesi mümkün değil yani. İnsanların içinden gelen bu fitrî arayışın bir bölümünü de sosyal medya üzerinden sürdürmektedirler.**” (K24, 50, erkek).

Din ve insan ilişkisini fitrat üzerinden okuyan K24 kodlu katılımcıya göre insanoğlu doğuştan itibaren bu arayışını sürdürmektedir. Yaratıcı insanın ruhuna adeta ilahi bir yazılımı, din diliyle fitratı yerleştirdiği görülmektedir. işte o fitrat, inanç başta olmak üzere insanın benliğini, kimliğini ve kişiliğini inşa eden bütün değerlerin ortak hafızası olarak görülmektedir (Görmez, 2023, s. 14).

Aradığı anlamı (anlam dünyasını) Hayalhanem’de bulduğunu söyleyen bir görüşmeci ise şunları dile getirmiştir:

“...Ben Hayalhanem’i seçtim çünkü **benimle ilgilendiler.** Ben oraya gittiğimde gerçekten bir huzur buldum. İnsanın huzur bulması için neye gerek var? Onu bilmiyorum. Ama her Müslümanın kendisine huzur bulabilmesi için en azından bir sefer Hayalhanem’e gitmesi gerektiğine inanıyorum. Ben bunu gerekli görüyorum. Çünkü insan **muhabbete** aç bir varlıktır. 70 yaşında biri de gitse 7 yaşında biri de gitse aynı muameleyi görür, aynı sıcaklığı görür, aynı **samimiyeti** görür, aynı ilgiyi görür. Örneğin 55 yaşında bir mühendis abi gelmişti. Onunla da benimle ilgilendikleri gibi ilgilendiklerini gördüm.” (K3, 20, erkek).

Modern çağın genç bireyi nasihatçi, dikte edici, buyurgan ve tepeden bakan bir dinî yaklaşımı sevmediği görülmektedir. Geleneksel din dili, genç nesil ile sağlıklı bir iletişim ve üslup yakalamada zorlanmakta, gençlerin hayatına anlam katan benlik, kimlik ve kişilik sorunlarına ikna edici bir üslupla yaklaşamamaktadır. Söz konusu dilde modern çağda

yetişkinlerin, yaşadıkları değerleri ve birikimi yeni kuşaklara aktaramadıkları görülmektedir. Aile-okul-mabet ekseninde din eğitimi üstlenenler, yeni neslin anlam arayışına cevap vermekte güçlük çekmektedir (Görmez, 2023, s. 20). İlgi görmek ve anlaşılmaq için Hayalhanem'e gitmenin gerekliliğine inanan yukarıdaki görüşmeci için **muhabbet ve samimiyet bunun için yeterli vesileler** olarak görülmektedir.

İlgi görmek, anlaşılmaq istediklerini söyleyen Hayalhanem takipçileri netnografik teknikle elde edilen verilerde de kendini göstermektedir. Nitekim Mustafa isimli bir yorumcu M. Yıldız'ın bir videosunun altına şöyle bir yorum yazmıştır:

“Sen güzel bir adamsın (Mehmet Yıldız için söylüyor) **kimseyi ayırt etmeden önyargılı olmadan o insanların içine giriyorsun** anlattığın kadarıyla 🤔👂⁴⁶.” (@MustafaSahin-pv1hp, erişim tarihi: 22.01.2025).

“Selamünaleyküm. Ulan sırf anlatmana şekline abone oldum beğendim takibindeyim birader sesli güldüm ha ha haaa güzeldi.⁴⁷” (@guvenguler427, erişim tarihi: 22.01.2025).

Hayalhanem'in popüler shorts videoların birinde⁴⁸ bir genç, günlük sıradan olayları İslamî bir renkle/tarzla sunmakta ve böylece her adımda sevap kazandığı dramatize edilmektedir. Bu videoyu izledikten sonra mutlu olduğunu ifade eden Merjen isimli bir yorumcu yorumunda şunları dile getirmektedir:

“ Çok **mutlu oldum** bu videoyu izledikten sonra abi. Sevapları biliyordum ama bunu sizden de duymak bir başka güzel 😊. Elhamdülillah güzel Rabbime 🤝❤️.” (@MerjenTekeyeva, erişim tarihi: 22.01.2025).

Cumali ilimli bir yorumcu ise Yıldız'ın bir videosunu dinlerken **içinin hoş olduğundan** şu şekilde bahsetmektedir:

⁴⁶ Ayrıntı için bk. https://www.youtube.com/watch?v=3_A06TdYL3c, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

⁴⁷ Ayrıntı için bk. https://www.youtube.com/watch?v=3_A06TdYL3c, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

⁴⁸ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/shorts/QIe0t014B7A>, (Erişim tarihi: 22.01.2025).

“Hocam **seni dinledikçe içim hoş oluyor gerçekten** rabbim bana son nefesime kadar namaz kılmayı nasip etsin inşallah iman aşkıma arttırsın inşallah ♥.” (@Cumali-x2k, erişim tarihi: 22.01.2025).

- **Dini Bilgilerin Pekişmesi: “Hayalhanem Bir Katkı Aracı”**

Modern çağda yeni bir dindarlık formu yolunda ilerleyen Hayalhanem, bireylerin sosyal hayatında ve dinî pratiklerinde kimi değişimler sağladığı anlaşılmaktadır. Yapılan derinlemesine görüşmelerde, Hayalhanem’e gittikten veya onu takip ettikten sonra görüşmecilerin yarısının yaşantılarında dinî ve sosyal bir değişim meydana geldiği görülmektedir. Hayalhanem’e devam ettikten veya onu takip ettikten bu yana sadece dinî bilgilerimin pekişmesini sağlamıştır diyenler olduğu gibi, dinî/sosyal hayatımda belirgin bir değişim sağlamadığımı dile getirenlerin de olduğu görülmektedir.

Hayalhanem Mersin şubesine giden bir katılımcı, Hayalhanem’in kendisine okuma alışkanlığı kazandırdığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Benim daha önce okuma alışkanlığım yoktu. Orada kaldığım süre zarfında **Risale-i Nur’u okuma alışkanlığı edindim**. Bu onlar sayesinde oldu. Biraz da video, sohbet dinleme alışkanlığı edindim. İslam’a hizmet etmem gerektiğini onlar sayesinde öğrendim. Bir gencin maddi ve manevi anlamda kendini yetiştirip, geliştirip İslam için kendini adanması gerektiğini ilk defa orada öğrendim.” (K4, 23, erkek).

Bir başka katılımcı “**oraya gittikten sonra vecize ezberlemeye başladım**” diyerek Hayalhanem’in dinî yaşantısı üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmektedir:

“Eskiden ders çalışırken, kitap okurken not almıyordum. Bana not alma ahlakını gösterdiler. Eskiden Risale okumuyordum. Onlarla tanıştıktan sonra Risale’yi tanıdım. Risale’yi düzenli bir şekilde okuyorum. Oraya geçtikten sonra **vecize ezberlemeye çalıştım**.” (K5, 23, erkek).

Hayalhanem’in videolarının kendisine **şuur kazandırdığını** söyleyen bir başka katılımcı şunları dile getirdi:

“**Mehmet abinin iki videosu vardı. O iki videosu biraz şey yapmıştı beni, etkilemişti**. Bir sohbette soruyor işte, burada kaç kişi Kur’an okumasını biliyor, az kişi parmak kaldırıyor. Peki kaç kişinin ezberinde var, bu defa bakın diyor daha da azaldı. Kaç kişi diyor bir tane ayetle hayatını değiştirdi ya da bir ayeti hayatına geçirmeye

başladı kimse yok, kalmadı. Böyle deyince ben de düşünmeye başladım gerçekten biz o kadar Kur'an okuyoruz da kaç tane ayet var ki demişiz bu ayet hayatıma girsin. Mesela Lokman Sûresi'nde bir ayet var hani. 'Bana karşı geldiklerinde onlara uyma ama gene onlarla iyi geçin çünkü senin dönüşün banadır' gibisinden. Mesela bu ayeti hayatıma geçiriyor muyum? Mesela ben anne ve babama ne kadar saygılıyım? Bu video beni çok etkilemişti. İkinci video ise, içi boş ceviz kabuğu diye kısa bir videosu var. O videoda insanların dedikleriyle yaptıkları birbirini tutmuyor diyor. Adam elhamdülillah diyor, okey geldi diyor. Orda o örnek veriliyordu o videoda. Orda dediğiyle yaptığı birbirini tutmuyor diyor. İnsanlar da cevizin içini çaldılar kabuğunu verdiler bize diyor. İslam'da da hocalardan nefret etmeye başladılar. Gençler mesela hocayla dalga geçiyor, Kur'an'la dalga geçiyor mesela. **O video bana bir şuur verdi o anlamda.**" (K6, 21, erkek).

"O videodan sonra ben namaza başladım", diyen bir katılımcı dinî pratiklerin şekillenmesi konusunda bazı etkilenmeler yaşadığını şu şekilde dile getirdi:

"Tesettür, namaz, ibadet konularında beni etkilediler. Bunu sadece uzaktan takip ettiğim videolarla edindim. Mesela bir namaz videosu var çekmişler. Bu videoyu izleyen namaza başlıyor diye ilginç bir başlık atmışlar. **O videodan sonra ben namaza başladım elhamdülillah.** Lisede hocalarımızın birçoğu bize Hayalhanem'in videolarını izletiyorlardı. O da çok etkilemişti. Anadolu Lisesi'ndeyken din kültürü dersinde bize akıllı tahta üzerinden izletiyordu hoca." (K16, 19, erkek).

"Tefekkür etme anlamında bana katkı sağladı" diyen bir başka görüşmeci bu minvaldeki düşüncesini şu şekilde dile getirdi:

"Tefekkür anlamında katkı sağlayınca maneviyatımın daha da arttığını hissettim. Daha severek huşu ile ibadet etmeye başladım. İnsana dingin bir ruh halini sağlıyor. Ben de izledikten sonra durup daha iyi düşünebiliyordum." (K19, 25, kadın).

Hayalhanem videoları, dedikodu yapma konusunda bana uyarıcı oldu, diyen bir başka görüşmeci, **"Dedi-kodu konusunda daha dikkatli davranmaya, anne-baba hakkı konusunda daha dikkatli davranmaya başladım."** (K27, 28, kadın) ifadelerinde bulundu.

Katılımcılardan bir kısmı dinî pratiklerin şekillenmesi noktasında Hayalhanem'in videolarının bir pekiştirme görevini gördüğünü şu şekilde dile getirmektedirler:

“...Bildiklerimi **pekiştirme noktasında bir katkı da oldu** tabi.” (K25, 24, erkek). “Pek bir değişiklik olmadı. Sadece pekişme oldu diyebilirim.” (K24, 50, erkek). “Benim için baba daha çok baskın bu konuda. Sonradan gördüklerim, edindiklerim hepsi benim için bir ek olmuştur. Sadece üstüne eklenmiştir. **Bildiğim şeyleri sadece onlarla pekiştirmiş olabilirim. Babamdan gördüm, onların da üstünde videosunu izledim. Videolar benim için bir pekiştirmeydi sadece.**” (K11, 22, kadın).

Pekiştirme kavramı, aslında içinde gizil olarak bir katkıyı da barındırmaktadır. Katılımcılardan bir kısmı “Hayalhanem videolarından/sohbetlerinden etkilendim” demek yerine, “bildiklerimi pekiştirdi” veya “öğrendiklerimi pekiştirdi” ifadesi kullanmış olması her ne kadar birinci dereceden bir katkı ve değişim olarak görülmesi de bilinenlerin hatırlanması bağlamında dolaylı bir değişim sebebi olarak değerlendirilebilir. Nitekim aslında Hayalhanem’i sosyal medya üzerinden takip eden veya birebir Hayalhanem’in yerleşkesine giderek sohbetlerini dinleyen katılımcıların birçoğu söz konusu içeriklerden etkilendiğini, onların dinî ve sosyal hayatında doğrudan veya dolaylı olarak bir değişimi meydana getirdiğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte görüşmecilerden bir kısmı ise Hayalhanem’de üretilen içeriklerin hayatlarında önemli oranda bir değişim meydana getirmediğini şu şekilde dile getirmektedirler:

“Benim çok olmasa da oraya gidip değişen birçok insan gördüm. **İnsanların sorunlarını çözüyorlar oradaki abiler.** Benim için de Allah’ın esmasını çok daha iyi anlamama sebep oldu videolar. Ya da atıyorum sahabe hayatlarını daha ayrıntılı olarak öğrenmemi sağladı.” (K22, 21, erkek). “Yok. Olmadı. Gençlerde belki olur ama alt yapısını almış bir insana ancak **takviye olurlar.**” (K23, 50, erkek).

Bir başka katılımcı ise Hayalhanem’in, içerik anlamında pek olmasa da üslup açısından kendisini etkilediğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Hayır. Ben küçük yaşlarımdan beri okuduğum için Siyer, tefsir ve fıkıh alanında okumalarım küçüklüğümde beri olduğundan çok böyle etkilendiğim veya değiştirdiğim bir davranışım olmadı. Bana çok orijinal gelen bir anlatımları olmadı. Ama **anlatım şekilleri, üslupları, edebiyatı kullanma şekilleri, dilleri, elbette ki beni cezbettir.** Ama değiştirdiğim bir şeyim olmadı. Belki genç kesimde daha vurucu olur. Bende de bir pekiştirme oldu. Sahabe anlatırken bende bir duygulanma oluyor. Ama dil çok tanıdık. Daha önceden çok çok karşılaştığım bir dil. Anlatımlar, örnekler çok tanıdık. Sürekli gördüğüm, duyduğum yaşadığım şeyler olduğundan bir farklılık

oluşturduğunu söyleyemem. Hayalhanem'in, İçeriğin kendisinde, dinin kadim bölümlerinde ve temel kodlarında değil de, bu kadim geleneksel dinî müktesebatın çağın enstrümanları aracılığıyla sunarken, bunu orijinal söylemde gerçekleştirdiği görülmektedir. Hatta Hayalhanem eski dinî enstrümanları da yenilerine ekleyerek, harmanlayarak sunduğunu da görmek gerekmektedir.” (K24, 50, erkek).

K24 kodlu katılımcı için Hayalhanem'in, içerikten ziyade üslup açısından değiştirici bir güce sahip olduğu görülmektedir. Çalışmada merkeze alınan konuyla paralel olarak üslubun ön plana çıkması, Hayalhanem'in kadim dinî bilgiyi yeni metotlarda/formlarda sunmasını ortaya koyması açısından önemlidir. İçeriğin kendisi değil de dinî müktesebatın, çağın enstrümanlarıyla muhataba aktarımını sağlaması konusunda Hayalhanem'in farklılaştığını görmek mümkündür. Bu bakımdan katılımcının de ifade ettiği gibi, anlatım şeklinin orijinalliği veya bir başka ifadeyle üslubu, Hayalhanem'i cazip kılmaktadır.

Araştırmada netnografi veriler üzerinden analiz gerçekleştirildiğinde ise Hayalhanem videolarının insanların dini-ahlaki konularda insanlara bir katkı sağladığı anlaşılmaktadır. En popüler shorts videolarda “Sabah namazında Şeytanın Üç Düğümü” isimli videoda, yorumcular video sayesinde namaza başladığını yorum kısmında şu şekilde ifade etmiştir:

“Senin **sayende namazıma başlayacağım** her kalktığımda besmele çekeceğim Allah senden razı olsun ﷻ.” ([@NpcEce](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“Bunu dün izlemiştim. Normalde sabah namazına kalkmazdım. Bu sabah kalktığımda ezan okunuyordu. **Bunların (videoda geçenlerin) aynısını yapıp namazımı kıldım**” ([@Smorq7](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“**Dün bu videoyu gördüm ve bugün sabah namazına başlıyorum** sağ olun hocam Allah razı olsun” ([@Yagamilight83736](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

En popüler videolarda yer alan “Hz. Zülkarneyn (as) İle Ye'cüc ve Me'cüc'ün İnanılmaz Hayat Hikayesi” adlı videoda İslam dininde hikayesi pek kimseler tarafından detaylı olarak bilinmeyen gizemli bir hikayedir. Yaklaşık 35 dakikalık bu videoda Hz. Zülkarneyn Aleyhisselam ile Yecüc ve Mecüc'ün inanılmaz hikayesi detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Videoda geçtiğine göre Zülkarneyn, Allah'ın verdiği özel güçlerle donatılmış bir hükümdar olup, doğu ve batıda hükümler kurmuştur. Video boyunca onun adalet anlayışı, insanlık için gösterdiği merhamet ve karşılaştığı zorluklar teferruatlı bir şekilde aktarılmaktadır. Ayrıca,

Yecüc ve Mecüc'ün kıyamet alametleri olarak nasıl ortaya çıkacağına dair metafizik bilgiler de yer verilmektedir. Gelecek hakkında merak uyandıran müphem konular dini referanslarla anlatıldığında insanların ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla Hayalhanem'in ilk 10 popüler videosunda kabir, ölüm, cennet-cehennem, şeytan, Yecüc-Mecüc ve kıyamet gibi konular ilginç (merak uyandıran) başlıklar ve görsellerle izleyici/takipçilere servis edildiği görülmektedir. Bu netnografi verilerinde elde edilen yorumlar incelendiğinde takipçi ve yorumcuların bu konular hakkında dini bilgilerinin pekiştiğini ifade eden yorumlar dile getirmişlerdir.

“Bu sabah Hz. Zülkarneyn hakkında ayet okuyup araştırma yapmaya karar vermiştim. Tevafukun böylesi...**siz bütün malumatları karşına çıkardınız.** Allah razı olsun 🌸.”
(@sabina8569, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Ne güzel anlatıyorsunuz maşallah. **Bilmiyordum Allah sizin vesileniz ile öğrenmeyi nasip etti.** İyi ki varsınız Elhamdülillah.” (@eliff993, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Hayatımda izlediğim en ama en etkileyici video yeminle iliklerime kadar yaşadım hissettim sanki oradaymışım gibi ve **daha önce hiçbir yerde duymadığım detaylar öğrendim** ilk defa duyduğum çok şey oldu Allah sizden razı olsun.”
(@birumutturyasamak9168, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Ne güzel **bir ilimlendirme (bilgilendirme) olmuş.** İçim açıldı. Fakat anladığım bir şey daha şu ki Müslümanlardan 1000 de 999 u cehenneme gidecek diye anlamıştım ben. Ya da öyle anlatıldı. Burada gerçeği öğrenince bir şükür bir ohh çektim ki anlatamam 😊😊 iyi ki varsınız.” (@adnanyanar9711, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Çok güzel olmuş Allah razı olsun sizden. Hem de kıyamet hakkında **çok önemli bilgileri de aktardılar**” (@hz.muhammedsallallahualeyh3453, erişim tarihi: 23.01.2025).

Mülakat ve netnografi verileri birlikte analiz edildiğinde Hayalhanem takipçi ve yorumcularının benzer ifadeler ortaya koyarak Hayalhanem'in dini bilgilerin pekişmesinde kimi katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Özellikle de netnografi verilerde ortaya çıktığı gibi şeytan, kabir, ölüm ve ahiret gibi bilimin cevap vermede zorlandığı gizemli konularında kişilerin daha fazla bilgi edinme ihtiyacı hissettiği görülmektedir. nitekim Hayalhanem'in en popüler videolarının çoğunda bu konuların ilginç başlıklar ve görsellerle servis edildiği tespit edilmektedir.

- **Hakikatin Dolayımlanması: Hipergerçeklik**

Modern çağda dijital gerçekliğin, hızla toplumsal alanın her tarafına sirayet ettiği görülmektedir. Yeni medya araçları ve diğer teknik uygulamalar sayesinde din ve seküler hayatın birlikte var olabildiğini bize göstermektedir. Bir başka ifadeyle modern çağda dinî alan ile seküler alanın eklektiğiyle oluşan bir kent hayatından ve toplumsal hayattan bahsedilebilmektedir. Artan yeni medya araçları ve sosyal medya platformları aracılığıyla gerçeğin aynısı olmayan bir hipergerçeklikten söz edilmektedir. Hipergerçeklik kavramı, J. Baudrillard’a ait bir kavramdır. Böylesi bir gerçekliği, gerçeğin yerini alan simülaklar, canlıya benzer biçimler, olarak tanımlayan Baudrillard’a göre bu simülaklar, bir köken veya gerçeklikten yoksundur. Sentetik bir şekilde üretilen bu gerçeklik, gerçek veya hakikatle ilişkisi kalmamış bir gerçekliktir. Ona göre hiper gerçekliğe konu olan bir olay, sanıldığından daha karmaşıktır. Çünkü simüle etmek, bilindiği gibi “mı” gibi yapmak değildir. Örneğin hastaymış gibi davranan kişi, yatağa uzanıp bizi hasta olduğuna inandırmaya çalışmaktadır. Ancak hastalığı simüle eden kişi ise *gerçek* ile *sahte*, *gerçek* ile *hayal* arasındaki farkı ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla hastalığı simüle eden kişinin artık gerçekte hasta mı değil mi olduğunu anlayabilmek mümkün değildir. (Baudrillard, 2018, ss. 15-16).

Sosyal medya sanallığı üzerinden üretilen Hayalhanem dindarlığını, sosyal hayatın dindarlığından farklı olarak değerlendiren katılımcılar, dinin ete-kemiğe bürünmüş hali ile sanalda üretilen dindarlık arasındaki dolayımlanmış durumdan kaygı duyduklarını ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Dinin bireye ve topluma mesaj verme özelliğinden dolayı sosyal medya üzerinden yapılan aktarımın kimi sakıncalar doğurabileceğini ve bir hakikat dolayımlanması sebep olabileceğini ifade etmektedirler. Nitekim bir katılımcı bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“Şimdi mesela hayırlı cumalar mesajı ya da kandil mesajları aslında olması gerekli mi? Evet. Ama bir yandan da o gerçeği **klişe haline getiriyor**. Bu bakımdan **dinin o ağırlığını acaba azaltıyor** mu diye düşündürüyor. Hayırlı cumalar mesajı, cumayı herkese hatırlatıyor çok güzel bu. Ancak mesela perşembe bile olsa birine peş peşe mesaj gelse bunun şakasını yapıyoruz, işte hayırdır hayırlı cumalar mesajı mı aldın diye. Ama olması gerekiyor. Sosyal medyanın da İslamlaşması gerekir. Maalesef bu konuda iyi değiliz.” (K20, 36, erkek).

Dinin ciddi olduğuna vurgu yapan katılımcı, sanala aktarılan dinin hakikatini ve cazibesini kaybettiğini ortaya koymaktadır. Hayırlı cumalar mesajı üzerinden konuyu örneklendiren görüşmeci, bir yerden sonra söylemin sıradanlaşıp klişe halini aldığına ve bu da dinin kendine has ağırlığını/ciddiyetini azalttığına vurgu yapmaktadır. Telefon ve sosyal medya üzerinden edinilen din ve dindarlığın yüzeysel ve geçici olduğunu ifade eden bir başka katılımcıya “*Sizce sosyal medyada anlatılan din dili, gündelik hayattaki dinî pratikleri etkiliyor mu etkiliyorsa hangi alanlarda etkiliyor?*” Sorusu sorulduğunda katılımcı şu şekilde cevaplamaktadır:

“Etkiliyor. Artık telefonlara bağlı bir hayat yaşıyoruz. Orada rastladığımız videolar var. Aslında bizim bir arayışımız var. Bu arayışı dijitalde de sürdürüyoruz. Dijitalde denk geldiğimiz dinî sözler veya sohbetlerden etkileniyoruz. Ama bu etkilenme **kısa süreli ve yüzeysel oluyor**. Derinlemesine olmuyor, sürmüyor. Bunu ben tecrübe ettim. Mesela ben çocukken, yaz Kur’an kursuna gittiğimde beni eğiten cami imamı, abim ya da işte hocalar, din kültürü hocam vardı İsmail Hocam, rahmetli oldu, mesela **onun/onların tesiri gibi uzun süreli değil**. Uzun süreli değil yani saatlik belki. Senin yönünü, dünya görüşünü belirleyecek bir şey yok.” (K14, 42, erkek).

“*Sosyal medya din için bir tehdit mi yoksa bir olanak mı?*” sorusunu çift yönlü bir durum olarak değerlendiren bir katılımcı konuşmasında şunları dile getirdi:

“**İmkân olduğunu düşünüyorum**. Fakat **aynı zamanda tehdit olduğunu da düşünüyorum**. Sosyal medyanın dinî yaşamımıza da büyük bir tehdidi vardır. Avantajı, bilgiye çok kolay ulaşıyorsun. **Dinî anlatan kişiler kadraja girdikten sonra popüler dinin etkisine giriyorlar**. Dolayısıyla anlattıkları din, gelenekselden fersah fersah uzaklaşıyor, başka bir boyuta taşınıyor. Günümüzde gençleri toplamak çok zor. İslamî tebliği yüz yüze yapmak epey bir zorlaştı. Hele bir de dinî gruplara ön yargı had safhaya ulaştı toplumumuzda malum. Böyle bir ortamda herkes elindeki telefon aracılığıyla (istediği bilgiye) ulaşabilir. Bu açıdan sosyal medya bir olanaktır.” (K14, 42, erkek).

Sosyal medyada hakikatin çoğaldığından bahseden aynı katılımcı bu konudaki kaygılarını şu şekilde dile getirmektedir:

“Din tebliğinde, iletişim ve ulaşım kolaylaştı. Fakat o yapılan, tebliğ edilen din nedir? Yani hak din midir? Gerçek din midir? Ya da beni sünnet yolunda mı ilerletiyor? Bence bu mecranın biraz zamana ihtiyacı var. Şu anda taşlar yerine oturmuş değil. Sosyal medya kanallarını biz Müslümanlar yönetmediğimiz sürece, hani Tik-Tok gibi Twitter

gibi, Facebook gibi, İsrail aleyhine bir şey paylaşıyorsun kanalını kapatıyorlar. Ya da seni lezbiyenlerle, eşcinsellerle eşit hale getiriyor. Burada hakikatin bir çarpıtılması var. Hakikat tektir. Sosyal medyada çoğalıyor, parçalanıyor. **Hakikatin parçalanması söz konusu.** Bence olanaktır. Mesafe olarak birbirlerinden uzak olmaları o bilgiyi öğrenmeye engel değil. Bu bile tek başına büyük bir olanaktır. Mekân ve zaman engelini ortadan kaldırması açısından büyük bir avantaj olduğunu düşünüyorum.” (K14, 42, erkek).

“Sosyal medyada anlatılan dini, tecrübe edemezsiniz. Teknoloji bizi vicdanımızdan uzaklaştırıyor. Teknoloji kolaylık sağlıyor ama, dolayımıyor; sesi, sözü ve düşüncüyü.” Hakikatin dolayımlandığını bu şekilde vurgulayan aynı katılımcı şunları dile getirdi:

Teknolojik cihazlar kullanarak sadece varlığınızı gösterirsiniz. **Dinî derinleştiremezsiniz.** Tecrübe edemezsiniz. Yani ben varım demek için teknoloji iyidir. Bir güç gösterebilir aslında. Fakat dini nasıl anladığımız önemlidir. Bence din, hakikatin vicdanımızda yaşamasıdır. Bu da teknoloji ile mümkün değildir. Tersine tehditler. Teknoloji bizi vicdanımızdan uzaklaştırıyor. **Teknoloji dolayımıyor. Sesinizi, sözünüzü, düşüncenizi dolayımıyor.** Araya bir şey katıyor. Ulaştırıyor tamam, kolaylık sağlıyor fakat hakikatin bu çıplaklığını, yakıcılığını dolayımlayınca hakikatin etkisi azalıyor. Nurettin Topçu’dan mülhem olarak, batının tekniğini aldığımızda ahlakını da alıyoruz diyor. Ben de öyle düşünüyorum.” (K14, 42, erkek).

Hayalhanem’in sosyal medyada çektikleri videoların, sokak röportajlarının gerçekçi olmadığını, rol icabı yapıldığını, bazen de alaycı olduğunu düşünen bir katılımcı bu konudaki eleştirel düşüncesini şu şekilde ifade etmektedir:

“Etkileşimi başarılı bir şekilde kurabilen, diksiyonları düzgün, gerçekten konuşmalarını dinlediğinizde vay be diyebileceğiniz tarzda bir gruptur bence Hayalhanem. Bunun başını da Mehmet Yıldız çekiyor zaten görüldüğü kadarıyla. Din hakkında hiçbir şey bilmeyen bir insan içine girdiği zaman din hakkında çok güzel bilgilere ulaşabilir. Lüksten taviz vermiyorlar bu arada. **Ellerinde iPhone telefon** ve masalarında **iPad tablet** bilgisayarları vardır. Kendi kurdukları veya yardımlarla kurdukları binaları bana göre aşırı şekilde lüktür. Oysa sadelikle ilgili vaazlar veriyorlar. Örneğin israf konusunu nasıl işleyebilirler ki? Diyelim ki anlattın israfı ne kadar etkili olabilir? Bu konu insanı düşündürüyor doğrusu. Belki de benim gözüme battı. Bu biraz gıcık ediyor beni. Savunduğunuz durumla bir tezatlık olarak değerlendiriyorum bunu ben. Erkeklerle yönelik sohbet faaliyetleri vardır. YouTube’dan da videolar atıyorlar hatta orada daha

uzun videolar var. **Çektikleri sokak röportajları çok gerçekçi gelmiyor bana. Sanki seçilmiş kişiler ve rol yapıyor gibi geliyor bana. O yüzden bana alaycı geliyor o sokak röportajları, izlemek istemiyorum yani.** (K11, 22, kadın).

Katılımcının, “ellerinde iPhone telefon ve masalarında iPad bilgisayar vardır” ifadesi Hayalhanem’in bir “**tekno-dindarlık**” kavramıyla şekillendiği yönünde yorumlanabilir. Nitekim tekno-dindarlık, dijital alan üzerinden kutsal alana katılımı temsil eden dinî pratiklerin teknoloji üzerinden yerine getirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir (Doğan, 2018, ss. 30-35). YouTube üzerinden üretilen içerikler ve sokak röportajları gibi tekno-dindarlığı akla getiren uygulamalar yukarıdaki katılımcının da vurguladığı gibi kimileri için samimi gelmemektedir. Ya da başka bir ifadeyle söz konusu uygulamalar, geleneksel dindarlık formlarıyla örtüşmediği, herkeste aynı duyguları uyandırmadığı anlaşılmaktadır.

Sağa-sola, yukarıya-aşağıya kaydırmayla ilerleyen bir dindarlıkla karşı karşıyayız. Bu **kaygan zeminde ilerleyen dindarlık türünde, parmak uçlarıyla dokunulan ve göz ucuyla bakılan bir durumun kalpte meydana gelen hissiyatın yerini aldığı bir maneviyat söz konusudur.** “Dinî bir video izliyorsun, çok etkileniyorsun ama kaydırдыңın zaman sonrasında gelen videoyla maneviyatın da kaydığını hissediyorsun. O anda yeşerttiğin o maneviyat orada ölüyor” diyen bir katılımcı hakikatin/maneviyatın/dinin sosyal medya üzerinden nasıl tersyüz olduğunu eleştirerek şu şekilde ifade etmektedir:

“Sosyal medyada anlatılan din, hayatı etkiliyor olsa da fazla değildir bence. Yani binde bir gibi bir şeydir bu oran. O da bir nevi Allah’ın ikramıdır eğer olursa. Çünkü **videolarda nelerle karşılaşacağını kestiremiyorsun. Bakıyorsun çıplak kız çıkıyor arada. Veya çok etkileyici güzel bir video izliyorsun. Video bitiyor, bir kaydırıyorsun altta bambaşka bir dünya çıkıyor. Kaydı zaten maneviyat gitti o anda. O anda yeşerttiğin o maneviyat oracıkta öldü.** Şey mesela adamda çok yüksek bir irade vardır. Onu kalkar siler orda, bakmaz. Ona bir şey demem. Ama dediğim gibi bu binde birdir. Bir de işte ben bir video izledim hayatım değişti. Bana göre sosyal medya üzerinden anlatılan din her ne olursa olsun belli temel sorunları beraberinde getirdiğinden dolayı sorunludur.” (K6, 21, erkek).

K6 kodlu katılımcı aynı olumsuz durumu farklı ifadelerle şu şekilde dile getirmiştir:

“Sosyal medyada dinin anlatılmasının elbette ki sosyal yaşantımız üzerinde etkisi vardır. Olumlu etkileri olduğu gibi **benim için daha çok olumsuz olarak bir etkiye sahip.**

Bilirsiniz kaydirdıkça videolarda ‘shorts’ vardır. Kaydirdıkça farklı şeyler çıkabiliyor karşımıza. **İyi niyetle girdiğiniz ve bir sohbeti dinlediğiniz sırada karşına farklı şeyler, videolar gelebiliyor. Bu anlamda hem vaktimi alıyor hem de görmemem gereken bazı şeyleri görmek zorunda kalıyorum.** Bunlara maruz kalıyorum ve beni olumsuz yönde etkiliyor bu anlamda. Görmemem gereken videoları da görmemin nedeni ne oluyor? Bunun yanında uzun süre takip ettikten sonra senin üzerinde bir bağımlılık da yapıyor aynı zamanda. Bu sefer bırakamıyorsunuz. Günlük işleriniz aksıyor vesaire.” (K6, 21, erkek).

Katılımcının her iki yorumunda da sosyal medyanın açık alan olmasından kaynaklı, reklamların veya konuyla ilgisi olmayan, kendilerinin ifadesiyle *iyi niyetli olmayan* videoların araya girdiğini, kişinin bu videoları da dinlemeye/izlemeye maruz bırakıldığı ifade edilmiştir.

Sosyal medya üzerinden anlatılan dinin gerçek yapısından sıyrılarak dolayımlandığına değinen bir görüşmeci, ekrana aktarılan o mükemmelleştirilmiş hayat tarzının topluma dokunmayan bir hayat olduğuna ve bu şekilde kişinin toplumsal gerçeklikle bağ kuramamasına sebep olduğuna şu ifadelerle dikkat çekmektedir:

“Sosyal medyada dinin anlatılmaması büyük bir eksiklik olur tabi ki. Tamamen dinden arındırılmış bir sosyal medya daha büyük bir sıkıntı doğuracağı için olmalıdır. İnsanlar zamanlarının çoğunu orada geçiriyorlar, orada bir hayat, cari olan bir hayat söz konusudur. Sosyal medyada çizilen hayat, çok cazip gelen bir hayat. Gerçek hayattan çok farklı bir hayat. Mükemmelleştirilmiş bir hayat tarzı. İnsanlar, hayal ettikleri bir hayatı sosyal medyanın içinde yaşamaya başlıyorlar. Bu da tüm kesimler için başta da gençler olmak üzere her kesim için çok cazip oluyor. Onun için **sosyal medyada dinin anlatılması elbette ki olmalı, din o mecralarda da olmalıdır.** Dezavantajı ise gerçek hayattan uzak bir alan olmasıdır. Topluma dokunmayan bir yaşam var. Daha çok böyle söylem bazında kalıyor. **Gerçek yapısından sıyrılıyor din,** sosyal medyada. Problem çözmek yerine bir idol sunan, **mükemmelleşmiş bir hayali yapıya dönüşmesi sakıncalıdır.** Hakikat dolayım lanıyor orda ve suistimale çok açık bir hale geliyor. İnsanlar beraber yaşarken gerçeklikle daha rahat yüzleşebiliyorlar. Sosyal medyada bu çok rahat gizlenebiliyor. **Samimiyet derecesi perdelenabiliyor.** Ölçülemiyor tam anlamıyla yapılanlar. Dolayısıyla belli bir süre sonra da kişide bir şüphe meydana getirebiliyor. Bu şüphe atınca hatta samimi olanlara da sirayet edince bu defa kaotik bir ortam meydana geliyor.” (K24 50, erkek).

Aynı katılımcı **sosyal medyanın kişiyi daha dindar kılmayacağı**, dini yaşamının onun hakkında bilgi edinmekten farklı olduğu, insanların teknoloji ile hemhal oldukça dinle arasına mesafe gireceği veya bir başka ifadeyle sekülerleşeceği noktasındaki iddiasını şu şekilde dile getirmektedir:

“Mutlaka etkiler. **Ben sosyal medyanın kişiyi daha bir dindar ettiği kanaatinde değilim.** Ama sonuçta din de bu sosyal çevrenin bir gerçeği. Hayatın her yerinde yer alıyor din. Her şeye ve her yere yerleşmiş bir dinin sosyal medya alanına da sirayet etmemesi zaten bir tuhaflik olurdu. Yani din etle kemik gibi toplumun her tarafına karışmış, yerleşmiş durumdadır. Sosyal medya da dinden nasibini alacaktır elbette bu anlamda. Ancak sosyal medyanın oluşturduğu sanal dindarlık tarzının gittikçe dini yıpratacağını düşünüyorum. İnsanların teknolojiye daldıkça dinle arasına mesafe koyacağı ve sekülerleşeceği kanaatindeyim. **Medyanın daha ziyade buna katkı sağlayacağını düşünüyorum.** Bana göre sosyal medya ancak bir dinî bilgi edinme yeri olarak görülebilir. Ama dini yaşamak, dinî bilgiden farklı bir şeydir. O pratik edinmeyi gerektirir ki o da aile ve arkadaş ortamlarında genelde oluşur. Sosyal medyanın kişiyi daha dindar yapacağı kanaatine sahip değilim. Ama elbette ki din toplum üzerinde çok etkin bir müessese, etkinliğini sosyal medyada da mutlaka gösterecektir. (K24, 50, erkek).

Sadece izlenen şeylerin kişiyi değiştireceğini düşünmüyorum diyen bir katılımcı konuşmasında şunları dile getirmektedir:

“Sosyal medyanın belli bir süreliğine etkili olduğuna inanıyorum. Günlük yaşama olan yansımaları belli bir noktaya kadar yine etkili olabiliyor bence. Belli bir noktadan sonra kişi tek başına kalırsa yine kopuyor. Çevre bu anlamda çok önemli. **Sadece izlediği şeylerin kişiyi değiştirdiğini düşünmüyorum.** Tek başına kalırsa bir süre sonra kopmalar gerçekleşebilir. İbadetlerde olsun, tesettürde olsun, anne baba hakkında olsun birçok alanda sosyal medya, dinî pratikleri etkileyebilir. Ama çevre olmazsa dediğim gibi kısa vadeli olabilir. Bunun ortamla desteklenmesi gerekmektedir.” (K26, 24, kadın).

Katılımcıların ortaya koyduğu düşüncelere göre, dinin bir yaşam şekline dönüşmesi için sosyal medyanın yeterli olmadığı, bunun çevreyle/ortamla desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Sosyal medyanın olumlu olduğu kadar olumsuz durumlarının da olduğunu ifade eden görüşmeciler için bir imkan olduğu gibi bir hakikat dolaylanması şeklinde de okunabileceği anlaşılmaktadır.

- **Yeni Bir Dindarlık Formu Boyutu**

Çalışmada hedeflenen önemli kavramlardan biri de yeni dindarlık formudur. Hayalhanem'in dijital alanda üretmiş olduğu formun Avrupa ve ABD'de üretilen *sivil din*, *vekil din* ve *ait olmadan inanma* gibi formlarla dindarlığın yeni formu olarak görülebilir mi? Geleneksel anlamda dinin içinde yaşadığı bir cemaat formu bulunmaktadır. Söz konusu cemaat formun içerisinde müntesipler bir ara gelir, cemaat oluşturur, cemaat fertlerine sahip çıkar ve kişi o cemaatte olmaktan güç bulur. Geleneksel anlamda cemaat ferdin dezavantajlı durumlarını tolere eder. Dolayısıyla geleneksel cemaat formunda sosyolojik olarak bir kollektif şuardan bahsedilir. Binlerce, milyonlarca takipçisi bulunan Hayalhanem grubu için cemaat denilebilir mi? Binlerce, milyonlarca olan bu kişiler Hayalhanem'i kendilerine ait bir veya kendilerini Hayalhanem'e ait görüyorlar mı? Bir başka ifadeyle bir Hayalhanem sosyal medya takipçisi Mehmet Yıldız'ı kendine hoca ve Hayalhanem'i de bir cemaat olarak görüyor mu?

Öte yandan Hayalhanem teknolojiyi de kullanarak farklı bir dil, üslup geliştirdiği, modern bir söylem yakaladığı, sunu anlamda bir yeni din dilini modernleştirdiği görülmektedir. Aynı şekilde mekana yönelerek geleneksel dinî mekanlardan farklı olarak işlevsel/cazip bir mekan bağlantısını yakaladığı tespit edilmiştir. Bütün bunları yaparken de kurgunun büyük çoğunluğunu teknoloji üzerinden inşa ettiği için Hayalhanem'in yeni bir dindarlık formunu söylem-aktör-mekan tasarımı oluşturup anlam arayışı noktasında da felsefi ve bilimsel boyutlarıyla yeni bir söylem ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki bulguların analizlerinde ortaya çıkan temalarda gösterileceği gibi Hayalhanem, modern çağda böylesi bir yeni dindarlık formu oluşturduğu görülmektedir.

- **Cep Dindarlığı: Âlim Cebimizde**

Geçmişten günümüze hemen her şeyde zamanla bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu değişim ve dönüşüm din ve dindarlık türlerinde de yaşanmaktadır. Örneğin toplumsal anlamda dine ve dindarlığa bakıldığında kent dindarlığı, kır dindarlığı, burjuva dindarlığı, esnaf dindarlığı ve sosyal medya dindarlığı gibi birçok tanımlamadan bahsetmek mümkündür (Oyman, 2016, s. 139). Modern çağda dijital teknolojiye yaşanan yeni gelişmeler, yeni medya araçlarının işlevselliği bakımından zamanın ruhuna birtakım kavramsallıklar ortaya atılmıştır. Bu bağlamda çevrimiçi dinî pratiği tanımlamak için "Dijital Din" kavramının yaygınlık

kazandığı görülmektedir (Haberli, 2019, s. 310). Söz konusu dijital din de daha çok cebimizde taşıdığımız akıllı telefonlar üzerinden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada gerçekleştirilen derinlemesine mülakatta ve netnografi verilerinde dikkat çeken önemli alt temalardan biri de **cep dindarlığı**dır. Modern çağın en işlevsel materyallerinden biri de cebimizde taşıdığımız akıllı telefonlardır. İlk çıktığı zamanlarda, insanın en temel iletişim ihtiyacı olan haberleşme ve mesajlaşma işlevini yerine getirmekteydi. İnternetin de ucuz hale gelmesi ve akıllı cihazlarda yer edinmesinden sonra, görüntülü arama gerçekleştirilmeden ticaret yapmaya, fotoğraf ve video çekmeden anlık durum ve canlı yayın yapmaya kadar görsel, işitsel ve yazılı tüm alanlara kadar telefonun, hayatımıza bir ihtiyaç olarak girdiği görülmektedir. Modern birey sağlıktan ekonomiye, spordan sanata, siyasetten dine kadar hemen her alanla ilgili bilgiye, belki de bir ansiklopediden daha fazlasına cebindeki telefondan ulaşabilmektedir. Bu durumu görüşmelere katılan bir katılımcı şu şekilde ifade etmektedir:

“Dinî bir konuyu bir hocaya soracağımıza, bir kitaba başvuracağımıza **elimizin altındaki telefonda sosyal medya üzerinden bulabiliyoruz**. Teknolojik cihazlar bize böyle bir kolaylık sağlıyor. İki kelime yazdığımızda karşımıza çıkıyor. Zaten **telefon**, akıllı saat, bilgisayar, internet her şeyden artık sosyal medyaya girilebiliyor.” (K1, 32, erkek).

Telefon ve sosyal medyanın, dinin anlaşılması konusunda bir **olanak olduğunu düşünen** K1, konuşmasını şöyle sürdürmektedir:

“... Araştırdığımız merak ettiğimiz her şeyi bulabiliyoruz. Gerek çevirilerden gerek meal üzerinden gerekse konuyla ilgili yazılımsal metinler olsun merak ettiğimiz bir şeyde üşenmeden **yatağımıza uzanırken telefonumuzu çıkarıp tak tak bakabiliyoruz**. Artık eskisi gibi kalkıp camiye gideyim, hocaya sorayım, gidip kitap alayım, kitaptan bakayım, öyle bir derdimiz yok. O yüzden rahat rahat sosyal medya üzerinden veya internetten her şeye ulaşabiliyoruz. Bu da büyük bir avantaj... Kullanmasını bilene...” (K1, 32, erkek).

K1, **Hayalhanemi yanı başında duran bir sanal kitap** olarak görerek bu konudaki düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

“...**Sanal bir kitaptır bana göre Hayalhanem.** İstedğin zaman ulaşabileceğin yanı başında duran bir kitap. Videolar arasında gezerken, aa işte ben şunu merak ettim, bir açayım, diyebileceğim sosyal medya platformudur, bir kitaptır. (K1, 32, erkek).

Modern çağda yeni medya araçları üzerinden dijital ortama aktarılan dinî bilgi, her an herkesin ulaşabildiği şekilde depolanmaktadır. Akıllı telefonlarda yer alan Play Store uygulamasında bireylerin dinî bilgilere erişimini kolaylaştıran Kuran, hadis, tefsir ve meal gibi dinî uygulamalar yer almaktadır. Yukarıdaki görüşmecinin de ifade ettiği sanal kitap kavramı, dijital dünyada kendini dindar olarak tanımlayan bireylerin dinî kurumlar ve din görevlileriyle olan ilişki biçiminin de farklılaştığını ortaya koymaktadır. Akıllı telefonların kucağında büyüyen bireyler, “Kuran okuyan kalem”, “namaz kıldıran seccade”, “besmele çeken bardak” ve “namaz vakitmatığı” gibi teknolojik aletlerle dinî pratiklerini kolayca yapabilmek için bu araçlardan faydalanmaktadır. Bu bağlamda cep dindarlığının, dinî bilgilerin ediniminde ve pratiklerin uygulanmasında farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Günümüzdeki bu dijital hale gelen dünya, her şeyi bir yapı bozumuna uğrattığı gibi dindarların yaşam biçimlerini ve dinî pratiklerini uygulama şekillerini de etkilediği görülmektedir (Sungur, 2016, s. 7).

Cep dindarlığı aslında bir kolay erişim dindarlığı olarak da okunabilir. Modern çağda bireyler merak ettiği dinî bir konuyu veya kavramı birkaç basit tıklama sonucunda erişebiliyor olması büyük bir olanak olarak görülmektedir. Kitaba, medreseye veya hocaya ihtiyaç duymaksızın bu kolaylığın sağlanıyor olması, modern bireyi mekânsal bağlardan, kurumsal bağlılık ve aidiyetten de büyük oranda uzaklaştırmıştır. Bu bağlamda modern teknoloji sayesinde bireylere mekân ve zaman bağlılığından uzak, yeni bir dinî öğrenme alanı sunduğu görülmektedir.

Cebimizde bulunan sosyal medyanın din-insan ilişkisinde bir olanak olduğunu düşünen bir başka görüşmeci, **sosyal medyanın sağladığı imkanlardan birinin de bir bireyin, derdine veya günahına çareler ararken bir başkasına anlatmak durumunda kalmamasını** şu şekilde ifade etmektedir:

“Din öğrenmede sosyal medya **çok önemli ve güzel bir olanaktır.** Lisede de çok faydalı olanaklar sunmuştu bana. **Örneğin bazen çok kötü bir günah işleyebilirsin, çok kötü bir yola düşebilirsin ve bunu gidip bir hocaya, bir imama anlatmayabilirsin. Ancak sosyal medyada tam da bu konuyu anlatan videolara rast gelebilirsin ve senin de aramış olduğun sorunun cevabını orada bulmuş olabilirsin ve bu konuda da rahatlayabilirsin, huzur duyabilirsin.** Sosyal medyanın

bu yönü çok çok kıymetli bir durumdur. **Yani hiç kimseye anlatamıyorsun, utanıyorsun söylemeye ama gidip orada öğrendiğin zaman o sır olarak kalıyor sende. Sosyal medyanın bu tarafı güzel bir olanaktır.**” (K2, 18, erkek).

Cep dindarlığı veya bir başka ifadeyle sosyal medya dindarlığı katılımcılar tarafından bir kolay erişim-ulaşım dindarlığı olarak görülmektedir. Modern çağ, hız çağıdır bir bakıma. Hızlı giden araba, hızlı internet, hızlı dolduran şarj gibi hayatın birçok alanında, hızın hakimiyetine tanık olunmaktadır. Bununla birlikte günümüzde bireyler, akıllarına takılan bir soruyu veya kaçırdıkları herhangi bir durumu ceplerindeki akıllı telefonlar sayesinde hemen öğrenebilmekte ve bu durumu, yukarıdaki katılımcının da dile getirdiği gibi gündelik dinî pratiklerine yansıtılabilmektedirler.

Bir katılımcı erişim kolaylığını sağlayan **akıllı telefonların din-sosyal medya ilişkisinin bir imkân olduğu** bağlamında şu şekilde bir değerlendirmede bulunmaktadır:

“**Cep telefonu herkesin elinde olan bir şey.** Herkese ulaşmak gayet kolay oluyor bu şekilde. Çift taraflı bir bıçak gibi düşünün. Hem zararlı yönde kullanabilirsin hem de faydalı bir şekilde kullanabilirsin. Sosyal medyada üretilen içerikler çok önemli. Seni nereye yönlendiriyor o çok önemli. Bir denetleme kurumu da olmadığından dolayı dikkat edilmesi gerekiyor. Denetleme de şimdilik çok kolay görülmüyor.” (K7, 24, erkek).

“... İnsanlara ulaşmak daha kolay kılındığı için tabi ki bu bir **imkandır**. Farklı bir yerde, farklı bir şehirde veya ülkede olsan dahi ona ulaşman kolay oluyor bu şekilde. Binlerce, yüz binlerce insana aynı anda ulaşmak çok zor. Bunlara ulaşmanın en kolay tarafı işte Youtube aracılığıyla video yüklemektir. Çünkü **insanlar nerde olursa olsun oturduğu yerden bu videoyu izleyip istifade edebiliyor.**” (K7, 24, erkek).

“**Daha rahat geniş kitledeki insanlara erişebiliyorsun.** Bunun bir sınırı yok. Örneğin alkol içen bir kişiye gidip dini anlatamıyor olabilirsiniz. Ama alkol içen bir insan bile videoya ulaşarak verdiği, paylaştığın videodan faydalanabilir. Binlerce, milyonlarca insana ulaşabiliyorsunuz. **Bu da en büyük imkân yani.** (K7, 24, erkek).

Cebindeki akıllı cihazlar (tablet, telefon, akıllı saat, vb.) sayesinde bugün 7’den 70’e herkesi kendi düşüncesini ve her türlü bilgiyi birçok insanla paylaşabilmektedir. Dinî bilgi de bu paylaşılanlar arasındaki yerini almaktadır. Hatta salt dinî tebliğ için kurulmuş kişiler sayfalar ve bloglar bulunmaktadır. Hayalhanem’i de bu dinî sosyal paylaşım sitesi örneklerinden biri

olarak görmek mümkündür. Zira teknoloji ve internetin olmadığı dönemlerde bireyler, dinî sorularını cami hocasına veya köydeki/mahalledeki dinî kanaat önderine sorarak öğrenirken bugün buna gerek duymadan internette dinî içerik üreten platformlar üzerinden kolaylıkla sorularına cevap bulabilmektedir. Bu durum modern çağda yaşayan bireyin dinî pratiklerini gerçekleştirirken seküler dünyaya da uyum sağladığını bize gösterdiği anlaşılmaktadır.

Adeta bir kültür ve medeniyet işçisi olan insanın en önemli meziyetlerinden biri de karşılaştığı yeniliği/değişimi ihtiyacına cevap verecek şekilde dönüştürüp düzenleyebilme yeteneğidir. Bu bağlamda bugün din ve yeni medya araçları üzerinden şekillenen dijital dünyada din ve medyanın, birbiriyle uyum sağlayarak varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Tüm bunlarla birlikte hem dinî öğrenme hem de dinî tebliğ konusunda **cep dindarlığı**, her ne kadar kişiye özgür bir alan ve kayıtsız bir zaman olanağı sunuyor olsa da aslında geçicilik üzerine kurgulanan bir dindarlık olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle cep dindarlığı, anlık ve geçicilikle örülmüştür denilebilir. Bazen günler, haftalar sonra açıp takip edilebileceği bir vaazın birey üzerindeki etki alanı son derece sınırlı olabilir.

Bir başka katılımcı sosyal medyanın olanaklarını artık “**alim cebimizde**” şeklinde yorumlayarak konuşmasında şu ifadeler yer vermiştir:

“**Sosyal medyada anlatılan dinin şöyle bir avantajı var. Alim cebimizde.** Aç, hocam ne vardı, ha şu şu, tamam kapat. Aklına takılan soru için istediğin cevaba anında ulaşabiliyor olman konusunda çok avantajlıdır.” (K6, 21, erkek).

Alışverişte bile paraya dokunmayan, ödeme işlemlerini karekoddan yaptığını söyleyen bir görüşmeci için **dinî bilgiler dahil her şey telefonda gizlidir**. Bu önemli alanın boş bırakılmamasını ifade eden görüşmeci konuşmasında şunlara değinmiştir:

“... **Şu an devir teknoloji devri.** Şu an artık ben cüzdan bile taşıyorum. Her şey telefonda. Bir alışverişte bile ödemeyi karekoddan ödüyorum. **Yani ne yaparsam bu telefonda gizlidir.** Şu akıllı telefona bakma süresi bazen dört saate çıkabiliyor. Bu da az bir süre değil. Bazen arkadaşlarım anlatıyor, diyor ki bugün Instagram’da 3 saat geçirmişim. Çok fazla zaman geçiriyorlar sosyal medyada. Mesela ben tıp eğitimimi de bazen YouTube’da görüyorum. Okul da orası olmuş. Orası da bir alan. Boş bırakılan alanlara ehil olmayan adamlar gelir yerleşir.” (K7, 24, erkek).

Sosyoloji, bir toplumsal eyleme odaklanırken onun arkasındaki toplumsal gerçekliğe yoğunlaşmaktadır. Örneğin Hayalhanem’in en popüler videolarında çekilen rap şarkısının arkasında yatan toplumsal gerçeklik ne olabilir? buna odaklanmaktadır. Bu toplumsal gerçeklik modern zamanda gençlerin daha çok rap şarkısı dinliyor olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışmada hem mülakat verilerinde hem de netnografi bulgularında modern çağda seküler yapı ile dini yapının karmaşık ilişkisi ve bu ilişkiden doğan toplumsal gerçeklik aranmaktadır. Hayalhanem’in de modern çağda söz konusu ikili yapının komplike ilişkisinde şekillenen bir örnek olarak ön plana çıktığı ve buna göre şekillendiği düşünülmektedir.

Teknolojiyle iç içe olduğunu yayımladığı videolarla (özellikle de shorts videolar) gösteren Hayalhanem 1 dakikadan az süren “2060 Yılında Namaz Alarımı⁴⁹” isimli videoda bir robotun Hasan adlı kişiyi sabah namazına kaldırmaya çalıştığı canlandırılmaktadır. Robotik teknolojinin din ve namazla birleştirilerek aktarıldığı bu video 2 milyonun üzerinde izlenme/tıklanma alındığı, videonun altına ise binlerce beğeni ve yorumun yapıldığı tespit edilmiştir. Gulfiye adlı bir yorumcu bu robotun iyi bir fikir ve ihtiyaç olduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Çok iyi bir fikir ya İnşallah gerçek olur, tam ihtiyacımız olan.” (@gulfiyekose3575, erişim tarihi: 23.01.2025).

“🤖🤖robot çok kibarmış abi. Valla bu, kalkmadığımızda elektriği basar kafaya bir dahakine uyumaya bile korkarsın.” (@Tantuni47, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Eşime de lazım keşke şu an benimde olsa🤖🤖.” (@cemreyaz8382, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Çok iyiymiş. 🤖 Kim demiş teknoloji geldi her şey asosyal oldu. 🤖 Teknolojiyi ne için kullandığına bağlı. Hayırına (hayır yolunda) kullanırsak hayır getirir inşallah.” (@YalanDunya1982, erişim tarihi: 23.01.2025).

Cep dindarlığı üzerinden oluşturulan alt temada netnografi verileri dinin teknoloji ile olan ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. Akıllı cihazlar, sosyal medya ve robot

⁴⁹ “2060 Yılında Namaz Alarımı” ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/shorts/SIdUroTcbms>, (Erişim tarihi: 23.01.2025).

teknolojisi ile dinî bilginin harmanlanmasıyla çekilen videolar yeni tür bir dindarlık formu bağlamında görülmektedir. Nitekim cep telefonları ve robot teknolojisi hem mülakat katılımcıları ve hem de netnografi yorumcuları tarafından dini bilginin yaygınlaşmasında bir olanak olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

- **Ait Olmadan İnanma: Aidiyetsiz Dindarlık**

Sosyolojinin önemli tartışma alanlarından biri olan sekülerleşme, klasik tezlerin aksine modernleşme ile birlikte dinin toplumsal alandaki varlığını kaybetmediğini ileri süren yeni bir paradigma ile tartışma alanını genişletmiştir. Bu alan post sekülerizm ile sosyolojide kendine yer bulmuştur. “*Görünmeyen din*” metaforuyla bu tezi savunanlardan biri olan T. Luckmann, kilise gibi dinî kurumların evrensel olmadıklarını ifade etmiştir (Luckmann, 2016, s. 13). Dolayısıyla dinin, modern çağda etkisi azalan bir durum oluşturduğundan bahsetmek gerekirse bu, dinin bizzat kendisi değil, kurumsal tarafını teşkil eden kilise gibi yapılar olduğunu ileri sürmüştür.

Kurumsal dinî yapılara olan aidiyetteki azalış ve bu konuyla ilgili veriler uzun süreden beri sekülerleşme tartışmalarının ana eksinini oluşturmaktadır. Ancak bu tartışmaların, modern çağda meydana gelen yeni teknolojilerle birlikte farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Çünkü modern çağda mekân engelini ortadan kaldıran dijital ağlar, yeni sosyalleşme alanları meydana getirmektedir. Bu yeni durumun, geleneksel değer kalıplarını sorguladığı ve bireye yeni dinî tercih alanlarını sunduğu görülmektedir. Dinî ve toplumsal değerler bu durumda metalaşır şekilsel bir dönüşüm geçirmektedir. Ancak bu değişim ve dönüşümü toplumun dinî değerlerden uzaklaşması olarak değil, dinî tercihlerindeki farklılaşma olarak okumak gerekmektedir.⁵⁰ Ait olmadan inanma olarak ifade edilen bu durum, dinin kendisine değil, kurumsal veya organize bir dine olan ilginin azalması şeklinde okunabilir.

Asad’ın (2007) da değindiği gibi Hıristiyan teolojisinin üzerine kurulu olan modernitenin karşı çıktığı söz konusu kurumlar (Kilise ve ruhban sınıfı), özü itibarıyla Hıristiyanlığın kurumlarıdır. Asad’a göre bu bağlamda modernleşme olgusu Hıristiyan, İslam

⁵⁰Ayrıntı için bk. <https://www.indyturk.com/node/338961/haber/modernle%C5%9Fme-dindarl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-azaltmad%C4%B1-yeni-ak%C4%B1m-herhangi-bir-dini-yap%C4%B1yaba%C4%9Fl%C4%B1-olmayan> (Erişim Tarihi: 25.05.2024).

ve Yahudi toplumlarında çok farklı karakterlerde ortaya çıkmaktadır. Batı Hıristiyan dünyasında bile sekülerlik toplumsal alanın tümüne sahip olmazken, Batı dışı toplumlara klasik sekülerlik anlayışını teşmil etmek doğru bir okuma olmayacaktır. Nitekim D. Martin ve R. Stark da modern zamanda kurumsal dinin işlevsel olarak zamana yenik düşmesi, dinin ve dindarlığın gerilediği anlamına gelmediğini ifade ederler (Stark, 1999, ss. 249-273). R. Bellah ise söz konusu bu tezi destekler mahiyette *sivil din* metaforunu kullanır. Bellah, yine aynı saikle, siyasetin ve aristokrasinin tekelinde bulunan dine karşı, halkın kendi doğal seyrinde değerler ve pratikler açısından geliştirdiği bir sivil dinden bahseder.

Araştırma kapsamında önemli görülen bir diğer düşünce Grace Davie'nin kavramsallaştırdığı "*ait olmadan inanma*" metaforudur. 1994 yılında yayınladığı *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging* kitabında *ait olmadan inanma* kavramını kurumsal dinin haricindeki %50'lik bir grubu belirtmek için ortaya atar. Daha sonrasında bu düşüncesi onu *vekil din* kavramına ulaştırdığı görülür (Davie, 2010, s. 261). Davie *ait olmadan inanma* kavramını kiliseye ait olmadan Allah'ın varlığına inanma olarak yorumlar. Hatta ateistlerin bile kabul etmedikleri tanrı hakkında çok bilgi sahibi olduklarını söylemektedir (Davie, 2012, s. 3).

Din, toplumsal bir hafızadır ve modern çağda da bu hafıza varlığını sürdürmektedir. Bu toplumsal hafızayı sürdürmek için modern çağın bireyi, bir yere ait olmadan günlük dinî pratiklerini yerine getirmekte ve yaratıcıyla olan ilişkisini sürdürmektedir. (Akt. Köse, 2020, ss. 201-206). Sekülerleşme sürecinin hemen başında önce Avrupa toplumunun sekülerleşmesi ve diğer toplumlara model olması bekleniyordu. Ancak süreç öyle olmadı. Hatta model olması beklenen Avrupa ülkelerinde bile klasik sekülerleşme sürecinin tersi durumlar yaşandı. Çünkü Avrupa Birliği'ne bağlı ilk 15 ülkenin eğitim müfredatına bakıldığında zorunlu veya seçmeli din derslerinin olduğu, söz konusu devletlerin dinî okullara bütçeden belirli bir pay ayırdıkları görüldü (Birekul, 2009, s. 54). Dolayısıyla modern çağda, toplumların kolektif hafızasında din veya inanma melekesinin hala tüm tazeliğiyle yer aldığını söylemek mümkündür. Hayalhanem gibi dinî yapılar her ne kadar örgütsel bir yapı gibi görünseler de sosyal medyanın özgürlük ve esnekliği ile birlikte değerlendirildiğinde geleneğin kurumsal dinlerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal medyanın bu özgürlük ve esneklik alanına rağmen Hayalhanem takipçilerinin gruba aidiyet üzerinden bağlı olmadığı anlaşılmaktadır.

Görüşmeler sırasında katılımcılara “**Hayalhanem’i kendinize ait bir yapı olarak görüyor musunuz?**” sorusu yöneltildiğinde, onların büyük bir çoğunluğunun “**hayır**” cevabını verdikleri görülmektedir. Nitekim katılımcılardan biri bu soruya şu şekilde cevap vermektedir:

“**Hayır**. Gizemi konusunda endişelerim var. **Ait olamam**. Tam şeffaflık olmadan ait olduğumu hissedemem. Çünkü ülkemizde ve yakın tarihimizde din adına yola çıkıp bunu suistimal eden birden fazla yapılanma var. Artık yoğurdu üfleyerek tatmamıza müsaade edin bir zahmet.” (K20, 36, erkek).

Bir başka katılımcı, “Yok. Kendime yakın olarak hissetmiyorum” (K15, 33, erkek) şeklinde cevap vermektedir. Bu görüşmeci da aslında aylardır Hayalhanem’i takip ettiği halde, aidiyet üzerinden kendine yakın bir yerde hissetmediği anlaşılmaktadır. Bir katılımcı kurumsal yapıdan kaynaklı kimi engellerden bahsederek Hayalhanem’e karşı aidiyet hissetmediğini, hissetse bile bu aidiyetin organik ve uzun süreli bir bağ olmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Olmaz, **kendimi ait hissetsem bile çok kısa süreliğine**. Bazı bariyerler konulmuş, onları geçmek için izin alman gerekiyor. Önce çok istiyorsun onları geçmeyi. Bunun için mücadele veriyorsun, yakın olmaya çalışıyorsun. Yakın olduktan sonra sahipleniyorsun. Ama **bu sahiplenme**, gözlemediğim kadarıyla çok **kısa sürüyor**.” (K14, 42, erkek).

Sosyal medya platformlarındaki hesapların takipçileri binler, on binler, yüz binler ve milyonlarla ifade edilse bile bu kişilerin kendilerini tam olarak o derneğe/dergâha/topluluğa ait/bağlı hissetmedikleri görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medyadaki takipçiliğin organik bir mensubiyet taşımamakta, ilişkilerin daha çok sathi ve suni bir ilişki biçimi olduğunu da ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. Örneğin bir katılımcı Hayalhanem ile tam bir bütünlük kurmadığını, “Hayır sadece takipteyim. Tam anlamıyla bir bütünlüğüm olmadı.” (K8, 31, erkek) şeklinde ifade etmektedir.

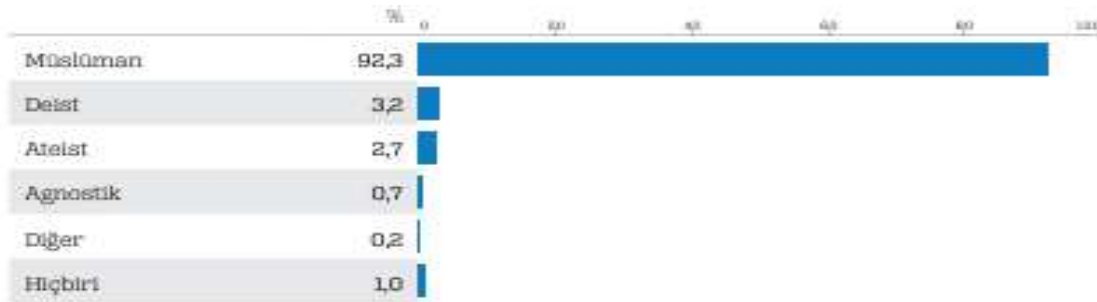
Yakın tarihte ülkemizde yaşanan 15 Temmuz olayının teo-politik sonuçlarından dolayı dinî kurumlarla olan ilişki biçiminin farklılaştığını söylemek mümkündür. Hıristiyan dünyasındaki din adamlarının tekelci bir mantıkla dine sahiplenmesi, Batı dünyasında insanların din ile, daha doğrusu dinî yapılarla arasına mesafe koymasına neden olmuştu. Öyle ki insanlar için hayatın merkezinde olan din algısı, artık günlük hayatta seçeneklerden sadece biri haline gelmişti. Ülkemizde de yakın zamanda yaşanan kimi ideolojik ve siyasi dalgalanmalardan dolayı, bireyin dinî kurumlarla arasına mesafe koymasına neden olduğu

söylenbilir. Ancak öte taraftan yaşanan bu olumsuz durumlar karşısında, ülkemizde her ne kadar oransal bazda bir yükselme⁵¹ olmuşsa da bireyler, büyük oranda kendini dinden uzak (inançsız/ateist) bir yerde hissetmedikleri görülmektedir.

Ülkemizde kurumsal anlamda dinî cemaat, tarikat ve örgütlü yapılardan ürkmüş ve usanmış bir kesimin Hayalhanem tarzı platformlar üzerinden dinî aidiyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Söz konusu kesimin kutsalla, Allah ile ve ahlakla olan bağını koparmak istemediği ancak mevcut durumdaki cemaat, tarikat, dinî kimlik ve kişiliklerden de uzak durarak **bireysel bir dindarlık** deneyimlemek istedikleri anlaşılmaktadır.

“...Ülkemizde ve yakın tarihimizde din adına yola çıkıp bunu suistimal eden birden fazla yapılanma var. Artık yoğurdu üfleyerek tatmamıza müsaade edin bir zahmet.”
(K20, 36, erkek).

Ait olmadan inanmada birey, başta yaratıcı ile duygusal irtibatını üzerinden sürdürürken, sosyal hayatta da ahlaki bir yaşantı ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu durum, kurumsallaşmış ve kalıplaşmış dinî inanış ve anlayışlardan da uzaklaşmayı ifade eden bir tür seküler dindarlık olarak değerlendirilebilir. Çünkü kalıplaşmış ve katılaşmış kurumsal dindarlıkların, tarihsel süreçte sürekli iktidarların elinde bir sopa görevi gördüğü, iktidara payanda olduğu görülmektedir.⁵² Ait olmadan inanma bir bakıma pireye (kurumsal dine) kızan fakat yorganı (din) da yakmayan bir dindarlıktır.

Tablo 3: Türkiye'de Dindarlık Algısı, Hatem Ete & Abdullah Yargı, Kasım 2023.

⁵¹ Ayrıntı için bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_dinsizlik# (Erişim Tarihi: 24.02.2024).

⁵² Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=PviSLcO75EQ> (Erişim Tarihi: 25.05.2024).

Daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek gerekirse ülkemizde kurumsal bazda tarikat, cemaat ve örgütlü dindarlıkla arasına mesafe koyan veya koymak isteyen, ancak öbür taraftan da maneviyatla, ahlakla olan ilişkisini koparmak istemeyen kişilerin bir kuruma/yapıya ait olmadan bir dindarlık geliştirdikleri söylenebilir.

Sekülerleşme tartışmalarına geri dönecek olursak sekülerleşme olgusu, kişinin kutsal ile değil kutsal yapılarla arasına mesafe koyduğu şeklinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Örgütlü/kurumsal dinî yapılarla arasına mesafe koyan modern bireyin durumu üzerinden ele alan yukarıda ismini ve anlayışlarını ortaya koyduğumuz sosyologların hemen hepsi, kurumsal dindarlık sorununu çözümlenmeye çalıştıkları görülmektedir. Yukarıda K20 kodlu katılımcının **“artık yoğurdu üfleterek tatmamıza müsaade edin bir zahmet”** ifadesi, din konusunda değil, dinî yapılar konusunda belli bir soğumanın ve sıkışmanın resmini ortaya koymaktadır. Orta Çağ Hristiyan dünyasındaki dinî yapılara karşı tepkinin ve benzeri bir çıkışın ülkemizdeki söz konusu kurumlara karşı da nispeten görüldüğünü söylemek mümkündür. Kurumsal dine tepki olarak dün, Protestanların kiliseye tepki koyup insanları oradan uzaklaştırması gibi bugün de yeni medya olanakları sayesinde insanlar, güç endeksli kimi dinî yapıların tahakkümünden uzaklaşmak istemesi doğaldır. Araştırmanın saha notlarında Hayalhanem’i tanımlayan bir takipçinin, **“buraya gelmemin en önemli sebebi buranın (yani Hayalhanem’in) herhangi bir yere bağlı olmamasıdır”**, şeklinde bir neden ortaya koyması, **ait olmadan inanma** durumunu ortaya koyması bakımından önemli bir örnektir.

Bir başka katılımcı ise “Hayalhanem’e bağlılık” konusu şu şekilde dile getirmektedir:

“Hayır görmüyorum. Birbirimizden çok uzaktayız. Çok gidip gelemediğimiz için **kendimize ait bir yapı olarak görmüyorum**. Bir cami gibi görmüyorum mesela. **Cami** bizim gidiyoruz, oturuyoruz, namaz kılıyoruz, yatıyoruz, uzanıyoruz. Yolda giderken yoruluyoruz orada dinleniyoruz. Biz serinleyelim diye gidip camide su içiyoruz. Isınmak için gidiyoruz. Mesela ben üşüdüm diyelim, Hayalhanem’e gideyim ısınayım, ısınabilir miyim bilmiyorum. Ya da acıktım yolda bir imamı gördüm, bir camiye gördüm, imama gidip desem ki ben açım bana yardım eder misin? İmam bana ya bir ekmek verecek ya da bir yer tavsiye edecek, diyecek git şuraya şu yardım kuruluşu sana yardım edecek sana yemek verecek. Ama Hayalhanem bunu yapar mı bilmiyorum. Burada eksikleri var bunu anlatmaları lazım biraz.” (K1, 32, erkek).

Katılımcının **Hayalhanem ile cami karşılaştırması** yapması ilginç bir durum olarak görülmektedir. Cami, İslam tarihinde yerleşim yerinin merkezinde inşa edilmiştir. Daha

doğrusu şehir, caminin etrafında şekillenen bir yapıda oluşturulmuştur. Hz. Peygamber zamanında Medine’de ilk inşa edilen camiye⁵³ bakıldığında sadece namaz kılınan yer olmadığını, kimi zaman askeri bir kışla, kimi zaman önemli kararların istişare edilip karara bağlandığı bir görüşme yeri, zaman zaman da ilmi derslerin verildiği bir mektep ve medrese görevi gören çok fonksiyonlu bir mekân olmuştur. Görüşmecinin camilerdeki rahatlığı Hayalhanem’de göremeyeceğini ima etmesi, caminin İslam toplumundaki işlevsel yapısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kurumsal olarak Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı bir yer olsa da halkın tüm kesimleri tarafından caminin sahiplenilen bir mekân olması sosyolojik olarak camiye, formel bir durumun dışında görebileceğimizi ortaya koymaktadır. Hayalhanem her ne kadar kendini dinî kurumsal bir yapının dışında görür ve gösterse de bireylerin camiye olan toplumsal sahiplenişi gibi olmadığı görülmektedir. Görüşmecinin “cami bizim..., orada dinleniyoruz, serinliyoruz...” ifadeleri, bu sahiplenişi ortaya koymasından açısından önemli görülmektedir.

Hayalhanem grubu herhangi bir dinî cemaate, tarikata veya benzeri örgütlenmelere bağlı olmadıklarını ve bununla birlikte herhangi bir ticari amaç gütmediklerini iddia etmektedirler (Kulluk, 2022, s. 142). Hayalhanem’in, kendisini bir yapıya nispet etmemesi ve Hayalhanem’e gelen veya Hayalhanem’in takipçisi olan kişilerin de kendilerini bir aidiyet duygusuyla gruba bağlı hissetmemeleri, Davie’nin “**ait olmadan inanma**” metaforu bağlamında değerlendirilebilir.

Dünyanın görece en seküler ülkesi olarak kabul edilen İzlanda’da kiliseye gidenlerin oranı %2 ve kendisini ateist olarak tanımlayan İzlandalıların oranı ise %2,4 olmuştur. Ama aynı ülkede ölümden sonraki hayata inanma oranı %81 ve ruhun varlığına inanma oranı ise %88 olmuştur (Köse, 2020, s. 173). Dolayısıyla bireylerin kendilerini kurumsal bir dinî yapıya ait hissetmemeleri, dinden uzak bir hayat yaşadıkları anlamına gelmemektedir. Nitekim Hayalhanem örneğinde de olduğu gibi kendisini kilise gibi **dinî yapılara nispet etme oranının düşük olması modern çağda sekülerleşme olarak görülse de bireysel anlamda dinin hala insanların gündeminde olduğu ve epistemolojik bir kopuş yaşamadıkları görülmektedir.**

⁵³ Ayrıntı için bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cami> (Erişim Tarihi: 24.02.2024).

Dolayısıyla modern çağda dinin bireysel bilinçteki yerinin hâlâ koruma altında olduğu söylenebilir. Richard Wright bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Din öldü denildiğinden bu yana, her yerde... eskiden sadece kiliselerin çanlarında; şimdi sakaklarda, herkesin kalbinde. Eskiden din adamları vardı; şimdi ise herkes din adamı.” (Akt. Köse, 2020, s. 182).

Bir katılımcı Mehmet Yıldız’ın **kendini bir yere nispet etmeme** durumunu bir farklılık olarak okuyarak düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir:

“Onun giyim-kuşamı. izlediği yol ve düsturları onu farklı kılıyor. **Onu farklı kılan bir diğer husus ise kendisini nispet etmeme konusu olabilir.** Örneğin sarıklı cübbeli bir hoca, rahatlıkla ben İsmail Ağa’danım diyebiliyor. Ama Mehmet Yıldız bu anlamda biraz daha **flu bir yolda** ilerliyor gibi. Gerçi kendisini Risale-i Nur hizmetkârı olarak gördüğünü ifade ettiği yerler vardır. Ama ben onu öyle de görmüyorum. (K4, 23, erkek).

Bir başka katılımcı ise şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ülkemizde o kadar çok dini sömürgeler yaşandı ki insanlar artık din kokusu gelen gruplara yaklaşmaya korkuyor. Özellikle de kamuda çalışıyorsanız. Çünkü belirli etiketlerle işten alınma durumunuz olabiliyor. Soruşturmaya girme durumunuz olabiliyor vesaire. Dolayısıyla Hayalhanem’i de bir araştırma ihtiyacı duydum. Araştırdığımda da şey çıktı karşıma. Gençlerin toplandığı, bilgi aldığı, öyle işte paradan puldan çok konuşulmadığı, hani para verin şunu yapalım, para verin bunu yapalım muhabbetlerinin çok dönmediği, biraz da gönüllülük esasının olduğu bir yer olduğunu gördüm hoşuma gitti. Yani cebinden değil de insanlara gönlünden verildiği bir yer aslında. Mehmet Hoca’nın da burada insanlara hitabeti geçmişle bugün arasında çok değişti, çok daha iyi hitap edilebiliyor artık. Eski videolarını izliyorum, yeni videolarda çok daha farklı. Kendini geliştirmiş bir şekilde hitap ediyor, hoşuma gidiyor. Lokomotif kimdir, finansmanı nedir, bilmiyorum ama zaten amacım da gidip onların içine takılı kalmak değil. **Biraz oradan biraz buradan dinimi öğreneyim, bilgi alayım** hepsini ortaya dökeyim, bir araştırayım hangisi doğru oradan gideyim istiyorum. Benim **onlara bağlı kalmak gibi bir niyetim yok.**” (K1, 32, erkek).

Netnografi verileri analiz edildiğinde Hayalhanem’e ait olmadan sadece videolarını takip ederek dini inancını yaşayan takipçilerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim videoların altına yapılan yüzlerce, binlerce yorumcu sadece dini bir paylaşım olduğu için temenni ve dualarda

buldukları tespit edilmektedir. Bu dua ve temennilerin yorumcular tarafından en yoğun bir şekilde yapıldığı videolardan biri de 10 binin⁵⁴ üzerinde yorumun yapıldığı “Bela Ve Sıkıntıdan Koruyan Cevşen-ül Kebir Duası” isimli videodur. Konuşmacının Arapça Allah’ın isimlerini okuyup yaratıcıya münacatlarda bulunduğu bu video genel olarak bir dua ve yaratıcıya yalvarma videosu olarak görülmektedir. Takipçi ve yorumcuların bu videonun altına genelde birbirlerine sadece bir dua temennisinde buldukları tespit edilmektedir.

“Allah’ım bu duayı dinleyip Rabbimden çare bekleyen bütün kardeşlerimi güzel esmaları yüzü suyu hürmetine selamete çıkarsın benimde askerde olan yavrularım Emirhan ve Yusuf’umu hayırlısıyla bana kavuştursun bütün askerlerimizi korusun 🙏sıkıntılardan kurtarsın 🙏❤️.” (@mineyesilkas8065, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Yarabbi bu dua yüzü suyu hürmetine oğluma şifa ver 🙏🙏🙏 bütün çocuklara anne ve babalarına şifa ver Yarabbi 🙏🙏🙏.” (@enarslann2010, erişim tarihi: 23.01.2025).

“Allah’ım bu mübarek ayda duanın yüzü suyu hürmetine cümlemizin dualarını kabul et Amin Amin Amin 🙏🙏🙏.” (@mesudesirin6897, erişim tarihi: 23.01.2025).

Netnografi veride en popüler videolardan biri de kabir hayatını anlatan “Peygamberimiz’in(sav) Dilinden Öldükten Sonra İlk Ne Olacak? - Kabir Hayatı” adlı videodur. Bu video da cevşen videosu gibi Hayalhanem’in kurumsal yapısından bağımsız olarak sitenin sayfasına yerleştirdiği anlaşılmaktadır. söz konusu video, ölüm anını ve sonrasındaki ruhsal süreci detaylandıran bir anlatım sunmaktadır. Ölüm meleği Azrail’in müminlerin ruhlarını nasıl kabzedeceği, meleklerin güzel görünüşleriyle müminlere sunduğu rahatlık ve ruhun bedenden çıkışı esnasında yaşanan duygusal anlar açıklanmaktadır. Videoda ayrıca, iyi ve kötü insanların ölüm sonrası deneyimleri ile kabir sorgulaması üzerine de bilgiler vermektedir. Bu bağlamda söz konusu videonun yorumcuları yazdıkları yorumlarda Hayalhanem’in kurumsal yapısına değil de genel bir dini değerlendirmeye yer verdikleri tespit edilmektedir.

⁵⁴ Bela Ve Sıkıntıdan Koruyan Cevşen-ül Kebir Duası, ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=uNxw3g40DrQ&t=1441s>, (Erişim tarihi: 23.01.2025).

“Allah'ım bizi kabir azabından koru. Bizi affet günahlarımızı bağışla. ﷻ.”
([@suleymankacmaz7309](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“Ailesini düşünüp üzülen ben değilimdir umarım. Allah im sen ailemi beni ve tüm mümin kullarını cennetine koy inşaallah. ☺” ([@nurbetulyeniay173](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“İnşa Allah azap çekenlerden olmayız, Rabbimizin razı olduğu kullarından oluruz.”
([@ennizamulmulksensin5471](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

Ülkemizin yakın geçmişinde yaşanan olumsuz bazı dinî-siyasi durumlardan dolayı dine, daha doğrusu kurumsal dine mesafeli olduğunu dile getiren bir numaralı erkek görüşmecinin, araştırmanın bağlamı açısından önemli tespitler yaptığı görülmektedir. Kurumsal dinî yapıların ekonomik ayağına da değinen görüşmeci, din konusu anlatılırken paradan puldan çok konuşulmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla görüşmeci, kurumsal bir **aidiyet duymadan “biraz oradan biraz buradan”**, dinini öğrenmeye çalışan modern bir bireyin dindarlığını temsil etmesi bakımında önemli görülmektedir. Bu durum aslında grubun içinde değil ama grupla beraber aynı duyguyu yaşama isteğini de göstermektedir.

Modern hayatın dijitalleşmeye başlamasıyla birlikte artık bir yere ait olmadan inanma düşüncesi daha mümkündür. Dolayısıyla bu durum, bir post modern durumu ifade etmektedir. Zira post modern zaman, “ocaksız ülkücüler”, “dergâhsız dervişler”, “cemaatsiz nurcular” (Sarı, 2023: s. 175) ve **aidiyetsiz dindarlıklar** ortaya çıkarmıştır. Ait olmadan inanma duygu durumu, müntesipler tarafından böyle yaşanırken, bu durumu kurumsal yapı dışında yeni teknoloji üzerinden topluma serdeden bir ekibin varlığından da bahsetmek gerekmektedir. Bir başka ifadeyle modern çağda geleneğin kurumsal yapılarını kabul etmeyen *dergâhsız, cemaatsiz ve aidiyetsiz* bireyleri dijitalizmin sanal bayrağı altında kümeleniren, topluma karışmaksızın bir nevi fildişi kuleden toplumu dinî açıdan değiştirme düşüncesine sahip olan yeni bir dindarlık türünün ortaya çıktığı görülmektedir.

Hayalhanem’in dergâhsız, tarikatsız ve cemaatsiz bir dindarlık türü olup olmadığını söylemek henüz erken. Ancak kozmopolit kentlerin görece elit kesimlerinde kendisine yer edinen Hayalhanem, klasik sekülerleşme teorisine aykırı bir durum ortaya koyduğu görülmektedir. Kent hayatı, İbn Haldûn’un dediği gibi grup asabiyetinin azaldığı ve bireysel hayatın rahatlık ve pervasızlığının öne çıktığı bir toplumsal yapıya sahiptir (Haldûn, 2018, s.

327). Grup asabiyetinin ortadan kalktığı veya azaldığı kent hayatında, insanların daha fazla sekülerliğe meylettikleri genel kabul gören bir anlayıştır (Ertit, 2019, s. 193). Ancak Hayalhanem tarzı dijital dinî örgütlenmelerin, Türkiye'nin görece muhafazakâr görünümlü kentlerinde değil de büyük kozmopolit kentlerde tutunması, klasik sekülerleşme teorisine aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir.

Bu durum, meşhur *ayakkabı hikayesini* akla getirmektedir. Söz konusu hikâyeye göre Afrika pazarına ayakkabı satmak isteyen bir firma o bölgeye bir temsilci göndermiştir. Ancak temsilci oradaki insanların yalın ayak dolaştıklarını görmüş ve burada kimse ayakkabı giymiyor, dolayısıyla biz birada iş yapamayız deyip geri gelmiş. Aynı firma bu durum karşısında bir başka temsilcisini aynı bölgeye yeniden göndermiş. Bir gün sonra yeni gelen temsilci, beni iyi ki buraya gönderdiniz, burada hiç kimsenin ayakkabısı yok, acilen bana iki gemi ayakkabı gönderin hepsine ayakkabı satacağız, demiş (<https://www.havadiskibris.com/senin-bakis-acin-hangisi/>, Erişim Tarihi: 11.05.2024). Dolayısıyla bu hikâyeden de hareketle Hayalhanem'in görece daha az dindar olan bu kozmopolit şehirlerde tutunması durumuna, arz-talep açısından bakılmalıdır. Post seküler duruma davetiye çıkaran kent 'karanlığının' dinin aydınlatıcı ışığını çekeceğine dair söylem ve bu söyleme olan inanç Hayalhanem'i, dinden nispeten mahrum metropol kentlerin elit semtlerine yönlendirdiği görülmektedir. Anlam krizi, yaşayan metropol kent insanından gelen talep doğrultusunda dinî arzın da bu kentlerde yoğunlaştığını düşünmek doğal bir durum olarak değerlendirilmektedir.

- **Teknolojik İslam: Hayalhanem**

Tarihi sürece bakıldığında bir inancı veya kültürü tanıtmak veya diğer toplumlara benimsetmek/empoze etmek için çeşitli ulaşım ve iletişim kanallarının kullanıldığı görülmektedir. Modern çağda ise kullanılan söz konusu bu iletişim kanallarından bazıları Facebook, Youtube ve Instagram gibi sosyal medya mecralarıdır. Bu mecralar bilgiyi, uzak mesafelere daha hızlı ve ucuz maliyetle yayarak toplum ve bireyler üzerinde etkili olmaktadır (Carey, 1992, s. 14). Sanayi devrimiyle birlikte modern teknoloji ve sosyal ağlar, küreselleşen dünyaya hızla yayıldığı ve insanlar arasında daha yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gün geçtikçe bu yaygınlığın daha üst seviyelere ulaşması beklenmektedir (Oyman, 2016, s. 133).

Habermas modern dünyayı post seküler kılan üç süreçten bahsetmektedir. Kitle iletişim araçlarının, bir başka deyişle teknolojinin ilerlemesiyle dinî gruplarda artan görünürlük bu süreçlerin ilkidir. Bireysel inanışların kamusal alana sirayet etmesiyle meydana gelen görünürlüğü ikinci süreç olarak değerlendiren Habermas, geleneksel değerlerini koruyan kişi ve grupların modernleşmenin kalbi olan Avrupa'ya doğru göç etmesini ise post seküler sürecin üçüncü ve son aşaması olarak okumaktadır (Akt. Bruce, 1990). Bu çalışma açısından önemli olan Habermas'ın işaret ettiği ilk süreçtir. Bir başka deyişle modern çağda dinî grupların yeni medya araçlarıyla uyumlu bir şekilde varlık sürdürmeleridir. Bu uyum halinin devam etmesi ile birlikte dinsel olan ile seküler olanın iç içe geçme durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak burada bir hususun altını çizmek gerekmektedir. Yeni medya araçlarıyla girilen her türlü ilişki biçimini bir sekülerleşme durumu olarak değerlendirmek yanlıştır. Böylesi bir yanlış okuma, insanoğlunun geçmişte hayatı kolaylaştıran teknikle kurduğu tüm ilişkiyi bir tür sekülerleşme olarak değerlendirmek olur ki bu da sekülerleşme sürecini kaçınılmaz kılar. Dolayısıyla bu durum, Habermas'ı tamamen haklı çıkartmamış olsa da Hayalhanem tarzı sanal dinî grupların medyatikleşme süreçleri, kendisini kanıtlar nitelikler taşımaktadır.

Yeni medya teknolojileri ve din olgusu modern çağda iç içe geçmiş durumdadır. Geleneksel toplumda din, hayatı şekillendirmede önemli bir olgu olarak karşımızdaydı. Günümüzde ise teknolojinin veya bir başka deyişle dijitalleşmenin bu görevi üstlenmek istediği görülmektedir. Toplumsal hayatı şekillendirmek isteyen bu iki olgu, dinî dijitalleşme ve dijitalleşen din tartışmaları gibi birtakım soruları gündeme getirmektedir: Bu komplike ilişkide din, dijitalleşmeyi tayin eden bir konumda mıdır, yoksa dijital süreçten kaçınılmaz olarak etkilenen bir durumda mıdır? Dijitalleşen din, bilinen geleneksel dinin yerine geçebilir mi? Bu gibi soruların yanı sıra *dijital müminler*, *dijital vaizler*, *elektrokilise* veya *tekno dindarlık* gibi bir dizi kavramın da bu süreci tanımlamak için öne sürüldüğü görülmektedir (Çamdereli, 2015, s. 11). Bir toplumsal etkileşim ve örgütlenmede dinin/kutsalın nasıl bir konuma sahip olduğunu tespit etmeye çalışan bu sosyolojik çalışmada katılımcı ve yorumcular tarafından Hayalhanem'in bir "**teknolojik İslam**" olarak öne çıktığı görülmektedir.

Hayalhaneme ile bir yıldan fazladır iletişim halinde olan bir katılımcı Hayalhanem'i şöyle tanımlamaktadır:

"Birçok kişiye ulaşarak insanları kötü yoldan alıkoymaktır amaçları. Bu yönden sosyal medyada içerikler üreten ve daha çok sosyal medya üzerinden kendini var eden bir dinî

sosyal medya platformudur. Aynı zamanda bence Hayalhanem bu tür mecralarda dinin anlatılması gerektiğine öncülük yapan orijinal bir gruptur. Köklü bir geçmişin kaynaklarını kullanarak çok modern bir üslubun öncüsü ismi olmuşlardır bana göre. Köklü geçmişten kastım dindir tabi ki de.” “... **Hayalhanem bana göre teknolojik İslam’dır.**” (K14, 42, erkek).

Hayalhanem, gençlik içerisinde gelişen yeni dinsel formların temsiliyetini sağlama iddiasını taşımaktadır. Bir başka ifadeyle Hayalhanem, gençlik içerisinde bir dijital dindarlık geliştirmeyi düşünmektedir. Bu dijital dindarlık da bilinen geleneksel dindarlıktan farklı bir davet metodunu izlediği görülmektedir. Zira Hayalhanem, çağın ruhuna uygun bir tarzda, dijital formata girmiş durumdadır.

Dinin ve dinî grupların sosyal medya platformlarıyla buluşması sonrasında oluşan yeni durumu, modern çağda yeni bir dinî dijitalleşme süreci olarak adlandırmak mümkündür. Hayalhanem bir **dinî YouTube platformu** olarak da görülmektedir. Nitekim bir katılımcı bu durumu “**Bir gencin kafasındaki dinî sorulara cevap bulabileceği bir YouTube kanalıdır.**” (K26, 24, kadın) şeklinde ifade ederek bu iddiayı güçlendirmektedir.

Geleneksel anlamda bir tanımlamadan farklı olarak Hayalhanem denilince modern bireyin zihninde teknolojik kavramların dinle birlikte cereyan ettiği görülmektedir. “Teknolojik din” metaforuyla açıklanabilecek bu durum, modern araçlar üzerinden dinin tebliğ edilmesi olarak yorumlanmakta ve çağın ruhuna uygun bir yöntem olarak görülmektedir. Nitekim bir katılımcı “**Hz. Peygamber, günümüzde dini anlatacak olsaydı bu türden teknolojik yolları kullanırdı**” diyerek bu konudaki düşüncesini şu şekilde dile getirmiştir:

“Ben bunu çok mantıklı buluyorum. Peygamberimiz (S.A.V) buraya gelseydi, al şu kütüğün üstüne bas, bağır bağırabildiğin kadar mı diyecektik, yoksa Ya Resulallah! İşte son model mikrofonlar dizdik, bir topluluk var, hatta buraya kadar gelemeyen insanlar var, onlara da ulaşsın diye kameralar var, onlar da oradan izlesin istifade etsin mi deriz?” (K6, 21, erkek).

Katılımcıların bu gibi ifadeleri dinin dijitalleşmeden bigane kalmayan sosyal bir olgu olduğunu ve toplumda dinî olan ile seküler olanın ayırt edilmesinin kolay olmadığını ortaya koyması açısından önemlidir. Günümüzde kuramsal olarak birbirinden kolaylıkla ayrılmayan dinî olan ile seküler olan unsurların, dijital teknolojinin yaygınlaşmasıyla daha da iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Kur’an okuyan kalem, namaz kıldıran seccade, ekran vaizi,

cep dindarlığı ve teknolojik İslam gibi örnekler, ortaya konulan teorik yaklaşımı somutlaştırması açısından ideal örnekler olarak görülmektedir. Modern çağda seküler olan ile dinî olan arasındaki çizgileri bulanıklaştıran bu durum, İslam toplumunda sekülerizmin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin İslam literatürü ve fihhî, sekülerizmin kimi tezlerini kendi içinde tolere etmektedir. Her şeyden önce İslam, amellerin niyete göre şekillendiği bir mekanizmadır (Karaarslan, 2015, s. 39). Fakat dostlar alışverişte görsün mantığıyla/niyetiyle kılınan namaz, dinsel hanesine yazılmasına rağmen aslında seküler bir eylem olarak değerlendirilmelidir. Buna karşın, işini iyi şekilde yapan, günlük ticaretini bir ibadet aşkıyla yerine getiren birinin eylemi ise dinsel bir kategoride kaydedilmemektedir. Oysaki bu eylem son derece dindarca bir eylemdir (Aktay, 2021, s. 20). Öyle ki sekülerleşme, İslam toplumları için bir tehdit olmadığı gibi paralel bir durumdur. Çünkü İslam toplumlarında bir eylemin veya olayın dinî mi yoksa dünyevi mi olduğunu tespit emenin nesnel bir ölçütünü bulmak pek mümkün değildir (Aktay, 2021, s. 236). Kişinin bizzat kendisi yaptığı eyleme yüklediği anlam ve değerler, eylemi dinî veya dünyevi kılmaktadır. Dolayısıyla Müslüman toplumlarda bir eylemin dinsel bir sonuç mu yoksa seküler bir sonuç mu ortaya çıkaracağını ön görebilmek için eylemi yapan kişilerin veya grubun niyetlerinin de hesaba katılması gerekmektedir. Dinin dijitalleşmesi, bu konuyu açıklamada işlevsel bir örnek olarak görülmektedir. Bu bağlamda Hayalhanem'in teknolojiyi ve sosyal medya platformlarını hangi niyetle kullandığını bilmeden süreç üzerinde bir kestirimde bulunmak pek mümkün değildir.

Araştırmada Teknolojik İslam alt teması Hayalhanem'in dijital sahasına vurgu yapan önemli bir başlık olarak görülmektedir. Netnografi verileri incelendiğinde “Haftada 3 video” mottosuyla YouTube sitelerini İslam dinin tebliğ etmek için bir araca dönüştükleri anlaşılmaktadır. Çekilen videoların görsellikleri, arka fon müzikleri ve çekim kalitesine bakıldığında teknoloji-din ilişkisinin nasıl işlerlik kazandığı görülmektedir. Özellikle shorts denilen kısa videolarla izleyicileri çok kısa bir zamanda kendine kilitleyebildikleri yorumcuların yorumlarında tespit edilmektedir. Teknolojini var olan imkanlarını zorlayan Hayalhanem müzik, görsellik ve zaman zaman da eğlence gibi kısa videolar çekerek takipçilerini ilgisini yakalamaya çalıştığı görülmektedir. Örneğin “Soğuk Savaş - Gülersen Kaybedersin” adlı bir videoda konuşanlar, eski dönemlerdeki sosyal etkileşim biçimlerini vurgulayarak, günümüzdeki değişiklikleri ele almaktadırlar. Eğlence odaklı anekdotlarla dolu bu video, izleyicilere nostaljik bir yolculuk sunarken aynı zamanda günümüzün sosyal

dinamiklerine dair gözlemler yapmayı da sağlamaktadır. Yorumcular söz konusu videonun altına beğenilerini şu şekilde dile getirmişlerdir.

“Hayalhanemin soguk savas serileri bir baskadir♥” ([@_narminkarimova](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“Yaa bu formatı o kadar çok özlemiştim kiii 😊. Tam da gülmek istediğim vakitlere denk geldi 😊.” ([@hilalbilgich](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“Bu dönemde herkesin gülmeye ihtiyacı var böyle videolar kesinlikle gelmeli abii 😊.” ([@betulkayaa](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“Gülünmeyecek yerlerde bile güldürüyorsunuz 😊 tüm kuzenlerime atıyorum videolarınızı bide arayıp soruyorum izlediniz mi diye 😊.” ([@nurtuzun67](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

“Hayal hanenin bu videolarını izliyorum annem sorunca anne sohbet dinliyorum diyorum annem aferin olum dinle diyor.” ([@turanYT90](#), erişim tarihi: 23.01.2025).

Hayalhanem geleneksel dini grupların sohbet kanallarından farklı olarak sadece sohbet ve dini bilgilerin verilmesi ile sınırlı kalmadan teknolojinin de imkanlarından yararlanarak izleyici/takipçi kitlesini kanalda tutmaya çalıştığı yorumcuların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim soğuk savaş videosunda yorumcuların “devamını bekleriz”, “bu seri bir başkadır” ve “böyle videolar kesinlikle gelmeli” şeklinde yorum yazmaları Hayalhanem ile takipçileri arasındaki sanal bağlılığı ortaya koymaktadır.

- **Bir sanal medya cemaati: Sanal dindarlık**

Araştırmanın saha notları (netnografi tekniği) verilerine bakıldığında Hayalhanem’in en popüler (izlenme-tıklanma bakımından) 10 videosunun incelendiği görülmektedir. Bu videolarda işlenen anahtar kelimelerin deşifre edildiği ve videoların altında yapılan yorumların analizi yapılmaktadır. Bu bakımdan veriler incelendiğinde Hayalhanem’in resmi YouTube kanalının 28 Mayıs 2013 tarihinde erişime açıldığı görülmektedir. www.youtube.com/@hayalhanem adresi üzerinden ulaşılan bu kanala her gün dinî içerikli videolar yüklenmekte ve kanalın takipçileri ile paylaşılmaktadır. Kanalın açılmasından şimdiye kadar (04.04.2024 tarihi itibarıyla) yayımlanan toplam video sayısının 1210, bu videoların

toplam görüntülenme sayısının ise 788.021.091 olduğu tespit edilmektedir. Neredeyse her gün artarak değişim gösteren bu kanalın şu anki toplam üye sayısı ise⁵⁵ 4,5 milyon olduğu görülmektedir. Bu sayı, Türkiye’de dinî paylaşım yapan sanal mecralar içerisinde en yüksek sayı olduğu anlaşılmaktadır. Bu da seçilen örneğin temsiliyet bakımından görece önemli bir yerde durduğunun yanı sıra Hayalhanem’in daha çok **bir sanal medya cemaati** olduğunu göstermektedir. Nitekim Hayalhanem’in çevrimdışı diye tabir edilen fiziki ortamda gerçekleştirdiği dinî içeriklerin çok daha fazlasını çevrimiçi/sanal ortamda gerçekleştirmektedir.

Hayalhanem’e, dışarıdan bakıldığında, sosyal medya için hazırlanan video çekimleri ve çekim kalitesi, grubu adeta bir **medya cemaatine** dönüştürmüştür. Grubun birçok kişiyle iletişim sağladığı bu videolar için, perde arkasında hummalı bir çalışmanın yanı sıra çok büyük bir maddi kaynak ayırdığını da görmek mümkündür. Daha çok sosyal medya üzerinden varlık sürdüren Hayalhanem’in, özellikle sosyal medya platformlardaki incelikleri ve güncel değişimleri takip ettiği görülmektedir. Videonun arkasına konulan efektlerden görüntü kalitesine kadar ilk 30 saniyede izleyeni cezbedecek bir hassasiyette içerikler üretildiği görülmektedir. Bu anlamda Hayalhanem’in sosyal medya kullanımında bir zirve olduğunu ifade eden bir görüşmeci şunlara değinmektedir:

“Hayalhanem’in sosyal medyada ciddi anlamda etkili ve faydalı olduğunu düşünüyorum. Ben hâlâ bundan dolayı kendi videolarından istifade ediyorum. Gelişim için şu an yapabilecekleri en iyi şeyi sosyal medyada yaptıklarını düşünüyorum. **Bunun üst leveli yok gibi şu anda.** Ben sosyal medyada diğer cemaatleri de takip ediyorum, yani yok şu anda böylesi. Çünkü her şeyi en güzel şekilde kullanıyorlar. Hayalhanem normalinde benim bildiğim Sözler Köşkü adlı grubun içinden çıkma olduğu halde şu an onu da geride bırakacak kadar kendini sosyal medyada geliştirmiştir. Abone sayısı ve izlenme sayısına baktığımızda bunu rahatlıkla görebiliriz. (K4, 23, erkek).

“Sizce Hayalhanem kendini sosyal medyada geliştirmeli midir?” Sorusuna, bu konuda artık son noktadadırlar minvalinde cevap veren bir katılımcı konuşmasında şunlara dikkat çekmektedir:

⁵⁵ Ayrıntı için bk. <https://www.youtube.com/channel/UCaDpCyOiDfjLJ5jTmzZz7ZA> (Erişim tarihi: 17.10.2024).

“Yok daha ne yapacaklar. Yapmışlar zaten. Çünkü sonlar. Yani iyiler bu konuda çok iyiler.” (K6, 21, erkek).

Bir katılımcı konuşmasında: “Bu konuda Hayalhanem için nirvanasına gelmiş zaten (görüşmeci yüksek sesle güldü). Tabi ki de geliştirmeli ama şu anda diğer tüm cemaatlerin önünde gidiyor bu anlamda.” (K7, 24, erkek). Diyerek Hayalhanem’in sosyal medyada sayısal rakam anlamında önde olduğunu dile getirmektedir. Nirvana kavramını özellikle seçen katılımcının son hal veya en yüksek durumu ifade etmek için kullandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hayalhanem’i sosyal medyada günceli takip eden ve yakalayan bir dinî grup/platform olduğunu ortaya koyması açısından önemli görülmektedir.

“Sizce Hayalhanem kendini sosyal medyada daha da geliştirmeli midir?” Sorusu başka bir katılımcıya sorulduğunda bilgisayar mühendisliğini okuyan katılımcı, işin uzmanlık boyutuna dikkat çekerek şunları dile getirmektedir:

“Daha ne kadar geliştirebilir ki? Hayalhanem’in özel olarak sosyal medya kolu var ki bu alana çok çok önem veriyorlar. Diğer cemaatlerin veya dinî grupların var mı bilmiyorum. **Özel sosyal medya odaları var. Ben de bilgisayar mühendisliğini okuduğum için biliyorum. Orada bir ağabey vardı yazılımcıydı.** Onunla böyle yakınlaşmaya çalıştım. Adamın iki tane şirketi vardı İstanbul’da. İki yazılım şirketini bırakmış gelmiş burada Hayalhanem’e hizmet ediyor. Adamın elinin altında çalışan bir sürü kişi varmış ama adam bırakmış gelmiş buraya. Yazılım konusunda çok deneyimli biriydi. Böyle bir kişinin Hayalhanem’de bir grubu var. Birkaç kişi daha var bu alanda bilgili kişiler. **Bunlar sadece sosyal medya konusunu ele alıyorlar işleri budur.**” (K5, 23, erkek).

Hayalhanem’in sosyal medya alanında 1 numara olduğunu düşünen bir başka katılımcı şunları dile getirdi:

“Çok yüksektir. Sadece yayın yapmak değil, aynı zamanda kaliteli içerikler üretmeleri ve muhatap kitlelerin ihtiyaçlarına cevap olabilecek içerikler üretmeleri de son derece önemlidir. **Hayalhanem de bunu sosyal medyada yapabilen en önemli gruplardan biri. Belki de ülkemizde bu konuda bir numaradır.** (K21, 24, erkek). “**Zaten zirvedeler sosyal medyada.** Kendilerini her an geliştirdiklerinden şüphem yok. Ama şu an için diyebilirim ki alanlarında bir numaradırlar. Zaten büyük ağırlıklarını bu alana verdikleri için başarı elde etmişler. Her gün bunun kritiğini de yaptıklarını düşünüyorum.” (K21, 24, erkek).

Sosyolojide iş bölümü ve uzmanlaşma konusu modernleşmenin önemli bir öngörüsü olarak görülmektedir. Özellikle iş bölümünün kuramsal temeli üzerinde duran Adam Smith, “Milletlerin Zenginliği” adlı eserinde iş bölümü kavramının kökeni olarak insan tabiatının doğal bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla ona göre iş bölümü, toplumdaki alıp-verme üslûnunun bir başka şekilde tezahür etmesidir. Bu olağan döngüyü bir toplu iğne örneği üzerinden anlatan Smith’e göre bir işçi bir teli çeker, sonrasında diğer bir işçi bu teli düzeltir. Diğer aşamadaki üçüncü işçi düzeltilen teli keser. Dördüncü aşamada da kesilen telin ucu bir başka işçi tarafından sivriltilir. Beşinci aşamada ise bir başka işçi iğnenin tepesini ezer. Böylece iğne üretimi seri bir şekilde tamamlanır. Daha sonra iğnenin top kısmı için birkaç işlem daha gerektiğini söyleyen Smith, paketlenmesi ve servis edilmesine kadar bir dizi kademedeki bahsederek işin bölünmesi gerektiğini ifade eder (Smith, 2006: 28).

Hayalhanem’in, iş bölümü yaparken muayyen bir ekibin sadece sosyal medya ile ilgileniyor olması hem bu alana verdikleri önemi ortaya koymakta hem de bu grupta modernleşme bağlamında iş bölümü ve uzmanlaşmanın işleniyor olduğunu göstermektedir. Beşinci görüşmecinin ifade ettiği gibi İstanbul’daki yazılım şirketlerini bırakan kişinin Hayalhanem’deki sosyal medya ekibinin başına getirilmesi, alanında uzman kişilerin Hayalhanem kadrosunda yer aldığını ortaya koyması açısından önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir.

“Profesyonel bir ekipleri var. Başarılı olurlar bence. Bununla birlikte sanatta, müzikte de olabilirler. Örneğin bu profesyonel ekip neden sinemada olmasın? Sosyal medyada olmaları ve bunu başarılı bir şekilde yapıyor olmaları çok güzel, bu durumun diğer alanlarda da İslamî bir örneklik gösterebileceğine inanıyorum.” (K23, 50, erkek)

Halil Cibran “Ermiş” adlı eserinde, din konusunun ele alındığı bölümde, bütün eylemlerin ve fikirlerin din olduğuna dikkat çeker. İncanın eylemlerden, uğraşın imandan ayrı düşünülmemeyeceğini ifade eden Cibran, günlük yaşamın tapınak ve din olduğunu vurgular. Cibran ayrıca hayatın ve dinin bir bütün olduğunu söyleyerek; bu Tanrı için, bu beden için, bu da ruh için diye bir taksimin yapılamayacağını altını çizerek Tanrı’yı tanımak, anlamak istiyorsanız bilmece çözücüsü olmayın. Etrafınıza bakın hayatın akan doğallığı içerisinde etrafınızda göz gezdirin. O’nu çocuklarınızla oynadığını fark edeceksiniz. Dikkatlice göğe bakın, Tanrı’nın bulutlar içerisinde yürüdüğünü, kollarını şimşeklerden size doğru uzattığını ve yağmur damlalarıyla aşağıya doğru indiğini göreceksiniz (Cibran, 2018, ss. 49-50). Hayalhanem’in sadece bir alanda değil, sanat, müzik ve sinema gibi hayatın tüm alanlarında

olması gerekliliğine dikkat çeken görüşmeci aslında Hayalhanem'den kastın din olduğu anlaşılmaktadır. Diğer alanlarda dinî/İslamî bir örneğin olmamasına değinen K23 kodlu katılımcı Cibran'ın Tanrı ve tapınağın her yer olduğu, olması gerektiği ile örtüştüğü görülmektedir.

Dinin ve dini anlatımın her alanda olması gerektiğine inanan bir başka katılımcı ise sosyal medyanın sadece bir alan olduğu diğer alanlarda bunu yapması gerektiğini ifade ederek şunları dile getirmektedir:

“Tabi ki. Çok güçlü bir alan sosyal medya, Hayalhanem de kendini geliştirmelidir. Bunun yanında dizilerin çekilmesi, filmlerin çekilmesi, tiyatroların meydana getirilmesi, sanat alanında edebiyat alanında şiir, roman vb. alanlarda eserler ve faaliyetler meydana getirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında bir de bilgi siteleri kurmalıdır. Mesela Wikipedia, Ekşi sözlük gibi kişilerin bir kavram bir kelime hakkında ya da bir tali olay hakkında bilgi edinme amacı güderken ulaşabilecekleri platformlar oluşturulmalıdır. Bu alanda bence boş bırakılmaması gerekir. Hayalhanem birden fazla açıkta bulunan alanlardan sadece birini kapatıyor şu an. **Görsele hitap eden kaliteli bir anlatımla sosyal medyada din tabiliği gerçekleştiriyor.** Bu şekilde gençlerin önüne sunabileceği bir tarzı yakalamış durumdadır. İyi de bir kesime ulaşmayı başardı. Bu çok daha çeşitlendirmesi gerekmektedir. **Dinî anlatımı ve dindar yaşamı hakkettiği düzeyde sosyal platformların tümüne yerleştirmeye çaba sarfetmelidir.** Ben hala bunun çok zayıf olduğu kanaatini taşıyorum. **Geleneksel dindarlığın bu alanlara başarı sağlayabileceği kanaatini taşıyorum.** Ama Hayalhanem'in bu alanlarda başarı sağlayacağından umutluyum. En azından Hayalhanem'in bu tarzı belki bu alanlarda da ilerlenebileceğine bir kanaat oluşturabilir. Hayalhanem sosyal medyada da bu alanlarda kısa videolar çekebilir. Bir dakikalık farkındalık çekimler, tiyatro çekimleri vb. çekimler de yapabilir. Bence o parlak zekalar bu başarıyı yakalayacaktır. (K24, 50, erkek)

Özetle Katılımcılar Hayalhanem'i sosyal medya bağlamında değerlendirirken, onun diğer dinî gruplar içerisinde sosyal medya takipçi sayısı ve teknolojiyi kullanma bakımından önde olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Sosyal medya alanına özel bir ekip tahsis etmesi Hayalhanem'in, uzmanlaşma ve iş bölümü konusunda modern bir dinî grup olduğu anlaşılmaktadır. Dinin toplumsal alanın her yerinde olmasını düşünen bazı görüşmeciler ise bunun sadece sosyal medya ile sınırlı kalınmaması gerektiğini sanat, edebiyat, müzik ve sinemada da böylesi bir performansın gösterilmesi gerektiğine dikkat çektikleri görülmektedir.

Sanal Dindarlıkta Netnografik Veri: Popüler 10 Videonun Kısaca Tanıtılması ve Yorumlanması:

Netnografi analizinde Hayalhanem videolarının daha çok Youtube kanalı üzerinde servis edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hayalhanem'in resmi Youtube kanalı araştırmada yararlanılan önemli bir kaynak olmaktadır. Bir başka ifadeyle söz konusu kanal araştırma için bir veri sağlama yeri olarak değerlendirilmektedir. Bu kanalın tanıtım bölümünde şu ifadeler yer almaktadır:

“Merhaba, Hayalhanem kanalı dinî videoları paylaşan islamî bir kanaldır. Bu kanalda "Sahabe hayatları, Siyer videoları, Peygamber hayatları, Risale dersleri, Kıssalar, Fıkıh videoları, Dinî sohbetler, Kürsü sohbetleri, Namaz sohbetleri, İslami videoları, Değişen hayat hikayelerini" paylaşıyoruz. Videoları kaçırmamak adına kanalımıza abone olmayı unutmayın!” (Hayalhanem YouTube Sayfası, Hakkında, Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Hayalhanem'in “Hakkında” yazısının hemen altında ayrıca *Bağlantılar* ve *Kanal Ayrıntıları* bölümleri yer almaktadır. *Bağlantılar* bölümünde, Mehmet Yıldız YouTube Kanalı, Mehmet Yıldız Instagram, Mehmet Yıldız Facebook, Mehmet Yıldız Twitter (X), Hayalhanem Instagram, Hayalhanem Facebook, Hayalhanem Telegram ve Hayalhanem Twitter (X) hesapları yer almaktadır. Ayrıca aynı bölümde, Hayalhanem Spotify Uygulaması, Hayalhanem İstanbul Kanalı, Hayalhanem Android Uygulaması ve Hayalhanem Apple Uygulaması bağlantı adresleri de bulunmaktadır. Kanalın, *Ayrıntılar* kısmına baktığımızda 28 Mayıs 2013 tarihinde yayın hayatına başlayan Hayalhanem'in haftada üç video yayımlayarak şu ana kadar (08.05.2024 tarihine kadar) 1.258 video yayımladıkları görülmektedir. Yayımlamış oldukları bu videoların toplam görüntüleme sayısı ise 817.147.653'tür (<https://www.youtube.com/@hayalhanem/featured>, Erişim Tarihi: 08.05.2024).

Hayalhanem Mersin'in resmi Youtube kanalı *haftada 3 video* mottosuyla takipçilerine dinî içerikli videolar üretmektedir. *Abone ol* ve *katıl* butonlarının yer aldığı ilk sayfada, “Dünya dediğin, rüyaların yapıldığı malzemedir, UYAN!”, duvar yazısıyla Hayalhanem'in hayal/rüya kısmına dikkat çektikleri anlaşılmaktadır. Bu kanalda ayrıca *videolar*, *Shorts*, *Canlı*, *Oynatma listeleri* ve *Topluluk* başlıkları yer almaktadır. Bu bölümde ilgili olunan videolar başlığının altında ise *Son Yüklenenler*, *Popüler* ve *İlk Yüklenenler* olmak üzere toplam üç başlık bulunmaktadır. Netnografik teknikle analizinin yapılacağı 10 video, veri olarak popüler

sekmesinden elde edilmiştir. Bu bakımdan en çok izlenen/tıklanan videoların netnografik analizi yapılmaktadır.

03.04.2024 tarihi itibarıyla Hayalhanem sitesindeki videolar incelendiğinde en popüler 10 videonun ilk sırasında 2021 yılında yayımlanan Cevşenü'l- Kebir Duası videosu olduğu görülmektedir. Bu video 16 milyondan fazla izlenme/tıklanma, 8 milyon 916 addet yorum ve 127 bin beğeni almıştır. Yakın bir tarihte yayımlanmasına rağmen bu derece yüksek bir etkileşim almış olması dikkat çekici olmuştur. Oysa sitenin ilk yüklenenler sekmesine bakıldığında çok daha eski tarihlerde yüklenmiş videoların Cevşen Duası videosunun oldukça altında bir izlenme/tıklanma aldığı görülmüştür. Cevşen videosu incelendiğinde nakarat şeklinde duaların okunduğu ve kulağa ritmik bir ses vermesinin dinleyen üzerinde farklı bir duygu durumunu meydana getirdiği görülmektedir. Bu durumun, videonun daha fazla izlenmesinde/tıklanmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu Cevşen duasını okuma etkinliği, bütün nur camiasının fırsat buldukça özellikle cemaatle kılınan namazlardan sonra birlikte icra ettiği bir etkinliktir. Bu videonun çok izlenmesinin/tıklanmasının arka planında yatan etkenlerden birisinin de bu olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci popüler video, 12 milyon üzerinde izlenme/tıklanma, 4315 yorum 165 bin beğeni ile ölüm sonrası hayat konusu olmuştur. En popüler üçüncü video, yine mahşerde ilk ne olacak konusu ele alınmış ve 11,5 milyon izlenme/tıklanma, 2842 yorum ve 137 bin beğeni almıştır. 9,5 milyon izlenme/tıklanma alan dördüncü videoda ise sağlık konusu ele alınmıştır. Prof. Dr. Yavuz Yörükoğlu'nun sunumuyla anlatılan bu videoda gençleştiren diyet alt başlığıyla yayımlanmıştır. Beşinci popüler videoda da gerçek hayattan bir örnekle şükür konusu işlenmiştir. 2021 yılında yayımlanan bu video, 5,5 milyon izlenme/tıklanma ve 146 bin beğeni almıştır. Bu videonun altına 10.436 yorum yapıldığı görülmektedir. Bu da onu en fazla yorum alan video konumuna getirmektedir. "Dinlenme rekorları kıran İslami rap parçalar" adlı video, 5,4 milyon izlenme/tıklanma alan 6. video olmuştur. Sırat köprüsü videosu, 5 milyon üzerinde izlenme/tıklanma alarak en popüler 7. video olmuştur. 8. video ise M. Yıldız'ın kıyamet alametlerini anlattığı ve 4,8 milyon izlenme/tıklanma alan video olmuştur. 4,8 milyon izlenme/tıklanma alan 9. popüler videoda ise peygamberimizin cennette gördükleri anlatılmıştır. En popüler 10. videoda ise Hz. Zülkarneyn, yecuc ve mecuc hikayesi anlatılmıştır. 4,7 milyon izlenme/tıklanma alan bu videonun altında ise 1476 yorum yapılmıştır.

16 milyondan fazla izlenme/tıklanma alan “Bela ve Sıkıntıdan Koruyan Cevşen’ül Kebir Duası” adlı videonun altına yazılan yorumlara bakıldığında sanalda kurulan iletişimin like (beğeni) ve yorumun altına yazılan yeni yorumlarla kendini gösterdiği görülmektedir. Cevşen duasının altına yapılan yorumlara bakıldığında genel olarak dua temennileri yer almaktadır. Örneğin birçok yorum aşağıdaki yoruma benzemektedir: “Duayı kim dinliyorsa Rabbim herkesin yar ve yardımcısı olsun.” (Gökhanfırat2741, 6 ay önce, erişim tarihi: 07.05.2024).

Gökhan adlı kişinin bu yorumu 1,2 bin like (beğeni) almıştır. Aynı zamanda bu yorumun altına 42 tane ayrı yorum yazılmıştır. Sanalda iletişim kurmanın bir versiyonu olarak değerlendirilen like (beğeni), sosyal medyanın önemli bir pratiği olmuştur.

“Yaklaşık 1 yıldır her gece dinliyorum, bu sesin bana verdiği huzuru kimse veremedi bana... her dinlediğimde yorum yazanlara beğeni yapıyorum, tekrar dinlesinler diye... Allah’ım derdi veren sensin, dermanı da verecek olan sensin. Sabrımın mükafatı umarım güzel olur. Âmin.” (@melbyks7131, 1 yıl önce, Erişim Tarihi: 07.05.2024).

Duanın huzur boyutuna dikkat çeken 7131 kodlu kişi aynı zamanda sosyal medyanın beğeni butonunu bir iletişim aracı olarak gördüğünü söylemektedir. Beğeniye görenin tekrar videoyu dinlemesini sağlamaya çalışan takipçi bu yolla sosyal medyadaki iletişim aksiyonları sayesinde hiç tanımadığı kişilerle farklı bir iletişim sağlamaktadır.

İmran Çevik adlı kişinin “Kim dinlerse Rabbim sıkıntısını acil olarak gidersen. Allah razı olsun” (@imrancevik4828, 7 ay önce, Erişim Tarihi: 07.05.2024), yorumu gibi binlerce dua ve temenni dilekleri yorum olarak Cevşen Duası videosunun altına yazılmıştır. Bununla birlikte yüzlerce yorum da yapılan yorumların altına yazılmıştır. Başka bir ifadeyle yorumlara da yorum yapılarak geliştirilen girift bir iletişim ağının oluştuğu görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise yorumların hiçbirinde olumsuz eleştiriye yer verilen bir yorum yazımına rast gelinmemesidir. Bir videonun altına yüzlerce, binlerce yorumun yapıldığını düşündüğümüzde olumsuz bir düşünceyi/eleştiriye içeren bir ifadeye rastlanılmaması, site yöneticilerinin konuya müdahil olabildikleri ve olumsuz ifadeleri ayıklayıp yayından kaldırdıkları düşünülmektedir. Zira bu denli bir yorum trafiğinin olduğu düşünüldüğünde herkese/kesime açık bir videonun altına olumsuz eleştirinin yapılmaması mümkün görülmemektedir.

M. Yıldız'ın yaklaşık 35 saniyelik konuşmasıyla başlayan *Dinlenme Rekorları Kıran İslami Rap Parçası* adlı video en popüler 10 video içerisinde farklılaşan bir durumda yer almaktadır. Arka efektli bir müzikle başlayan bu videoda İslami terminolojinin en bariz kavramlarının rap tarzda işlendiği görülmektedir. 2.44 saniyelik bu görece kısa videoda kapşonlu sweatshirt giymiş genç bir silüetin el kol hareketi yaparak şarkıya/fona ayak uydurduğu görülmektedir. Cennet, cehennem, tövbe, Allah, günah, şeytan, kader ve iman gibi İslami kelimelerin bolca kullanıldığı bu videonun, bir tür “Hip-Hop Müzik” olduğu görülmektedir. Günümüz gençlerinin ilgisini çeken bu tarzın Hayalhanem tarafından seçilmesi, Hayalhanem’in gençlerin dilini yakalama konusundaki çalışmalarının bir örneği olarak görülmektedir. 4 milyondan fazla izlenme/tıklanma alan bu video, en sonunda *hayal ve hanem* kelimeleriyle bitmektedir. Söz konusu videonun altına 4 bine yakın yorum yapılmıştır. Birbirinden farklı yorumların yapıldığı bu video Hayalhanem’in asıl hedef kitlesinin gençler olduğunu ortaya koymasından önemlidir. Yapılan yorumlara genel olarak bakıldığında; “çok güzel olmuş, tebrik ediyorum”, “süper...”, “helal olsun”, “tek kelimeyle muhteşem” gibi beğeni ifadeleri belirten çok sayıda yorumun yer aldığı görülmektedir.

Fotoğraf 2: *Dinlenme Rekorları Kıran İslamî Rap Parça*

Rap parçası videosu ve cevşen duası videosu mukayese edildiğinde bazı farklılıklara ve benzerliklere rastlanmaktadır. İslami Rap parçası videosunu dinleyen ve altına yorum yapanların hesaplarındaki profil resimleri incelendiğinde başı açık kadınların ve dövme erkeklerin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun aynısını cevşen duası yorumcuları için ortaya koymak mümkün değildir. Hatta cevşen duası yorumcularının profillerinde genelde

kadın resminin profillerde hiç bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bu da cevşen duasının Arapça olarak okunmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Zira İslam toplumundaki kültürel duruma göre Arapça bir metin veya sesleniş İlahi kelam olmasa dahi Kuran'ı Kerim'i andırdığı, anımsattığı için bir saygı ifadesi olarak kadın örtünür. İslami Rap parçası videosu ile cevşen duası videosunun ikisi de ritmik/kafiyeli sesleniş olması bakımından benzerlikleri bulunmaktadır. Cevşen duasının ritmiği daha ziyade İslam geleneğindeki mevlit kültürünü anımsatırken rap şarkısının ritmiği ise modern kültürün izlerini taşımaktadır. Bu iki videonun ilk 10 popüler videonun arasında yer alması bir bakıma Hayalhanem grubunun geleneksel dinin modern enstrümanlar üzerinden yeni bir form olarak nasıl servis ettiğini ortaya koyması bakımından önemli görülmektedir. Söz konusu iki videoyu dinleyen takipçi kadim geleneksel din söyleminin hem mevlit tınısıyla dua boyutunda kendi özgünlüğünü koruduğunu görece ve hem de dinin modern üsluplarla kendini nasıl yeniden var ettiğine tanıklık edecektir.

Hayalhanem İKD (İlim ve Kültür Derneği), dinî bir grup/dernek olarak gündeme gelmesiyle birlikte medyanın amacı dönüştürme özelliğine örnek olarak 4 ve 6 numaradaki videolarda görülen sağlık/diyet ve müzik gibi görece seküler konular da takip edilmektedir. Medya, insanı kendine çeken bir yapıdadır. Dolayısıyla medya, zaman zaman kişiyi kendi içine gömerek, araçsallık durumundan sıyrılıp amaç haline gelebilmektedir. Hayalhanem tarzı gruplar, dijitalleştikçe daha geniş kitlelere ulaşarak takipçi kitlesi üzerinden bu vesileyle farklı bir ilişki/etkileşim yoluna gitmektedir. Grubun takipçileri ise mesaj/yorum ve beğenilerle grubun eylemlerini etkilemektedir. Grup yöneticileri, beğeni, tıklama ve yorumlar çerçevesinde yeniden bir dizayn sağlamak ve bu şekilde diyalojik bir ilişki yolunun takip edildiği görülmektedir. Bilgin'den mülhem olarak dinî gruplar ve medyanın dönüştürücü gücü bağlamında ötekilerini dönüştürmekten ziyade, etkili ve kısa bir süreçle kendilerinin dönüştüğü (Bilgin, 2014, s. 143) bir sosyal medya popülerliğinin yaşandığı görülmektedir. Kullanılan malzeme kadim/geleneksel dinî bilginin ana malzemesi olsa da evrilmiş içerikler ve başlandığı noktadan konu ve bağlam yönünden kopmaların yaşanması mütemadiyen görülen durumlardır. Hayalhanem'de görülen kadim malzeme yeni söylem fikriyatı ilk etapta bir tür uzmanlaşma gibi görünse de amaç-araç ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde dinî özden/asabiyetten bir uzaklaşma olarak değerlendirenler de olmaktadır. Müziğin, futbolun, politikanın, psikolojinin ve hatta hackerlerin bile İslamileştirilmesi çabası kimi geleneksel islamî cenahlar tarafından kutsalın metalaştırılması veya bir kültür bozumu şeklinde okunmaktadır (Bilgin & Yakışır, 2019; M. Arslan, 2015, s. 71). Din ve seküler hayat arasındaki kalın çizginin post modern

dönemle birlikte bu denli incilmesi dinin mi sekülerliği yoksa seküler düşüncenin mi dini değiştirdiği düşüncesini akla getirmektedir. Bu konuda Karaarslan'ın şu sorularına katılmamak mümkün değildir:

“Dinî eylem ile seküler eylemi ayırt etmek mümkün müdür? Ya da ayırt etmemiz gerekirse hangi parametreleri temel almamız gerekecektir? Dinî eylemin sınırı nerede bitmekte, seküler eylemin sınırı nerede başlamaktadır? Birisi ancak diğerinin son bulduğu yerde mi kendisine alan açabilmektedir? Ticari işlerin yolunda gitmesi için namaz kılan bir insan, dinî bir eylemde mi yoksa seküler bir eylemde mi bulunmuş olur? Ya da tam tersini düşünecek olursak, oldukça seküler bir eylem biçimi olarak görülen alışverişe besmele ile başlıyorsak bu seküler bir eylem midir? Bu soruların cevabını net bir şekilde vermek kolay görülmemektedir. Çünkü eylem sadece zahir anlamlar taşımamaktadır. Eylemin türünün belirleyicisi, davranışın görünümüleri olduğu kadar davrananın niyetleridir. Bu sebeple oldukça seküler görünen bir eylem dinî anlamlar barındırabilir...” (Karaarslan, 2018, s. 92).

Yukarıdaki ifadelerden hareketle Hayalhanem tarzı grupların dinî söylem/form geliştirme adına sadece modernleşmenin teçhizatlılarını araçsal olarak kullanması onu seküler bir yere taşımadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte geleneksel din havzasının/havsalasının modernleşme ve sekülerleşme süreçlerinde kendi özsel durumunu olduğu gibi koruduğunu/koruyacağını söylemek doğru kabul edilemeyecek bir çıkarsama olarak görülmektedir.

Hayalhanem'in en popüler 10 videosuna bakıldığında “Cevşen-ül Kebir Duası” dışında diğer videoların büyük çoğunluğunun 30 dakikanın altında, görece kısa süren videolardan oluştuğu tespit edilmiştir. Videoların yayımlandıkları tarihe bakıldığında ise “Dinlenme Rekortları Kıran İslami Rap Parçası” dışında diğer videoların tamamı 2020 yılı ve sonrası tarihlerde yayımlandıkları görülmüştür. Bu bağlamda yaklaşık 2-3 yıllık bu videoların milyonlarca kişi tarafından izlenme/tıklanma ve binlerce de yorum aldığı düşünüldüğünde Hayalhanem'in takipçi kitlesinin video izleme/tıklama konusunda görece seçici davrandıklarını söylemek mümkündür. Çünkü Hayalhanem'in sosyal medya/YouTube kanalında bulunan popüler videolar sekmesinin hemen yanında ilk yüklenen videolar sekmesi bulunduğu halde, takipçiler tarafından belirli videoların özellikle seçilip tıkladığı/izlendiği görülmüştür.

Hayalhanem grubu sosyal medyayı ve özellikle de YouTube'un, kendi sosyal networkunu genişletmek, daha fazla kişi tarafından tanınmak ve böylece ürettiği dinî tebliği

içeriklerini daha fazla kişiye ulaşmasını sağlamak amacıyla kullanmaktadır. Bu bağlamda Hayalhanem sosyal medyada popüler olup daha fazla görünür olma yönünde bir amaç gütmekte olduğu anlaşılmaktadır. Kanalda paylaşılan videoların altında “abone ol”, “katıl”, “kanalı paylaş” ve “beğen” gibi butonların yer alması da bu amaca uygun tasarlanmış bulunmaktadır.

Özetle, takipçilerin belirli bir kanaat ortaya koyarak sanaldaki bir videoyu tıklamaları, beğenmeleri ve hatta yayımlanan videonun altına yorum/lar yazmaları gibi bütün bu eylemler sanal ortamda bir iletişimin, anlaşmanın ve dolayısıyla kültürün oluştuğunu ortaya koymaktadır. Hayalhanem’in sosyal medya üzerinden oluşturduğu söz konusu kültürü netnografi tekniğiyle analiz ettiğimizde grubun, İslam’ın evrensel mesajlarını daha geniş kesimlere ulaştırmak amacıyla sosyal medyayı bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Medya üzerinden ürettiği içeriklerde din, medyanın sınırları dahilinde kalmaktadır. Bir başka ifadeyle sosyal medyada anlatılan din her ne kadar kendisine özgü bir yapı ortaya koyuyor olsa da içinde üretildiği medyanın yapısına uygun olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan din, medya içeriğine dönüştürülürken medyanın özelliklerine uyumlu hale getirilmektedir. Bu da dinin belli bir standartta sunulmasını ve nihayetinde bir hakikat dolayımına neden olmaktadır. Dinin medya üzerinden herkese ve her kesime ulaşma/ulaştırılma çabası, popülerleşmesinin ve kitleselleşmesinin önünü açmaktadır. Herkese ve her kesime dinin ulaştırılması çabası, dinin halklaşmasını sağladığı gibi kullanılan dilde de halka yakın, yalın ve espritüel bir form görülmektedir. Kurumsal dinin seçkinci, yüksek kültüre ait özellikler içeren söyleminden uzak halka yakınlaşan popüler bir dilin/söylemin/formun kullanılması post seküler dindarlık bağlamını akla getirmektedir.

Hayalhanem, belirli standartlarda YouTube’da ürettiği içerikleri zaman ve mekân engeline takılmadan sosyal medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dinî bilginin çok tasarruflu ve kolay bir şekilde çok daha fazla kişiye ulaştırılmasının sağlandığı görülmektedir. Hayalhanem’in Youtube kanalı ve popüler videoları incelendiğinde dinî konuların yanı sıra gündeme dair popüler konuların da mütemadiyen yer aldığı görülmektedir. Grubun, sosyal medyada içerik üretirken bu iki yelpazeyi dikkate aldığı, gündeme ilişkin popüler konular ile dinî konuları bütünleştirici tarzda bir metodu takip ettiği tespit edilmiştir. Dua, kabir hayatı ve mahşer konuları ile sağlık, diyet ve İslamî rap parçanın en popüler videolarda ilk sıralarda (ilk 6’da) ve art arda olması da bu tespitin haklılığını ortaya koymaktadır. Bu tespit sekülerleşme tartışmaları bağlamında değerlendirdiğinde din mi popülerliği belirliyor yoksa popülerlik mi dini şekillendiriyor sorusunu akla getirmektedir.

Asad'tan mülhem olarak aslında din de seküler'in de sabit değil değişken kategoriler olduğunu ifade etmek gerekmektedir (Asad, 2007 s. 38). Ancak içeriklerin belirlenmesinde gayet dünyevi ve seküler olan popülerin etkili bir güç oluşturduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Hayalhanem sosyal medyada içerik üretirken dinî konuyu gündelik yaşamla ilişki kurarak yapmaktadır. Bu durum biraz da İslam dininin hayatın her alana sirayet eden bir yapıda olduğundan kaynaklanmaktadır. Çünkü İslam'a göre din, hayatı bir bütün olarak ele alan bir nizamdır. Bu durumu El-Attas şu şekilde ifade etmektedir:

“... **Zira İslam, mahlûkatta ne varsa;** mesela gökte ve yerde ve bu ikisi arasında olanda , güneşte, ayda ve yıldızlarda; gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesinde; bereket taşıyan rüzgarda, hayat veren yağmurda, üstümüzü örten gökyüzünde; alçalıp yükselen denizlerde; heybetli dağlarda; nehirlerde, tarlalarda, değişik renklerin ve keyfiyetlerin çokluğunda; besin kaynağı buğday ve meyvelerde; hayvanlarda; bitkilerde ve madenlerde ve bütün bu gibi ve bunların iç ve dış ürünlerinde, doğanın güçlerinde ve bilemediğimiz daha birçok şeyde; insanda; onun doğa gibi bir arkadaşında ve ikisi arasında konulmuş sevgide, doğmamızda ve doğurmamızda; gemilerimizde, meskenlerimizde, imal ettiğimiz şeylerde, gerek en uzak düzlemde (âfâk) ve gerekse kendi içimizde (enfüs) ne varsa **hepsini Allah'ın birer ayeti olarak görür** (El-Attas, 2019, ss. 64-65).

Hayalhanem'in YouTube videolarında dinî konuların ve gündelik yaşam konularının bütünleşik bir şekilde işlenmesi Attas'ın da ifade ettiği gibi İslam dininin hayata bir bütün olarak bakan yaklaşımıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Hayalhanem takipçileri açısından bakıldığında ise Hayalhanem YouTube, sosyal medya platformlarında dolaşanlar için modern çağın kaotik dünyasında yeni aidiyet duygusunu deneyimleme imkânı olarak görülebilir. Bir taraftan dinsizliğin ruh üşüten soğukluğundan korunmak diğer taraftan geleneksel dindarlığın görece katı uygulamalarına mesafe koymak için daha soft bir uygulama alanı oluşturan söz konusu dinî uygulama alanı elverişli bir liman olarak görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada modern çağda ortaya çıkan yeni dindarlık formları incelenmiş ve Hayalhanem adlı bir dinî topluluk örneklem olarak ele alınmıştır. Araştırma geleneksel dinî tebliğ faaliyetlerinden farklı olan bir dindarlık formunun bireylerin dinî pratiklerinin şekillenmesinde nasıl rol oynadığını ve dinî hayat ile seküler hayatın birlikte yaşanabileceği eklektik paradigmayı ortaya koymuştur. Çalışmada Hayalhanem'in resmi YouTube kanalı üzerinden yayınlanan videoları, derinlemesine görüşme sorularında ortaya çıkan veriler ve sahadan alınan katılımcı gözlem notları analiz edilmiştir. Hayalhanem'in en popüler 10 videosu netnografik teknikle çözümlenmiş ve Hayalhanem'i takip eden 30 kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler ışığında genel olarak “cep dindarlığı” ve “teknolojik İslam” kavramları üzerinden tanımlanan Hayalhanem örneğinin modern çağda anlam arayışındaki gençler için önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ancak kadın aktörünün Hayalhanem grubunda etkin yer almaması bir eksiklik olarak görülmüştür. Bu çalışmada sanalda oluşturulan yeni dindarlık formlarının sosyolojik bir okuması yapılarak modern teknoloji ve din ilişkisi ele alınmıştır. Türkiye'de sanal cemaat şeklinde beliren yapıların bu çalışmada evrensel kümeyi teşkil eden bir kapsamda olsa da çalışmanın sınırları içinde sadece Hayalhanem grubu ele alınmıştır. Bu çalışma, toplumsal hayat ile yeni medya araçları arasındaki karmaşık ilişkiyi ele almaktadır. Özellikle Hayalhanem'in örneklem olarak seçilmesinin sebebi, onun modern çağda ortaya çıkan sanal dindarlık formlarına uygun bir örnek olma düşüncesi olmuştur. Hayalhanem grubu yeni medya araçlarını kullanarak dinî içerikler üreten ve yayımlayan bir grup olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, bu grup üzerinden modern çağda ortaya çıkan dindarlık anlayışlarının nasıl şekillendiği ve söz konusu grubun bireylerin dinî pratiklerinin şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla modern teknoloji ile dinî pratiklerin etkileşimini sosyolojik olarak inceleyen bu çalışma, modern çağda yeni dindarlık formlarına yoğunlaşmıştır.

Çalışma kategorik olarak incelendiğinde ortaya çıkan sonuçların temelde dört kategoride ele alındığı görülmektedir. İlk kategoride söylem/anlatım/dil boyutu, ikinci kategoride aktörler boyutu, üçüncü kategoride anlam boyutu, dördüncü ve son kategoride ise yeni dindarlık boyutunun ön plana çıktığı tespit edilmektedir.

Türkiye'de dinî tartışmalar tarihsel süreç boyunca önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan modernleşme sürecinde ve

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte ülkemizde dinî yapıların rolü konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Günümüzde ise bu tartışmalardan yorulan önemli bir kesimin geleneksel dinî anlayışlardan uzaklaşarak daha esnek ve modern şeklindeki dinî yaklaşımlara eğildikleri gözlemlenmektedir. Modern çağda sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte bu esnek dinî anlayışlarının daha da belirgin hale geldiği görülmektedir. Hayalhanem gibi sosyal medya gruplarında din anlatan platformların bunlara örnek olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada Hayalhanem'in geleneksel dinî malzemeyi modern medya araçlarıyla yeni bir formda aktardığı ve bu şekilde dinin günümüz gençleri ile buluşmasını sağladığı tespit edilmiştir. Hayalhanem'in, İslam'ın ehl-i sünnet anlayışına uygun bir şekilde hareket ettiği ve kadim dinin temel kodlarında değişiklik yapmadığı görülmüştür. Ancak görüşmeciler Hayalhanem'i farklı kılan tarafın üslubu olduğunu ifade etmişlerdir. Yeni nesil gençlerin dine ilgilerinin çekilmesi konusunda DİB'e bağlı cami ve Kur'an kurslarının yetersiz kaldığı ancak Hayalhanem gibi sanal oluşumların haftada 3 video yayın yaparak sosyal medyada dijital gençliği konsolide etmede bir başarı elde ettiğine tanıklık edilmiştir. Hayalhanem'in yeni bir dinî anlayış ihdas etmediği sadece geleneksel dinî malzemeyi modern medya enstrümanlarıyla aktardığı tespit edilmiştir. Bu durumun, zamanın gençlerini onurlandığı ve onların ilgisini çektiği anlaşılmıştır. Bir başka deyişle Hayalhanem'in gelenekselliğe sadık kalınırken modern bir üslup kullanması ön plana çıkmış ve bu sayede modernizmin soğuk rasyonelliğini dinin samimi yüzüyle birleştirerek yeni bir din dilini yakaladığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla geliştirilen bu din dili, gençlerin din ile ilişkisini olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Geleneksel dinî malzemenin yeni medya araçlarıyla sunulması günümüz gençlerinin dini ile bağ kurmasını sağlamıştır. Bu durum sekülerleşme tartışmalarında dinin modern hayatta nasıl görünür hale geldiğini göstermektedir. Bu bakımdan Hayalhanem'in bu yeni üslup ve tarzı diğer dinî kurumlar için örneklik teşkil edebilir ve onlara, yenilik yapmak konusunda ilham verebilir.

Hayalhanem'in modern dindarlık çizgisinde yer aldığı ve dinî anlatımına felsefî ve bilimsel verileri de katarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Risale dilinin sembolik hikayeler üzerinden anlatılması ve bireyi düşünmeye sevk edici karakteri, Hayalhanem'in de Risale'den dersler yapması söz konusu felsefî ve bilimsel yolun takip edilmesinde önemli bir sebep olarak gözükmektedir. Ayrıca Hayalhanem'in eski Türkçe ile yazılmış Risale'ye kendi yorumunu katarak anlatması, bir başka ifadeyle Risale'yi güncel dile çevirmesi bazı Nur cemaatleri tarafından olumsuz karşılandığı tespit edilmektedir. Hayalhanem'in modern bir dindarlık olduğunu orta koyan bir diğer örnek ise yukarıda da ifade edildiği gibi grubun, kadim dinî

malzemeyi modern teknolojik araçlar üzerinden aktarma çabasıdır. Nitekim Hayalhanem'in en iddialı olduğu alan sosyal medyadır. Dolayısıyla Hayalhanem, sosyal medya üzerinden din tebliği gerçekleştiren sanal bir dindarlık türü olarak da okunabilir.

Hayalhanem adlı dijital dinî platformun gençler üzerindeki etkisi bununla da sınırlı değildir. Nitekim gençlere hitap ederken kullanılan üslup incelenirken görüşmecilerin ifadelerine göre Hayalhanem'in gençleri cezbeden özelliği onların diline göre onlara hitap etmesidir. Gençlerin dili ve jargonuyla konuşan Hayalhanem, geleneksel din anlatımından farklı bir tarz sergilediği görülmektedir. Hayalhanem'in dilinin "renkli", "samimi", ve "sade" olduğu görüşmeciler tarafından belirtilmiş ve anlatımda mizahî unsurların kullanılması ve güncel konulara değinilmesi gibi faktörlerin de gençlerin ilgisini çeken başka etkenler olduğu dile getirilmiştir. Görüşmeciler bu tür anlatımların dinin daha erişilebilir ve yaşanılabilir hale geldiğini ifade etmiş, bunun yanında Hayalhanem'in içeriksel olarak da farklı bir yaklaşıma sahip olduğunu belirtmiştir. Risale-i Nur gibi klasik eserleri yorumlayarak güncelleştiren ve bilimsel/felsefi izahlarla sohbeti destekleyen bir anlayış sergilemişlerdir. Geleneksel din dilinin aksine Hayalhanem'de kullanılan dilin daha yumuşak olduğu görüşmecilerce ifade edilmiştir. Bu tarz bir anlatımın insanları dine ve iyi davranışa yönlendirdiği düşünülmektedir. Ayrıca gençlik jargonuna uygun bir şekilde konuşulması da dikkat çeken unsurlardan biri olmuştur. Hayalhanem'in gençleri etkilemedeki başarısının arkasındaki temel faktörlerden biri de Mehmet Yıldız gibi genç ve hitabet yeteneği yüksek kişilerin sohbetler vermesidir. Çünkü bu kişilerin yaşlarının genç olması ve giyim tarzlarının modern olması gibi özellikler gençler üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca Yıldız'ın açıklayıcı üslubu ve vurgulu konuşmalar yapması da dikkat çeken bir diğer nokta olmuştur.

Çalışmayı aktörler boyut üzerinden değerlendirdiğimizde çalışmada, örneklem grubunun ekrandaki yüzü olan Mehmet Yıldız'ın bir Youtuber vaizi olarak görüldüğü ve sosyal medya üzerinden geniş kitlelere ulaşarak dinî mesajlar aktardığı ortaya çıkmıştır. YouTube platformunun, genç nesil tarafından yoğun ilgi gören bir sanal mecra olduğu ve Youtuberlık mesleğinin önemli bir popülerlik kazandığı belirlenmiştir. Yıldız'ın liderlik vasıfları, hitabet gücü ve diksiyonu gibi özelliklerinin takipçileri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Sosyal medyanın sunmuş olduğu olanaklar sayesinde Yıldız'ın, söz konusu modern medya araçlarını kullanarak daha geniş kitlelere ulaştığı anlaşılmıştır. Diğer ülkelerde de benzer şekillerde youtuber vaizlerin varlığına rastlanmaktadır. Nitekim Numan Ali Khan, Dr. Zakir Naik ve Saliha Erdim gibi isimler bu alanda önemli bir izleyici kitlesine sahip olan kişilikler olduğu

görülmektedir. Youtuber vaizlerinin ya da bir başka ifadeyle popüler dindarlığın ekran vaizlerinin sosyal medya üzerinden din anlatma geleneğini günümüzün yeni medya araçlarıyla uyumlu bir şekilde gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu kişiliklerin hitabet gücü, diksiyon yeteneği ve güncel konulara olan ilgileri sayesinde hedef kitleye etkili mesajlar iletebildikleri görülmüştür. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan Hayalhanem'in bir numaralı ismi ve ekrandaki yüzü Yıldız'ın liderliği ve karizmatik özellikleri grup üyeleri üzerinde ve onların dinî pratiklerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Yıldız'ın hitabet yeteneği ve ikna kabiliyeti gibi özellikleri takipçilerin ona olan bağlılığını artırmıştır.

Toplumsal aktörler boyutuyla bu çalışma değerlendirildiğinde Hayalhanem adlı sanal dinî grupta kadın anlatıcının olmaması bir eksiklik olarak görülmüştür. Araştırmaya katılan görüşmecilerin büyük çoğunluğu bu durumu eleştirmiş ve kadınların da dinî tebliğ edebileceği bir mekanın olması gerektiğini belirtmiştir. Kadının bir aktör olarak toplumsal hayatta önemli rol oynadığı, aile kurumu ve analık gibi önemli görevler üstlendiği vurgulanarak onların da ilgi duydukları konularda vaaz alıp-vermesinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda araştırma sonucunda ortaya çıkan temel noktalardan biri de Hayalhanem'in modern araçlarla tebliğ yapıyor olmasına rağmen kadın konusunda katı geleneksel din anlayışından tamamen kopmadığı anlaşılmıştır. Kadının toplumdaki yerine ilişkin normlar ve İslam literatüründeki fitrat söylemi gibi etkenlerle açıklanan bu durumu görüşmeciler, Hayalhanem'in cinsiyet rolleri konusundaki yaklaşımlarında daha fazla esneklik göstermesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Hayalhanem takipçilerinden bazılarının bu tür taleplerinin, İslami bakış açısıyla değerlendirildiğinde pek mümkün olmadığı görülmektedir. Çünkü YouTube gibi sosyal medya platformlarında, kadınların M. Yıldız gibi sohbet vermesini çoğu Müslümanlar tarafından hoş karşılanmayacağı görülmektedir. Nitekim Hayalhanem yöneticilerinin de aralarında olduğu Nur camiasının genelinin namaz sonrasında: “Allah'ım bizi kadınların şerrinden, belasından ve fitnesinden koru” diye dua etmektedirler. Dolayısıyla bu bakış açısı kadınları belaya, fitneye ve kötülüğe (şerre) kapı aralayan bir unsur olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Müslüman camianın ve özel de ise Nur camiasının kadına karşı bu yaklaşımına bakıldığında görüşmecilerin taleplerinin gerçekleşmesinin mümkün olamadığı anlaşılmaktadır.

Anlam boyutu üzerinden bu çalışma değerlendirildiğinde modern çağda anlam arayışının önemli bir konu olduğu ve bu arayışın din ve felsefe gibi disiplinlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Modernleşme ve sekülerleşme süreci ile birlikte yaşanan anlam kaybı ve krizlerin, bireyin hayatını nasıl şekillendireceği konusunda kimi sorular/sorunlar

gündeme gelmektedir. Victor Frankl'ın vurguladığı gibi, modern toplumda anlam kaybı önemli bir hastalık haline gelmiştir. Bu durumun bireyin manevi dünyasında tahribata yol açtığı ve huzursuzluklarını artırdığı tespit edilmektedir. Bu bağlamda anlam arayışı yolculuğunda dinin ise kilit bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim modern sosyologların da üzerinde durduğu gibi, insanın dünyayı anlama kapasitesinin kutsal olanla kurulan bağlantıyla mümkündür. Din insanların hayata anlam katma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koyan önemli bir olgudur. Hayalhanem gibi dijital dinî yapılar da özellikle modern çağda bu anlam arayışına cevap veren cazip yapılar olarak öne çıkmaktadır. Berger'in de belirttiği gibi, modern toplumda din ile seküler olan arasındaki çizgiler bulanıklaştığından dolayı bu durum, bireyi geleneksel değerlerden uzaklaştırıp yalnızlaştırdığı ve iş hayatının da etkisiyle bireyin kendi benlik değerlerinden çıktığını göstermektedir. Hayalhanem gibi yapılar bu durumu yaşayan genç nesil için bir liman olma isteği taşımakta ve dine yeni başlayanlara veya katı geleneksel dine mesafeli olanlara tatmin edici bir yer gibi görülmektedir. Hayalhanem'in sunduğu muhabbet ortamı ve samimiyet dili, genç neslin ilgisini çekmekte ve gençler için modern çağda yaşadıkları anlam arayışına dinî zaviyeden cevap verecek önemli bir liman olabilmektedir.

Hayalhanem'in sosyal medya üzerinden ürettiği videoların, bireylerin dinî pratiklerinde veya hayatlarında bir değişim meydana getirdiğine mercek tutan bu çalışmada, görüşmecilerin ifadelerine dayanarak yapılan derinlemesine analiz sonucunda grubun ürettiği bu videoların, bireyler üzerinde çeşitli etkiler doğurduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan elde edilen verilere göre Hayalhanem'in videoları bireylerde okuma alışkanlığı, Risale-i Nur'u tanıma ve tefekkür etme becerileri gibi konularda pozitif değişimler meydana getirdiği görülmektedir. Ayrıca videoların izlenmesi sonucunda namaza başlama ve vecize ezberleme gibi dinî pratiklerde artış yaşandığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bazı görüşmeciler Hayalhanem'in videolarının hayatlarında önemli oranda bir değişim meydana getirmediğini dinî pratikleri şekillendirmede sadece bir pekiştirme görevi üstlendiğini ifade etmişlerdir. Nitekim elde edilen bulgulara bakıldığında bireylerin bildikleri kimi dinî bilgileri veya öğrendikleri yeni bilgileri bu videolar sayesinde pekiştirdikleri ve güçlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Çalışmada katılımcıların ifadelerine bakıldığında Hayalhanem'in çekici iki özelliği arasında dil ve mekan olduğu görülmektedir. Gençlere hitap eden dilin yanında Hayalhanem'in fiziki mekanının da gençlere uygun bir şekilde tasarlandığı vurgulanmıştır. Nitekim söz konusu mekanın modern bir tarzda düzenlendiği, renkli dekorasyon, ışıklandırmalar ve ses kalitesi gibi unsurlarla etkileyici bir atmosfere büründüğü görülmüştür. Gençlerin ilgisini çekecek şekilde

tasarlanan bu gibi mekanların Müslümanları daha modern alanlarda dinî sohbet yapmaya teşvik ettiği müşahede edilmiştir. Görüşmecilerin yorumlarına göre Hayalhanem'in dil ve mekan kullanımını gençler üzerinde olumlu etki yapmakta ve onları dinî bilgilere daha erişilebilir hale getirmektedir. Ayrıca bu mekanda gençlerin kendilerini yabancı hissetmediğini, bir kafede hayal ettiklerini ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum modern çağda gençlerin anlam arayışı yolculuğunda mekanın önemli bir işlevsel görev üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışma yeni dindarlık formları boyutuyla incelendiğinde çalışmada önemli kavramlara ulaşıldığı görülmektedir. Modern çağda din ve dijital teknoloji arasındaki ilişkiden neşet eden dindarlık formlarını ele alan bu çalışmada akıllı cihazlar ve sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte "cep dindarlığı" kavramının öne çıktığı görülmüştür. Bu kavram etrafında şekillenen dindarlıkta bireyler, dinî bilgilere daha kolay erişim imkanı bulabilmektedir. Akıllı telefonlar sayesinde bireyler istedikleri zaman dinî içeriklere ulaşabilmekte ve sorularına cevap bulabilmektedir. Bu durum geleneksel yöntemlerle dinî öğrenmenin yerini alması da bireylerin, pratiklerini gerçekleştirirken seküler dünyaya daha uyumlu hale gelmelerine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte cep dindarlığı, geçici bir yapıya sahiptir. Çünkü anlık bilgilere dayalı olan bu dindarlık, derinlemesine araştırma veya uzun süreli etkiler sunmayabilir. Ayrıca sosyal medyanın denetlenmemesi de bu dindarlık türü için bir risk oluşturmaktadır. Ancak cep dindarlığın avantajları da göz ardı edilemez. Çünkü bireylerin istedikleri zaman istedikleri konuda bilgiye ulaşabilmesi büyük bir imkan olarak görülmektedir. Sosyal medya üzerinden paylaşılan dinî içerikler sayesinde din tebliği, daha geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Din ve dijitalleşme arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması için bu konuda daha fazla çalışmanın yapılması gerekmektedir. Bu çalışmalarda bireylerin dinî bilgiye erişiminin sosyal medya yoluyla kolaylaşmasının yanı sıra kimi riskleri yönetme ve denge durumunu sağlama konusunda da rehberlik etmesi gerekmektedir. Modern çağda din ve dijital teknoloji arasındaki ilişki cep dindarlığı kavramı adı altında incelenebilir ve daha fazla çalışma yapılarak bu konuda yeni trendin geçici doğası ve denetlenme gibi risklere karşı iş birliği yapılabilir.

Aidiyetsiz inanma kavramı bu çalışmada öne çıkan bir diğer kavram olmuştur. Nitekim Hayalhanem adlı dinî grubun kurumsal olmayan bir dindarlık deneyimi sunduğu görülmüştür. Bireyler, Hayalhanem'i takip etse de kendilerini tam olarak gruba ait hissetmediğini veya kurumsal dinî yapılardaki gibi sıkı bağlantılar kuramadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak bu değişimlere rağmen modern çağda bireyler hala dine ilgi duymakta ve toplumun kolektif

hafızasında dinî değerler hala önemli bir yer tutmaktadır. Din konusu, her ne kadar sekülerleşme tartışmalarıyla birlikte gündemden düşmüş gibi görünse de bireylerin dinî inanç ve pratikleri hala güncelliğini korumaktadır. Modern çağda dinin kurumsal yapılarına olan mesafenin artması bireylerin din ve maneviyatla olan aidiyet duygusunun azaldığı anlamına gelmediği aksine yeni dijital dinî örgütlenmeler ve Hayalhanem gibi platformlar aracılığıyla bireyler, kendi dindarlık deneyimlerini şekillendirmekte ve yeni tercih alanları bulmaktadır. Hayalhanem gibi dijital örgütlenmeler kurumsal dinî yapıların sınırlamalarından kaçınmayı ve daha esnek bir dindarlık deneyimi sunmayı hedeflemektedir. Bu durum, modern çağda sekülerleşmenin yanı sıra bir dindarlığın da var olduğunu ortaya koymakta ve sekülerleşme tartışmalarında eklektik paradigmanın önemine işaret etmektedir. Bu çalışma ortaya koymuştur ki bireyler artık bir dinî yapıya ait olmadan inanma eğilimindedir ve bu da onların kurumsal yapıdan bağımsız bir dinî değere sahip olabilmesi anlamına gelmektedir. Davie'nin "ait olmadan inanma" metaforuyla karşılık bulan bu durum modern çağda sekülerleşme tartışmalarının farklı bir boyutunu temsil etmektedir. Nitekim bireyler artık kurumsal dinî yapılardan uzaklaşıp kendi tercih ettikleri dinin pratiklerini bir aidiyet üzerinden değil aksine ait olmadan dinlerini yaşamayı tercih etmektedir.

Bu çalışma sosyal medya üzerinden dinin anlatılmasının, dinin gerçek yapısından sıyrılarak dolayımlanması ve insanların yüzeysel bir dindarlığa doğru kanalize edilmesi gibi kimi sakıncalarını da orta koymaktadır. Sosyal medya üzerinden edinilen bu dindarlığın bir "tekno-dindarlık" olduğu anlaşılmaktadır. Tekno-dindarlık, dijital alan üzerinden kutsala katılımı temsil eden, bir başka deyişle dinî pratiklerin teknoloji üzerinden yerine getirilmeye çalışılmasını ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda sosyal medya ile din arasındaki bu karmaşık ilişkide sosyal medyanın dinî bilgiye erişimi kolaylaştırabildiği gibi dinî yaşamda yüzeysellik veya dolayımlanmaya da sebep olabilmektedir. Bu nedenle bireyler sosyal medyayı kullanırken eleştirel düşünceye sahip olmalı ve gerçek hayatta da derinlemesine bir dinî yaşama gayreti içerisinde olmaları beklenmektedir. Baudrillard'ın "Hipergerçeklik" kavramıyla ifade edilebilen bu durum bir dinî hakikatin parçalanması şeklinde okumak mümkündür.

Bu çalışmanın sonucunda Hayalhanem'in modern çağda bir dijital dinî grup olarak öne çıktığı ve teknolojinin dinin yayılmasında bir araç olduğu görülmektedir. Hayalhanem sosyal medya platformları üzerinden bireylere dinî mesajlar ulaştırmakta ve bu şekilde dinî dijitalleşme sürecine katkı sağlamaktadır. Ancak sosyal medya kullanımının sekülerleşmeye yol

açtığı veya geleneksel dindarlığın önüne geçtiği gibi yanlış anlamaların da olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda Hayalhanem gibi dijital dinî grupların niyetlerinin ve yöntemlerinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Dinin dijitalleşmesi sürecinde niyetlerin doğru olması ve geleneksel değerleri korumaya yönelik bir anlayışın benimsenmesi gerekmektedir. Çünkü modern çağda, dinî alan ile seküler olan arasındaki çizgilerin bulanıklaştığı görülmektedir. İslam toplumlarında da sekülerizmin farklı bakış açılarıyla değerlendirildiği belirlenmiştir. Nitekim İslam literatüründe bir eylemin dinî veya dünyevi olmasının kişinin niyetine bağlı olduğu ifade edilmektedir. Bu bakımdan Hayalhanem örneği üzerinden modern çağda dinî grupların teknolojiyi kullanma biçimini inceleyen bu çalışmada bu durum, “dijital İslam” veya “teknolojik İslam” kavramları üzerinden tanımlanmaktadır.

Kıtılımcılara göre Hayalhanem’in sosyal medya için ürettiği video çekimleri ve çekim kalitesi gibi unsurlara bakıldığında, grubun bir “sanal medya cemaati” haline geldiği görülmektedir. Ayrıca çekilen bu videoların tertip edilmesi için hummalı bir çalışmanın yapıldığı ve büyük maddi kaynakların harcandığı anlaşılmaktadır. Hayalhanem’in, özellikle sosyal medya platformlarının özelliklerini ve güncel değişimleri takip etme konusunda başarılı olduğu görülmektedir. Video içeriklerinin ilk 30 saniyesinde izleyiciyi cezbedecek şekilde üretildiği görülmektedir. Nitekim tıklanma ve izlenme sayısına bakıldığında bu başarının somut olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak bazı görüşmeciler Hayalhanem’in sadece sosyal medyayla sınırlanmaması, diğer alanlarda da faaliyetlerde bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda Hayalhanem’in sanat, müzik, sinema ve edebiyat gibi alanlarda da dinî içerikler üretip bu konuda örneklik göstermesinin önemli olabileceğine dikkat çekilmektedir. Çünkü Hayalhanem’in sanaldaki bu başarısının sadece sosyal medya ile sınırlı kalınmaması, diğer alanlarda da etkin olması ve dini anlatımın bu alanlar üzerinden geniş kitlelere ulaştırılması gerekmektedir.

Bilimsel bir tahlil ve sosyolojik bir perspektifle ele alınan Mersin Hayalhanem grubu, yapısal bakımdan kadim bir kurum olan dini, modern çağda yeni medya araçları üzerinden aktaran önemli bir örnek olmuştur. Hayalhanem modern çağ Türkiye’sinde dijital dine organizasyonel model olmuş, kadim dinî geleneğin bilgisini modern enstrümanlarla aktararak dinî örgütsel değişimlere örnek olabilecek özellikte olmuştur. Daha çok sosyal medyada adından söz ettiren bu grup, üniversiteli üç gencin (Mehmet Yıldız, Fatih Ünal İrfan Aykut), hayali sonucunda şekillendiği, önce Mersin ardından Almanya ve İstanbul en son Ankara’da

fiziki mekanlar açan Hayalhanem'in asıl hedef kitlesinin gençler ve hususiyetle de üniversiteli gençler olduğu değerlendirilmektedir.

Çalışmada elde edilen görüşme verileri ve netnografik analizler ışığında grup hakkında bir değerlendirme yapıldığında Hayalhanem'in modern görünümlü bir yapı olduğu gözlemlenmektedir. Perdenin gerisinde nelerin yaşandığı, teo-politik düzeyde nasıl bir örgütlü yapı olduğu ve grubun malî destek kaynağı gibi konular çalışmanın kapsam aralığına alınmadığından bu konudaki tartışmaların başka spesifik çalışmalarla aydınlanması gerektiğini ifade etmek gerekmektedir. Ancak bununla birlikte görüşmelerde elde edilen bilgilere bakıldığında takipçilerin büyük çoğunluğuna göre Hayalhanem, insanın kendini nispet edebileceği, aidiyet hissedebileceği bir yerde durmadığı anlaşılmaktadır. Hayalhanem takipçilerinin büyük bir çoğunluğu kendilerini Hayalhanem'e ait veya Hayalhanem'i kendilerine ait olarak görmemektedir. Camiyi toplumsal bir mekan örneği olarak gördükleri halde aynı aidiyet duygusunu Hayalhanem'in merkezinde bulmadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla Hayalhanem takipçilerinde bir yere bağlanmadan, aidiyet hissetmeden sadece takipçi olarak Hayalhanemle bir ilişki içinde oldukları gözlemlenmiştir. Davie'nin post seküler durum değerlendirmesinde ortaya koyduğu *ait olmadan inanma* biçiminin Hayalhanem takipçileri üzerinden okumanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla geliştirilen bu ilişki biçimi, Hayalhanem'in içinde değil fakat Hayalhanem'i takipte kalma durumu, bir çeşit dinî slaktivizm (Turhan, 2017, s. 31) ile ifade edilebilecek bir durum olmaktadır. Hayalhanem takipçileri üzerinde görülen söz konusu dinî slaktivizm, modern çağda yeni bir dindarlık formu olarak değerlendirilmektedir.

Hayalhanem modern çağın önemli enstrümanları olan sosyal medya platformlarını profesyonel düzeyde kullandığı görülmektedir. Nitekim grubun özel sosyal medya ekibi bulunmaktadır. Hayalhanem'in canlı yayından kısa video çekimlerine, arka efektlerden sokak röportajlarına kadar sosyal medyanın tüm incelikleri kullanılarak iyi derecede bir dinî duygu yönetimi sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Hayalhanem'de, Baudrillard'ın dediği gibi gerçek dünya ile simüle edilmiş dünya arasında ayırım yapmak nerdeyse imkansız hale geldiği görülmektedir. Zira canlı (yüz yüze) olarak sohbeti dinlemeye gelen 250-300 kişiye mi yoksa ekran önündeki binlerce kişiye mi hitap edildiğini ayırt edilmemektedir.

Hayalhanem'in anlattığı din, geleneksel anlamda İslam dininin ehl-i sünnet çizgisi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hayalhanem, hem dinî/itikadi hem de menhec/meşrep

bakımdan geleneksel çizgiyi takip eden bir dinî grup olduğu söylenebilir. Grubun farklılaşan yönü, geleneğin dinî bilgisini modern formda aktarmasıdır. Anlatılan dini bilgiler Türkiye toplumunun ağırlıklı kabul ettiği ve takip ettiği ehli sünnet çizgisi üzerindeki Hanefî ve Şafiî fıkıhtır. Geleneksel anlamda bir medrese hocasının, cami imamının veya bir dergah ve tarikat şeyhinin dinî bilgilerinden pek farklı değildir. Ancak bu kadim dinî bilginin modern çağın yeni teknolojileri üzerinden servis edilmesi durumu Hayalhanem’i cami imamı, medrese hocası ve tarikat/dergah şeyhinin formatından farklılaştırdığı görülmektedir. Bununla birlikte Hayalhanem, dinî bilgi ile bilimsel/felsefi bilgiyi bir arada, birbirine zıt değil, birbirini destekleyen bir paralellikte sunması ve gençlerin dilinden konuşarak mekan, slogan ve üslubunu buna göre şekillendirmesi de onu geleneksel dinî yapılardan ayırmaktadır. Düşünen, sorgulayan, merak eden Müslüman genç nesil, karşılarında kendileri gibi genç bir profili görmeleri onlar için cazip bir durum olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, akademik kriterler ve belli etik izinler çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak Hayalhanem yöneticilerinin ketum tavırları ve şüpheli yaklaşımları dolayısıyla grubun yöneticileriyle çalışma boyunca sağlıklı iletişimin kurulamamasına neden olmuştur. Birçok defa görüşme talebinde bulunmasına rağmen bu tür görüşmeler için kapıların kapalı olduğundan bahsedilmiş ve yüz yüze görüşme gerçekleştirilememiştir. Bu bağlamda Hayalhanem grubuna yönelik elde edilen veriler, takipçi kesimle yapılan derinlemesine görüşme, grubun resmi Youtube kanalından alınan videoların netnografik analizi ve araştırmacının katılımcı gözlem mantığıyla elde ettiği bilgilerle yetinilmiştir.

Bu çalışma ebetteki modern çağın yeni dindarlık formlarını bulmak, tanımak ve tanımlamak için yeterli değildir. Bu çalışmayla birlikte farklı alan ve perspektifteki başka çalışmaların konuyu desteklemesi gerekmektedir. Betimsel bir yöntemle ele alınan bu çalışma modern çağda dindarlık formlarını Mersin Hayalhanem örneği üzerinden ele aldığından başka bir örneklem üzerinden konu, farklı alanlardaki akademik çalışmalarla desteklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (2014). Yaşamın Anlamı. Tutku Yayınevi.
- Akkaya, Ü. H. (2018). Kültür Endüstrisi, Popüler Kültür ve Yabancılaşma Bağlamında Medya Din İlişkisi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(59).
- Aktay, Y. (2021). İslam ve Sekülerleşmenin Kaynakları. Vadi Yayınları.
- Almalı, A. (2019). Sanal Dinsel Gruplarda Dinin Temsili.
- Altun, Ş. (2019). Sosyal medya ve Şöhret Kültürü-YouTube Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Alyanak, Z. (2018). “Etnografi ve Çevrimiçi Etnografi” İçinde: Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem ve Teknikleri. Ayrıntı.
- Arslan, M. (2006). Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: “Yeni Çağ” İnanışları Örneği. Değerler Eğitimi Dergisi, 4(11).
- Arslan, M. (2008). Gelenek ile Modernlik Arasında: Popüler Dinin Değişen ve Değişmeyen Yüzü. Eskiyeni, 10.
- Arslan, M. (2011). Paranormalizm ve Din. Bilsam Yayınları.
- Arslan, H. (2019). Epistemik Cemaat Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi. Paradigma.
- Atiker, E. (1998). Modernizm ve Kitle Toplumu. Vadi Yayınları.
- Asad, T. (2007). Sekülerliğin Biçimleri Hıristiyanlık, İslamiyet ve Modernlik [Çev. Ferit Burak Aydar, 2006]. Metis.
- Aydemir, T. (2022). Dijital Çağ ve Dönüşen Dünya [Derleme Sempozyum: İçinden, s. 28]. Tirekitap.
- Aydın M. (2017). Moderniteye Dışarıdan Bakmak. Açılım Kitap.
- Bayer, A. (2006). Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme ve Din İlişkisine Yeniden Bakış [Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Baudrillard, J. (2018), Simülaklar ve Simülasyon. [Çev. Oğuz Adanır]. Doğu Batı.
- Bauman, Z. (2005). Bireyselleşmiş Toplum. [Çev. Yavuz Alogan]. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). Akışkan Modernite. [Çev. Elçin Yılmaz]. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beniger, J. (2004). Kontrol Devrimi [Çeviren: Berkay Ersöz]. Siyasal Kitabevi.
- Berger & Luckman, P. & T. (2015). Modernite Çoğulculuk ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi [Türkçe Söyleyen: M. D. Dereli]. Heretik.
- Berger, P. (1993). Dinin Sosyal Gerçekliği. İnsan Yayınları.
- Bersay, A. K. (2006). Amerika’da Yükselen Sivil Din. Anlayış, Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi, 43.

- Berkes, N. (2014). Türkiye’de Çağdaşlaşma. Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, V. (2003). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12(1).
- Bilgin, V. (2014). Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü. İçinden A. Özbolat & M. A. Kirman (Ed.), Kültür ve Din. Karahan Kitabevi.
- Birekul, M. (2014). Armağan Kültürü. Açılım Kitap.
- Birekul, M. (2019). Mcdonaldslaşan Din: Türkiye’de Dini Grupların Rasyonelleşmesi Üzerine Bir Tartışma [Toplum-Birey İkileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar, Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum. V. Uluslararası Dini Araştırmalar ve Küresel Barış Sempozyumu, 5, 152-158.
- Birekul, M. (2015). Adalet-Eşitlik Dikotomisi ve Toplumsal Bir Tıp / Cinsiyet Olarak İlk Dönem İslam Toplumunda Kadın. KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi SAYI: 01, 2015, ss. 114-130.
- Bromley, D., G. (2012). Bir Uzmanlı Alanı Olarak Yeni Dinler [Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler, İçinden: Ss. 201-227]. İmge Kitabevi, 201-227.
- Bruce, S. (1990). Pray TV. Televangelism in America, Londand and New York: Roudtledge.
- Can, İ. (2018). “Erol Güngör’ün İslam’a Dair Sosyolojik Mülahazaları”, Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. (2016); (36); 20-30.
- Carey, J. W. (1992). *Communication as culture: Essays on media and society*. New York: Routledge.
- Casanova, J. (1994). *Puplic Religions In the Modern World*. Chicago: University of Chicago.
- Castells, M. (2005). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Birinci Cilt Ağ Toplumunun Yükselişi [Çeviren: Ebru Kılıç] (C. 1). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Celep, C. (2004). Karizmatik önderlik. Dönüşümsel liderlik. (s. 27-54). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cibran, H. (2018). Ermiş. (Çev. Eren Turan). İstanbul: İndigo Kitap.
- Çakır, M. (2015). İnternette Gösteri ve Gözetim. Ütopya Yayınları.
- Çamdereli /Doğan / Şener, M. / B. O. / N. K. (2014). Medya ve Din. Köprü Yayınları.
- Çamdereli /Doğan / Şener, M. / B. O. / N. K. (2015). Dijitalleşen Din (Medya ve Din 2). Köprü Yayınları.
- Çankal, G. (2021). Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi, Modern İnsanın Yönelimi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Medeniyet ve Toplum Dergisi, 5(1), 81-82.
- Çelikkaya, M. F. (2010). Seküler Bir Kutsal Oluşturma Aracı Olarak Medya ve Din İlişkisi. Selçuk Üniversitesi.

- Çil, H. (2019). M Nesli Edebiyat (Dünyada ve Türkiye'de "Yeni Müslüman Gençlik" ve Edebi Görünümleri). [Sosyoloji Divanı, Sosyoloji Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2019, Dosya: Kuşaklar Sosyolojisi]. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Çubuklu, Y. (2000). "Mekânların Ölümü", Varlık, 1113, 63-64.
- Çuhadar, M. (2021) "Postmodernizm, Dijitalleşme ve Hibrit Dindarlık". Tevilat 2/1 (Haziran 2021), 67-88. <https://doi.org/10.53352/tevilat.994404>.
- Davie, G. (2005). Modern Avrupa'da Din. Küre Yayınları.
- Davie, G. (2012). Belief and unbelief: two sides of a coin. *Approaching Religion*, 2(1), 3-7.
- Dereli, M. D. (2022). Sanala Veda Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık. Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- DİB, (2015). Kur'an Yolu Meali (4. bs). Diyanet Yayınları.
- Doğan, B. (2018). Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler. (Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi SBE. Sosyoloji ABD.
- Durmuşoğlu, K. (2019). Türkiye'de Sosyal Değişim Sürecinde Sekülerleşme Eğilimleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme [Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Tez No: 553855.
- Durkheim, E. (1923). Dini Hayatın İptidai Şekilleri. [Çev. Hüseyin Cahit].
- Düzcan, Ş. (2020). Popüler Kültür Bağlamında Sosyal Medya ve Din: Sözler Köşkü Örneği [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eken, M. (2021). Çevrim İçi Dindarlık M neslinin İnanç Pratikleri. Nobel.
- Eliade, M. (1990). Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu [Çeviren: Mehmet Aydın]. KBY.
- Ercan, S. (2022). Dijitalizm: Sosyal Medya ve Dijital Dönüşümle Dünya Nereye Gidiyor? (9. Baskı). Motto Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2012). Pozitif Metodoloji ve Ötesi Araştırma Tasarımları Niteliksel ve İstatistiksel Yöntemler (3. bs). Erk Yayınları.
- Ertit, V. (2019). Sekülerleşme Teorisi; Sekülerleşen Türkiye'nin Analizi. Liberte Yayınları.
- Erkan, E. (2014). Türkiye'de Dindarlığın Tespiti ile İlgili Çalışmalar ve Tahkiki Dindarlığın Ölçülmesiyle İlgili Öneriler, EKEV Akademi Dergisi Yıl: 18 Sayı: 60 (Yaz 2014).
- Ez-Zubeyri, E. (1982). Kitâbu Nesebi Kureyş. [Tah: E. Levi-Provencal, Kahire, 3. Baskı, ss. 236-850-1].
- Frankl, V. E. (2018). "Duyulmayan Anlam Çılgılığı Psikoterapi ve Hümanizm". Totem Yayınları.

- Frankl, V. E. (2021). İnsanın Anlam Arayışı. Okuyan Us Yayınları.
- Fromm, E. (1997). Hayatı Sevmek. Arıtan Yayınları. İstanbul.
- Geçer, E. (2018). Popüler Kültür, Politika ve Din: Prime-Time Ya Da Selfie Dindarlığı. İnsan & İnsan Dergisi, 5(16).
- Giddens, A. (1994). Modernliğin Sonuçları, Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). Sosyoloji. Kırmızı Yayınları.
- Göka, E. (2014). Hayatın Anlamı Var Mı? Timaş Yayınları.
- Görmez, M. (2023). Gençliğin Anlam Arayışı, OTTO.
- Gülmez, B. (2015). Kültür Tarihi. Anadolu Üniversitesi.
- Gündüz, Ş. (2010). Dinsel Söylemin Medyatikleşmesi Ya Da Medya Vaizleri. Eskişeni, 17.
- Günçavdı, G. (2017). Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması. Aralık 2017/2, Ek Sayı (ss. 21-34). İjhar.
- Gül, H. (2003). Karizmatik liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir araştırma. Doktora Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gebze.
- Haberli, M. (2019). Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü. *Medya ve Din Araştırma Dergisi*. 2(2), 308-315.
- Haberli, M. (2014). Sanal Din Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din. Açılım Kitap.
- Haberli, M. (2018). Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenerasyonu Üzerine Bir Değerlendirme. 1. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi.
- Haceti, M. A. R. (2004). Dine Dönüş Çağı [Çeviri: Kadri Çelik]. Uluslararası İslami İlimler Merkezi.
- Hamidullah, M. (1980). İslam Peygamberi, [Çev. Salih Tuğ].
- Harvey, D. (1969). Explanation in Geography. Hodder Arnold Publication.
- Holm, N. G. (2007). Din Psikolojisine Giriş [Çeviri: A. Bahadır]. İnsan Yayınları.
- İbn Haldûn. (2018). Mukaddime. Dergâh Yayınları.
- İlhan, E. (2018). Türkiye’de YouTube Yayıncılığı ve YouTuber Olmak. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi. Süreli Elektronik Dergi. E-ISSN: 2147-4524. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi.
- James, L. (2004). Kutsal İfade Etmek: Din Fenomenolojisine Giriş. [Çev. Fuat Aydın]. İz Yayıncılık.
- Janmohamed, S. (2018). M Nesli Yeni Müslüman Gençlik [Türkçesi: Esin Kızılelma] (1. bs). Kaknüs Yayınları.

- Kara, S. A. (2013). Sekülerleşme Teorisi ve David Martin'in Yaklaşımı (Tez No: 353411) [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Karaarslan, F. (2018). Toplumsal Hafıza Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi. Ketebe Yayınları.
- Karaarslan, F. (2015). "Endişeli Muhafazakârlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye". İnsan & Toplum Dergisi, [Değerlendirmeler Kısımında] 4/9, 151-155.
- Karahasan, F. (2012). Taşlar Yerinden Oynarken: Dijital Pazarlamanın Kuralları. Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık.
- Kayalı, S. (2021). Mekân Sosyolojisi Bağlamında Kitap Kafelerin İnsan ve Mekân Etkileşimi Açısından İncelenmesi: Ankara Örneği. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bilim Dalı.
- Kılıç, N. S. (2016). Sanal Alem Üzerine Schutzcu Bir Çözümleme [Yeni Medya ve Toplum, İçinden: 57-78]. 57-78.
- Kirman & Çapcıoğlu, M. A. & İ. (2015). Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar. Otto Yayıncılık.
- Kirman, M. A. & Ertit, V. [Edler]. (2019). Sekülerleşme Tartışmaları. Kadim Yayınları.
- Koznets, Robert, V. (2010), Netnography: Doing Ethnographic Research Online, First Edition, London: Sage Publications
- Köse, A. (2020). 21. Yüzyılda Dinin Geleceği Kutsalın Dönüşü. Timaş Yayınları.
- Küçük, A., Tümer, G., Küçük M. A. (2011). Dinler Tarihi. Ankara: Berikan Yayınları.
- Lyotard, J. F. (1994). Post Modern Durum. [Çev. Ahmet Çiğdem]. Ankara: Vadi Yayınları.
- Luckmann, T. (2016). Görünmeyen Din. [Çev. A. Coşkun]. Rağbet Yayınları.
- Meçin, H. (2022). Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme Tezlerinin Taihsel Süreci. NEÜ Yayınları.
- Meçin, H. (2021). Kriz Dönemlerinde Manevî Danışmanlık: Modern Toplumda Anlam Arayışının Sosyolojik Bir Okuması. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları- 2122 Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Kitapları- 12
- Meçin, M. M. (2022). Mani ve Maniheizm. İlahiyat.
- Meçin, M. M. (2024). Mitra'dan Mitraizm'e Geçişte Roma Aklı. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi. [2024, 8, ss. 77-97].
- Menekşe, F. (2019). Bir İş Modeli Olarak Vloggerlık ve Youtube Platformunda İçerik Üretimi [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü Pazarlama İletişimi Yüksek Lisans Programı.

- Merter, M. (2018). <https://www.drmostafamerter.com/wp-content/uploads/2020/03/Mustafa-Merter-iNesli>. (Erişim tarihi: 21.06.2024).
- Mills, W. (2014). Sosyolojik Muhayyile, Öncü Sosyologların Kaleminden Sosyoloji [Editöe: İlhan Sezer]. Tekağaç Eylül Yayıncılık.
- Mills, W. (2007). Toplumbilimsel Düşün. [2.b. Çev. Ü. Oskay]. İstanbul: Der Yayınları.
- Mutahharî, M. (2018). İslam'da Kadın ve Onun Hukukî Sistemi. [Çev. İsmail Bendiderya]. ÖNSÖZ Yayıncılık.
- Okumuş, E. (2007). Modernleşme, Sekülerleşme ve Din, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Oswalt, C. (2003). Secular Steeples: Popular Culture And The Religious Imagination. Trinity Press International.
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28. (1), 125-167.
- Öcal, M. (2014). Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (2014/2).
- Ökten, M. S. (2021). Cemaat Modernliği Nurcularda Uyum Direnç ve Değişim Dinamikleri. Nobel.
- Özay, M. (2020). Sekülerleşme ve Din: Batıda Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları. İbn Haldun Üniversitesi.
- Özbölük, T. & Dursun, Y (2015). Pazarlama Araştırmalarında Paradigmal Dönüşüm ve Etnografinin Dijitale Evrimi: Netnografi. Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 46, Temmuz-Aralık 2015 ss. 227-249.
- Uslu, F. & Demir, E. (2023), Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran 2023, 40 (1), 289-299.
- Polat, F. Ç. (2019). Türkiye'de Değişen Dindarlık Göstergeleri ve Sosyal Medya [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ritzer, G. (2011). Toplumun Mcdonaldlaştırması" [Çeviren: Şen Süer Kaya]. Ayrıntı Yayınları.
- Rosa, H. (2022). Dünyanın Kontrol Edilmezliği [Çevirmen: Mücahit Kaya]. Albaraka Yayınları.
- Sarı, H. (2023). Yeni Bir Nurcu Oluşum Olarak Hayalhanem [Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi SBE Felsefe ve Din Bilimleri ABD.
- Saygın, A. U. (2016). Anthony Giddens'in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1(2), 69-80.
- Schmid, C., (2008). "Henri Lefebvre's theory of the production of space: towards a threedimensional dialectic", K. Goonewardena et al., Space, difference, everyday life: reading Henry Lefebvre (p. 27-45). New York: Routledge

- Sungur, E. (2016). Postmodern Tüketim Anlayışında Dindar Yaşam Biçimleri (Doktora Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE. İlahiyat Fakültesi Dergisi. Rize.
- Stark, R. (1994). Sociology (5th edition). Watswordh Publishing Company.
- Stark, R. (1999). Sekularization: R.I.P. Sociology of Religion. 3(60), 249-273.
- Smith, A. (2006). Milletlerin Zenginliği. (Çev. Haldun Derin), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Şeriati, A. (2018). Dine karşı din. Fecr Yayınları.
- Şimşek, İ. (2019). Sosyo-ekonomik Bir Medya Gerçekliği Olarak Televizyon Vaizliği. İstanbul Ticaret Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şimşek, A. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. [Editorial: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2653, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1619].
- Şişman, N. (2022). Dijital Çağ, Zamanın Hızlanması ve Yönetilmesi [Sempozyum, Dijital Çağ ve Dönüşen Dünya, İçinden: 151-168]. tiREKİTAB, 16, 151-168.
- Taşgetiren, Ç. (2018). Batı'nın Sekülerleşme Süreci Charles Taylor ve Modernite Eleştirisi. Açılım Kitap.
- Taylor, C. (2014). Seküler Çağ [Çeviren: Dost Körpe]. İş Bankası.
- Tekin, S. (2022). Seküler Toplumun Krizi: Post-Sekülerizmi Tartışmak. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 13 (1), 243-269.
- Topçu, N. (2014). Sosyoloji. Dergâh Yayınları.
- Touraine, A. (2004). Modernliğin Eleştirisi. YKY.
- Turhan, D. G (2017). Dijital Aktivizm. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/1, Sayı:26, s.26-44 Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year: 2017/1, Number:26, p.26-44.
- Turner, B. (2010). Religion in a Post-Secular Society. (Ed B.S. Turner). The New Balwell Companion Ot The Sociology of Religion. 650-667.
- Turner, J., Beeghley, L., Powers, C. (2010), Sosyolojik Teorinin Oluşumu, [Çev. Ümit Tezcan]. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Tuksal, H. (2022). Kadın Din Görevlilerinin Kadın Yöneticilere Yönelik Tutumları: Kırıkkale İl Müftülüğü Örneği. [Kalemname. e-ISSN: 2651-3595 Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi Sayı/No:14 Aralık/December 2022].
- Twenge, J., M. (2018). İ-Nesli [Çevirmen Okhan Gündüz]. Kaknüs Yayınları.
- Uğur, D. (2018). Kitle İletişim Araçları ve Yeni Medya. İstanbul Üniversitesi.
- Urry, J., (2015). Mekânları Tüketmek. (Çev. R. G. Ögdül). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

- Ülker, S. (2011). Türkiye’de Halk Dindarlığının Dönüşümünde Görsel Medyanın Rolü.
- Vural & Bat, Z. B. A. & M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. Journal of Yasar University. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179294>
- Weber, M. (2010). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. (Çev. Gülistan Solmaz). Alter Yay.
- Wirght, R. (1953). The Outsider. Harper and row.
- Yaşar, İ. H. (2020). İletişim Tarihine Kısa Bir Bakış: Analogdan Dijitale İletişim Araçlarının Gelişimi ve Bireye Yansıması. Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 20(1), 183-207.
- Yazıcı, M. (2015). Dinin Magazinleştirilmesi: Türk Televizyonlarında Dinin Temsili.
- Yeşilçayır, C. (2022). Viktor E. Frankl’ın Yaşam Felsefesi ve Anlam. Temaşa Felsefe Dergisi, 18, 55-67.
- Zencirkıran, M. (2017). Sosyoloji. Dora.

EKLER

Ek-1. Görüşme Soru Formu

GÖRÜŞME FORMU

TEZ ÇALIŞMAMIZ HAKKINDA

Bu çalışma, modern çağla birlikte ortaya çıkan yeni dindarlık formlarını Hayalhanem adlı dini topluluk örneklemini üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Modern teknoloji ve din ilişkisinin kesiştiği bu akademik çalışmada Mersin merkezinde faaliyet gösteren ancak etki alanı sosyal medya mecralarıyla çok daha geniş alanlara sirayet eden ‘Hayalhanem İlim ve Kültür Derneği’ araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. *Yeni Bir Dindarlık Formu Olarak Hayalhanem Örneği* adlı tez çalışmamız, “**Modern Çağ, Dijitalleşme, Sekülerleşme, Anlam Arayışı ve Yeni Dindarlık Formları** kavramları çerçevesinde şekillenmektedir. Modern toplumun ruhuyla Hayalhanem adlı yeni dindarlık formunun ruhunu bağdaştıran/kesiştiren noktalar nelerdir? Sorusu bu çalışmamızda cevabını arayacağımız temel araştırma sorumuz olacaktır.

* Yapacağımız bu görüşme konuyla ilgili hazırladığımız aşağıdaki sorularla sınırlı olacaktır.

* Araştırmamız bilimsel etik kurallarına uygun, hiçbir art niyet gözetmeksizin vereceğiniz bilgilerin nesnel değerlendirmesi ile şekillenecektir.

* Görüşme süresince ifade edeceğiniz bilgiler sadece bu çalışma için kullanılacak başka hiçbir yerde ve hiç kimseyle kesinlikle paylaşılmayacaktır.

* İstedığınız soruya yanıt vermeme hakkınız saklı tutulmaktadır.

* Tez yazım aşamasında kolaylık sağlanması açısından görüşmelerimiz ‘izin dâhilinde’ ses kayıt cihazı aracılığıyla kayıt altına alınacaktır. Ancak ses kayıtlarınız kimseyle paylaşılmayacak, tez yazım aşaması bittiğinde bütün bu veriler silinecektir. Vereceğiniz samimi cevaplarınız ve çalışmamıza yapacağınız doğrudan katkıdan dolayı şimdiden teşekkür ederim.

Habip MEÇİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Doktora Programı

GÖRÜŞME SORULARI:

DEMOGRAFİK VERİLER:

- 1- Yaşınız:
- 2- Cinsiyet:
- 3- Meslek:
- 4- Medeni Durum:
- 5- Eğitim Durumu:
- 6- Hane Halkı Geliri:
- 7- Uzun Süreden Beri Yaşadığınız Yer:
- 8- Uzun Süreden Beri Kullandığınız Sosyal Medya Platformu:
- 9- Uzun Süreden Beri Takip Ettiğiniz Dini Öğrenme/Sohbet Kanalları:

AİLE-DİN İLİŞKİSİYLE İLE İLGİLİ SORULAR: Dini Pratiklerinin Şekillenmesinde

Ailenin Etkisi

- 1- Nasıl bir ailede doğup büyüdünüz? (Hayat standartları vs.)
- 2- Dini açıdan nasıl bir ailede/çevrede büyüdünüz? (Dindar mı-seküler mi?)
- 3- Dini yaşantınız üzerinde ailenizin etkisi nedir?
- 4- Dini yaşantınızın şekillenmesinde aileniz dinî uygulamaları size aktarıırken nasıl bir davranış sergilerdir?

DİJİTALLEŞMEYE YÖNELİK SORULAR:

- 1- Sosyal medya hesaplarınızdan en çok takip ettiğiniz ilk üç dini platform sırasıyla hangileridir?
- 2- Sizde sosyal medyada anlatılan din dili gündelik hayattaki dini pratiklerini etkiliyor mu? (Ekiliyorsa hangi alanlarda etkiliyor?)

- 3- Sosyal medyada dinin anlatılmasını nasıl buluyorsunuz? (Avantaj ve dezavantajları nelerdir?)
- 4- Sosyal medyanın, din-insan ilişkisinde bir olanak olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
- 5- Dinin anlatılmasında teknolojik cihazların kullanılması sizce nasıl bir etki yaratır?

YENİ DİNDARLIK FORMLARINA YÖNELİK SORULAR

Grupla Tanışma:

- 1- Hayalhanem'i nerden tanıdınız? Bu grupla tanışma hikâyeniz nedir? (Katılma amacı, tanışma amacı, kalma süresi, ayrılış varsa neden?)
- 2- Hayalhanem'i tanıtır mısınız? Faaliyetleri nelerdir?
- 3- Hayalhanem'i neden takip ediyorsunuz? Sizi Hayalhanem'e sevk eden motivasyon kaynağı ne oldu? Arayış sonucu mu?
- 4- Hayalhanem'in merkezine gittiniz mi? Yoksa sadece sosyal medyadan mı takip ediyorsunuz?
- 5- Size göre Hayalhanem dini nasıl sunuyor?
- 6- Hayalhanem'i takip edip değiştirdiğiniz veya edindiğiniz bir dini davranışınız oldu mu?
- 7- Hayalhanem'e girdikten sonra sosyal yaşantınızda ve dini pratiklerinizde nasıl bir değişiklik oldu?
- 8- Hayalhanem'de din adına aradıklarınızı tam olarak buldunuz mu?
- 9- Hayalhanemdeki anlatımlar sizin için doyurucu oluyor mu ya da Hayalhanem harici başka bir kanalı dinliyor musunuz neden?

Grubun Lideri:

- 1- Hayalhanem grubunun lideri var mı? Varsa tanıyor musunuz?
- 2- Hayalhanem'in ekrandaki yüzü olan Mehmet Yıldız hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
- 3- Mehmet Yıldız'ı bir YouTuber vaizi olarak görüyor musunuz?
- 4- Mehmet Yıldız'ın dini anlatan diğer geleneksel hocalardan farkı nedir?

- 5- Sizce Mehmet Yıldız'ın en etkileyici yönü/yönleri nelerdir?
- 6- Sizce Mehmet Yıldız'ın eksik yönleri var mı? Varsa nelerdir?

Aidiyet Ruhü:

- 1- Hayalhanem'i kendinize ait bir yapı olarak görüyor musunuz?
- 2- Hayalhanem'in sanal varlığı veya videoları size neler kattı?
- 3- Hayalhaneme hala devam ediyor musunuz? Ediyorsanız neden ediyorsunuz?

Öneriler:

- 1- Sizce Hayalhanem kendini sosyal medyada daha da geliştirmeli midir? Nasıl?
- 2- Hayalhanem'de olumsuz olarak gördüğünüz veya şöyle olsaydı daha iyi olurdu dediğiniz özellikler nelerdir?
- 3- Hayalhanemle ilgili özel bir anınız var mı? Varsa paylaşır mısınız?

ANLAM ARAYIŞI İLE İLGİLİ SORULAR

- 1- Hayalhanem'in sizce temel amacı nedir?
- 2- Sizin için Hayalhanem ne anlam ifade ediyor?
- 3- Hayalhanem'de hangi özellikler olmazsa oradan ayrılırsınız?
- 4- Siz Hayalhanem YouTube videolarını hangi sıklıkla takip ediyorsunuz?
- 5- Gündelik hayatta karşılaştığınız dinî sorularının cevabını Hayalhanem'de bulduğunuz bir örneği bizimle paylaşır mısınız?
- 6- Hayalhanem'de kadınlara yönelik bir dernek faaliyetinin veya dini sosyal platformun bulunmamasını nasıl buluyorsunuz?
- 7- Sizce Hayalhanem modern dönemde dinin temsiliyetini sağlıyor mu?

EK-2. Katılımcıların Sosyo-Demografisi

EK-2 Katılımcıların Sosyo-demografisi								
Katılımcı No	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Eğitim Durumu	Şehir	Takip Edilen Sosyal Medya	Uzun Süreden Beri Takip edilen Sohbet Kanalları	Görüşme Süresi
K1	32	Erkek	Elek. Müh.	Yüksek Lisans	D. Bakır	Instagram, Youtube	Hayalhanem, Serdar Tuncer	34 dk. 20 sn.
K2	18	Erkek	Memur	Lisans Okuyor	D. Bakır	Youtube, Instagram, WhatsApp	Hayalhanem, Mehmet Döngeloğlu	34 dk. 31 sn.
K3	20	Erkek	Öğrenci	Lisans Okuyor	Hatay	Youtube, WhatsApp	Hayalhanem, Kerem Önder, Sözler Köşkü	40 dk. 4 sn.
K4	23	Erkek	Öğrenci	Lisans	İstanbul	Youtube	Hayalhanem, Mehmet Emin Yıldırım	34 dk. 20 sn.
K5	23	Erkek	Öğrenci	Lisans Okuyor	D. Bakır	Youtube	Hayalhanem, Bahadır Malkoçoğlu, Mabeyn	44 dk. 48 sn.
K6	21	Erkek	Mekanik Tesisat	Lisans Okuyor	Sakarya	Youtube	Hayalhanem, Kerem Önder, Nurullah Okur	37 dk. 41 sn.
K7	24	Erkek	Öğrenci	Lisans Okuyor	Mersin	Youtube	Hayalhanem, Bostani Cinan	25 dk. 5 sn.
K8	31	Erkek	Memur	Lisans	İstanbul	Instagram, Youtube	Hayalhanem, Diyanet TV.	34 dk. 20 sn.
K9	30	Erkek	İmam	Ön Lisans	Mersin	Youtube	Hayalhanem, Bekir Develi, Abdurrahman Uzun	36 dk. 58 sn.
K10	22	Kadın	Öğrenci	Lisans Okuyor	İstanbul	Instagram, Youtube	Hayalhanem, Nurettin Yıldız	31 dk. 53 sn.
K11	22	Kadın	Öğrenci	Lisans Okuyor	Mersin	Youtube	Hayalhanem, Halil Konakçı, Ahmet Bulut	42 dk. 50 sn.
K12	23	Kadın	Öğrenci	Lisans Okuyor	Ordu	Instagram	Hayalhanem, Sözler Köşkü, Uhre, Mina Kültür Merkezi	34 dk. 53 sn.
K13	22	Kadın	Öğrenci	Lisans Okuyor	Mersin	Instagram	Hayalhanem, Sözler Köşkü, Uhre, Bekir Develi	30 dk. 44 sn.
K14	42	Erkek	Öğretmen	Doktora	Konya	Twitter (X)	Hayalhanem, İslamî Düşünce Enstitüsü	31 dk. 12 sn.
K15	33	Erkek	Yönetici	Yüksek Lisans	D. Bakır	Youtube, LinkedIn	Hayalhanem, Sözler Köşkü, Zehra Yayıncılık	28 dk. 20 sn.
K16	19	Kadın	Öğrenci	Lisans Okuyor	Batman	Instagram	Hayalhanem, Nurettin Yıldız	28 dk. 21 sn.
K17	28	Kadın	Ev Hanımı	Ön Lisans	Mersin	Instagram	Hayalhanem	27 dk. 30 sn.
K18	47	Kadın	Hemşire	Ön lisans	Konya	Youtube, WhatsApp	Hayalhanem, Diyanet TV, Maksat 114, Mesken	37 dk. 20 sn.

K19	25	Kadın	Çalışmıyor	Lisans	Mersin	Instagram	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım ve Nurettin Yıldız	33 dk. 40 sn.
K20	36	Erkek	Ticaret	Lisans	Kocaeli	WhatsApp, Youtube	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım, Bekir Develi ve Nurettin Yıldız	49 dk. 49 sn
K21	24	Erkek	Öğrenci	Lisans Okuyor	Şanlı Urfa	WhatsApp, Youtube	Hayalhanem, İhsan Şenocak, Nurettin Yıldız, Davet ve Kardeşlik Vakfı	50 dk. 41 sn.
K22	21	Erkek	Öğrenci	Lisans Okuyor	Mersin	WhatsApp, Youtube	Hayalhanem, Numan Ali Han, Müfti Meng ve Nurettin Yıldız	50 dk. 41 sn.
K23	50	Erkek	Gastronomi	Lisans	Almanya/ Augsburg	Facebook, WhatsApp, Youtube	Hayalhanem, Sait Özdemir ve Nurettin Yıldız	26 dk. 14 sn.
K24	50	Erkek	Öğretmen	Lisans	D. Bakır	Facebook, WhatsApp, Youtube, Twitter (X), Instagram	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım, Mustafa İslamoğlu	76 dk. 14 dk.
K25	24	Erkek	Öğrenci	Lisans Okuyor	Mersin	Facebook, Youtube, Instagram	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım, Kırmızı Asa Serisi (Osman Bulut)	45 dk. 13 sn.
K26	24	Kadın	Eczacı	Lisans	Bursa	Instagram, Twitter (X)	Hayalhanem, Siyer Vakfı (Muhammed Emin Yıldırım), Sosyal Doku (Nurettin Yıldız)	41 dk. 10 sn.
K27	28	Kadın	Fizyoterapist	Lisans	D. Bakır	Instagram, Youtube	Hayalhanem, Siyer Vakfı (Muhammed Emin Yıldırım), Sosyal Doku (Nurettin Yıldız)	36 dk. 6 sn.
K28	23	Kadın	Öğrenci	Lisans	Batman	Instagram, WhatsApp, Youtube	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım, Nurettin Yıldız, Erkan TV.	36 dk. 50 sn.
K29	35	Erkek	İmam	Yüksek Lisans	Mersin	Youtube, Instagram, WhatsApp	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım	40 dk. 45 sn.
K30	31	Kadın	Ev Hanımı	Lisans	Mersin	Instagram, Youtube	Hayalhanem, Muhammed Emin Yıldırım, İdris Polat, Halis Aydemir, Abdurrahman Ateş	35 dk. 30 sn.

Ek-3 Etik İzin

Etik kurul izni

Bu tez çalışması Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığından 30/10/2023 başvuru tarihli derinlemesine mülakat onay formu ve veri toplama tarih aralığı ise 01/12/2023 ile 01.02.2024 tarihlerinde gerçekleştirilen görüşmeler etik açıdan uygun görülmüştür.

